

ק ש ת

ק ש ת

העורך:
אהרן אמיר

סגן העורך:
יהושע קנוז

קשת מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עִם־הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל־אביב, טל. 611244. דמי חתימה לשנה: 12 ל"י; בחוץ־לארץ, \$6.00. חוברת בודדת: 3.50 ל"י; בחוץ־לארץ: \$1.75. מחיר המודעות: 200 ל"י לעמוד שלם; 120 ל"י לחצי עמוד; 75 ל"י לרבע עמוד. כתבי־יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי־יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עִם־הספר בע"מ.

©

שנה שביעית, חוברת ג, אביב 1965

נסדר ונדפס בדפוס דבר בע"מ, תל־אביב

ה ת ו כ ן :

טוביה ריבנר: אתה ההולך בשמש (שירים)	4
י. אורן: הגדי בחלב	5
שלמה לאופר: פעם ועכשיו (שירים)	28
איתן איתן: בארץ זרה	30
אשר רייך: שני שירים	46
ישראל מנור: להב האור (שיר)	47
ישעיהו קורן: המטריה שבתמונה	48
א. קומם: פגישה (שיר)	55
קלוד א. ג'ונס: שחור ולבן (גיימס)	56
בולדווין וויליאם פוקנר	
יאירה גינוסר: זו רק הפוגה (שירים)	69
בן-עמי שרפשטיין: מבוא לפילוסופיה (הרצאה אחרונה)	70
מירה מאיר: פעמונים (שיר)	79
נחמן ליסט: צדק הקומינטרן (ה)	80
יחיאל חזק: מלחמה היתה בארץ (שירים)	94
אנדרה שוראקי: ישראל וישמעאל	96
יעקב בסר: אח (שיר)	106
סימון וסטדייק: נוף בלי שמש	107
הנס לודאייזן: קול חכם אך מגמגם (שיר)	112
נסקיו: סתיו	114
ה. מארסמן: כי אהגה בהולנד (שיר)	119
ח'רארד קורנליוס ון-הטרווה: קירקס זעיר	120
הוגו קלאוס: אוקסמאל (שיר)	127
אדריאן ון-דר-פיין: הילדה הזרה	128
אדריאן מוריין: בן-זונה	132
הנס אנדריאוס: ארץ נכריה (שיר)	137
לואיס פאול בון: אחותי ג'נקה	138
רמקו קאמפרט: נשימה (שירים)	143
יוסף מלקמן: שובה של ג'סיקה	144
מ. ואסאליס: הכל מתחיל... (שיר)	159
בקרות קצרות	160
המשתתפים בחוברת	176

טוביה ריבנר: אתה ההולך בשמש

אתה ההולך בשמש, התזכר
את הברוש, את האבן
שלש היונים על הגג, התקוה
בידים הפתוחות, קולו של האיש
ההולך מסוף העולם עד סוף העולם
אשר אהבת?

במעבר

רגע נשעה
עם הענן, עם האבן
ממעמקים עלינו להלל
את ההרים האלה ואת מקוה המים השקולים
הדרך הייתה מלווה, ריח הארץ
וצל מלא ציוץ צפרים
נטעו בגופנו
טוב לתכות, אכל
מוטב לעבר. מי יודע מי יפה מי
יפה הסלע. הארץ לעולם עומדת, אבל
רגע נשעה
עם הכפור, עם האש
עם האבן הקושבת, עם הענן הלוחש

אחר כל השנים

שוב ענני הנחשת, משק הכנפים
המתמעט, הקרקע הקוראת
שוב הגשם השואל
ברשת דקה
צפרים צבעוניות שבטיסה
ראשן משפל, גופן מתפתל
דבר לא נשתנה
שלא ידעה בפשף מגופף יעלה:
הגשם הזה, השלכת, צפור
כל העולם יהיה משלף בשקט ובקר.

י. אורן: הגדי בחלב

היה זה באחד מן הימים המעטים שבהם מזדמן אני לתלאביב לרגל תפקידי. מספרם של ימים אלה אינו עולה על תריסר בשנה, לפיכך מנסה אני לדחוס בהם עד כמה שאפשר יותר פגישות, דיונים, ישיבות וביקורים, כדי לחזור ירושלימה בהרגשה נעימה שלא אזדקק לנסיעה הבאה אלא לכל המוקדם בעיד חודש ימים.

אותו יום, בשעה אחת־ושלושים אחר־הצהריים, הצצתי בפנקסי ונתברר לי כי שעתי פנויה עד לשעה שלש ורשאי אני לעשות בה ככל העולה על רוחי. מיד טילפנתי לידידי הוותיק שמואל דביר, עורכו של כתב־עת רב־כמות וגבה־איכות כאחד.

ענתה לי מזכירתו.

"מערכת כתב־עת פלוני".

"רצוני לדבר עם מר שמואל דביר".

"מי מדבר, בבקשה?"

אמרתי לה.

"רגע אחד, אדוני".

לאחר צליל מתכתי קצר נשמע קולו של דביר בתוך השפופרת:

"ליצחק שלום, מה בשורות בפך?"

"לא איש־בשורות אני".

"שמא משהו מתנובת רוחך טמון בחיקך?"

"לא־כלום. עסוק מאד בתקופה האחרונה. לעומת זאת מציע אני שנסעד היום פת

צהריים ביחד. פנוי אני מעתה ועד לשעה שלש".

"נפלא. היכן אתה מציע?"

"בכל מקום שתקבע".

"היכן אתה נמצא?"

אמרתי לו.

"אם כן, רד אל שפת־הים והתקדם צפונה בואכה שורת בתי־הקפה. פסח עליהם עד הגיעך אל מסעדה עם מרפסת פתוחה. היכנס למסעדה זו, שב ליד אחד השולחנות שבמרפסת, ובעוד שעה קלה אגיע גם אני. אני מקווה כי אבוא ברגע הנכון".

נהגתי על־פי הוראותיו. היה יום חם. התיק המלא ניירות הכביד על ימיני עד כדי כאב בעצם־הבריח. חולצתי נסתפגה בזיעתה של תלאביב. הלכתי על שפת־הים.

הרוח ציננה קימעה את חולצתי הרטובה ויש שהיה נדמה לי כי נתפתי ליצרי וטובל אני בימה של תל-אביב.

הגעתי אל שורת בתי-הקפה, פסחתי עליהם וראיתי מרפסת פתוחה מלאה שולחנות מכוסים מפות לבנות. חיפשתי את הפניסה לאותה מרפסת ולא מצאתיה, על-כפנים לא מצד הים. הקפתי אותה ופניתי לרחוב צדדי. ראיתי מבוי משמאלי, נכנסתי לתוכו ונמצאתי עומד בפרוודור צר רווי ריחות בישול ומאפה. הלכתי לארפו של הפרוודור, וככל שהלכתי גברו הריחות ועוררו בי תיאבון. עם גבור הריחות גבר גם החום, ועמו בא המחנק. רוחו של הים לא נשבה כאן.

עד-מהרה נמצאתי עומד במטבח. היה זה מטבח מודרני וממוכן שכל מעשי הטבחון נעשו בו על-ידי מכונות, ואף אדם אחד לא נמצא בו. זימזמו תנוריי-ענק עטויים זכוכית שקופה ובתוכם העלו אדים סירי מתכת שתבשילים מכל המינים נתבעעו בהם. ריחשו מכונות אדירות לרחיצת כלים ומבעד לזכוכיותיהם נראו צלחות, ספלים וכוסות שנעו בקצב ובמשטר כחיילים הצועדים בסך.

נפתלתי במעברים צרים שהיו דומים לסמטות בכרך עד שיצאתי אל המרפסת, שאליה רציתי להגיע מתוך שסבור הייתי כי זו המרפסת של אותה מסעדה שאליה כיון את פעמי ידידי שמואל דביר.

המרפסת היתה גדולה ומרווחת. השולחנות מרובעים היו — מהם ריבועיים גדולים, מהם קטנים ומהם בינוניים. ריוח ניכר הפריד בין שולחן לשולחן. השעה היתה שעה של ארוחת-צהריים, אף-על-פי-כן לא נמצא מלצר במרפסת. אשר לסועדים, הרי מלבדי היה רק איש אחד-יחיד ישוב ליד אחד השולחנות. לא השגחתי בו אלא לאחר שבחרתי לי שולחן וישבתי אליו. האיש ישב לפני, בשורת השולחנות הסמוכה, פניו אל הים וגבו מופנה אלי. ואף כי לא ראיתי אלא את גבו בלבד, היה לבי סמוך-ובטוח כי אדם זה מוכר לי מתמול-שלושם. מוכר עד כדי קירבה... קירבה מיוחדת-במינה... שארה מופלאה, שאין לזמן שליטה עליה והיא ממלאה את כל החלל ביני ובינו עד כדי כך שלוא היה לו לחלל צבע אדום היה כל הרואה אותנו ואת החלל דחוס-הקירבה שבינינו מתפתה בשל האודם לקרוא לקירבה שבינינו בשם קירבת-דם.

אני ידעתי בבירור כי אין זו קירבת-דם. סקרתי את ערפו ואת גבו של האיש, והגעתי לידי מסקנה כי נמנה הוא עם אותם אנשים שכל רואם סבור שבעלי-קומה הם וכבדי-משקל יותר משהם בעלי-קומה וכבדי-משקל למעשה. ברגע שניסחתי לעצמי מסקנה זו, מיד נראתה לי כחזרה על דברים שכבר נאמרו. דברים שנאמרו על אדם זה, ולא עוד אלא אני הוא שאמרתים. ואם אמנם אמרתי על אדם זה מה שאמרתי, אות הוא כי הכרתיו. ולא דווקא את ערפו ואת צווארו ואת גבו, כי אם את קלסתר-פניו.

מיד ניסיתי להעלות את דמות-דיוקנו לנגד עיני רוחי, ולא עלה בידי. אימצתי מוחי לזכור את מראה-פניו, גוף עיניו... ולא יכולתי. גוש ערפילי, מטושטש, גדול,

נרחב, צללי ניצב לנגד עיני, ועל אף מאמצי לא נתגבש לגוף חי. אף לא לחומר דומם ממשי. איש זה שישב ליד השולחן לא היה ולא נברא כי אם משל היה. ושוב ידעתי כי איני אלא מצטט את עצמי ואולי לא דווקא את עצמי, ושמה את עצמי ולא את עצמי בעת־ובעונה־אחת, שכן דמות אחת, דמות של אשה שנתקראה בשם אהובה, ושהיתה קרובה אל אותו אדם קירבה הרבה יותר אינטימית ממני, אף היא ניסתה להעלות את קלסטר־פניו לעיני רוחה ולא יכלה. ולולא אני שנתתי לבוש מילולי למאמצי, ואת המלים העליתי על הכתב, לא היה איש יודע כי אשה זו כמוה כמוני העלתה חרס בידה משניסתה לעצב את דיוקנו של זה ואף היא גמרה אומר כי אדם זה לא היה ולא נברא אלא משל היה, אף שהרתה לו ועמדה ללדת ילד.

פתאום הסב האישי את פניו אלי ואמר:

"שמי מיכאל אגרוב. אני מצטער על מאמציך. כשאני לעצמי הריני יועץ לך לזכור דברים ששמת בפיו של אחד משופטי. שופט זה ניסה לתארני בזכרונו בהפסקות בין ישיבותיו של בית־המשפט, שבפניו הועמדתי לדין. תוך כדי כך זיפני בכמה תארים לאמור: ברנש מוזר, עבדקן וגבה־קומה, שעניו התכולות מבהיקות כעיני תינוק והוא עצמו נראה כזאן ולזאן של ויקטור הוגו. כך נראיתי בימי המשפט, וכך נראה אני עד היום הזה."

הקירבה המיוחדת שמילאה את המרחב ביני ובינו נתמססה מדבריו כהימס קרח בקרני השמש והחלל שבינינו נתרקן.

נתתי מבט בוחן בפניו של מיכאל אגרוב ונזכרתי כי אכן שמתו מלים אלו בפיו של השופט מנור, יושב־ראש בית־המשפט שדן אדם זה למה שדן. ואף נוכחתי לדעת כי הדברים ששמתו בפיו של השופט דברים נכונים היו.

ב

לאחר שנודעה לי זהות הלקוח השני שבאותה המסעדה שוב לא היה הלז מעניין אותי. דומה שגם הוא שוב לא מצא בי ענין, שכן חזר והפך ראשו ממני ושקע בקריאת התפריט שעל שולחנו.

אותה שעה גיליתי שגם על שולחני מונח נרתיק־עור. סבור הייתי כי בנרתיק־עור זה נתון התפריט. התיאבון שעוררו בי ריחות המטבח הממופן בעברי בין נתיבותיו הפך רעב. החלטתי לבחור לי את ארוחתי ולהזמינה ברגע שמלצר יגש אל שולחני, אף אם עוד יתמהמה ידידי העורך שמואל דביר. אולם משפתחתי את הנרתיק מצאתי בו שלושה גליונות נייר לבן, מבריק, ממין משובח, ועליהם מודפסות תמונות ומלים באותיות־זהב מתייגות. כל אלו על צדו האחד של כל דף. צדו השני היה חלק.

בראש הדף הראשון התנוססה תמונתו המפורסמת של פיטר ברויגל, "איקארוס הנופל", ומתחתיה דברי הסבר וסיפור־מעשה כתוב בסגנון נאראטיבי תמים ובלשון האנציקלופדיות לבני־הנעורים לאמור:

אתם רואים לנגד עיניכם את איקארוס — הטייס הראשון בעולם. איקארוס הוא בנו של דידאלוס, שהיה מגדולי האדריכלים הידועים לנו בעולם העתיק. הוא שתיכנן את המבוך בכרתים, שבו נכלאה החיה המפלצת מינוטאורוס, והוא שהורה לאריאדנה את הדרך שבה יכול היה הורגו של המינוטאורוס, תיסיאוס הגיבור, להימלט מאותו מבוך. כשנודע למינוס מלך כרתים כי האתונאים מצאו את דרכם מן המבוך החוצה הבין כי ידו של דידאלוס במעל. הוא כלא את דידאלוס ואת איקארוס בנו באותו המבוך, שאפילו מתכננו ובנהו לא ידע למצוא את פתח היציאה מתוכו אלא אם כן היתה התכנית בידו. מכאן אנו למדים עזרמה השפיל דידאלוס לבצע את משימתו. ואכן, הממציא הגדול לא נפל ברוחו. הוא אמר לבנו: המלכים, על צבאותיהם, עבדיהם ועושי־דברם, יש לאל־ידם לחסום לנו את הדרך בים וביבשה, אך קצרה ידם לפגוע באוויר, כי האוויר חפשי הוא.

התקין אפוא שני זוגות כנפיים לו ולבנו. שניהם הרכיבו את כנפיהם, אך לפני המריאם הזהיר דידאלוס את איקארוס לבל יגביה עוף בעברם על־פני הים, כי עלול הוא להתקרב אל השמש יתר על המידה, ואז, בשל חום הקרניים, יִמַס הדבק שעל גבו, הכנפיים תשורנה והוא יפול הימה.

כדרך הצעירים, לא שעה גם איקארוס העלם לעצת גדולים וטובים ממנו. בצאתם מפרתים דאו האב ובנו קלילות באוויר. ואולם תחושת הכוח החדש, שלא ידעו איקארוס מתמול־שלשים, נסכה בו שיכרון והוא הגביה עוף מעלה־מעלה על אף קריאות האזהרה של אביו. בקרבו אל השמש ניתקו כנפיו מגבו והוא צלל בים וטבע במימי העמוקים.

בתחילה נדהמתי משראתי את התמונה וקראתי את הכתוב. שהרי ציפיתי לתפריט. אלא שעד־מהרה העליתי על דעתי כי להטוטי הפרסומת בימינו אין להם גבול ותיכלה. לפני ימים־מספר הלכתי לקונצרט של התזמורת הפילהרמונית וקניתי תכניה. משדפדפתי בה מצאתי לתמהוני הרב תצלום נאה של פריט מתוך ציור־קיר בטריקיני מתקופת האטרוסקים, מלווה כתובת מאלפת ביותר בזו הלשון:

האטרוסקים מילאו תפקיד חשוב בהיסטוריה של רומי העתיקה לפני הכיבוש והאיחוד של הרומאים. הגיאות הכלכלית שלהם נבעה משפע מחצביהם ומתנובת אדמתם. יחד עם התפתחות הסחר הימי נעשו האטרוסקים במאה השמינית עד המאה הששית לפני הספירה, הסוחרים הצליחים [במקור כתוב בפירוש צליחים — איני יודע אם חסרון זה של המי"ם הוא שגיאת־דפוס או שהמלה מצליח הוחלפה בימינו בצליח כשם שהכינוס הפך כנס, הפגישה מיִפְגֵשׁ, והקשר להקשר, ושמה הכוונה היא להדגיש כי האטרוסקים היו מיטיבים לצלוח את הימים] כשהם עומדים בתחרות עם הפיניקים והיוונים. ברמת חייהם הרבות הגבוהה שלהם תפסה המוזיקה מקום נכבד ביותר.

וסיימה של הכתובת באותיות קידוש־לבנה ובמלים שאינן משתמעות לשני פנים:

מוגש עליידי בנק יפת תל־אביב — ירושלים — חיפה. הבנק עם הנסיון הבין־לאומי בכל הקשור למסחר ולמיומן.

אמרתי בלבי: אם בנק־יפת מגיש לי ציור־קיר אטרוסקי בתכניה של התזמורת הפילהרמונית, מה פלא שחברת־תעופה פלונית מגישה לי את איקארוס בתפריט של מסעדה אֶלמונית? הנחתי לו לאיקארוס, הפכתי את הדרך והתחלתי לעיין בדרך השני.

גם דף זה חלקו העליון היה כולו קודש לתמונה. מתוך דיוקן הנתון במסגרת מלבנית תלה בי עיני נזיר פרנציסקני שתלתליו גולשים על צדעיו מתחת לכומתתו השחורה ופרצופו דומה קצת לזה של מר פנחס לבון ומן־מה לאחר הדחתו מכהונתו כמזכיר־ראשי של הסתדרות־העובדים הכללית. וכך נאמר באותו דף:

לקוחות נכבדים! אתם רואים את רוג'ר ביקון, שכונה בשעתו בשם *Doctor Mirabilis*, המלומד המופלא.

ואכן, מופלא היה האיש. מופלא בעיקר על שום שבמאה השלש־עשרה, בעצם ימי־הביניים, כתב לאמור:

ראשית, אפשר לעשות על־ידי תחבולת־מלאכה כלי־שיט שאינם צריכים לתפשי־משוט וכן ספינות גדולות עוברות בים, שדיין באיש אחד תופש בהנהגה, וכל אלה יהיו נוסעים במהירות מרובה... וכן מרכבות מהלכות ברוה לא־ישוער ואין שום יצור חי מניע אותן; וכן אפשר לעשות כלי לעוף בו, ואיש יושב באמצע הכלי ומסובב מכונה, שבעזרתה בוטשות הכנפיים העשויות בידי אדם באוויר כדרך העוף הפורח... וגדולה מזו; על־ידי תחבולות פיזיקליות אפשר לעשות משקפות ומראות שבהן דבר אחד נראה כהרבה, למשל איש אחד נראה כמחנה גדול, ושמש או ירח נראה כפול־מכופל. וכן אפשר לעשות משקפות, שבהן דברים רחוקים נראים קרובים אלינו מאד.

אני מודה ומתוודה: מימי לא ידעתי כי דברים אלה או מעין אלה נאמרו או נכתבו במאה השלש־עשרה. קראתים אפוא בענין רב, ובענין לא מועט מזה נחפזתי לתת עיני בדף השלישי של התפריט.

דף זה אף הוא פתח בתמונה, אלא שתמונה זו לא ציור היתה כשתי קודמותיה כי אם תצלום. ולא תצלום של אדם, אלא תצלום של מיתקן מורכב ומסובך ביותר, שולאל הכתובת שמתחתיו מעולם לא הייתי יכול לנחש מהו. הכתובת שמתחתיו הכריזה בבירור: החללית, ובסוגריים: ספינת־חלל.

יתרת העמוד חולקה לשני טורים מקבילים. האחד הוּכְתַר בשם טיסות־מפתח בלתי־מאוישות והשני בשם טיסות־חלל מאוישות. כל טור נתחלק לעמודות. בראשון היו מצויות עמודות אלו: תאריך, המדינה המשלחת, השם, גובה המסלול, הערות.

עיינתי בטור זה וקראתי בו כדברים הבאים:

410.57 — ברית־המועצות; ספוטניק I, 84 ק"ג, 230—924 ק"מ, הלוויין הראשון של כדור־הארץ; הקיף את הארץ במשך 92 יום 1400 פעמים.

3.11.57 — ברית־המועצות; 11, 500 ק"ג, 225—1.660 ק"מ. בעל־חיים (כלבה) ראשון בחלל, הלוויין נפל ב־14.58.

1.2.58 ארצות־הברית; אקספלורר, גילוי הגורות הקרינה של ון־אלן. מוסיף להקיף את כדור־הארץ. אורך חייו, כנראה, מאתיים שנה.

15 פריטים היו באותו טור. לאחר הפריט השלישי קצרה רוחי ועברתי אל הטור השני, שעמודותיו היו שונות קימעה, כלומר: התאריך, שם הטייס, שם החללית, המדינה, משקל החללית, גובה המסלול, מספר ההקפות, הערות. שוב עיינתי בשלושת הפריטים הראשונים.

- 12.4.61 — גאגארין. ווסטוק. ברית-המועצות. 4,700 ק"ג, 175—300 ק"מ. הקפה אחת.
 האדם הראשון בחלל. אורך המסלול 41,000 ק"מ.
 5.5.61 — שפרד. פרידום VII. ארצות-הברית. 180 ק"מ. ירי נסיוני ללא הכנסת החללית
 למסלול.
 21.7.61 — גריסום. ליברטי בל VII. ארצות-הברית. 190 ק"מ...

דילגתי על שמונה הפריטים שלאחר הליברטי בל והצצתי בפריט התשיעי, האחרון
 ברשימת הטור:

16.6.63 — טרשקובה. ווסטוק VI. ברית-המועצות. האשה הראשונה בחלל.

היה זה לפני ימיו של ליאונוב והבאים אחריו.

הרעב הציק לי כמעט עד לכאב-בטן. התיאשתי מן הנרתיק שבו קיויתי למצוא
 תפריט של ממש ונשאתי עיני. המרפסת היתה ריקה כשהיתה ואיש לא בא עדיין:
 לא לקוח נוסף, לא מלצר, ואף לא ידידי שמואל דביר. מיכאל אגרוב ישב כפי
 שישב בבואי: גבו מופנה אלי ופניו אל הים. אף אני נפנית אל הים. היה משהו
 לא טבעי, מלאכותי, מוגזם בכחולו של הים, בתכלתם של השמים ובצהבו של
 החוף. דומה היה כי אין זו אלא תפאורה מצוירת, ולא עוד אלא שכל אותה
 תפאורה החלה להתנווד לפתע בתנודות משונות ביותר, ואם ניתן היה להסביר
 את תנוודת הים בהיותו גלי או גבה-גלי באותו יום, הרי שום אדם לא היה יכול
 להמציא הסבר לתנוודותיהם של הרקיע ושל רצועת החוף. תליתי את הקולר בי
 בעצמי. סבור הייתי כי ראשי סחרחר בשל הצום משעה שש בבוקר, ומתוך כך
 נדמה לי שהכל מתנווד סביבי, ואולם, עדימהרה אנוס הייתי לפסול גירסה זו.
 לא הכל התנווד סביבי, אדרבה, הכל ניצב איתן על מקומו. פרט לים, לשמיים
 ולחוף. השולחנות לא נעו. מיכאל אגרוב לא זע. ואילו תנוודותיהם של הים, הרקיע
 והחוף גברו עד כדי כך ששוב לא נותר כל ספק כי אכן אינם אלא ציור מעשה-ידי
 אמן שנעשה על-גבי מסך כבד, נוסח התיאטראות מימים-עברו; מסך המתקפל
 לאטו כלפי-מעלה, מתרומם וחושף את הבימה. אף המסך שלנגדי, על הנוף המצויר
 עליו, התרומם וחשף בימה. היתה זו בימה רחבת-ידיים שהשתרעה לעומק עד
 אין-סוף.

בצד הימני של חזיתה עמד שולחן ולידו ישבו ששה בני-אדם: שלושה גברים
 ושלוש נשים.

הגברים מצוחצחים היו, מעונבים, מגולחים למשעי ולבושים חליפות שחורות
 וחולצות לבנות. פניהם עגולים, לחייהם חכליליות ועיניהם ממושקפות. דומים היו
 זה לזה כאחים, ולולא היה שערו של אחד מהם לבן, של השני כסוף ושל השלישי
 שחור היה כל רואם סמוך-ובטוח כי אחים-תאומים הם.

אשר לשלוש הנשים, הרי סימן זה, כלומר צבע השער, לא היה בו כדי להבדיל
 ביניהן, שכן שלשתן כאחת שערן עשוי היה כמין פקעת צמרירית וגוונו צהוב-

אדמדם. מתוך כך נראו כאשה אחת המשתקפת בשלש מראות: אשה נפולת-לחיים, זוויתית, חלקת-חזה, חדת-גרם, שפניה כפני עוף דורס וגפיה טורפניים. רגע דימיתי כי נמצא אני בהצגת "מקבת" של שקספיר, והללו שלש המכשפות במהדורה מודרנית, אלא שפל שאר הנתונים לא אישרו השערה זאת.

בצד הימני של הבימה, לא בחזיתה כי אם במרכזה, ישב בכיסא-נכים גברתן ענקמוני בלבוש מימי-הביניים. פניו מגושמים, עינו האחת בוהה ומפלבלת והאחרת כבויה ועיוורת, פיו פעור ומשפתו התחתונה המשובבת כלפי-מטה נוטף הריר. ברור היה כי ברנש זה לא זו בלבד שהוכה בשיתוק אלא גם לקה במוחו. מעליו תלויה היתה על כלונס תמונתו של ליאונרדו דה-וינצ'י — דיוקן-עצמי מפורסם מימות זיקנתו של האמן, שבו פניו חרושים קמטים, שפתיו הדוקות משל מנסות הן לכסות על סבל וייסורים, מצחו חטיבה אחת עם קרחתו, ושרידי שעריו האדמדם-הלבן חטיבה אחת עם קווצות זקנו היורד על-פי מידותיו.

סמוך לגברתן המשותק ניצב איקארוס משל עתה-זה ירד מן התמונה שבתפריט. הוא נאם. אך בשאתו את דברו, לא אלינו הצופים פנה (ואכן, לא כדאי היה לבזבז כשרונות ריטוריים על אולם ריק כמעט, אף לא אל הששיה (שלושת הגברים ושלו הנשים), אלא לכיוון הפוך — למרחק, לעמקה של הבימה.

צימצמתי עיני והסתכלתי באותו מרחק. נתגלה לי כי גדוש הוא בני-אדם. כולם פרקיהם נאים, מהם זקניהם מגודלים ועשויים ומהם מגולחים חלקלקות. ישובים היו בכורסות, שמסעדיהן גבוהים ורפים ומושביהן מרופדים ועמוקים, והן ערוכות שורות-שורות, ואין קצה לשורות ואין תיכלה לכורסות, שבכל אחת מהן אדם מכובד ונשוא-פנים, עטוף גלימה וכלי-כולו אומר כבוד וכבוד-ראש ואינו גורע מבטו מן הגברתן רפוס-המוח שבכיסא-הנכים ומאיקארוס המורה עליו בידו עם שפיו חוצב להבות-אש.

ג

עבר פרקיזמן ניכר עד שתפסתי את המתרחש על הבימה, בחזיתה, במרכזה ובעמקה ועד שלמדתי לקשר בין הדברים. ניסיתי לרכז את תשומת-לבי בכמה וכמה דברים בעת-ובעונה-אחת כדי להקיף את התופעות בכללותן: כריתי אזני לנאומי של איקארוס, לא גרעתי עין מתנועותיו של הגברתן רפה-השכל, בחנתי את ארשת-פניהם של אנשי הששיה שליך השולחן ונשותיה, ועם זאת עקבתי במידת יכולתי אחרי תגובותיהם של יושבי הכורסות שבעומק: אישים נשואי-פנים עטויים גלימות, קהל רב ועצום שרק אפס קצהו — כלומר, יושבי השורות הראשונות — נמצאו בטווח ראייתי.

ייגעתי מוחי לפתור את חידותיה של ההצגה שהוצגה לעיני, לפענח את צפונותיה ולפרש את סתומותיה. על-ידד על-ידד ולאחר עמל רב נתקשרו התופעות זו בזו כדי מכלול הנושא את עצמו מבחינת ההגיון הפנימי שבו, אם גם לא דווקא מתקבל על דעת הכל.

הסתבר כי לעיני נערך משפט, או לפחות בירור מעין־משפטי, שנסב על הנושא: האם ראוי ליאונרדו דה־וינצ'י להיכלל בתפריט של מסעדה זו יחד עם איקארוס, רוג'ר בייקון וטייסי־החלל. ששת היושבים ליד השולחן ששת הקטיגורים הם. סניגורים לא ראיתי. מכל מקום, על הבימה לא נמצא אף סניגור אחד. הגברתן שבכיסא־הגלגלים — משותק בגופו, סומא בעינו ולקוי בשכלו — היה עד־הקטיגוריה. נפח היה ושמו זורואַסטרו או אַסטרו די־פארטולה, אחד ממשרתיו ומעריציו של ליאונרדו דה־וינצ'י. על־פי הוראותיו ונוסחותיו של אדונו התקין אַסטרו את מכונת־התעופה בעלת־הכנפיים ומתוך אמונה עיוורת בכל־יכלתו של רבו ניסה מכונה זו על עצמו וגופו והתרומם בה עד היכן שהתרומם. המכונה נפלה והתרסקה וטייסה נחבל והפך מה שהפך: עדות־נצח לכשלונו של האמן־המכונאי.

ששת הקטיגורים לא יכלו לבחור להם עדות מרשיעה יותר מעדותו האילמת של אַסטרו נגד הצייר, הפסל, הארדכיכל, המתמטיקאי ואיש החזון הגדול. עדותו של אַסטרו היתה אילמת, שפן כוח־הדיבור ניטל ממנו. מתוך כך, כפי הנראה, נטל על עצמו את תפקידי הדובר איקארוס, אותו איקארוס שאף הוא נפל ממרומים בעטיו של אמן־ארדכיכל אך שכלו לא לקה. כוח דיבורו לא נפגם אף כהוא־זה וגופו כולו אומר בריאות וחוסן.

זכור נח על מצחו של אַסטרו. הוא הגביה את ידו השמאלית — מכאן ששלט ביד זו — וגירשו. הזכוב התעופף בזימזום רעשני (האָקוסטיקה באולם המסעדה מעולה היתה). אַסטרו הורה על הזכוב באצבעו, השתופף כלפי מטה וליטף בידו את קרשי הבימה. אח־כך נתן מבט בוהה באיקארוס מתוך עינו הפיקחת, המתין שעה קלה ופרץ בגעיייה משונה. בתחילה לא ידעתי אם געיייה זו פירושה צחוק או בכי, אך עד־מהרה נתחוויר לי בבירור כי אינה אלא בכי, ולא עוד אלא נדמה היה לי כי גם את סיבתו של הבכי ניהשתי.

ניהשתי, משום שידעתי לפענח את משמעות מחוותיו של אַסטרו לאחר גירוש הזכוב ולעמוד על כוונת תנועותיו. וידעתי לפענח את משמעות מחוותיו, משום שזכרתי דברים שקראתי באחד הספרים על ליאונרדו, דברים שאַסטרו זה אמר לרבו בטרם יעשה את הניסוי הגורלי במכונת־התעופה, לאמור: כל שרץ יש לו כנפיים, ואילו האדם נגזר עליו כל ימיו לזחול כתולעת עלובה, אז, לפני ארבע־מאות וחמשים שנה, הגה אַסטרו דברים אלה בפיו. עתה ביטאם בתנועות. ציפיתי כי איקארוס יפרשם לשופטים. אבל הוא התעלם מהם. אז נתגלה לי כי עדיין מעריך אַסטרו את רבו כפי שהעריך וכי הובא לכאן בעל־כרחו, ולמרות רפיון שכלו מבין הוא את מצבו אך נבצר ממנו לשנות את הדברים. גופו מרותק לכיסא־גלגלים, לשונו אינה נשמעת לו, ומי שנועד להיות לו לפה הריהו מעין בלעם בהיפוכו. הוא נקרא על־ידי ששת הקטיגורים לקוב את ליאונרדו דה־וינצ'י, ואכן קבה במלוא עצמת משמתו. שום מלאך לא עמד לו לשטן בדרך, ומצבו של העד איפשר לו לקוב מה שלא קבה אַסטרו.

"אינני סבור, גבירותי ורבותי", נאם איקארוס, "כי ראוי הוא ליאונרדו דה־וינצ'י להיכלל בתפריט. הבה וניכחה מי הם האישים שחברת־התעופה מוכנה היתה עד כה להכלילם בפירסומיה ובפירסמתה?"

"א" יצירי דמיון בטהרתם, כמוני, למשל, גבירותי ורבותי. אנשי מיתוס, אנשי פרי־רוח, אשר שבע יפלו, ואף אם יטבעו בים או יתרסקו על צוקי סלעים — קום יקומו ולא יאונה להם כל רע. כי רוח הם ולא בשר.

"ב) אנשי חזון, שהמציאות אישרה את אמיתות חזונם, ואילו הם עצמם, אף־על־פי שבישרו חזון זה, הצניעו לכת ולא הרהיבו עוז לנקוף אצבע להגשמת חזונם הלכה־למעשה כל עוד לא מלאו הימים, לא בשלו התנאים ולא נוצרו הכלים הדרושים. רוג'ר בייקון הוא נציגם המובהק של אנשי־חזון אלה.

ג) "אנשי־ביצוע, רבי־פעלים, מגדילי־תושיה. גיבורי־מעש, מגאגארין ועד טרשקובה.

"מי הוא ליאונרדו דה־וינצ'י? ליאונרדו דה־וינצ'י הוא מעין אלכימאי — על אף התנגדותו לאלכימיה שפרחה דווקא בזמנו — המערבב מין בשאינו מינו. אין הוא פרי דמיון, שהרי היה ונברא ולא משל היה כי אם ילוד־אשה חי־יוקיים.

"כלום איש־חזון הוא? אפשר, אך אם גם איש־חזון הוא הריהו איש־חזון מסוכן, איש־חזון המנסה להגשים את חלומותיו בטרם־עת ודינו כדין כל דוח־קץ, נביא־שוא ומשיח־שקר. אדם המערבב אמנות במדע, דמיון במעשה, חזון במציאות ומיתוס בממשות אין לו מקום בתפריט כלשהו, על אחת כמה וכמה לא בתפריטה של מסעדה מכובדת, שקנתה לה מפין כל המסעדות זכות פרסומת ייחודית לשירותיה של אחת מחברות־התעופה החשובות ביותר בעולם.

"היצור היושב לפניכם הוא חניכו של ליאונרדו, פרי־הבאוישים של אותה ערבובית הדמיון במציאות. אין צורך להרבות מלים כדי להוכיח עד־מה אומלל ילוד־אשה זה. אך לא־פחות אומללים הם ילידי־רוחו של ליאונרדו דה־וינצ'י. כשאני לעצמי הריני מבין לרעה של מונה ליוה ג'אוקונדה שהלכה לעולמה בעוד דה־וינצ'י שרוי בעיצומו של תהליך הציור המתימר להעלות על הבד את דמות דיוקנה. מתוך גישה זו איני סבור כי אך מקרה הוא כי תמונת הסעודה הקדושה, גולת־הכותרת ביצירתו של ליאונרדו, צבעיה דהים והולכים, וחמריהם מתפוררים ומתנוונים; שהרי תמונה זו דוגמה מובהקת היא לעירבוב־פרשיות, לבילבול־יצירות ומהילת האמנות במדע לכדי מירוש מרים ומאוררים. אין זו סעודה של ישו החי עם שנים־עשר תלמידיו־שליחיו הקיימים. אין בה אלא מעשה־מרכבה של ארבעה משולשים גיאומטריים: שנים מהם מסמלים הוויה ושלנה ושנים התהוות ופעילות. משולש ההוויה הימני צלעותיו הן: הטוב המוחלט המגולם ביוחנן, הרע המוחלט — יהודה איש־קריות, ובסיס המשולש המאזן את הטוב והרע הוא הצדק הגלום בפטרוס השליח. משולש ההוויה הימני מורכב מן האהבה המוחלטת שבפיליפוס, האמונה המוחלטת שביעקב והחכמה המוחלטת שבתומאס. הכל מדוד, שקול ופרוס. גיאומטריה בנעלי האסטטי־קה. החישוב בלבוש היופי... ובמרכזו — ישו, אותו ישו הרך הנולד, שבאחד

מרישמו של ליאונרדו הוא נתון בזרועותיה של המאדונה שנמלטה עם בנה אל המדבר מפחד עריץ, והוא מצייר על-גבי החול משולשים, ריבועים ומעגלים. המשיח בן-האלוהים לומד את תורת הגיאומטריה במדבר בעודו תינוק בן-יומו.

"גבירתי ורבותי! עצם הופעתה של העדות החיה היושבת כאן לפניכם בכיסא נכים, עצם התפוררותה ההדרגתית והמתמדת בצבעיה של תמונת הסעודה הקדושה — התפוררות שהיא לכאורה חיצונית בלבד אך לאמיתו של דבר מביעה היא את התהליך הפנימי של התפרקות ורקבון, הטמונים בהכרח בורע-כלאים המהווה שני הפכים בנושא אחד — מובטח אני שכל אלה די בהם כדי לשכנע אתכם מעל לכל ספק כי ליאונרדו דה-וינצ'י אינו ראוי להיכלל בתפריט. אולם, רצוני לסיים בהבאת דוגמה נוספת מיצירתו של האיש הזה. כידוע לכם, ראה דה-וינצ'י את עצמו מבשר. מבשר האמנות והמדע של העתיד, היצירה והטכנולוגיה של הדורות הבאים. לפיכך צייר בסוף ימיו את דמותו של יוחנן המטביל, שהמסורת הנוצרית רואה אותו כמבשרו של ישו משיחם. והנה יוחנן של ליאונרדו הוא דמות מובהקת של אנדרוגינוס, ספק גבר ספק אשה, ממש כבשורתו של ליאונרדו עצמו, שהיא ספק מדע ספק אמנות, אך אין ספק כי בסופו של דבר אינה אלא אנדרוגינוס. התרשו לאנדרוגינוסים ויוצריהם לחלל את דפי התפריט המכובד?"

כאמור, עקבתי אחר המתרחש בתשומת-לב רבה: אחרי איקארוס ואחרי אסטרו, אחרי הקטיגוריה ואחרי השופטים, אלא שפל אותו זמן הסהתי דעתי מתמונתו של ליאונרדו. עתה נתתי עיני בה, ונדמה היה לי כי שפתיו ההדוקות בעצבון מר נתפשקו ופניו נתעוותו בחיוך.

קמתי ממקומי והלכתי אל הבימה. התיצבתי ליד התמונה, הוריתי באצבעי על דיוקנו של האדם הגדול שקיתון של שפכים עתה-זה נשפך עליו מפיו של אחד שלא היה קיים כלל-ועיקר, ובפנותי אל השופטים ואל הקטיגורים שאלתי:

"האוכל להיות לו לפה כשם שאיקארוס היה כביכול לפה לאסטרו?"

שאלה פשוטה והגיבנית זו, שנשאלה בתום-לב וללא כוונות נסתרות, עוררה לתדהמתי סערה גדולה. ששת הקטיגורים קמו מכיסאותיהם. המוני השופטים התרוממו מכורסותיהם. איקארוס נטל את תמונת-דיוקנו של ליאונרדו וגוללה כגולל שטיח. מיד לאחר מכן נתנה מתחת לזרועו השמאלית ובימינית דחף בזריוות מופלאה את מטעד כיסא-הנכים של אסטרו ויחד עמו נעלם במהירות כה רבה עד שכמעט מוכן הייתי להאמין כי הכנפיים שהתקין דיידאלוס לבנו לפני שנים כה רבות יש בהן ממש עוד בימינו. עתה עמדתי אני היחיד במקומם של כל השלושה: איקארוס, אסטרו ודיוקנו-העצמי של ליאונרדו.

הקטיגור ששערו שחור קם ממקומו ופנה אל השופטים:

"רבותי! איש זה נפתח לו תיק במוסדנו זה מכבר. כל אחד ואחד מאתנו" — הוא הורה על חבריו וחברותיו שליד השולחן — "ערך בנפרד את כתב-האשמה נגדו, ואם אנו באים לקראם בקול לא יהיה לדברים שיעור. לפיכך הוסכם בינינו כי התביעה המוגשת בזה תנוסח בקיצור נמרץ, לאמור: איש זה שואף, במישרים או

בעקיפים, להיות בן־אלמוות. וכידוע לכם, כלל גדול נקוט בידי המחוקק בענין זה: המוות תנאי מוקדם הוא לאלמוות. מודים אנו כי אין קשר של סיבה־ומסובב בין המוות לאלמוות, שהרי לא כל מי שמת זוכה לאלמוות. אכן, קשר של סיבה־ומסובב אין, קשר של היקש יש ויש, כלומר: כל השואף לזכות באלמוות, דין הוא כי ימות תחילה. מכאן שבן־מוות האיש."

"בן־מוות!" החרו אחריו השופטים במאותיהם, אלפיהם או רבבותיהם. שאר הקטיגורים — זה ששערו כסוף וזה ששערו שיבה — שניהם עיינו בתיקים, כל אחד בתיק שהיה מונח לפניו. אשר לשלש הנשים, הרי שוב עלה בזכרוני מקבת, או בית־רדיוק ידידו באנקו, שאמר בראותו את שלש המכשפות: "האדמה כמוה כמים יש בה בועות. אלו היו בועות האדמה".

לאמיתו של דבר הרי הבועות, שהופיעו על שפתיהן של הנשים שנעצו בי את מבטיהן הטורפים, לא היו בועות מים ואף לא בועות אדמה כי אם בועות של קצה־על־שפתיים, שבעטין הפכה בשעתה המלה קצה שם נרדף לכעס בלשון העברית כשם שהחירחורים שהשמיעו חטמיהן הארוכים והחדים אף הם היו מסוג הקולות שבעטיים הפכה המלה חרון־אף שם נרדף לזעם.

שוב פנה הקטיגור בעל השער השחור אל השופטים ושאלם:
"סקילה?"

"סקילה!" השיבו השופטים פה־אחד.

אם בשל רעם קולותיהם של השופטים ואם בשל המהירות בה התרחשו הדברים והדהימוני, לא הייתי מסוגל לקלוט את משמעות הדברים שנתארעו ולהבין את הסכנה שאיממה עלי. אך לעומת זאת קלטתי בבירור את דמותו של ידידי העורך שמואל דביר, שהופיע ברגע זה, ומשקלטתי את דמותו חשתי משום־מה כי בא הגואל. ואכן, תחושתי לא הכויבתני. בתחילה הציץ בשעונו ולאחר־מכן הקיף במבטו את האולם. רגע נחו עיניו על מיכאל אגרוב, אך מיד המישן ממנו, סקר בשניה את השולחנות הריקים ונפנה אל הבימה. מבטינו נפגשו. הוא חש אלי במרוצה ובעודו מתנשם הכריז בפנותו אל האולם:

"יצחק בן יחזקאל יוצא להיסקל על שכביכול שאף לאלמוות. כל מי שיודע לו זכות יבוא וילמד עליו".

למעשה הופנתה קריאה זו רק לאדם אחד־ויחיד: למיכאל אגרוב. ואמנם, מיכאל אגרוב קם ממקומו ופסע לאטו אל הבימה. נעליו המסומרות השמיעו הד כבאותו יום שפסע בהן בין ההר לבין השמש. ממש כשם שפסע אז בשובו מן המדבר אל טרשי סביבותיה של ירושלים כן פסע עתה על רצפת הפארקט של המסעדה. לבושו חולצה כחולה ומכנסיה־אקי קצרות. שערו מגודל פרע, זקנו צימח איים־איים שגבחות מפרידות ביניהם, ובעיניו אש אדמומית. רק השיבה שהלבינה ברקותיו ריפכה קימעה את רושם הפראות והעזובה.

הוא עלה אל הבימה, גהר על קרשיה בשטח שבינינו (ביני ובין שמואל דביר לבין שולחן הקטיגורים). גבו אל אולם־המסעדה ופניו אל השופטים. כרך ברפיו

בזרועותיו, נתן כִּפְיָדוֹ האחת בחברתה, השפיל ראשו והיה מנענע קצובות את גופו לימין ולשמאל.
 בכל רחבי הבימה השתררה דומיה עמוקה.
 מיכאל דיבר בקצב התנועות של גופו.

ד

"גבירותי ורבותי! משרואה אני לנגד עיני קהל כה גדול של שופטים ומספר ניכר למדי של קטיגורים ללא סניגור אחד־ויחיד, עולה וצפה ברוחי דמותו של סוקרטס שעמד לפני בית־דינה של אתונה. ומי מאתנו אינו מתמוגג מנחת כל־אימת שהוא מגלה כי פלוני — והיה פלוני זה אפילו הוא עצמו — מצא דמיון בינו לבין אדם דגול, מענקי־הרוח ומגדולי־הנפש, שמתו על קידוש־שמה של המחשבה האנושית ועיצבו את דפוסי־היסוד לתרבותו של המין האנושי. הייתי אפוא גם אני מתמוגג מנחת היום, לולא טבע זה שלי האונסני להשקיף על עצמי מבחוץ ולראות דברים כהווייתם. וכשאני משקיף על עצמי מבחוץ ורואה דברים כהווייתם, נוכח אני לדעת כי המבדיל ביני לבין סוקרטס מרובה לאין־שיעור על המשותף בינינו. לא אִמְנָה לפניכם, גבירותי ורבותי, אלא שלש מתוך הרבה נקודות־חילוק.

"ראשית, עד כמה שידוע לי, הרי אותו בית־משפט שהיה מורכב מאות שופטים ושדן את סוקרטס למיתו, היה בית־משפטו הראשון של סוקראטס, ואילו אני עמידתי זו לפני השופטים קדמו לה שלש הופעות לפני בתי־דין אחרים.
 "בפעם הראשונה עמדתי לפני בתי־דין של בדווים שדנוני לקטיעת יד, אך נערה בדווית צעירה שיטחה תחינתה לפני השופטים וביקשה עלי רחמים. השופטים נענו לה ופסקו־הדין בוטל. איני יודע על שום מה נענו לה השופטים. אך יודע אני כי הנערה הבדווית ביקשה רחמים עלי משום שרחצתי במי־מעין את עיניה שהיו מלאות מורסה וזבובים נדבקו אליהן. כאלו היו עיניה קודם שארחצן במי־מעין ואילו אחרי שרחצתי נעשו זכות וצלולות. ואל־נא תדונו אותי אתם לכִּפְ־חובה על שטפתי מורסת דורות מעיניה של נערה ערביה כדי שתראה נכוחה את העולם שמסביבה, שהרי לא נבראתי אלא לעשיית מעשים מסוימים ושטיפה זו היתה אחד מהם. על־כל־פנים, יפה עשתה הנערה שמנעה את קטיעת ידי, שלולא כן לא הייתי יכול לנגן בכינור ולבצע את הניגון שנולד בי ביום שבו גיליתי כי עוד בשחר־ילדותי נועדתי להשמיע לציבור את מנגינתי מעל מיתריו של כינור. מנגינה זו היא שהביאתני למשפט בפעם השניה. זאת הפעם היה זה משפטו של הקהל, קהל הצרכנים של תרבות ואמנות, קוראי ספרים, צופי מחזות, מאזיני קונצרטים. לאמיתו של דבר מדובר רק במאזיני קונצרטים, שלפניהם ביצעתי את מנגינתי. פסק־דינו של קהל זה קטלני היה, אכזר וחד־משמע, אף־על־פי־כן לא הרפה ממני ניווני. הוא התגלגל אל יוצא־חלצי ואותי גילגל בערים ובכפרים, בקיבוצים ובמעברות, עד שהביאתי לידי רצח של שוטר ובפעם השלישית העמידני בפני בית־משפט. מפיון שעושה־המוות בוטל במדינתנו, ולא עוד אלא שבתיה־משפט

מתחשבים במצבו השכלי של הנאשם בכלל ובמצבו הנפשי בשעת ביצוע הפשע בפרט ואף נוהגים לתת דעתם על דברי עדותם של פסיכולוגים ופסיכיאטרים, בבואם לגזור את דינו, נדונותי למה שנדונותי. פסק־הדין אין לו חשיבות, אבל חשיבות רבה נודעת לעובדה שהשופט, שישב בראש בית־המשפט שדנני למה שדנני, משמע פעם אחת את ניגוני שוב לא נעקר הניגון מקרבו ובכל אשר הלך חש את מקצבו: ברחוב ובחדר, בבתי־חרושת ובבתי־משפט, בשדות ובאוניברסיטאות. ונאמנים עלי דבריו של אותו שופט, שאמר לי כי עד היום הזה נדמה לו שפל הנעשה בארץ הזאת אינו נעשה אלא על־פי מקצב מסוים, מקצב מיוחד במינו של מנגינה משונה, דלה ועלובה מבחינה מוזיקלית, אשר נולדה ברוחו של אדם שביצע פשע ולא נידון למיתה אך ורק משום שעונש־המוות בוטל במדינת־ישראל ושופטיה מתחשבים במצבו הפסיכי של אדם בישראל בבואם לקצוב לו את מידת העונש. על־כל־פנים השופט מנור, שישב בראש בית־המשפט בן שלושה שופטים אשר דן את דיני, התחשב בכך במידה רבה מאד, עד קצה גבול האפשרות. אפשר משום שמלבד חוקים חרותים וכתובים, מנוסחים ומאושרים, הכיר לדעת עוד חוק אחד בהיסטוריה, חוק בלתי־כתוב ובלתי־מאושר כל־עיקר, אשר אילו נכתב ודאי היה מנוסח בוז הלשון:

"נמצא אדם, שהניגון המחלחל בקרבו מביע את קצב דופק־חייה־ופעלה של חברה מסוימת — גזירה היסטורית־דיאלקטית היא שאדם זה יגיע לידי התנגשות עם החברה האמורה, שאת קצבו של דופק חייה ופעלה מביע ניגונו של האדם האמור".

"כמשפטן מעולה רגיל השופט מנור בסירבולו של סגנון החוקים ויודע להיכנס לעבי הקורה המהוקצעת, לפיכך ירד גם לעמקו של חוק בלתי־כתוב זה, וכיון שנתגלה לו כי איני אלא קרבן של גזירה קדומה, לא החמיר בדיני והקל בענשי. דרך־אגב, כל המעיין בחוק זה, הדן בהתנגשות בין חברה פלוגית לאדם אלמוני הנושא בחובו את סוד הביטוי לתמצית הויתיה של אותה חברה, כל המעיין בחוק זה, אשר לוא נכתב ודאי היה מנוסח כפי שניסחתי לפני שעה קלה, כל הקורא בו מתוך כוונה טובה עשוי למצוא דווקא בחוק זה נקודת־דמיון ביני לבין סוקראטס, ואילו אני מוסיף לצעוד בדרכי ולהצביע דווקא על השוני שבינינו. אזניכם שומעות, אפוא, כי זה לי משפטי הרביעי, ומי יודע כמה משפטים עוד צפויים לי בשארית ימי, ואילו משפטו הראשון של סוקראטס היה גם משפטו האחרון.

"עד כאן נקודת־החילוק הראשונה מתוך השלש שהתחייבתי לפרטן. אפשר שנקודה זו אינה מהותית בעיניכם, אך בעיני חשובה היא עד מאד. אשר לנקודה השנייה, הרי לגביה לא יחלוק איש עלי כי אכן מהותית היא. סוקראטס שתה את הרעל ומת. ואילו אני אף אם תשקוני סם־מוות בשיעור של חבית ועל מיתת־בית־דין אתונאי תוסיפו ארבע מיתות־בית־דין שלנו — כלומר סקילה, שריפה, הרג וחנק, ואם לא נחה דעתכם בכל אלה תשלימו את הרשימה בצליבה — אם לא בשל אסוציאציות אחרות הרי לפחות על שום שמיתה זו נודעה לה השפעה ניכרת על

מהלך ההיסטוריה — אף אם את כל אלה תעשו לי, לא אמות כי אחיה ואספר... שהרי מבחינה זו כמוני כאיקארוס, שעמד במקום זה לפני. לפני שעה קלה גרסו כאן — ובצדק — שכדי לזכות באלמוות חייב אדם למות תחילה. כלל זה, בשינוי נוסח, ניתן להרחבה, לאמור: כדי למות חייב אדם להיוולד תחילה. ואני... איכה אמותה ואנוכי לא נולדתי. אין אני פרי בטן אלא פרי רוח. פרי רוחו של זה הניצב עליי, אשר נדון לסקילה, ואני שיודע אני זכות לו באתי להעיד עליו. הגיע אפוא הזמן שתדעו, גבירותי ורבותי, כי איני אלא גיבורו של ספר שאיש זה הגה והעלה על הכתב. לפיכך מכאן והלאה אקראהו בשם אבי־יוצרי להבדיל מאבי־הורי, שכן אפילו נביח כי היה לי אב־הורה, לא אדם זה הוא האיש; ולהבדיל מאבי־מורי, שאולי כמה ילודי־אשה ויצירי־רוח ראויים לכינוי־כבוד זה, אבל איש זה שבאתי ללמד עליו זכות אינו נמנה עמם.

"וכאן מגיע אני להבדל השלישי שביני לבין סוקראטס, האחרון בהבדלים שהבטחתי לכם לפרטם. הבדל זה נערץ בתפקידים שנועדו לכל אחד מאתנו במשפט, תפקידים השונים זה מזה תכלית־שינוי: סוקראטס נאשם היה, ואילו אני איני אלא עד שבא להעיד. לפיכך לא דברי התנצלות בפי כי אם דברי סניגוריה. ובדברי סניגוריה אלה נערץ פאראדוקס גדול, שהרי דווקא הקטיגוריה היא שעד כה ניצלה אותי למטרותיה בבואה להאשים את אבי יוצרי, והיא שהשתיתה את כל בניינה על עצם קיומי שלי ועל כל מה שאירע לי בימי־חלדי, וניסתה לנגח בי את אבי יוצרי כשם שעת־הזה הסתמכה על אַסטרו והסתייעה בו ובכל אשר אירע לו למסכן עלוב זה בעטיו של רבו בנסותה לפסול את ליאונרדו דה־וינצ'י ולקטול את דמותו.

"תיקים אלה המונחים על שולחנם של ששת הקטיגורים, נהירות לי ההאשמות הכלולות בהם, האשמות ההופכות אותי לעד־מלך נגד אבי יוצרי, אף שאני עצמי מימי לא פציתי פי לדבר בגנותו. אדרבה, עיניכם הרואות כי באתי ללמד עליו זכות. ולא אזוו מללמד זכות זו אף שיודע אני שכל ששת הקטיגורים (ממין זכר וממין נקבה) רחמיהם נכמרים עלי, כשם שלפני שעה קלה נכמרו על אַסטרו שתוק־האברים ורפוס־המות. שיחק לו מזלו לאבי יוצרי ואין אני זקוק לאיקארוס שיבוא ויהיה לי לפה, ופי שלי יענה את הכל.

"קטיגור זה ששערו לבן רכון עתה מעל לתיק הגדוש ניירות, שהוא עצמו כתבם או הכתיב את הכתוב על גביהם. מעיין הוא בתיק ולבו מתמלא רחמים גדולים עלי בשל הנטל שהעמיס עלי אבי יוצרי, נטל שאני כורע תחתיו כביכול. ולא עוד אלא שכותב הוא בכתב־האשמה שלו כי אבי יוצרי דוחקני לעמדות קיצוניות בהן מתרחש הפירפור שבין חיים למוות, מוכרעות אידיאולוגיות הנאבקות זו בזו, מתבצעים המעשים הגדולים החד־פעמיים. ועוד כותב הוא כי הכנסת הסמל והמתחיות של פרשת־דרכים לתוך תבנית עלילתית מודרניסטית מציינת את דרך העיצוב של דיוקני. אולם — מוסיף הוא — מפיון שרק אני וכרמי בני נדחפים לתוך אווירה סוריאליסטית, בעוד שאר הדמויות בספרו של אבי־יוצרי מעוצבות

בדרך ריאליסטית, הריני גרוע עשרת מונים מאסטרו זה שישב לפניכם בכיסאי גלגלים, שכן אסטרו, שהוא פגוס־גוף ורפה־מוח באשמת אביו מורו, נשאר למרות כל אלה בשר־ודם ואילו אני נשארתי דמות רפויה, חסרת בשר ודם, מעין אורח מממלכת־רפאים, דמות שאבד האמון בקיומה ועל כן יש בה רק כדי לעורר חיוך או משיכת־כתף, וכמובן גם רחמים, בייחוד בשל טלטלות ממושכות למרחקים אותי, וכולן — מעילים פתוחים למחצה, בשמים מזיעים, ידיים נואשות נשלחות גדולים — בחלל, בזמן, ברוח — שהשפיעו לרעה על עיצובה הפנימי של נפשי.

זו תמצית כתב־האשמה אשר בתיקו של לבן־השער. אם תתבוננו בתיקיהם של כסוף־השער ושל שחור־השער, מצוא תמצאו שאין בהם אלא חזרה, בשינויי גוסס קלים, על דבריו של הקטיגור ששערו שיבה.

"גילגולי וטיטולוי מעוגנים במציאות היסטורית־קונקרטית — כותב, למשל, כסוף־השער — ובממשות חברתית ריאליסטית. לפיכך חייב היה אבי־יוצרי לעצבני בדרך אחרת מזו שבה עיצבני ולהימנע מניתוחים אינטלקטואליסטיים. ואילו שחור־השער, אף שלכאורה הוא מעריך את אבי־יוצרי, המחפש, לדבריו, לוחות חדשים ("ואל יהיה הדבר קל בעינינו!" — אומר הוא בפירוש בכתב־האשמה שלו), הרי הפעם, טוען הוא, לא העלה אלא שבר־חרס, שכן אני, כפי שאתם רואים אותי, גבירתי ורבותי, איני אלא דמות של נייר, ומתוך כך אף כל שאר הדמויות, ועמן גם ההתרחשויות הממשיות והריאליות ביותר, דומה עליהן כי לא היו ולא נבראו. להדגם, ותו לא. נמצא כי אבי־יוצרי היפוכו של קפקא הוא, שבכתביו אף הדברים התמהוניים והדמיוניים ביותר נראים לנו כמציאות וממשות. כללו של דבר: שוב ראוי אני לרחמים, שהרי כמוני כחרס הנשבר.

"ואם ראוי אני לרחמים כה גדולים, מי לנו רחמניות ככנות־ישראל הכשרות והצנועות. טלו את תיקה של אחת המסובות על שולחן־הקטיגוריה (נבצר ממני להצביע לפניכם מי היא אותה "אחת", משום ששלתן דומות זו לזו עד כדי כך שאין לאל־ידי להבחין ביניהן). טלו אפוא את תיקה של אחת מהן ועיינו בו. אמן אני אומר לכם כי לבכם צור ונפשכם חלמיש אם אין עיניכם זולגות דמעות למקרא הדברים המוסבים עלי לאמור:

"הגיבור ששמו מיכאל אגרוב הנו דמות של חלוץ יוצא־רוסיה שכולה נפתולים עם נפשו השסועה שאינה יודעת מרגוע. אפוף הוא תעלומה, שכן נפגם זכרונו אי־שם בסערת המלחמות של המהפכה הרוסית שלתוכן הוא נקלע בימי בחרותו. אבל במקום שהמחבר יעזור לגיבורו לפתור את חידת חייו, מוסיף הוא תעלומות על גבי תעלומות... לרגע קט מופיע לפנינו אותו מיכאל אגרוב כחלוץ תמים ובר־לבב ובפרק אחר הריהו מתגלה כהרפתקן, שהפסיכולוגים עשויים לגלות בו מידה רבה של הפרעה נפשית, אדם שאינו מסוגל לחיות אפילו ימים ספורים בלי להתנגש עם סביבתו ועם החוץ. החלק הציוני שבספר מוטעם בקטעים מן ההיסטוריה של היישוב בשלושים השנים האחרונות, שאותם משלב המחבר בעלילות גיבורו, והם משמשים כעין צידוק והסבר למעשיו, שאינם עשויים להתקבל תמיד על הדעת."

"עד כאן דבריה של אחת מנשי הקטיגוריה המרחמת עלי, בעוד שרעותה־תאומתה

השניה (ואולי השלישית, שהרי דומות: הן כאמור זו לזו עד לבלי הבחין ביניהן) מרחמת לא עלי כי אם על עצמה (זו דרכן של נשים שהן נוונות מן הרחמים: צדיקות שבהן מרהמות על זולתן, מרשעות שבהן מרחמות על עצמן). ומרחמת היא על עצמה על שום שאותם פרקי היסטוריה, שאני, מיכאל אגרוב, חייתי בהם את חמישים שנות-חיי הראשונות, מסתבכים כביכול מעבר לכוח תפיסתה וקליטתה. לפיכך מסיימת היא את כתב-האשמה שלה, הכתוב, דרך-אגב, בלשון האנגלית, בקריאה היוצאת מן הלב: I like my history plain, שתרגומה: אוהבת אני שההיסטוריה שלי תהיה פשוטה. מי-יתן ואהבתה תבוא על סיפוקה, וההיסטוריה של עם-ישראל ושל כל המין האנושי, וכן דברי-ימיהם של כל החי והצומח ואף הקוסמוגוניה כולה, יהיו פשוטים, ברורים ומובנים עד כדי כך שאפילו אשה מנשי שולחן-הקטיגוריה תהיה מסוגלת לתפסם, להבינם ולעפלם.

"אך מכולם הגדילה לעשות אשת-הקטיגוריה השלישית (השניה או הראשונה, הכל לפי כיוון הספירה, אם מן השופטים אל השולחנות שבאולם או מן השולחנות שבאולם אל השופטים). גם היא, כמובן, שופכת עלי קיתון של רחמים בשל בדידותי, בשל הניפור שלי כלפי כל הסובב אותי עקב עברי הנעלם וחיי נטולי-שרשי-האתמול. בשל תלישותי זו איני מוצא אחיזה כביכול אלא ברגש של קירבה אל עצמי-יבשרי בלבד. ומן הרחמנות אל התוקפנות. לאחר שסיימה את פרשת הרחמים עלי פתחה בהתקפה על אבי יוצרי, שפן כתב-האשמה שלה הוא הארוך שבכל ששת הפתבים וכולו אבני-בליסטראות. נוטלת היא פסוקים מתוך סיפורו של אבי-יוצרי, מנתקתם מהקשרם, ושולחת בהם את חצי לעגה וזעמה בזה אחר זה: פסוק זה, סטיריאוטיפי ונדוש, וזה אינו אלא משפט מתוך אוסף גלויות צבעוניות, ועוד כהנה וכהנה עד אין-ספור. ולעומת משפטיו השדופים, הנדושים, השטחיים ונטולי כל כושר-ההבעה של אבי יוצרי מעמידה היא את משפטה שלה, משפט שכולו טוב-טעם וכליל-תפארת הוא לאומרתו, המסיימת בו את כתב האשמה שלה לאמור: גם המדומה, כידוע, רכוב ברוב כנותו ברגלו האחת על סוס של ממש."

"אם אני בא למנות לפניכם את כל אבני-הבליסטראות שבאותו כתב-אשמה, המעיד על מחברתו כי אכן רכובה היא ברגל אחת על סוס הדמיון החפשי שלה, איני מסיים את נאומי לעולם. אסתפק אפוא בחמש מובאות בלבד. שתים מפני שהן מוכיחות כי מפאת רכיבה על רגל אחת על סוס הדמיון שולח הרסן מפניו של הסוס (ואכן, מזהיר אני את הנשים לבל תרפבנה ברגל אחת על כל סוס שהוא, שפן כפרש מנוסה יודע אני כי מסופן הדבר בייחוד לנשים) ושלש על שום חשיבותן לגבי מה שייאמר בהמשך דברי.

מובאה א

"המחבר מתאר את שנות העשרים, השלושים והארבעים בארץ. אחר שהוא נוטש את רוסיה, שפפי הנראה ידע עליה מפי השמועה או מפי אבותיו, ומגיע לארץ-ישראל, נעשית האווירה חמה וחייה מעט יותר.

"לוי הטריחה הקטיגורית את עצמה לבדוק את הדברים בדרך של חקירה שטחית ביותר (והרי החקירה היא חובתו הראשונית של כל קטיגור) היתה נוכחת לדעת בנקל כי לא מפי השמועה ולא מאבותיו שמע אבי-יוצרי על רוסיה כי אם נולד בה וחי את שנות ילדותו בגבולותיה ואת שנות בחרותו סמוך לגבולותיה.

מובאה ב

"ואל הניקרה נכנס האיש לא כדי למצוא מחסה מן המטר הסוחף (מדוע לא?) אלא כדי להסתתר מלהטה של חמה. מה העניינים? זה עתה שיכשכו, איושו, זינקו, געשו, התערבלו, התאשדו ו...ניגנו מים רבים, וזה מחפש מסתור מיקוד-החמה! ובכן, על המחבר להחליט מה היה — באותו הרגע — גשם סוחף או יקוד-חמה.

"לוי קראה הקטיגורית המלומדת את הספר בקורטוב של עיון היתה רואה כי נכנסתי לניקרה קודם שיתחיל הגשם. ולוי שהתה הפרקליטה הנכבדה בנגב תקופה קצרה בעונת החורף היתה יודעת — ואולי אף חוזה מבשרה — איך מתחלף שם יקוד החמה במטר סוחף וחור-חלילה, במפתיע, ולעתים תוך כדי דקות ספורות. "אלו הן מובאות המעידות על סוס הדמיון ששולח רסנו מעליו בשל זעמה וחרוץ-אפה של הלוליינית הרוכבת עליו ברגלה האחת. "ועתה אקרא באזניכם, בזו אחר זו, אותן שלש מובאות שיש בהן ענין לגבי המשך דברי:

- (א) ממש כך גם תיאר הבידואי, ובפרט האשה הבידואית, הוא מסקראדי מאין כמוהו על דרך הוראות התופרת המעולה: 'בד שחור על הכתפיים, בד שחור על החזה, בד שחור על הבטן, בד שחור על הראש — רבידי מתכת נחו על החזה'.
 (ב) גם הטבע בארץ זוכה לתיאור עתונאי-בלברי מאין כמוהו: 'ניקרת-סלע שנתהוותה באלפי שנות פעילות [ההדרגה של הקטיגורית] עקשנית של גשמים ורוחות'. הגשמים והרוחות מופיעים במשפט זה כעסקנים מפלגתיים הלהוטים אחר מעשה ואחר פופולאריות יתירה בקרב עדת הסלעים והצוקים.
 (ג) תיאור לידת גורי-הפלפה מעיד עליו [כלומר, על אבי יוצרי] כי הוא יודע לראות ולתאר.

"בין שאבי יוצרי יודע לראות ולתאר ובין שאינו יודע לראות ולתאר (כשלעצמי סבור אני כי רבים רבים מאד מסופרי ישראל והעמים מיטיבים ממנו לראות ולתאר), הרי בחירת ההמלטה כדוגמה לתיאור נאה מתוך כל הספר כולו היא שעוררה ברוחי את שרשרת האסוציאציות שאני עומד לשטחן לפניכם.

"גבירותי ורבותי! איסור חמור מצוי בתורה: "לא תבשל גדי בחלב אמו!" פסוק זה דומני נמצא במקרא שלש פעמים והוא משמש אסמכתה לכל אותם דינים החלים על אכילת מאכלי-בשר ומאכלי-חלב. ואף כי לא אסרה התורה אלא בישול גדי בחלב אמו דווקא, הרי המסורת רואה כל תערובת של בשר כאסורה מן התורה. ועל-פי ההלכה חמור איסור זה משאר האיסורים, שלא רק אכילת בשר וחלב אסרה תורה אלא גם בישולם יחד אסור בהנאה. אסור למכרו לגכרי ולא לתת לו במתנה. וכן אסור להאכילו לכלבים, ולא לעשות בו שום מלאכה או ליהנות ממנו

על-ידי כל תשמיש אחר, אלא שורפו או מאבדו בדרך אחרת שאין בה הנאה כלל.

"כמה ריר סנטימנטלי שפכו הפרשנים, הרואים ביהדות תורת מוסר ואהבה בלבד, על איסור זה לבשל גדי בחלב אמו, זו האם המסכנה שלא רק משפלת פרי-בטן כי אם תורמת מחלבה כדי שאוכליו ייהנו מפשרו. עד שבא הפרופיסור קסוטו והעמיד את הדברים על מקומם. וכך הוא אומר בספרו 'האלה ענת':

בלוח האוגריתי מצוי רמז למנהג כנעני של בישול גדי בחלב: "טבח גדי בחלב, טלה בחמאה". המדובר הוא כנראה בטכס פולחני שהיה מכוון למשוך את ברכת הפריזון לאדמה, ומתוך כך מתברר גם הקשר שבפתובים המקראיים בין הבאת הביכורים ובין האיסור הנ"ל. ראשית ביכורי אדמתך תביא בית יהוה אלהיך (להביע לו את תודתך על תבואת האדמה, אשר הוא נותן לך, אבל הישמר לך פן תעשה כמעשה ארץ כנען ולפיכך) לא תבשל גדי בחלב אמו.

"גבירותי ורבותי, הפולחן הספרותי המקובל בימינו הוא פולחן בישול הגדי בחלב אמו. ראשון המבשלים, ולפי עניות-דעתי אף הגאון שבהם, היה הסופר הגדול מארסל פרוסט. ואכן חוזרים מטעמי תבשילו באינטרברטיות חולנית, עדנדנות רפה-לטפנית כבשרו של טלה המבושל בחמאה, אגוצנטריות המתמצתת את העולם והופכתו תבלין ריחני לאני רכרוכי כתרביך של גדי בחלב, ולא בחלב סתם כי אם חלב אישי-ביולוגי, בחלב-אם, משל מתוך רחם אמו משקיף הגדי על העולם ומנסה להמיסו בחלב עטיניה של הכבשה העתידה להמליטו. והנה, ספרותו של עם ישראל מספר בראשית ועד "מתי מדבר" ומ"כתר מלכות" ו"ספר הזוהר" ועד "שירי מכות מצרים" ו"ספר הקיטרוג והאמונה" היא היפוכה הגמור של ספרות הגדי-בחלב. לא יבושל הגדי בחלב, וראשית ביפורי היצירה יובאו בית יהוה אלהי ישראל.

"ואתם, גבירותי ורבותי, אנשי הקיטרוג ללא אמונה, אשר סרתם ועבדתם אלוהים אחרים, אתם האמונים על מעשי הגויים בספרויותיהם, הטובחות גדיים ומנתחות את נפשותיהם עד להפרדת הרקמות ואף משרות אותן בחלב אמותיהן עד-בחיילה, לעולם לא תסלחו לאבי יוצרי על שאני, מיכאל אגרוב, לא די שאיני פועל על-פי מסקנות ניתוחי נפשותיהם של הגדיים ולא די שאין אני מתבשל בחלב אמי, אלא דומה אני לביפורי האדמה שהביא קין בשעתו מנחה לאדוני. וכשם שאתם מעדיפים את הגדי בחלב, כן העדיף אלהים את בכורות הצאן של הבל ולא שעה למנתות של קין; אף-על-פי-כך, קין שהיה נע ונד בעולם בתורו אחר צורות-חיים וציביליזציות חדשות, הוא שהחל לבנות עיר ראשונה, הוא שהיה אביהם של לוטש כל חורש נחושת וברזל ושל כל תופש כינור ועוגב, כי הרה-עתיד היה קין מתוך שניסה להשתחרר מעברו. קין זרעו כלו ועברו מן העולם, אך העיר שבנה, על חרשי-הברזל ותופשי-הכינור שבה, שימשה אות ודגם לכל אשר ייבנה וייעשה בעתיד.

"אף אני, גבירותי ורבותי, עברי מת, ההווה שלי מעולם לא היה הווה של ממש.

ואיני חי אלא בעתיד. עתיד זה גלום בניגון שבקרבי. וכשם שכל המציאות הריאלית, על מאורעותיה ותהפוכותיה, על התרחשויותיה ומעלליה ועל חילופי עתיה, אינה אלא תפאורה מסקאראדית (כתלבושתה של הבידואית שפגשתיה במדבר) לבימה שאני מהלך על קרשיה, ומתוך כך דרגת ממשותה נמוכה הרבה מזו של ממשותי שלי, כך קיומי אני, לבטי וטילטולי אינם אלא היבוחי צלה של דמות מעולם־הרפאים וכל עצמי איני אלא מאריונטה של נייר לעומת ממשותה העקשנית, האיתנה והעילאית של המנגינה המהרוננת בקרבי. וכל אלה התרים אחרי בשר־רודם, הנועצים שיניהם בבשר וטובלים פתם בדם הגדיים המבושלים בחלב אמותיהם והסבורים כי מנגינה זו מנגינת האישית היא, אינם אלא טועים. לא אישית היא לי מנגינתי, שהרי כל־כולי אך כלי אני, כלי־נשיפה לרוח המיללת בעם הזה ונדחסת בארץ הזאת, רוח ראשית־הבריאה ואחרית־הימים, המתגלמת בפעילותם של הפרוטון והאלקטרון ובפעילותם של ישעיהו הנביא וישו הנוצרי, ליב טרוצקי וזאב זבוטינסקי. ובין פעילות הראשית לפעילות האחרית מצויה פעילות של גשמים ורוחות ושל עסקני מפלגות ופעילותו של אבי־יוצרי, שמודה אני לפניו על שלא עשני בשר־רודם”.

ה

כל אותה השעה הארוכה שבה נשא מיכאל את דברו גהור היה על רצפת הבימה, חובק ברכיו בזרועותיו ומתנענע ימינה ושמאלה. נענוע זה הוא שקבע את מיקצב דיבורו, שלא היה תואם כלל את סגנונו, שהיה לדעתי פובליציסטי מובהק וגרם לי אכזבה רבה, ולא רק סגנון דבריו גרם לי אכזבה כי אם גם — ובעיקר — תכנם. הן לא עלה מיכאל על הבימה אלא כדי ללמד סניגוריה עלי על־פי דיני הנוהל הפלילי המפורטים במסכת סנהדרין. ידידי העורך ניצל דינים אלה לטובתי לאחר שנדונתי לסקילה באשמת השאיפה לאלמוות. והנה לאמיתו של דבר לא לימד עלי זכות אף כהוא־זה, ועל־כל־פנים לא לגבי אותו סעיף האשמה שעל־פיו נחרץ דיני. ואף כי תימצת בתבונה וציטט בשום־שכל את כתבי האשמה שהיו גנוזים בכל אחד מן התיקים של ששת הקטיגורים — הגברים והנשים — וגם הוכיח את בקיאותו בתכולתם של התיקים הללו, הרי אשמה זו, אשמת השאיפה לאלמוות, לא הפריך. אדרבה, כטוב לבו בנאום אמר דברים שאינם משתמעים לשני פנים: “גרסו כאן — ובצדק! — שכדי לזכות באלמוות חייב אדם למות תחילה”. משפט זה שהוציא מפיו מי שבא לסנגר עלי ולעקרני מציפני המוות המאיים עלי בחרת בזכרוני חרות היטב, ובייחוד המלה “צדק”, שנהגתה בהדגשה מסיימת, אם גם אפשר שרק אזני הרגישה והדרוכה קלטתה הדגשה זו. מכל מקום, עם סיום נאומו, שלא היתה בו שום פנייה אל השופטים לבטל או לרפך את גזר־דיני, התחילה הדאגה לכוסס בלבי. דאגה זו היתה לחרדה משקם מיכאל לפתע, הזדקף ופסע פסיעות־מספר לקראתי. הוא קרב אלי, נעצר מולי, הורה עלי באצבעו ופתח לא בארשת של מאור־פנים דווקא:

"עד כה דיברתי אל השופטים ואל הקטיגורים. ועתה, אבי יוצרי, פונה אני אליך. לא בבקשה אני פונה כי אם בדרישה, בתביעה..."

"לא לתבוע באת אלא ללמד זכות", שיסעתיו. "תובעים אינם חסרים גם בלעדיך".

הוא התעלם מהערתי והמשיך:

"ניגון זה — תהיה ממשותו אשר תהיה — ניגון זה שבעטיו הפכתי דמות־נייר וכלי־נשיפה", הוא קמץ אגרופיו, הסמיכם זה לזה וקירבם אל פיו כמי שמחקה אדם שמחלל בחליל, "ניגון זה שנפחת בי כנשמה המכלה את הגוף, ניגון זה..." בפעם הראשונה מאז פתח את פיו נתקצרה נשימתו והתלעלע, "ניגון זה..." סיים לאחר שנתאווש, אחרי כמה כעכועים שנפלטו מגרונו, "אני רוצה לראותו".

"לראות ניגון?"

"לראותו, למששו, להריחו. למען יראו ויידעו כי ממשותו עולה על כל ממשות אחרת".

היה משהו מן הבראבורה שלאחר־יאווש בחיוך שהעליתי על שפתי. ידוע ידעתי כי אפסה תקוה. מיכאל אגרוב הצטרף אל מחנה הקטיגורים ואין זולתו שילמד עלי זכות, שהרי כל המסעדה ריקה מאדם היתה. כלום כוריאוגרף אני שאוכל להפוך ניגון למראה?

המלים שיצאו מפני לאחר־מכן לא מראשי באו. דומה היה עלי כי מבטני נפלטו, מקרבי, מפנימיותי, מעמקי נבכי. בעוד פי מדבר, כל עצמותי מקשיבה ומשתאה: "אין קל מזה", שמעו אזני קול דובר מתוכי. "כדי לקיים את דרישתך אין לנו אלא לשוב ולהקים את המגדל אשר ראשו בשמיים. זה המגדל שלפני אלפי־שנים נאלצנו לחדול מבנייתו משום שאלוהים בלל את שפתנו. בלל פירושו היה אז בילבל, פיצל שפה אחת ללשונות רבות. עתה לא ייצצר מאתנו כל אשר ניזום לעשות, אלא שהפעם שומה עלינו להשתמש בשורש בלול במובנו ההפוך: כלומר ערבב, אחד, לכך (סולת בלולה בשמן). מאז דורה־הפלגה פרו ורבו השפות, נתפלגו והלכו דרכי ההבעה ואפני הביטוי נתפצלו מדור לדור עד כי היו לרשויות נפרדות זו מזו, והנה אנו בכואנו לבנות בשניה את המגדל שראשו בשמים נצרפם. נאחדם, נלכדם. ניגונך יהיה לנו לחומר, ודברים אלה", ניערתי את שרוולי כקוסם המפריח יונים מתחת שרוולו, "יהיו לנו לאבן".

כשניערתי את שרוולי לא ידעתי לשם מה ניערתיו. לפני שעה קלה הופתעתי מן המלים שיצאו מפני. עכשיו הופתעתי שבעתיים מן הדברים שנשרו משרוולי במהירות הבזק ובוזה אחר זה. היה זה ערב־רב, מגוון ומשונה ביותר: תווי־נגינה ומספרים, אותיות והירוגליפים, אלים קדמונים ותיאורי פעליהם בציור ובפיסול, גלגלי־אבן של האדם הקדמון ומוחות אלקטרוניים של האדם בימינו. עד־מהרה נמצאתי טובע ברבבות. מיליונים ומיליוני־מיליונים דברים מפרי רוחו וממעשי ידיו של המין האנושי. עתה ידעתי כי הסכנה חלפה.

הפשלתי את שרוולי — אותם שרוולים שפל הדברים הללו נשרו מהם — וניגשתי אל מלאכת הבנייה. הייתי דורך על תו וקובע ציור במסגרת. נאחו בנוסחה מתימטית ולוחץ על כפתור חשמלי, מתרומם על מספרים ערוכים סדרות־סדרות ומאחה

לוחות־מתכת בדפי ספרים אשר נפרשו כחלקי מניפה שנמתחה מקצה אל קצה. המגדל גבה, צמח, התרומם בקצב דמיוני, ואני עוד ירי נטויה. כבנאי מנוסה מניח הייתי אבני־בנין אלו המיוחדות־במינן זו על גבי זו. קומות איך־ספור בניתי ועדיין לא הגיע ראשו של המגדל לשמיים.

בנעורי פועל־בנין הייתי. לא בנאי, לא טפסן ואף לא ברזלן — פועל פשוט, סבל. נושא הייתי את האבנים על גבי ומגישן לבנאי. זכור לי איך כפעם־בפעם יושב היה הבנאי על אחת האבנים, קובע לעצמו מנוחה ומעשן סיגריות.

אף אני קבעתי לי מנוחה והדלקתי סיגריות. לבי היה טוב עלי. סקרתי בעיני את אבני הבנין שעדיין הקיפוני ונדמה היה לי כי מספרן לא פחת. ראיתי ביניהן אות אל־י־רבתי. נטלתי ביד, הפכתי והפכתי בה, ליטפתי את זרועותיה ואת כרעיה, פתחתי ואמרתי:

"אל־ף זו שאתם רואים", הפעם לא היו הדברים שיצאו מפי הפתעה לי לעצמי. שקולים היו ואף כי יצאו מלבי גם מוחי לא שבת בדברי, אדרבה, עבוד עבד במלוא יכולתו, "אות ראשונה היא באל־ף בית העברי. מאז־ומתמיד היתה לה גם משמעות מספרית. במסורת שלנו מובנה היה המספר אחד, ואילו עתה, לאחר שתורת המתמטיקה מיצתה את כל אותיותיה של יוון ורומא, בא תורה של האל־ף, ובימינו מסמלת היא את עצמת הרצף. רבותיכם אמרו: זוהי המצאתו של מיסד תורת־הקבוצות, היהודי ג'ורג' קנטור, ואילו אני אומר משתי־ימ־בראשית נקבע הדבר. וכי יש עוד אות בעולם, בכל האלפביתים למיניהם, אשר יש בכוחה לסמן את עצמת הרצף כאל־ף העברית. והרי אל־ף משמעו ראשית, ורצף פירושו שלאחר האל־ף תבוא הבי־ת ולאחר הבי־ת הגימ־ל. וכשם שמאותיות אלה נצטרפה התורה בעבר כך תשוב ותצטרף בעתיד. וכשרצה הקדוש־ברוך־הוא לברוא את העולם היה מסתכל בה בתורה בכל מלה ומלה ועשה כנגדה אומנותו של העולם, לפי שכל הדברים והמעשים של כל העולמות בתורה הם. ועל כן היה הקדוש־ברוך־הוא מסתכל בה וברא את העולם. לא שהתורה בראה העולם, אלא הקדוש־ברוך־הוא בהסתכלות בתורה ברא העולם. הסתכלות של הקדוש־ברוך־הוא מעין זה היתה: כתוב בתורה בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ הסתכל במלה זו וברא את השמים. התורה כתוב בה: ויאמר אלהים יהי אור, הסתכל במלה זו וברא את האור. וכן בכל מלה ומלה שפתובה בה בתורה הסתכל הקדוש ברוך הוא ועשה אותו דבר. כך לכשירצה הקוסמוס להגות את האלהים יהיה מסתכל במגדל זה בכל תו או אות או בורג של מכונה שבו או כל פרי רוח האדם או מעשה ידיו, בכולו או בקצהו, וייצור כנגדם תואר מתארו של האלהים ומידה ממידותיו, לפי שכל מהותו של האלהים במגדל זה שהוא ניגונו של עולם. ועל כן יהא הקוסמוס מסתכל בו והוגה את אלהיו. לא שהמגדל יהגה את האלהים, כי אם הקוסמוס בהסתכלות בו במגדל יהגה את האלהים. הסתכלות הקוסמוס במגדל מעין זו תהיה: ימצא הקוסמוס במגדל אותיות שיצטרפו כדי תארי אלהים שבשמות ל־ד י, בהגותו את האלהים ישוה לו מידות אלה: רחום וחנון, ארך־אפים, רב

חסד ואמת. יתלה הקוסמוס מבטו באילן הספירות שבספר הזוהר יוסיף לו לאלהים, בהגותו אותו, את הכתר ואת החכמה, את הבינה ואת הגבורה, את הנצח ואת ההוד, את היסוד ואת המלכות. והיה כי יצטרפו אותיות לשון יוון במגדל כדי כתביו של אפלטון, יהא הקוסמוס הוגה באלהים כבאחדות של הטוב, היפה והאמת. וכך יהא הקוסמוס מסתכל במגדל ומוסיף מידות ותארים לאלהים עד לעצם החושב והמתפשט של שפינוזה ולטרנסצנדנציה של האקסיסטנציאליסטים..."

קול מזור פלח בעצמה רבה את רצף נאומי. בתחילה סבור הייתי שקריאת־ביניים היא שאין ביכלתי לקלוט את מלותיה, אך עד־מהרה נוכחתי כי הקול אינו קול של קריאת־ביניים, שכן מסתלסל הוא בסילטולים מיוחדים. קול צחוק היה זה שהגיע לאזני מלמטה. השפלתי עיני וראיתי שליד בסיסו של המגדל עמד מיכאל אגרוב וצחק בקול גדול.

"האתה הוא, יצירי מיכאל? האתה הוא שממלא צחוק פיה למראה משאת־נפשך? דרישתך נתמלאה במלואה, יציר־רוחי, פרי־טיפוחי! טפס ועלה על ניגונך שקרם עור־חומר והעלה בשר־לבנים. בעיניך ראה, באפך הרח ובידיך משש!"

מיכאל לא השיב לי. בעודו מתפתל מצחוק, שלח ידו והורה בה לעבר השופטים. אף אני הפנתי אליהם את מבטי. ממרומי המגדל ניתן לי להקיף במבטי מספר שורות גדול הרבה יותר מאשר מקרשי הבימה. אמנם, ממרחק זה נבצר ממני לראות את הבעת־פניהם של השופטים, אך ראיתי בבירור כי הנוחתם השתנתה. דומה היה כי התרופפה ישיבתם, משל גופותיהם התפרקה, נתמעכו או נתבטטשו, ושמא הוגיעם המשפט עד לטישטוש־חושים ושוב לא ניתן לקבוע אם עדיין ישובים הם בכורסותיהם או שכובים בהן, הלהם צחוק מיכאל? לתנוחתם, לרפיונם, לליאותם?

לפתע נתחוויר לי פשרו של הדבר עד כדי כך שתמה הייתי כיצד לא עמדתי על כך מיד, והרי הכל כה פשוט ומובן־מאליו: כל אותם אבני־בנין, תווים, תגים, ציורים וברגים, גילופים ופיסולים, תמונות, מכוונות ואותיות — כל אלה אינם אלא תמצית הוויתם וחיותם של השופטים הללו. עכשיו שחיותם והוויתם נתמצתה והושקעה במגדל, שוב אין הם שופטים אלא גלימות נבובות דוגמת פטרושקה של סטראבינסקי־דיאגיליב שנתרוקן מתוכו ובסופה של ההצגה הפך בובת־בד ריקה מכל, אפילו מתבן וקש.

שירבבתי ראשי וצעקתי כלפי מטה לעברו של מיכאל:
"אסוף אותם, מיכאל."

מיכאל חדל מצחוקו ואץ אל השופטים. היה תולה אותם אחד־אחד על זרועו, כמי שתולה מכנסיים שהוא מביאם מן המכבסה, מקפלים ומניחם סביב המגדל ועורכם סורים־סורים — ראשו של זה על רגליו של זה עם שהראשים משמיעים קולות של קליפת אגוז שגלעינו הוצא מתוכה, והרגליים משמיעות קול קבקבים במקלחת של קיבוץ, וכל הקולות הללו מגיעים אפילו לאזני.

מיד חזרתי אל בנין המגדל בקצב כפול ומכופל ובמשנה־התלהבות עד שקרבתי

אל התיקרה ועיני הבחינו בציורים ובתמונות שעליה. היתה זו תיקרה קמורה ועליה תמונת־שמן ובה שנים־עשר מזלות השרויים יחד עם המון עצום ורב של כוכבים במעטה ערפל לבן־כחלחל. מובן היה כי אין זה אלא שביל־החלב. המגדל שלי דומה היה לחרוט: הולך היה וצר כלפיי־מעלה עד שנסתיים במעין אנטינה חדת־עוקף. לא היה כל צורך בחישובים מסובכים כדי להיווכח שחודו של עוקף זה עתיד להינעץ במזל גדי, מזל גדי השרוי ככל שאר המזלות בשביל־החלב. גדי בחלב.

דבר זה היה ברור לי. אך כפי הנראה לא רק לי כי אם גם לאנשי הקטיגוריה, שפן קמו כל הששה כאחד ממקומותיהם ופתחו פה־אחד במקהלה, בצעקה קצובה־תובענית, מבליטים כל הברה והברה שבשלש מלותיה:

“רוצים גדי בחלב! רוצים גדי בחלב! רוצים גדי בחלב!”

עכשיו, כשבניית מגדל־ניגונו של מיכאל קרבה אל קצה, לא היה איכפת לי לספק את רצונם של ששה אלה ולמלא את מבוקשם. כשם שקודם התיראתי מהם — והיו לי סיבות לכך — כך עתה ריחמתי עליהם, אף שלא היו לי סיבות לכך. אולם, ידידי העורך שמואל דביר הקדימני. הוא חש אל המטבח הממופן, אותו מטבח שפה התפעלתי ממנו כשעברתי בין מיתקניו המשוכללים בדרכי אל המסעדה, וחזר משם כשבידיו שש קעריות־חרסינה מצוירות נוסח סין. ריח תבשיל עלה באפי: תבשיל של גדי המבושל בחלב אמו. מעולם לא ראיתי אדם שאינו מלצר מקצועי היודע לעשות בלהטיו בקערות וצלחות כפי שידע לעשות ידידי שמואל דביר: שש קעריות עגולות ללא ידיות ואזניים החזיק בשתי ידי. שתים באצבעותיו, שתים על שרשי כפות־הידיים ושתים תלויות באוויר, צמודות זו אל זו בכוח הלחץ של שאר הקעריות. באותה אמנות מופלאה הגיש ידידי את המאכל לששת הקטיגורים. הללו עטו עליו כעורבים על טרפם. רעבים היו. כדרך הסינים קירבו את הקעריות אל פיותיהם, אלא שהסינים מסתייעים בקיסמי־אוכל והללו, מאין קיסמים, הסתייעו באצבעותיהם. הרעב אינו מתחשב בגינונים של גימוס או היגינה. על פניהם של הגברים נשתפכה הבעת סיפוק ושביעת־רצון. בעיני הנשים גדלק אפילו זיק של חמדנות תאוותנית, שבהמשך האכילה נתלקח כדי ניצנוצים של זימה. ידידי העורך עמד עליהם לשמשם. מיכאל עדיין נושא היה גלימות נבוכות על שכמו ועורכן סוורים־סוורים. פתע חזר הרעב והחל להציק גם לי. משעת־בוקר מוקדמת לא בא אוכל אל פי, והרי עוד בטרם יורם המסך מעל בימה זו רעב הייתי מאד. אם אצנח מן המגדל, אשקע באחד מסורי הגלימות הרכות ולא יאונה לי כל רע. הקטיגורים שקועים היו ראשם־ורובם באכילת גדי שנותח בעזרת הכלים המודרניים ביותר ונתבשל בחלב אמו. אין כל ספק שלא יכהו בידי. הצצתי בשעוני: השעה שלש ושתי דקות. שוב לא היתה שעתי פנויה לסעוד פת־צהריים בחברת ידידי העורך כפי שאמורים היינו לעשות. כבר איחרתי לשיבה שנועדה לשעה שלש. לא היתה לי ברירה אלא להסתפק בפריכים המוגשים כרגיל בכל ישיבה.

שלנוה לאופר : פעם ועכשיו

פעם גרתי בעיר בלי חרף
ואביב.

בה הלילה היה עשוי עור
ובגני עירי לטפוהו בידיהם.

ערפל היה באותה עיר
הקיננו נוהים אחריו
באשר יהיה. —

וכשלא היה שום דבר
הקיננו עם עצמנו.

הקיץ אפה את בשרנו.
את המשב רסקנו באבנים
ובמקלות.

נשזתינו הרו את זפין
ליד הנקר

ואנחנו עלינו להר

לרעות את שקפי המים. —
וכשלא היה שום דבר
הקיננו עם עצמנו.

גרנו בתבות עלים וגלים גלים
של חול.

הקיננו בשומי מלח ואלכהל,
נזונים מאצות וממים.

ילדינו השתעשעו בנדנדות שיחים
ביער השחור. —

וכשלא היה שום דבר
הקיננו עם עצמנו.

העיר שקעה כי נשברה
החקיות.

הטבע לא עמד בסדרו.
שוב לא מן הנמנע היה

כי נתחיל למות.

החזר לנו כח המשיכה

והתחלנו לחוג סביב לשמש. —
עקשו, כשאין לנו שום דבר,
אנחנו לבדנו.

אני עלה נושר

אני עלה נושר המקדים את מגע

האור. רק

קך

אפשר לבער ולא

לכלות

בירידה שהיא של

אור

אבל מהירה יותר.

אני דיוקן עלה

נופל

בקצה המאורה,

ועוד מת ומת

בלא הרף —

כאיש בלי צל

נוגע ביד לחה,

משתנה נשטף —

והוא כאיש יודע

דבר

ללא דבר.

אכן הרבה עבר

מאז. —

אלהים, מה מיגע כל

זה.

איתן איתן: בארץ זרה

את רואה כמה המים שקטים, גם אני. מוזר שאני יושב כאן ומספר בשקט. את רואה איך הדימדומים אבל שם הם שונים. זה התחיל עם שקיעה. ראינון באות, האור הספיק לך, נוהרות לרחוב הארוך בדרך העתיקה, הבטוחה בסופיותה. ישבנו רגועים בסירת גומי נמוכה ויציבה, בעלת כושר תימרון בלתי משוער ומהירות תנועה מתישה. היה בירפתייה מנוע חיצוני עצום לגבי גדלה, שבעים וחמישה כוחות סוס, "אונרד" או "ג'ונסון", אם את מכירה, אינני זוכר בדיוק; הוא דמם והיא עגנה ואנחנו דממנו, יושבים אדישים ומאובנים. חוטים דקים ירדו מידינו אל המים ולא היה חשוב אם נוציא משהו, אפילו לא התעניינו, רק חשנו איך ניילוני החכות רוטטים במים. הבטנו בלי ענין אבל ביסודיות סורקים את שטח הנמל לקלוט מה שעדיין ניתן לראות. כן, זה היה נמל, משהו שהיה צריך להיות בטוח כמו נמל. היה בו מה שיש בכל נמל כמעט. במרחביו הרחוקים העגין אניות מלחמה חדישות ובמים הסמוכים יותר הזנפה לאוויר ליבנות ספינות שעשועים, יציבות נמוכה של סירות המירוץ ועייפות עתיקות ספינות-סירות הדיג, וכמובן המים.

הן באו מכל המקומות והיו זהות כל כך מכורבלות במעילהן הנכונים להיפתח לא ראות איך השמש שוקע ונופל ושוקע. הן היו מפופחות מאד מנוסות מזמן, ידענו זאת מזמן, הגיוניות מאד מבושמות ומפורפסות מאד ודבר לא עצר בהן, נושבות כשנשבו במיסטראל פראי מצפצף וצוחק על הכל. ואז, פתאום, בלי אזהרה מוקדמת, שרק המיסטראל צווחה פראית ומהירה שהזעיקה לשמי הנמל והעיר ענני גשם נמוכים ואפורים. ראינו איך העננים מצניחים את השמיים לרחוב הארוך ואלינו ולמי הנמל ממש חשנו איך הם הופכים אפלה סמיכה רועשת שותתת מטרות. הרחוב הארוך כמו נמלא יותר אף שמחצית גשיו לפחות התכנסו בפתחי בתי הקפה, הבארים והקובות הזעירות. לא שלחנו אליהן מבט נוסף. הן היו פשוט קרעי אור אדום שלא עניין אותנו וכמוהו הרחוב הארוך. הוא מת בשבילנו ברגע שנבלע בעננים והיה לנו נוח בכך.

אמרתי "הגיע הזמן" וזה היה כשהכל מסביב שטף חושך קולח מים. אספנו את ניילוני החכות והמנוע השתעל שלושה שיעולים אבודים בגשם ואחר לא נשמע עוד אבל ידענו, יושבים בחרטום, שהוא עובד מאחור. הסירה התקדמה אבל זה לא היה בטוח כל כך. אפילו פס הזרחה שילדה במי הנמל סמיכי השמן מת מיד. לא היה רוח-פנים, לא משום שהמגן בחרטום עצר אלא משום שהרוח היה בפל. חשנו איך אנחנו נישאים על האוויר שנופח בגלילי הסירה וביקשנו שהדבר ייגמר במים, עמוק בתוך שלוותם היציבה בעומק רחוק מקור מפות המיסטראל, נתזי הגשם והגלים.

שמעתי, את עם. הוא דיבר לתוך אזני ממש אבל שמעתי בקושי. "בארץ מקריסים הערבים גופות שחומים בשדות אבטיחים מבשילים על מיטטחי אדמות חמות אולי נושבת רוח, אבל היא נשימות חמסין לזהטות וכאן, כן כאן, מקפאיה לי הרוח את כפות הידיים".

לא עניתי לו. לא. אני חושב שגם לא חשב שאענה. הוא לא עניין אותי. דבר לא עניין אותי. הוא היה יחד אתי במקרה, את יודעת, במקרה, זמן רב. לא הייתי חייב להתעניין בו יותר מדי. לא חשבתי אפילו על הארץ, זמן רב לא חשבתי עליה. מישהו אחר היה חושב, ידעתי כשמעתי איך עם חשב. אבל דווקא משום שהכל מסביב היה כמו שהיה לא רציתי לחשוב עליה וודאי שלא ראיתיה. זה היה זמן רב: כל מה שהיה עד נקודה מיידית לא נחשב וגם היא לא נחשבה מיד אחר שחלפה. הסירה הלכה על מה שהלכה, פס פיוון במצפן קטן ולא רגיש להשפעת סיבובי המנוע. לא היה חשש שנתעה. היא התקדמה כמקווה. לא היו בעיות בהכנות. לא היו תקלות. הכל שטף. השעון זרח לפני. שעון זמן, לא מהירות. בעוד כמה דקות, ידעתי, תענון הסירה ואהיה במים. שמעתי שוב את עם: "עשרים וחמישה קשר. מהירות קצובה כל הזמן. אני שומר. זה בסדר. גם המצפן", ולא הגבתי, כמוכן. הוא שאל: "מה השעה?" ועניתי לו. אינני זוכר מה היתה השעה, אבל עניתי לו, והוא הוסיף: "בשעה כזאת הייתי שוכב על הדשא בחצר או על האבן החמה באמצע ושומע את הדקל. את הדקל, אתה יודע, הפפות היבשות, הרוח בפפות היבשות, תמיד בחושך, והפוככים מלמעלה, וכל העולם יחף, רק במכנסיים קצרים ושום דבר יותר, אתה יודע".

לא ידעתי אם הפסיק או המשיך בקול נמוך יותר, או שההלמות מסביב התעצמה ובלעה את קולי. צעקתי: "אני יודע, עם, אני יודע", אבל לא רציתי לדעת. לא הבטתי בו. אם הייתי מביט בו הייתי רואה רק את בהיקת בגדי הקאליפסו שלו. פשטנו את המעילים השחורים, שערות גמל צבועות, אם את מכירה, ואולי את זרחה השעונים. הבנתיו היטב. שטחי הארץ שלנו, הרחוקים, חמה, לזהטת, נושבת אוויר חם, מימיה חמים תמיד, גם בחורף, יחסית, והנקודות המסימות שהיו שלו ושלי, הנקודה שנולדנו בה, שהיינו בה זמן רב, המקום המסוים האדמה העצים ההרים האדישים, השמש שעולה בבוקר השתיקה הארוכה במשך כל היום האבנים בזלת סלעית, והרוח הנופל בשעות הערב, האורות הנדלקים והחצרות, ובאמצע — במרכז — האגם, כל המים עומדים מתוקים ושקטים כמו תמימים אך למעשה אינם כאלה. כל זה היה ודאי שיוכיר לו, שישוב אליו שוב ושוב אפילו עכשיו, למעשה דווקא עכשיו, כשהיה עלול להיגמר.

המטרות לא היו ברורות. הידיעות המוקדמות אפילו לא הראו את צורתן. לא חשבתי אבל ידעתי שלא משנה, שאעשה זאת כמו שעשיתי דברים אחרים שלא שינו הרבה. הפיוון היה ברור וגם הזמן שעבר. לא נשאר עוד הרבה. הבטתי בעם, כדי לראות את הפיוון. הוא היה מדויק. ידיו אחוז בהגה, גדולות וציבות, ורק הרעד שעבר בהן, חשופות כשהיו, החלק היחיד בגופו, נראה מוזר מאד בהשוואה לכוחן ולדייקנותן.

רציתי פתאום לומר לו משהו. משהו מעין התנצלות על הריחוק מקודם, משהו שיביע איזושהי הבנה, אבל הבנתי, אינני יודע איך, פשוט חשתי, שהיא קיימת. פשוט משום ששנינו יחד. ידיו נשארו את השעונים. ראיתי אותם, עיגולים זורחים. מצפן ומד עומק ושעון זמן. הבטתי בשלי. כיונתי את המצפן. נשארו עוד שברירי דקה. חיפשתי את המטרות הלא ברורות. ידעתי שלשווא. שלחתי יד פשוטת אצבעות אל עיניו של עם והמנוע דמם. זרקנו את חבל-העוגן ולא שמענו איך ירד ולא ראינו אם ירד, רק חשנו בחבל שהעוגן נתפס באיזו קרקע ואינו נסחף. לא ראינו את המטרות. דבר לא ניתן לראייה. התנדנדנו מעט ואחר יותר ויותר. התחלנו לדבר בינינו. הדיבורים היו בלתי ממשיים. הוא התחיל, אני זוכר בדיוק, אבל זה לא שינה. אני הייתי מתחיל באותה מידה וענין, רק שהוא היה מהיר, למעשה תכליתי יותר.

ניוטנו בסדר

לא חשבתי שנטעה אם קבעת. אם שאלת אינני יודע

לא שומעים כלום

מה רצית לשמוע

אותם. את הצוותות. הם מלאים. הם חוגגים. מחר, בבוקר עוד בחושך יוצאים לפעול.

מוכרחים לעשות רעש

אינני יודע

אני כמעט בטוח

אפילו. הגשם, הרוח, הגלים, כל הרעש הזה לוקח את זה

אבל לא רואים כלום

נכון

אז מה

מה שאפשר

חשבתי על מה שאפשר. גם הוא חשב. הוא לא היה צריך לומר "אז מה". הוא ידע זאת בדיוק כמוני. אבל אחד משנינו צריך היה לומר את הדבר. הוא אמר "מה" וידעתי שאם אני הייתי מתחיל הייתי אני אומר "מה" והוא היה אומר במקומי

מה שאפשר זה מה שקיים: לחזור או ללכת.

סתם לחזור.

זו רק אפשרות. אפשר ללכת גם עליהם.

אבל אינך רואה אותם. אפילו לא שומע.

לא רואים ולא שומעים גם את הדרך בחזרה.

הה, בחזרה יש כיוון. בחזרה זה לא משנה. כל המקומות יהיו טובים. יש כיוון גם

עליהם.

מאיפה?

מכאן.

אתה בטוח שאנחנו בנקודה ?
כמוך.

ואם נלך ולא נמצא ? לחזור לסירה ולא למצוא אותה ? וכל הלילה במים. ואחר כך בלי מקום, בלי בגדים, ולשווא ?
תיכננו בהתחלה מה לעשות אם לא נמצא את הסירה
אז מה ?

צריך להחליט. או או
בעד מה אתה ?

אני ? טוב. ננסה ללכת. נרד למים. יש כיוון. אם לא נמצא — אז לא נמצא
אתה יודע שזה לא כל-כך פשוט. ימצאו את הסירה
נפעיל את מנגנון ההשמדה
ואחר כך נשאר בלי כלום. כל הרוח עליה
טוב. אם אתה מתנגד, אז נחזור.

לא. רק שצריך לחשוב על הכל. אני הפסקתי מזמן. לא משנה לי. אתה רואה, לא משנה לי בכלל, עוד כמה שעות במים, יותר או פחות, לא משנה, כאן או שם, או בכל מקום אחר. אני אחר הכל, אתה יודע, אינני חושב. הפסקתי מזמן. אני שום דבר. שאלת מה נעשה ואמרתי שנלך, פשוט משום שאמרנו זאת מקודם. הכל הולך לפי מה שנאמר כבר מקודם. אבל לא איכפת לי לחזור. אתה מבין, לא איכפת לי לחזור
אל תצעק

צעקתי ?

כן. לא. רק הרוח פסק לרגע, וגם הגשם. רגע אחד. שקט. אולי נשמע.
ננסה לשמוע
שום דבר

אתה חירש לגמרי. תן לשמוע. רק רגע. שקט... זהו. בדיוק. שמעת ?
לא. מה

קאליפסו. קא לי פסו. זהו. שמח להם. ידעתי
אתה בטוח ?

ודאי. התרכז קצת ותשמע
כן, עכשיו, חלש, אבל שומע
עכשיו לא שומעים כלום
אולי היה נדמה ?

לא. הקאליפסו חזק יותר ממה שהו אחר. לכן שמענו
עכשיו נצטרך לרדת. אחר ששמענו, כשאנחנו בטוחים. אין לי חשק במיוחד, אבל לא
משנה לי.

אז יורדים

כן, כמובן

אני לא יודע אם ייצא מזה משהו

אני לא בטוח שלא. סתם בהלה קטנה. שיבוש תכניות. אותם צוותות יפעלו מכלים אחרים.
אתה חושב שיצליחו לפנות
עלולים. נמל מאורגן
אבל בליה כזה? לא רואים כלום במרחק יד. לא שומעים כלום. אנשים בסירה לא
ישמעו איש צועק במים, וחוף מזה, אתה אבוד במים אחרי חמש דקות, אם אין עליך
בגד גומי.
לא איכפת לי עכשיו בוא נרד, נגמור עם זה.

ורצייתי נורא לגמור עם זה. ראיתי. מחייך חיוך קשה ולחוצץ, וידעתי, חש את העווית
בפני, שגם אני. ירדנו למים לאט. הנחתי להם לחדור מתחת לבגדי הקאליפסו, לאט
משלש אליהם את גופי, מהרהר רק בספוגיות הקאליפסו שתתחיל לחמם כשאתחיל
לנוע. עם סימן לי שהוא בסדר. סימנתי תשובה וזה. היינו עם מכשירי הצלילה,
מקושרים. התלות בהם היתה עצומה, והם היו עלולים להכזיב, מיושנים כשהיו,
אחד מהסוגים הראשונים, גרועים ביותר, אך לא היתה ברירה, עדיין היו טובים
לעבודה. בדקתי את כיוון המצפן ושקעתי ללא קול.

לא חשתי בקול וגם לא בעומק, רק ראיתי מסתמן במד"העומק. איזנתי את גופי
והתחלתי לנוע. שכחתי הכל, גם שאני במים, בעומק, מקושר למכשיר. ידעתי רק
את פס הפיוון במצפן היד ושמרתי עליו, רגלי עובדות בתנועת מספרת מקדמת בלי
לחוש. אחר זמן, חמש דקות אני חושב, היו פתאום קולות. כל חלל המים החל לזעוק
בבת אחת, אבל ידעתי שאני התחלתי לשמוע. היו שם המון קולות. כל החיים,
היצורים שהיו בו, עשבי הים, זקן כלי השיט, המזחים, הרציפים וסלעי המעמקים,
מכונות סירות הדיג והמשמר, מכונות אניות המלחמה, וכמובן המים הנעים מתנגשים
צפופים בזרימה רוגשת — היו פתאום הלמות עצומה זועקת אחידה. למעשה, תמיד
היו קולות. קול אחד הולם בסיכום סופי, אבל אני שכחתי ורק פתאום זכרתי, חמש
דקות אחר שהתחלתי לנוע. עם הקולות החלו לבוא גם יתר הדברים האחרים. היו
כוכבים נעים — נקודות אור זרחניות, כבות ונדלקות, חיות שניה קצרה סביב
המצפן, ואחר סביב ידי השלוחה קדימה, ואחר קרוב יותר, ממש בתוך עיני, מגוף
משקפי הצלילה. הבנתי שהתעוררתי, שאני מתחיל לתפוס הכל. זה היה ודאי וצפוי.
בתוך המים, בשקט שאחר הגשם והרוח שנשארו למעלה, באו הקולות התמידיים
יותר אמיתיים וממשיים יותר.

חשתי איך אני נושם ונע, איך כל גופי נע לחוצץ בתוך בגדי הקאליפסו והמים
הזורמים מאחרי, ואיך כל הדברים עלי. זה היה ברור, וער כשהייתי, לא שינה לי.
רק ציינתי לעצמי שעלי להאיץ ולדייק. הבטתי בשעונים. זמן. עומק. מצפן. זמן,
עומק, מצפן, ושוב מצפן. פתאום התחיל מחוגו להסתובב. המשכתי לנוע. הקולות
התעצמו והיו הלמות בלתי ברורה. החשיכה התעבתה. לא היו יותר דברים, אפילו
לא נקודות אור זרחניות. שעון הזמן הראה שחלפו חמש עשרה דקות. עליתי לאט,
אוסף גובה על משטח אפקי. ידי נשרטה. יותר נכון אצבעותי. הן התפרקו כאילו

היה שם גוף קשה, לא קפוא אבל מתנגד ומכוסה זקן עשב ושבלולים. גירדתי אותו. ידעתי שזוהי המטרה, למרות שהיתה קיימת אפשרות אחרת. אפשרות שזה משהו אחר, מטרה אחרת. לא חשבתי על האפשרות. דבר לא שינה לי. עשיתי שם מה שעשיתי. כל הדבר לקח בדיוק חמש דקות. אל תשאלו מה, מה זה חשוב, גם תבינו אחר כך. הגעתי לקצה שבאתי אליו. זה היה בטוח לפי השערה, לפי חושי כיוון. את מבינה, לפעמים הם מתערבבים ואובדים ברעש הנורא שתחת מכונות האניה, בתוך החושך הסמיך שמתחת לגוף המתכת העצום שלה שמבטל גם את ערך המצפן. אחזתי בדופן, מחפש את הסנפיר, ואחר דחפתי ברגלי בכל כוחי והתחלתי לנוע, ידי שלוחות לפני ישרות כדי לשמור כיוון. לפעמים מאבדים אותה, זכרתי בלי אימה, ומבצעים מעגל חוזר לאניה ושוב מעגל ושוב ואי אפשר להשתחרר ממנה.

אחר עשרים תנועות מיספרת הבטתי במצפן. המחוג לא זז. זה אמר שיצאתי מאזור השפעת המתכות שבמטרות. ידעתי שאני בפיוון הנכון. זה אמר זאת. שמרתי עליו. התנועה היתה מהירה יותר ממהירות הגישה. כך לפחות דימיתי והאטתי את הקצב. זכרתי את סירת הגומי. אם אטעה במטר, ידעתי, לא אמצא אותה, וידעתי מה זה אומר. אסור היה לי לטעות בשום רגע, הייתי מוכרח לעלות בדיוק ברגע שהייתי מתחת לסירה. לא רגע נוסף אחר כך שאמר, אפילו חלק ממנו אמר מטר אחריה ולא רגע קודם שאמר מטר קודם. כן, וכמובן הכיוון המדויק, לא לטעות לצדדים, לא לעזוב אותו בשום רגע. כל זה. ידעתי, כל הרגעים, אם אני רוצה למצוא את הסירה, אם אני רוצה את המעיל השחור החם, את אפשרות התנועה המהירה מעל המים למקומות שתוכננו כבר קודם, הרבה קודם, את כל הדברים שהיו שלי. הייתי מתוח מאד מרופז בפס המצפן ובמהירות התנועה כדי לעשות את המרחק המדויק בסוף הזמן וכממרחק עצום ובלתי ממשי, אף שהיה קרוב ועלי מסביב, שמעתי את הכל, הקולות, המים, ראיתי את נקודות האור. רק רבע שעה, רק רבע שעה כך, אמרתי לעצמי, ואחר יהיה בסדר. היא חלפה כמו נצח, כלומר לא חלפה בכלל אבל בסופה לא ראיתי את הסירה. החשיכה לא התעפתה וידעתי שהסירה איננה מעלי.

לא הבנתי איך רציתי למצוא כל הדקות האחרונות בראש מורם ושרירי צוואר כואבים ומקשים לנשום. היא היתה נקודה בלתי נחשבת בחלל הנמל העצום כמו טיפת גשם עליו או בתוכו נוספת או חסרה לא משנה. התחלתי כבר לחשוב על המקום שאלך אליו, על השעות הרבות שאצטרך להיות במים, לא, לא במים, הם היו חושך מקפיא בלי נקודות אור לכיוון. אבל יותר חשבתי בזעם לא מובן על רבע השעה שחלפה מתוחה מרוכזת לשווא. התחלתי לעלות למעלה. מה עוד יכולתי לעשות? למטה לא היה רוח, אבל המכשיר הקשה אפילו לנשום. מיושן כשהיה. החמצן שסיפק היה חם. המשכתי לעלות. לא נתקלתי בדבר. דבר לא שינה. לא היה יכול. ראיתי במחוג מד העומק איך אני מוסיף גובה וגם ריאותי שהתנפחו. לחץ המים עליהן הלך וקטן, אמרו זאת. המשכתי לעלות, לצאת לאט אל תוך הרוח והגלים והגשם הדופק. זה היה קשה. ריאותי התנפחו והתנפחו כל הזמן התוכן שבהן ביקש לפרוץ החוצה מעיק ומציף, מעיק ומסחרר. הלחץ סביבן קטן וקטן ככל

שעליתי ובסוף כבר לא שלטתי עליהן, מלאות עד מהנק מעיקות ומסחררות כשהיו. נוריתי למעלה בלי לחוש. משהו קשה היפה בראשי. לא הבנתי. נגעתי בו ומיששתי אותו. עבר זמן עד שהבנתי שזה גומי. שזו הסירה, פשוט הסירה, וזה היה מאוחר מכדי לשמוח. עליתי עליה. סירה. אוויר מנופח בגומי, בגלילי גומי. התחלתי. היה קשה לעלות. לא הבנתי איך לא חשתי בה קודם. ראשי היה מורם מתוח כל הזמן עיני תרות ומחפשות. ניתקתי מהמכשיר וזרקתי לסירה. עליתי עליה. היא היתה ריקה. עם לא הגיע עדיין, עוד לא הגיע

הגשם הוסיף לרדת. מים אבל מתוקים. אהבתי אותם פתאום. הוא עורר בי תחושת אדמה נפתחת חמה. הוא העלה בי זכרונות בקרים שמיים פתוחים נקיים ונושמים משהו חדש במדרונות יורדים לאגם.

נשענתי בזווית בין המושב האמצעי והדופן השמאלית. התקפתי שם, שקוע. היתה איזו מחרשה צרה וסוסה לבנה ופסיעות יחפות חשות איך אדמה לחה ורטובה נפתחת. היה איזה עץ ירוק גבוה באמצע דשא מלא סנוניות, להק שלם, נוטף טיפות חמות ויותר גבוה, הרבה יותר גבוה, איזה עוף עצום דואה בלי תנועה על זרם אוויר חם.

שמעתי את הגשם מכה על גלילי הסירה, על מכסה המנוע ועל בגדי הגומי שלי. התקפתי יותר. לא באו אלי זכרונות. לא היה לי נוח אך לא רציתי לשנות מקום. היה לי נוח פחות ופחות ועדיין לא שיניתי מקום. זה לא רק בגלל המקום, חשבת, ואחר ידעתי שזה בדיוק בגלל המקום, בגלל מה שעשיתי, והיה שווה מה שהיה שווה, עקר וריק כמו מי הנמל שבלעו גשם מבוזבז. לא, אל תשאלי מה עשיתי, גם תדעי אחר כך. ניסיתי לנחם את עצמי בהגיון חושב על משהו רחב ומסתדר ומקבל מובן, ואיך שהכל נשאר קבוע תמיד בסיכומו הסופי, אבל לא המשכתי בכך זמן רב. היה הרוח, בתוך בשרי, מתחת לקאליפסו. גלילי הסירה לא עצרו אותו. הוא החל לנשוב פתאום בזווית מלמעלה או שאני התחלתי לחוש בו. היה לי קר. הבנתי שהגלים מתזזים עלי כל הזמן, כל הרוח מתזזם עלי עם משביו. הגשם ירד וירד. החבאתי את כפותי בקיפולי בטני, אחר מאחרי גבי, אחר ישבתי עליהן ועדיין היו קפואות לגמרי לא זזו חשופות כשהיו. התקפתי סביבן ונשמתי לאט. חשתי איך אני קופא לאט לאט בלי תנועה משום שלא נעתי, ועדיין ישבתי באותו מקום. עם לא הגיע. הוא היה צריך לבוא מזמן, ידעתי. הבטתי בשעון. לפני זמן רב. הזמן האחרון התקרבו, זה היה זמן שקבענו עליו שאם אחד מאתנו לא ימצא את הסירה יסתלק אתה השני. ידעתי שלא אוזו כשיגיע הזמן האחרון, שלא אוכל לזוז. התמתחתי מעט, מזדקף, המשכתי ועמדתי רועד כולי. שריירי היו מכווצים לגמרי, ידי תלויות לצדי גופי מאומצות לא לחוש בקור, מופקרות אליו. פסעתי מתנדנד לחרטום. בדקתי את חבל העוגן. הוא היה יציב וידעתי שהסירה עומדת במקומה המדויק. רכנתי והבטתי במים, קרוב, מסביב לסירה, נע רכון על הגליל החיצוני, מנסה לראות איזה שטף אור זרחה שהיה עלול להיות של עם. לא ראיתי דבר.

הזדקפתי עומד על המושב האמצעי, מחפש את ראשו בכל המרחב מסביב. מובן שלא מצאתי. מי היה יכול למצוא דבר בחושך הרטוב ההוא. פתאום שמעתי את הפרח הקטן רחוק וחלש מכיוון המטרות. הן עוד היו. שקעתי בזווית, באין אונים. לא פסקתי לרעוד. אחר לא חשתי ברעידות. לא חשבתי על המעיל השחור. ידעתי שלא אפשר את הקאליפסו עד שֶׁעַם יגיע. לא רציתי לחשוב שלא יגיע. ידעתי שאני רועד כולי קפוא והולך וקופא אך לא היה איכפת לי. לא ידעתי מה לחשוב.

ראיתי אותו אִתִּי ועם גרא, אחיו, בדרך לכפר הערבי, ואחר בתוך החורבות. השלג רבץ שם עדיין לא נמס וידינו קפאו. זה היה בסוף ההרים שלנו, יותר נכון בסוף השטחים שלנו, אֵת צודקת, עדיין בתוך ההרים. היה שם פרח קטן, בתוך השלג, בסוף הכפר. שמעתי איך הפרח הקטן חוזר וחוזר ומתחיל להיגמר. בסוף נגמר ודבר לא נשמע במקומו. זכרתי איך דיברנו על השלג בארצות הרחוקות. אצלנו הוא היה רק פעם אחת. עוד לא נולדת אפילו, וכל ההרים והשדות והעצים והחצרות היו לבנים ובפעם הראשונה בחיי לא רציתי לצאת יחד אבל רציתי לצאת וזאת היתה הפעם הראשונה שעליתי להר עם בגדים, ושם, בכפר הערבי, בחורבות הכפר הערבי, דיברנו. גרא התחיל לספר איך קופאים בארצות הקרות שבהן השלג תמיד, כל שנה וכל השנה, ואיך חיים שם בכלל איך אפשר לחיות שם בקור הנורא. זכרתי זאת היטב. לא היה שלג מסביב, אפילו לא טיפת שלג אחת, רק חושך רטוב וקור חודר. לא היה מה לעשות נגדו. התחלתי להבין שֶׁעַם לא יבוא, לא יבוא, ולא יכולתי לעשות דבר. היה כל כך פשוט לא למצוא את הסירה, רק לטעות בשניית העלייה, שניה אחת, רק לטעות במטר הצדה או קדימה או אחורה, רק במטר אחד, אבל לא הבנתי איך לא מצא את הסירה, דייק תמיד יותר ממני, הרבה יותר טוב. פתאום פקחתי עיני. לא ידעתי מה קרה והיכן אני. הבטתי בשעון. הזמן האחרון עבר בשעה.

היתה רק חצי שעה לדימדומי האור. הבנתי שנימנמתי. ניסיתי להתרומם, שעון ביד שמאל. לא יכולתי. הרמתי ביד ימין. היא היתה כמו חפץ גמיש וחסר חיים, צינור השקאה או משהו דומה. ישנתי עליה קודם, שעון בכל הגוף. קמתי בבת אחת. שיפשפתי אותה. הדם החל לחזור אליה בגלי כאב ושֶׁמַחתי בעבורם. ידעתי שהתר עוררתי בגללה. היא החלה לפעול עצמאית, לחיות כרגיל, ושכחתי. הוברר לי פתאום שקר לי מאד, שאני קפוא לגמרי. רציתי לגמור עם זה אבל אפילו רצוני היה קפוא. קפוא אולי משום שידעתי שאי אפשר. בתוך הקאליפסו ידעתי שהייתי צריך מזמן לרדת למים ולחפש את עֵם, אבל ידעתי שגם זה לשווא. אי אפשר למצוא אדם בתוך נמל, לא חי. לא ידעתי מדוע לא פשטתי את הקאליפסו. הוא לא עזר אבל נתן תחושת שיתוף עם עֵם. יותר מכך לא הרחקתי. לא ניתקתי את חבל העוגן וניגשתי לכבל הנעת המנוע. אחזתי בידית המתכת שלו. קודם גם פתחתי את ברז הדלק ושאתי במשאבה. לא יכולתי למשכה. כרעתי שעון בידי השמאלית ולא יכולתי למשכה. רק למשוך למשוך למשוך, ידעתי, אך לא משכתי. עיני נעצמו ושוב לאיתי איך עֵם וגרא ואני בשלג, במדרון זורקים כדורים בידיים קפואות, מתגלגלים בשלג מגיעים לחוף האגם, לפרדס החמים בחוף האגם בלי טיפת שלג

אחת, גרא מקלף אשכולית ועם שולח יד לקן יוני בר ואחר איך האם עפה במהירות צונחת בחוסר אונים על העץ ממול והומה והומה ומשהו שחור זחל בין רגלי וגרא צעק: נחש ועם שם רגל וגרא הלם באבן וצעק: הוא ברח ברח נחש ברח נחש וגל כאב גאה בידי השמאלית, שוב, נימנמתי והיא שותקה, שוב הייתי ער עד זוועה והשעון הראה עשרים וחמש דקות למועד האור הראשון. התאמצתי לזכור מה רצייתי קודם. ידעתי שרצייתי משהו, שהחלטתי משהו, שידעתי מה לעשות, אך לא זכרתי מה. משהו קר היה בכפי הימנית. פתחתי אותה. שמעתי את מפת ידיה הכבל. הוא היה משוך למחצה וזכרתי שכל מה שהייתי צריך לעשות היה למשוך משיכה חזקה, למשוך שניה למשוך שלישית לכל היותר, ודי. פיהקתי. אחר הכל אני רוצה לישון, חשבתי, בסך הכל אני רוצה לישון ושכבתי מקופל, ראשי שוען בירפתיים, שומע שוב את ההלמות מסביב. משהו מוזר נכנס בה מתערבב ונכנס. לא ידעתי מה. קמתי לראות, שומע ברור יותר ויותר בסוף, מאוחר, מאוחר מאד, הבנתי שזה רעש סירת מנוע, כשהיתה כבר ממש על ידי, כשאור הזרקור שלה האיר את הסירה, היפה בעיני וחלף הלאה, רק אז משכתי בכוח בידית ההנעה, אחר בשניה ובשלישית הוא נדלק ועברתי לחרטום לכוון את הסירה. אור הזרקור שוטט פתאום עצבני וטרופי. לא פחדתי. היא היתה מהירה ונמוכה, בלתי נראית כמעט בלתי נשמעת בהלמות הכללית. הוא נעלם. פשטתי את הקאליפסו מהר קרעתי מעלי, לא ידעתי איך, פאצבעותי הקפואות, ואז ידע גופי מה שהן ידעו כל הזמן — איך הרוח והגשם ונתזי הגלים מכים בקור שלא היה קור אלא משהו הרבה מעבר לו. הטלתי את המעיל השחור מהר על גופי הערום, בלי להתנגב, עם הפסיות הצמודות.

*

בזמן האור הראשון עוד נשב אותו חושך מקפיא ומשהו נוסף ריחף כערפל. פסעתי ברחוב הארוך, כן, הגעתי אליו, עוד תדעי מה קרה לסירה. הן היו שם עדיין היו שם נדבקות כמו זקן לתחתית אניות. היה קשה לסלקן ולא היה לי כוח אפילו לפסוע. לא ידעתי איך המשכתי ללכת ואיך סילקתי אחת אחר השניה ובקבוצות גדולות. ידעתי שאת מחכה לי בקצה הרחוב, בחדר צר ומוארך שמכרו בו משקאות. הייתי מוכרח להגיע לשם. את היית צריכה להגיע לנמל באותו יום באותה שעה הייתי מוכרח להיות שם ועם, אם היה חי, היה צריך להיות שם והלכתי לשם ברחוב הארוך פשוט משום ששם החלטנו להיות, ולא היה מקום אחר, ומשום שמשם היינו צריכים להרחיק ככל האפשר להרחיק מהנמל. המשכתי לסלקן וללכת הלאה מטושטש. הן כולן היו סביבי, משהו פתוח למחצה, משהו כמו בשר, משהו דומה לחום שושנים מושחתות, כלומר הריח, הבנתי יותר מאוחר, הבשמים, והתחלתי ליפול. רצייתי להגיע אליך ושלחתי יד מבקשת משען. הוא היה במשהו, מישחי התברר אחר כך, כך. עבר זמן רב, כך לפחות דימיתי. בסוף חלף הטישטוש. הבנתי שמשהו נע: אני, או אורך הרחוב הארוך, או הן. אחר כך התברר שהיא נעה מושכת אותי, וכולן — מעילים פתוחים למחצה, בשמים מזיעים, ידיים נזאשות נשלחות

לתפוס מיואשות, קולות לאחר הקול מבקשות מה שמבקשות בהמון דורשות — נשארו מאחור. הייתי מאושש. נתתי לה את אחד השטרות הגדולים שבכיסוי היא לקחה אותו ולא אמרה דבר ולא עזבה אותי. סימנתי לה לחזור, אך היא משכה אותי קדימה. אמרתי זאת באנגלית והיא דממה. האחרות הופיעו פתאום, כולן, רועשות, קולות צחוק, צוחקות. פנראה הבינו את הסימן. הנחתי לה ללכת אתי. היא שימשה לי הגנה מסוימת והתחלתי ללכת מהר עד שהתקשתה להשיגני. חשבתי שזה יסבור אותה ויטלנה ממני אך הזמן לא הספיק לי לכך. הרחוב הארוך הסתיים והיה שם החדר הארוך, הדלת הכבדה הסגורה וברזל האריה להקשה. נכנסתי פנימה. הדלת נסגרה אחרי ושמעתי איך היא פותחת אותה. לא ראיתיך. הייתי בטוח. זה היה המקום: החדר הארוך בסוף הרחוב, מדף המשקאות, המדפים האחריים, מנורות האור הקטן, הפסנתר הישן בפניה, המוזג עם המקטרת האפריקאית ורגל העץ, האשה הערומה, אחת בלבד ובגודל טבעי תלויה על הקיר מול המדף, מול המוזג עם הגליון הקטן הישן שהמשיך לקשקש בו מה שקישקש באותו עפרון ענק.

הייתי בטוח שהענין אבוד, שעם לא יגיע לכאן בשום אופן לא יגיע משום שהוא בנמל עמוק מתחת למים חסר תנועה. ניסיתי לחשוב שעלה במקום אחר, ניסיתי לחשוב שהוא מתקדם במים למקום אחר, וגל קור עבר אותי. היא הגישה לי כוסית. רעדתי. הנחתיה. הייתי עייף, עייף ומרוקן וסחוט — בדיוק סחוט, את מבינה, סחוט מנתזי המלח והקור. עיני בערו. היה בהן מלח נתזי הגלים. עצמתין ופקחתין פעם אחת. אחר ידעתי שעלי להסתלק משם, להתחזק לשם כך. לא הייתי צריך לשאת דברים רבים. גופי היה ערום מתחת למעיל אבל היה לי חם באופן מוזר. משכתי מראשי את הכובע הצמוד למעיל והבטתי בשולחן. היתה שם כוס קפה גדולה, כוס, ושתי כוסיות. בלעתי כוסית, את התוכן, והיא צנחה מידי ולא שמעתי את הניפוץ. לקחתי את כוס הקפה והבטתי בה. היא הביטה בי, הבנתי שכל הזמן, מחכה. נדהמתי. זו היתה האשה מהעיר העתיקה. לא יכולתי להאמין אבל זה היה אותו הר השערות וזו היתה אותה דקות ידיים נעתקות להפלגה.

"איך הגיעה לכאן" שמעתי איך קולי אדיש ומרוחק בשלוותו לא מעוניין ומיד התעוררתי לגמרי מבין שטעיתי, שהיה לי אסור לדבר בלשוננו אך היא לא הבינה והמשיכה להביט בי, מחכה, והבנתי בסוף שזו אשה אחרת. לא הוקל לי. ידעתי שאני מתחיל לשגות. הייתי מוכרח לתקן, את הכל, מהתחלה, בדרך הרגילה. "סליחה" אמרתי באנגלית הגרועה שלי "אבל אני עייף".

היא לא הבינה ולא ביקשתי שתבין. זונות אינן שונות מנשים אחרות, במצבים כאלה לפחות. הן גם מפתיעות לפעמים. היא הפתיעה אותי באנגלית טובה אפילו גרמה לי לצחוק, מרוקן סחוט כשהייתי. היא אמרה שאין דבר, שתתן לי שעה טובה וזה היה בוודאי רגיל אצלה, אבל אני צחקתי. לא רציתי, כמובן שלא רציתי את שעוטיה הטובות. חשבתי מה לומר לה, איך לסלקה סופית ואז ראיתי איך היא מזדעזעת. שמעתי כממרחק עצום שתי התפוצצויות ואחר אחרת קרובה יותר וחלשה יותר — מנגנון ההשמדה של הסירה, ידעתי.

היא היתה מזועזעת לגמרי, עדיין לא התחילה להתאושש, הביטה במוזג וראיתי מושך בכתפיו, מקיש ברגל העץ וממשיך לקשקש. התברר לי שעם היה במטרה, שמעתי שתי התפוצצויות, אך לא היתה בכך הקלה. ידעתי שהוא אבוד אחר הכל אחר שלא הגיע לכאן עד עכשיו ולא הבנתי מדוע אני ממאן ולמה מהדהד לי בראש למה איפה איך וכך בלי סוף. לאט לאט הייתי מטושטש. לא היה לי דבר אבל רציתי להקיא כמו שלא רציתי מעולם בים אפילו כשסער. התחלתי להבין שזה מהפוסית, יותר גרוע מלעמוד על עוגן מת בים סוער. הכוסית היתה אחת אבל על בטן ריקה וכשהייתי עייף במיוחד.

כל הארץ הסתחררה פתאום סביב האגם. השטחים היו תנועה גלית שותקת פתאום. אהבתי אותם אבל הם היו רחוקים וראייתם מביטה בי, ראיתי איך סבלנותה. היא מחכה לכסף נוסף, חשבתי ואחר ידעתי שאני חייב לעשות בה מעשה אם אינני רוצה להיחשד ותיעבתי את עצמי. אחר הכל היא היתה האשה מהעיר העתיקה: אותו חדר ארוך, אותם וילונות בחלונות, אותו דף נייר עם קישקושי מלים בעיפרון ענק של מישוהו אחר, אותן מלות נפל מרימות נתוי נסורת ומכריוות גאות ברחמים עצמיים "זו אני". אחר ראיתי איך היא מפליגה ומפליגה וטובעת. היא לא ידעה לצלול וראיתי איך היא שוקעת ושוקעת ולא עולה. היא לא ידעה, גם לא יכלה אחרת. פיהקתי. "אני רוצה לישון", אמרתי בלי מלים ומשכתי על ראשי את הכובע הצמוד למעיל וצנחתי לרצפה אבל אז חשתי איך היא לוקחת אותי, משלמת למוזג שעוד המשיך לקשקש, וגוררת אותי החוצה. חשתי שאני במכונית. לא הגבתי. היה בכך משהו מפחיד, פשוט נלקחתי ולא יכולתי להגיב. אחר כך הרעש, המנוע. הבנתי שהמכונית נוסעת ונמתחתי עד זעזוע ממש. ראיתי איך היא משתעשעת שומעת איך הפזמונים דביקים. היה ריח חריף, עשן, "צ'סטריילד" או "גולואז", לא תוכלי לדעת משום שאינני זוכר עם כל ההבדל. זה היה כל כך רחוק, המקום שהמכונית נסעה בו, לא שלי, לא מוכר ולא ידוע וידעתי שהיא מעוניינת בי, אולי לא היא אלא משהו אחר שבה. המעיל השחור שרף את גופי ונכנסתי בו יותר ויותר לא נוח, יותר ויותר מתוח. שערות גמל, ידעתי, אבל רק מבחוץ. היתה איוו שייירת גמלים מסדק צר שבגיא אדום, פוסעת מתנדנדת, הערבה, וכמה עיגולים לבנים ועליהם, מהודקים, עקאלים שחורים. אחר היו הצדפות הלבנות, הדגים המתנפחים, גבי בחול ואיזה שלושים או עשרים מטרים מים שקופים מעלי וכל השמיים שבורים בפנים. הנשימה היתה נוחה, מובנת, חסרת דאגה, ואחר החול, מתחת, עולה ועולה, אלמוגים חומים, סלעי אלמוגים, הדגים האדומים הקטנים בתוכם, ענן דגיגים אדומים, והדגים הגדולים צבעוניים, כל הצבעים, חולפים בטיסה דוממת, ולהקות הפאלאמידות, אפשרויות קיום צפויזות, ממשות דקה בלי רעש. החול עלה עדיין וצמחתי כמו האלמוגים בלי להרגיש, רק יודע זאת בטוח. היתה גם איוו תנועה, החול עלה, שלי, לא מאומצת ומהירה בלי מחשבה כמו להקות הדגים. לא הייתי צריך דבר. לא אמרתי דבר. הייתי עצום. התמתחתי, אל כל הקצוות. רחוק יותר משניתן לחשוב, בגבול השקיפות העבירה, היתה באראקודה ענקית, לשניה, לוע מאורך, שתי לסתות שיניים, חשש

רחוק נבלע, דגים נבלעים, גוף חותך. צנחתי בתוך האלמוגים. פי־כושים קטנים התגלגלו מבריקים מתחתם, בתוך החול. חשתי אותם בכפי והיתה צריבה ממשיה, אלמוגי אש. ידעתי איך וכמה חשתי הפל בוער מבריק, ואז היה דגל נע, משהו מאונך על משטח אפקי, נע מקדם, קשה, זנב כריש, כריש כחול, לוע ענק, חלודת פלדה מגורזת, סכין קומנדו, חוסר נשימה של מאמץ פתאומי רגעי, הסתחררות פואבה, כל השקיפות העבירה נעלמה בתוך דם ירוק, ענן ירוק, ובאופק דמיוני, כרישי המסור הארוך חותך ספינות עץ, ריח חרוך, משהו חורק ומתעצם מבהיל רועש ומסביב הדם, שקיעה מתגלגלת במורד, מערבלות הדם, הכל בלי מחשבה, הכל מובן כל כך, רגוע בלי מאמץ בתוך המאמץ ואז הפך האוויר למים והיו שתי חתיכות גומי מפות בעורף, צינורות הנסת, הבנתי פתאום, מכת סכין מאומצת, משקלות נושרות מהמתניים, משיכה בחוט האדום של חגורת ההצלה ומשהו מתנפח בחזה בלי רצון, עצום מבהיל בלי רצון קורע ומפוצץ. פלטתי אותו אבל הוא התנפח בלי סוף מבהיל רועש ומסביב רעשו בועות והדם הירוק היה שם בעומק כשכל המים מראים אותו ירוק, ושאוֹן איוֹם, בועות האוויר המתנפח בחזה נפלטות מהפה, ברעש, התנגדות המים לעליה, ברעש, והדם הירוק הופך אדום ובחילה צורבת מלוחה ובלי ידיעה, בלי רצון, יותר מקודם משהו מבהיל עולה בחזה ועולה מבהיל ומטשטש. פקחתי את עיני. הדם לא היה אדום, לא היה בכלל, בכלל לא היה שם ים. זו לא היתה אילת. לא היו כרישים. רצייתי להקיא. זו רק מועקה בחזה, ידעתי, לא אוויר מתנפח מפוצץ, רק מתיחות לעזאזל, למה אני מבהיל כל כך, למה כל כך מתוח. המכונית עמדה והדלת נפתחה. היא עמדה שם מציתה סיגריה חדשה. נשמתי עמוק. רק לא להיות מתוח, אמרתי לעצמי, אין לי כל סיבה להיות מתוח. יצאתי מהמכונית. שמעתי אותה מתניעה וראיתי איך היא נוסעת ונעלמת. זה היה צריך להיגמר. לא יכולתי לשאת את המתח. הוא היה מוכרח להישבר, או אני. אני כאן, חשבת, מכריח לחשוב, אני כאן, למה אני דואג, למה אני מתוח, למה המשוהו הזה מתנפח עולה בחזה. היא זונה, פשוט כזאת, אין לי מה לדאוג, היא לא יודעת מי אני, אם אני אשם היא לא תסיים דבר. גמרתי מה שגמרתי, היו שתי התפוצצויות וזה נגמר. מה איכפת לך מה עשיתי ולמה. זה נתן מה שנתן, הרבה יחסית אבל רגיל, כמוכן, מה עוד יכול להיות, מה יכול להיות גרוע מהסוף, כאן, פשוט, פשוט כל כך להסתיים, למות, פשוט להפסיק להתקיים, אחר הכל גרוע ביותר, אני חושב כמו ילד, כמו כשהייתי קטן, זה גרוע מלמות, אני יודע. אין לי מה לדאוג. בעייתה פשוטה. כסף ולא עוד. היה לי הרבה אפילו לפני ההתפוצצויות. היה לה מבט תמוה בעיניה. דבר לא עבר, לא נשבר, אבל התרגלתי לו, איכשהו, בהגיון, ידעתי שיישבר, איכשהו, שייגמר, באיזה סוף, כמו פילוסוף ידעתי שלכל דבר יש סוף אבל זה לא עזר, דבר לא עזר, ידעתי כמה ריק, סתמי, מלים באוויר, מחשבות באוויר. זה היה מצחיק במסיבות אחרות, ידעתי איך צחקתי אבל עכשיו זה היה בתוכי. עדיין חשבת בהגיון איך רצייתי להפליג כל כך רחוק ולצלול כמה תמים אפילו ילדותי כל כך

עמוק. היא עלתה, היתה, שביל, גבעה, צר, מאות שנים ודאי כמו עכשיו, את מפירה ודאי, כמו כל השבילים במורדות הירוקים לים ששם. פתאום הוא נפסק. היה מורד תלול אפל ורעש ים. זכרתי את מלות הנסורת ואיך טבעה בלתי ממשית ולא אמיתית כמותן וידעתי שאני שונה, פשוט שונה, שלי זה לא יקרה, שאני יודע, שיש לי משהו. זה לא הצחיק, לא אז, אז, שם, בתוך הפל. אבל היא עמדה לפני, ולא היו גבולות, זו לא היתה העיר העתיקה, שום גבולות, בין מה שמציאותי ומה שמת, לא היו גבולות בכלל, את מבינה, בכלל לא היה דבר קבוע, רק תחושה איומה של משהו חי מבהיל, פשוט מבהיל, גואה מבחיל אפילו.

היא עמדה שם לפני והיתה פתאום דלת פתוחה, כלומר מלבן אור ואחר "אנא היפנס" באנגלית מנומסת תרבותית שלה, אפילו בטוחה, וכל רעשי הים, הים, המנגינה, המים, מבהיל בתמידותו היציבה, והים, דרך קיר הזכוכית כמו כאן בבית שלי, חשבתני אז, ממש כמו בבית שלי כאן בשפת האגם ופתאום צעקתי "אותו דבר" פעם אחת. בסוף ידעתי איך זה אותו דבר ואיך אין הבדל ואחר לא היה דבר. פשוט ישבתי בכורסה ואחר שכבתי על הספה ועצמתי את עיני. אינני יודע אם ישנתי, יכול להיות, לא תוכלי לדעת משום שלא ידעתי. מה שידעתי היתה מנגינה רחוקה, מתחלפת, אורות מתחלפים, צבעים עזברים, הכל בלי סדר, טייפ על כוננית נמוכה מעל קצה הספה, גוף בוזוק לבן, אשה רוקדת, וזה נמשך זמן רב או שרק נדמה לי ומיאנתי להאמין, פשוט מיאנתי, לא רציתי להבין, לא רציתי להסכים, ידעתי מה זה שווה לפני כמה רגעים ולא הגבתי.

זה נפסק כמובן, הכל, המנגינות, הצבעים, הגוף הרוקד, התנועה שעברה, זה נפסק לגמרי. היה רק אור קטן, קטן מאד, וקול הים בלתי מפחיד, ומבט מבין, בכל העולם לא ראיתי מבין ממנו חוץ משלך, ואחר הבנתי שהיא שוכבת על הרצפה בראש מורם ומביטה בי. לא הגבתי. ההבנה שלה לא עזרה. הכל החל מחדש וחזר על עצמו בפעם שלישית. היא עושה זאת היטב, אמרתי לעצמי בפעם השנייה אבל בשלישית התחלתי לכאוב ולחוש משהו אשמה, טעות, חוסר ידיעה, כאב, בחילה, הכל מעורבב, משהו דומה למה שהיה כשנסעתי במכונית, כשיצאתי, כשעליתי אחריה, אבל זה לא היה זה. קודם זה היה בפנים, בחזה, מתנפח מתעצם ומאיים לפוצץ ועכשיו בחוץ ורק גרעין מזה היה בפנים, וכל השאר — בחילה כאב אשמה, לא שינה, אלה היו פשוט כאבים, בכל גופי אגרופי שרשים נפתחים ונסגרים בגב, תופסים, בראש, ברגליים, בפטן בכל גופי ממש ורציתי לומר שאלו התכווצויות שרירים אך לא אמרתי, למי יכולתי להגיד. מי היה מבין. מי ידע בכלל היכן הייתי קודם איך הייתי קודם במין חלל ממים ואחר כך רק מים ובסוף שוב מים שהביא הרוח במפות קור לוחצות לוחצות. היתה גם איזו אשמה, רחוקה, איזו הרגשת טעות, כל הנדידה, שלי, בלי השתקעות, הקריעה מהשטחים סביב האגם, מהמורדות לאגם, מהפיפות השותקות, בטוחות, מרוח אחר הצהריים ועד הלילה, מהעופות הדואים בצהריים על האוויר החם. אבל ידעתי שהרחקתי ללכת ושפך זה קורה כשמרחיקים, וזכר איך הרחקתי פעם בריצה סביב הרי בית-אורון

ונותרתי כפוף בלי טיפת חום אחר קליפות תפוזים ועלי עשב, ממש עלי עשב, משהו לאכול להתחמם חצי עירום כמו שהייתי על קו הרכסים בריצה בתוך הרוח שרץ בי ורץ מסביב קר וחודר בלי מפלט ובלי הגנה אפילו הזיעה לא עלתה ורק הגוף התכוּפף והתכוּפף, גופי, שרירי מבקשים להגן על עורי, עורי מבקש להצטמצם ולהיעלם מהרוח ואחר זכרתי את עם, פשוט זכרתי, אפילו ידעתי שלא היה רוצה להתחלף לגמרי לא היה רוצה להתחלף אתי וזה היה בחוץ, הזכרונות, והיתה הבחילה — המצב, חוסר האונים, בתוך המבט המביין שלה, עשוי אולי, ואחריו היא חיבקה אותי וידעתי שגוף מחבק אותי ומתחת למעיל היתה איוו תנועה, ידעתי של מה, ומתה מיד. ראיתי איך היא נצמדת אלי, אחר מתפתלת בין רגלי בכל גופה נדבקת להוטה, וזה נמאס, קמתי. היה לי חם מדי. זרקתי את המעיל. אור נדלק והאיר אותה. היא היתה ערומה וניגשה אלי לאט ושוב חיבקה אותי. כל זה היה בלי מלים, בלי דיבור אחד מאז שהכניסה אותי. גופה היה בגובה שלי, בדיוק, דק, מהסוג המעורר להגן ולאסוף, אבל לא זותי. דחפתי אותה, בכוח, בכוח רב מדי, ראיתי איך נזרקה. לא זכרתי דבר, זמן רב, לא זכרתי איש. כולם נעלמו, אפילו את. היא נפלה לרצפה, המומה, לא מהמכה, ידעתי, מהדחיפה. לא רציתי שתשכב שם. פסעתי והרמתי. היא נדבקה שוב. זרקתי אותה שוב, בלי לחשוב, את מבינה, לא הייתי אשם, משהו שבי זרק אותה בכוח וראיתי איך היא נדחפת. הזכוכית לא היתה זכוכית והמצוק היה מצוק תהום אפלה מפות האור וראיתי איך תפול. לא תוכלי לדעת למה עשיתי זאת, זה בא מיד אחר כך עם הדחיפה, היא הגיעה לתהום והיתה בתוך ידי ושרירי רגלי היו מאומצים לא ליפול, את יודעת כמה הם חזקים, וזמן רב עבר, הם היו חזקים אחר כל הריצות והיינו בתוך החדר. את צריכה להבין מה קרה. זה לא היה יכול להיות אחרת. בסוף חשתי בחילה אבל גם היא עברה. היא היתה, שם, ערומה, בלי כיסוי, בלי התחייבות, פשוטה מפל כמו תמימה אם את יכולה לשמוע איך, והיה לי חם. היא החלה לבכות. דמעותיה ציננו אותי. לא ידעתי מה לומר לה וכל גופה דיבר. שלי שתק ועשה מה שעשה.

אחר כך היה בוקר. לא, איפה, צהריים, צהריים מלאים, כלומר, וילונות מורמים והיא לא היתה שם. לא ראיתי את המעיל השחור. חיפשתי אותו. כל הדברים שהיו שלי היו בו. מצאתי אותו בסוף, בחדר השני, במטבח הקטן. היא ישבה בו מלאה ועוד אכלה ושאלה אם גם אני רוצה לאכול. סירבתי. שוב חשתי בחילה כמו דבר לא עבר אבל ידעתי שבדיוק בגלל הדבר שעבר, וגם איזה זיהום וצורך להישטף מהכל. כל מה שהיה צריך להיות במעיל היה בו. בסוף אכלתי משהו, אפילו הרבה, אחר הכל עבר זמן רב מאז אכלתי לאחרונה והייתי רעב וזה היה על השולחן והיו דיבורים, שלה, כל הזמן אפילו לא שמעתי מה, רק רעש דיבורים שלה על דברים ידועים על זמן ידוע, לה כמובן, ושתקתי, כל הזמן. לא לבשתי את המעיל. לא רציתי ללכלך אותו. שנאתי את עצמי. יצאתי החוצה. הרוח החל להירגע אבל עדיין היה מיסטראל, רוח מיסטראל, שורק, זכרתי אותה והמשבים

לא עזרו. התחלתי לרוץ, ערום. לא היה שם איש. רצתי ורצתי. היתה איזו ירידה אחר כמה קילומטרים. הייתי בחוף. חול, זיפויף, שולחנות סלעים, פגרי אבנים והמורדות ועדיין רצתי. לא הזעתי. הרוח יבש הכל, יבש. אחר נכנסתי למים. הם הקפואו. הייתי ערום ולא חשתי אותם, רק את הקפאון, איך הוא מסביב חודר מסביב בתוכי כמו לא במים. שכבתי שם נע, מנסה להישטף, אבל אלה לא היו מים, רק גוש קפוא מוצק כאילו למרות שהיה, היו, נוזלים. אחר כך יצאתי החוצה, לא כל כך אחר כך. לא יכולתי להישאר שם יותר מדי, בהם, בו. את יודעת איך הרוח בחוף מקפיא כל מה שנשאר — אם נשאר — חם, איכשהו, מהמים, איך הוא קיים, הרוח, מקפיא יותר וחודר יותר. עמדתי בתוך האבנים, היו שם אבנים, גושי אבנים, כמובן, כדי שיסתירו אותי, כמובן, דווקא אותי, אחר הכל הייתי זקוק להגנה, את מבינה, למשהו כמו הגנה, כמו הסלעים, כמו האוויר שעמד בין האבנים. הרוח בא במפות זוויתיות וחדר לכל גופי אפילו ביניהם. לבשתי את המעיל. רק אז לבשתי את המעיל. רק אז בקושי לבשתי את המעיל בקושי לבשתי, ידי קפואות מגופי לבשתי את המעיל, רציתי כן אינני אינני אינני זוכר רגע, חפי, מיד אזכור. תני לי רגע לעצום את העיניים ולזכור מה רציתי שם רגע רק רגע חפי לאן את הולכת פתאום מה את הולכת למה את משחקת אתי אם זה משעמם לא אומר לך אם אינך רוצה לשמוע אני לא

*

ואז היה צילצול, לשניה, צילצול פעמונים, לשניה, כמו קול מים, לשניה, אבל כבשים ירדו במורד, באיזה מורד, כמו פעמונים, לשניה, הבנתי שאני עוד חושב, שומע, פתאום קול מתבהר, לשניות, קול, של אחותי, קול אחותי הקטנה, קטנה כל כך רחוקה ממני, קולה רחוק מתרחק ואובד: "אבל עיניך עצומות אבל היה לך הרבה זמן כל הזמן דיברת בעיניים עצומות מה אתה". פקחתי את עיני כמובן, עיני, פקחתי אותן. זה היה מה שיכולתי לעשות. הקול נעלם, נעלם; נעלם אם היה, זה היה, כן. ירח מלא האיר מיקטע ים, ים, לא האגם, זה לא היה הבית בשפת האגם, לא, לא היה שם בית, שום בית, בכלל, גם לא עצים, זה לא היה המקום שלי, זה לא המקום שלי, ידעתי פתאום נרעד חושב איפה אני, לא היה שם סלע, שום נקיק סלע, אפילו לא אבן, זה לא היה מקום שהייתי בו פעם, אפילו לא מקום, לא, לא היתה שם אבן, אפילו חלוק אבן לא היה, אפילו לא חציץ, רק שמיים מוארים, זה כן, שמיים מוארים כמו ערפל בהיר נוסע נוסע נע אור על מים, ירח וכוכבים ומיקטע מים שקטים. "איפה את" צעקתי חסר הגיון לא פתאום "ילדונת" צעקתי יותר חזק "איפה את" אבל קולי אבד אפילו לא שמעתי אם צעקתי. לא ראיתי. היא לא היתה שם. זה לא היה המקום, זה לא היה מקום, שום מקום, לא מקום. לא הבנתי מה קרה. לא, לא הבנתי מה קרה. התחלתי ללכת, ללכת. אור הירח על המים סינוור, סינוור אותי. לא

ראיתי דבר, כבר לא ראיתי דבר אבל הלכתי. "מה פתאום" צעקתי פתאום לא בחושך שלא מראה דבר, "מה קרה פתאום" ועדיין היו לי מושגים על דברים פתאומיים שעלולים לקרות ומשהו ומה. נפלתי. ידעתי שלא הייתי צריך לצעוק. צריך להיזהר, נותרו בי מושגים גם על זהירות וצורך. צריך, כן, אסור שמישהו, שמישהו, ישמע, ישמע ויידע שאני כאן, מה כאן, כן, מה כאן. קמתי והמשכתי לנוע לאט לאט זכרתי הכל בכל מה שלא היה ולא היה מסודר. הכל לא היה בטוח אם בכלל היה אבל ראיתי ושמעתי צעדים, אולי שלי, עצים ובית ואדמה ועם ואחותי הקטנה, סיפור בשבילה, המים הזרים, הכל זר, לא קיים — אם בכלל — אשה זרה כמו האשה בעיר העתיקה ואחותי הקטנה ממני, הסיפור בשבילה ואיך זה לא היה, איך נעלמה, לא היתה בכלל. אולי חלום, חלום ארוך אם בכלל שוב פסיעות ושוב פסיעות ורק פסיעות ומים רק מים הכל מים עולם ממים בתוך מים דבר לא, לא נראה, לא, לא נשמע, פסיעות ומים שאפילו לא אמרו שאני הולך על אדמה, אפילו חול רטוב מים ואם אחותי לא היתה, לא היתה, דבר לא היה, אפילו לא תנועה, הכל נחלש, נחלש, המים והפסיעות, ואז פסקה, פסקו גם הפסיעות, והמים נעלמו, גם הם, באמת

לא ידעתי מה

אשר רייד: שני שירים

צילום בזק עם הערות קישור

היא קמה.
הו, עכשו היא כבר קמה.
קומתה מתישרת, עיניה מתבהרות.
באלהים, היא באמת קמה —
עומדת על אלה רגליה הרוטטות.
עמדי, אומר הרוח הזועף, עמדי.
לא תפסידי דבר.

פתאם היא נופלת

הו, עכשו היא כבר נופלת.
גופה מתכדר, שינה נדלקת ברגליה.
מקשטת בפנים שבלו
תלך אל תלומותיה הארפים
וכך תניח לרגליה שירטטו,
לשערותיה שילבינו.
שבי, ילחש הרוח העיף, שבי.
אל תעשי דבר.

מברק

לילה. ירושלים.
אני חושב עליך. נקודה.
מצפה כעץ, פסיק, שתול על מים
בלעדיך
תלומותי — מקף —
אל תדאגי. התגעגעי.
שורה חדשה.
אל תשכחי שמים וברוש
שנינו נולדנו מן המלקוש.

ישראל כוננור: להב האור

להב האור, כְּנֹה שֶׁל הָאֱהָבָה, מִמֶּס אֲבֵנֵי גִיר
לְלֵבָה יוֹקֶדֶת.

גוֹפֶךְ — לְכַתֵּם שְׁמֵשׁ.

גוֹפֶךְ — אֶלְמָה שֶׁל חֲדוּה
נְמוּגָה בִּינֹת לְצַחוֹת הַמְצָעִים.

הַחֲמָה נְמִסָּה בְּאוֹרָה שְׁלֵה.

רַק הַרְדִּיד הַשְּׁקוֹף שֶׁלִּגוֹפֶךְ
מְעִטִיר רִגְע לְרוּחֶךְ,
כְּפִלּוּמַת עֲנָנִים הָעוֹטְרֶת לְשֵׁמֶשׁ הַתְּמָה,
הַנְּמָה בְּעֵצְלָמִים בִּינֹת לְרִדִידִים
וְחוֹזָה חֲזוֹנוֹת־אֱהָבָה וְכִים, מְרַעֲפֵי־חַיִּים,
שְׁמִפְרִים אֶת צַחוֹת הַיִּצְרָע —

הַמְכַנֵּס כְּמוֹתְךָ בְּפִלּוּמַת שִׁירָאִים.

..

שְׁמֵשׁ אֲדָמָה אֲדָמָה אֲדָמָה
מְטַלֵּת עַל שְׁלֶחַן סְמוּק דָּמִים שֶׁל
קְצָבִים, הַמְבַקְּשִׁים לְבַתְרָה לְבַתְרִים.

לְשׁוֹא דְבַר אֱלֹהִים אֶת אֲבָרָהֶם,
לְשׁוֹא הָעֵלָה אֲבָרָהֶם אֶת בְּנוֹ שְׁאֵהָב לְהַר הַמְּסָה.
לְשׁוֹא נֶאֱחָזוּ הָאֵיל בְּסִבְךָ.

שְׁמֵשׁ מַתְעוֹתַת מְעָרָה אֶת יְקוּדָה,
לְהִטָּה מְצִיף אֶת כְּלָנוּ בְּצִמָּא חֶסֶר־פֶּשֶׁר
לְפִדוֹת —

וְאָנוּ שְׁנִינּוּ מְרַחֲפִים חֲבוּקִים
מְעַל לְבַתְרִים.

ישעיהו קורן: הנטריה שבתמונה

הכדור היה של כולם. רק שהגשם כיסה את הרחוב בשלוליות ובחוץ לא היה אף אחד. הכדור התגלגל והתגלגל במורד הרחוב. הגשם נזל משערותי אל מצחי, אל שפתי זלגה הנזלת, אבל את המטריה האדומה והישנה של אמי לא פתחתי. רדפתי אחר הכדור, והמטריה, שהיתה תלויה על החגורה שלי, דפקה על ברכי. השלוליות לא עצרו את הכדור, ורק כשהוא נתקל בקיר חדרו של איגנאץ וולף נעצרת. ביני ובין הכדור הפרידה שלולית קטנה. מעל הכדור היה מוגף תריס חלונו של איגנאץ וולף.

בגלל הגשם לא היתה שמש בשמיים, אבל כבר לא היה בוקר, ואני פחדתי שפגיעת הכדור בקיר עוררה את איגנאץ וולף משנתו. סמרטוט צר, שבלט מתוך הכדור, נספג במים והיה מקומט בתוך הברץ. מחדרו של איגנאץ קפץ רחש. לא ניגשתי לכדור. טיפסתי על הברוש שעמד ליד הגדר. היתה עליו סופה קטנה בלי גג. כמו קן של ציפור. פתחתי את המטריה האדומה, הנחתי אותה בין הענפים, והתישבתי על הזרדים הרטובים והרפים שריפדו את הסוכה.

העננים שהיו מעל הברוש נעלמו, והגשם חדל. מענפיו הכסופים נפלו עלי טיפות מים. ציפורים הגיחו מתוך העצים והסתדרו בשורות על הגדרות ועל חוטי-החשמל. על עץ-הלימון, שענפיו החדים נגעו בעציצים של לבנה המורטת, דילג בולבול אפור.

עץ-הלימון עמד מול חלונו של איגנאץ וולף. אל מול החלון שפנה לרחוב, ושמתחתיו היה מונח עתה כדור-הסמרטוטים, אלא מול החלון שפנה למרפסת. על מעקה המרפסת היו מונחים העציצים של לבנה. המרפסת היתה ארוכה, והעציצים עמדו מול חלוןו של איגנאץ, מתחת ללימון, ומול חלונה של לבנה. לבנה המורטת גרה בחדר השני של הבית שלנו. בחדר השלישי גרנו אני ואמי.

הלימונים על העץ היו קטנים, קשים וירוקים, והבולבול האפור דילג עליהם. הוא נחת על עציץ גדול שעמד מול חלונו של איגנאץ. אחר-כך ניתר מעציץ לעציץ, לאורך מעקה המרפסת. עד שהגיע לעציץ האחרון, העומד מול חלונה של לבנה. לבנה לא היתה בחדרה, והבולבול נותר על העציץ לבדו, מנקר בשרשי הקקטוס.

טיפה של גשם חדרה מבעד לחולצתי ופגעה בגפי. ענן גדול הטיל את צלו על הבולבול בול שעמד על העציץ מול חלונה של לבנה. היה לי קר וירדתי מהברוש. לא ידעתי לאן ללכת. אמי נסעה לתל-אביב. גם הכדור שכולם שיחקו בו כדורגל ברחוב, והיה מונח עתה מתחת לחלונו של איגנאץ וולף, לא עניין אותי. שוב לא ראו את השמש. כל הציפורים ברחו מהגדרות והתחבאו בקיניהן. הלכתי הביתה. שתיתי כוס חלב ונכנסתי למיטה.

רק בערב חזרה אמי.

"איפה המטריה?" זה היה הדבר הראשון שאמרה.

"בחויץ".

"איפה?"

"החבאתי אותה".

"השתגעת? היא תתקלקל. תראה איזה גשם חזק יורד בחויץ".

"היא לא תתקלקל. אז מה אם יורד גשם? בשביל זה יש מטריות".

על הקיר היתה תלויה תמונה. אמי לא הסתכלה בה. גשם היה בתמונה. אמי ואבי עמדו שם מתחת למטריה. מתחת למטריה האדומה והישנה של אמי. מאחריהם היתה המר"פסת. העציצים של לבנה עוד לא היו על המעקה. את עץ-הלימון לא ראו.

"למה המטריה שבתמונה היא שחורה ולא אדומה?"

אמי שמה כובע על ראשי. "לך תביא את המטריה", אמרה. אבל אני הסרתי את הכובע מראשי והלכתי בגשם.

ירד גשם חלש. הכדור כבר לא היה מתחת לחלוננו של איגנאץ. עברתי ליד עץ-הלימון וטיפסתי על הברוש. כשעליתי נפלו עלי טיפות של גשם. מהענפים ומשולי המטריה. כשהתישבתי על הזרדים הרכים נשפך גשם חזק ואני התכנסתי בתוך עצמי. התחבאתי.

בחדרה של לבנה היה אור. התריס היה סגור, אבל ראיתי את הצללית שלה. נדמה היה לי שהיא הולכת מקיר אל קיר בתוך החדר.

החדר של איגנאץ היה חשוך. הוא היה בקפה עכשיו. יחד עם כל הגברים של הכדור רגל. כולם שתו עראק, קוניאק, וודקה. אבל על איגנאץ וולף שמרו. לשחקני-כדורגל אסור לשתות, לעשן, ולהתעסק עם בחורות. ואיגנאץ וולף שתה קקאו, לא עישן, ורק לעתים רחוקות היה נוסע לתל-אביב. איגנאץ וולף היה בחיר השחקנים בקבוצה שלי. נו. הביאו אותו במיוחד מיפו. ומודלינגר, המאמן של הקבוצה, שלא הסיר אף-פעם את הכובע השטוח מעל ראשו, היה מחזיר את איגנאץ לחדרו בשברזלט שלו.

חיפיתי שאיגנאץ יחזור. אבל הצל של לבנה הלך מקיר אל קיר ובחדרו של איגנאץ היה חושך. הגשם חדל. לבנה כיבתה את האור וגם אני הלכתי הביתה. את המטריה שכחתי על העץ.

איגנאץ רק שיהק כדורגל ולא עשה שום דבר אחר. אמי אמרה שזה יהרוג אותו, וכשהצצתי פעם, מבעד לחרפי התריס, לחדרו, ראיתי שם מיטה, ארון, שולחן ומוזודה. על השולחן היו עתוני-ספורט. על הריצפה היתה ערימה של בגדים. ליד הערימה היתה שקית צהובה של טבק. המקטרת היתה על הארון. היא היתה ישנה.

הקבוצה שלנו ניצחה קבוצה אחר קבוצה, וכולם חיבבו את הבעיטה השמאלית של איגנאץ. גם בעתונים כתבו על המפה שלו, המפה שהבקיעה את השערים. אבל פעם, כשלבנה באה לראות את המשחק שלו, ירד איגנאץ מהמגרש, ניגש לגדר ואמר: "תסתלקי מכאן. כדורגל זה לא בשביל נשים כמוך".

עמדתי לא רחוק מלבנה. הרמתי גוש עפר והשלכתי אותו עליה. "תסתלקי מפה. לא שמעת מה הוא אמר?" צעקתי. לבנה לא זזה מהמקום. ואיגנאץ התקרב אלי. "אתה, וזו הצדה. רק לי מותר לצעוק עליה".

אותו לילה לא בא השברולט של מודלינגר לקחת את איגנאץ לקפה, ובחדרו היה אור. גם בחדר של לבנה היה אור. רק שהיא לא הלכה מקיר לקיר. לא ראו שום צללית. גם גשם לא ירד, ובחדר של איגנאץ כבה האור.

דלת נפתחה ונסגרה.

שמעתי פסיעות על המרפסת.

דלת נפתחה ונסגרה.

גם האור בחדר של לבנה כבה.

מיששתי את המטרייה. היא היתה יבשה. הסרתי אותה מעל הענפים, סגרתי אותה ותליתי אותה על החגורה. מבעד לענפי הברוש ראיתי את הכוכבים, ומעל מעקה המרפסת, זו שאמי ואבי הצטלמו פעם לידה בגשם, ראיתי צלליות חירות. העציצים של לבנה. עץ-הלימון היה גוש שחור עם סדקים. את הלימונים הקטנים לא ראו.

רציתי לרדת מהברוש, אבל בחדרה של לבנה נדלק החשמל. דלת נפתחה ונסגרה. שמעתי פסיעות על המרפסת. גם בחדרו של איגנאץ נדלק החשמל. רק אחרי שבשני החלונות כבה האור, שלפתי את המטרייה של אמי מהחגורה וירדתי למטה.

למחרת היתה שמש חזקה. מצריף המורטות שלבנה עבדה בו עפו נוצות לבנות. הנורצות נפלו על החול המתיבש ברחוב ואנחנו שיחקנו כדורגל בכדור-הסמרטוטים שהיה של כולם. אחר-הצהריים חזרה לבנה מהעבודה. היא החזיקה סל גדול, ועל-ידה הלך איגנאץ. הוא ענד עניבה ולא עזר ללבנה לסחוב את הסל. גם כשהכדור פגע בלבנה, והסל נפל ארצה, הוא לא צעק עלינו. הוא עמד בצד ולבנה התכופפה ואספה את הבצלים והבקבוקים.

"מה יש לך?" שאלו אותי. כדור-הסמרטוטים נח ליד רגלי ואני לא בעטתי בו.

"הוא יותר מדי מחבב את איגנאץ וולף", אמרו.

שמעתי את קולה של אמי. היא קראה לי לבוא הביתה.

אך אני לא הלכתי הביתה. בעטתי בכדור, רצתי אל הברוש וטיפסתי לסופה. לימון אחד היה על העץ שנגע במעקה המרפסת. השמש כבר זזה מהשמיים, וראיתי שה-לימון הירקרק הופך להיות כחלחל ואדמדם, כמו המטרייה הישנה של אמי. המטרייה שבתמונה.

החלון של איגנאץ היה פתוח, ולבנה יצאה להשקות את העציצים. לא ידעתי בשביל מה צריך להשקות עציצים בהורף, ולבנה קראה לי: "בוא הנה".

מהחלון הציץ גופו של איגנאץ. היו לו גבות צרות ושפתיים רחבות. על ידיו צמח שער שחור וסמיך. הוא צחק.

"בוא הנה", אמרה לבנה, ואני פתחתי את החגורה שלי וסגרתי אותה מחדש.

"בוא כבר. מה אתה מחכה".

עמדתי במקום. ענף יבש של ברוש פגע בצווארי, אבל לא זזתי.

לבנה הוציאה מכיסה כדור-טניס חדש ולבן וזרקה אותו אלי. הכדור התגלגל עד גזע הברוש ונעצר. לא ניגשתי אליו. בחלון עמד איגנאץ וולף וחיך.

"זה בשבילך", אמר, ואני הלכתי לרחוב, חטפתי את כדור-הסמרטוטים, הכדור שהיה

של כולם, והשלכתי אותו על לבנה.
 "מה אתה רוצה ממני?" שאלה לבנה.

איגנאץ צחק. "הוא בסדר גמור, הקטן הזה", אמר.
 הכתובת הכחולה של בית-החרושת עוד נצצה על כדורי-הטניס החדש. זרקתי אותו
 רחוק ורצתי אחריו. כך הייתי זורק את הכדור ורץ. זורק את הכדור ורץ. רץ. רץ. עד
 שהגעתי למגרש הכדורגל. המגרש היה ריק. בעטתי בכדור. הבקעתי שערים. וכשלא
 היה לי כוח, הלכתי לספסלים הארוכים וישבתי עליהם. ליד הרגליים שלי היו בדלי
 סיגריות, קליפות של גרעינים וכרטיסי-כדורגל צהובים. המגרש היה ריק. רק הכדור
 הלבן שלי היה מונח עליו. לבדו.

"אמרת תודה?" שאלה אמי בבית.
 "לא".

"אתה צריך להגיד תודה".

אבל אני הסתכלתי בגשם שבתמונה ושאלתי: "איך אפשר להצטלם בגשם?"
 לבנה לא הלכה עוד לראות את המשחקים של איגנאץ. היא היתה יושבת על המדרגה
 של המרפסת ומסתכלת על הלימון שנגע במעקה. הלימון גדל, התנפח והצהיב.
 בעתונים לא כתבו עוד על המכה השמאלית של איגנאץ וולף, ובקפה אמרו כולם:
 "זה בגללה". כשהיא היתה חוזרת מצריף המורטות ועוברת ברחוב, הייתי זורק עליה
 גושי עפר. "תסתלקי מכאן, תסתלקי", הייתי צועק.

איגנאץ התהיל לשתות קוניאק ועראק, כמו כולם, ומודלינגר אמר: "הרמה שלו ירדה.
 נחזיר אותו ליפור".

"אתם תשלמו לי עד הפרוטה האחרונה. החוזה הוא לשנתיים", צעק איגנאץ.
 מודלינגר לא הסיר עדיין את הכובע השטוח מעל ראשו. "זה בגלל הקרחת שלו",
 חשבתי.

יחד עם כולם עמדתי על הכביש והקשבתי לצעקות.

"תן את הכדור שלך", ביקשו ממני. אבל אני לא נתתי את הכדור לאף אחד. "זה הכדור שלי", אמרתי, ובקפה המשיך מודלינגר לצעוק. "אתה לא שם יותר על המשחק.
 קיבלת כסף טוב, אם לא ננצח בשבת, לא תקבל כלום".

כדורי-הטניס שנתנה לי לבנה היה בכיסי. רציתי לזרוק אותו. רצתי לחצר שלנו,
 עליתי על הברוש הרחב, התישבתי על הזרדים הרפים שבסופה, וחיכיתי.

מודלינגר לא החזיר את איגנאץ בשברולט שלו. איגנאץ חזר מהקפה בלילה. ברגל.
 הוא נכנס ישר לחדרה של לבנה. חיפיתי שהחשמל יכבה וראיתי את הצללית שלו.
 הוא הלך מקיר אל קיר. את לבנה לא ראיתי.

החשמל לא כבה ואיגנאץ יצא החוצה והפיל את כל העציצים שעמדו מול חלונו. הוא
 לא חזר לחדרו, וכדורי-הטניס שקיבלתי מלבנה נשטט מידי. למחרת בבוקר הלכה
 לבנה אל צריף-המורטות ואת איגנאץ לא ראיתי עוד. אמי נכנסה לחדרו והשליכה
 את השמיכה האפורה שכיסתה את מיטתו על עץ-הלימון. קוצי הלימון ננעצו בשמיכה
 מיכה שכיסתה את כל הלימונים. רק הלימון שנגע במעקה המרפסת היה חשוף לשמש.

הוא הצהיב והלך. לבנה הפסיקה להשקות את העציצים שמול חלונה, והעציצים שהפיל איגנאץ נשאר הפוכים לרגלי המעקה. מתחת ללימון. היא הוציאה כיסא למרפסת, וכשהיתה חוזרת מהעבודה היתה יושבת עליו ומתחממת בשמש. לפעמים היתה מחזירה את הכיסא לחדר, וכשהיתה יוצאת למרפסת היתה יושבת על המדרגה. האור בחדרה תמיד היה מקדים לכבות.

לילה אחד רצתי למגרש הכדורגל. רצתי משער אל שער. כשהתעייפתי, ישבתי על אחד הספסלים, בין הכרטיסים הצהובים ובדלי-הסיגריות, הסתכלתי במגרש הריק בלילה. למחרת הלכתי אל צריף המורטות. חיפיתי שלבנה תצא החוצה לרגע. כשהיא יצאה זרקתי עליה את כדור הסמרטוטים. הכדור פגע בסנירה ודבקה בו נוצה לבנה וכתם של דם. לבנה לא הסתכלה בי, ורק אחרי שזרקתי עליה כמה אצטרובלים יב- שים אמרה: "מה עשיתי לך?"

בשבת לא ישבה לבנה על המדרגה. היא הלכה למגרש הכדורגל. ראיתי שמודלינגר עומד לידה. כשהוא עזב אותה באתי אליה וצעקתי: "תסתלקי מכאן. תסתלקי". "מה עשיתי לך?" שאלה שוב.

מודלינגר הסתובב מסביב לפס הלבן של המגרש ונתן עצות לשחקנים. זה לא הור עיל. הקבוצה שלנו הפסידה, ולבנה הסתלקה.

אחרי המשחק נסע מודלינגר אל חדרה של לבנה. הוא היה בלי כובע, והיו לו שערות חומות וחלקות. עם שביל. הוא נשאר שם עד הלילה. בלילה הוא הלך לקפה. "השגתי שחקן חדש", אמר. ולבנה הפסיקה לשבת על המדרגה. היא סילקה מהחצר את העציצים שהפיל איגנאץ והשקתה את העציצים שמול חלונה. הלימון שנגע במעקה הצהיב ותפח. היתה לו צורה של אפרסק כתום בקיץ.

הקבוצה שלנו הפסידה משחק אחר משחק. בעתונים כמעט לא הזכירו אותה. "זו לא קבוצה. חבל על הכסף. חבל על הכוחות שאני משקיע", אמר מודלינגר ונסע. שוב ישבה לבנה על המדרגה של המרפסת. אבל את העציצים לא חדלה מלהשקות. חדרו של איגנאץ נשאר ריק. לפעמים היתה אמי נכנסת אליו, מטאטאת, שוטפת את הריצפה והופכת את המזון. אבל שום דייר חדש לא נכנס במקומו. "הוא היה איש בלי לב", אמרה אמי. המטריה הישנה של אמי היתה מונחת על הארון, וגם על התמונה שבחדר עלה אבק.

לבנה היתה מסתובבת ברחובות, ובשבתות, כשהיה משחק, היתה שומעת את השאגות של הקהל. ביום ראשון היא היתה לובשת את הסינר המוכתם מדם ונוצות של תרנגולות שחוטות. בקפה כבר לא אמר אף אחד שזה בגללה. גם את איגנאץ שכחו. ורק לפעמים היה מישהו אומר: "חבל שהפסדנו את מודלינגר. הוא היה יכול להציל אותנו". ברחוב שיחקו כולם בכדור-הסמרטוטים, ואני הייתי זורק את כדור-הטניס הלבן שנתנה לי לבנה כשאיגנאץ עמד בחלון וצחק. זורק את הכדור ורץ. זורק ורץ. וכשהייתי מגיע למגרש הכדורגל הריק הייתי מבקיע שיערים, משחק כדורגל עם עצמי.

לאט לאט הכדור השתפשף. צבעו האפיר יותר, והכתובת הפחולה של בית-החרושת נעלמה.

החול ברחוב כבר היה פריך. לא היה כבר זכר לשלוליות, ורק העשבים שמתחת לברוש היו יבשים יותר. אמי היתה נוסעת מדי-פעם לתל-אביב, וכשהיתה חוזרת היתה שואלת את השכנים אם שמעו על איזה דייר. עד שערב אחד, כשלא ראו כבר את צמרות הברושים, וגם הלימון השמוט על המעקה לבש צורה מעורפלת, חזר איגנץ. הוא נכנס ישר לחדרה של לבנה, ואני מיהרתי לעלות לסוכה שעל הברוש. זמן רב לא כבה החשמל בחדרה של לבנה. הצלליות שלה ושל איגנאץ נעו מקיר אל קיר. לסירור גים. אחר כבה החשמל. אבל איגנאץ לא יצא עוד מחדרה. גם לא בבוקר, כאשר הלכה לעבודה, אל צריף המורטות. גם לא אחר-הצהריים, כאשר חזרה מהשוק ובידיה הסלים הכבדים.

"מה הוא עושה שם?" שאלו בקפה, וכשמענו צעקות מהחדר, אמרה אמי: "הוא איש בלי לב. היא צריכה לזרוק אותו". ואחר-כך היתה אמי מסתכלת בתמונה. היא ואבי מתחת למטריה. בגשם. מאחריהם המרפסת שאין עליה עציצים.

לבנה הורידה את השמיכה מעץ הלימון. הלימונים שהיו מוסתרים מאחרי השמיכה היו אפורים וקטנים, ולבנה קטפה אותם. רק את הלימון שהיה על המעקה לא קטפה. הוא נקטף מעצמו. הוא היה רחב בראשו וצר בקצהו. צהבהב ואדום. כמו כדור-הטניס שלי שהשתפשף, כמו העשבים היבשים שמתחת לברוש. כמו לב.

איגנאץ לא יצא מהבית. ובלילות, כשהייתי מתחבא בסוכה שלי, הייתי רואה את הצללית שלו וזה מקיר אל קיר. את הצללית של לבנה לא ראו. גם את העציצים היא חדלה מלהשקות ועשבים קטנטנים צמחו בהם.

לבנה לא הלכה עוד ברחובות. היא לא שמעה עוד את שאגות הקהל. לפעמים היתה יוצאת החוצה, מרוקנת מאפרות מלאות בדלים. "היא קונה כל פעם שמלות חדשות", אמרה אמי. "אני לא יודעת בשביל מה היא צריכה אותן. ממילא הם לא יוצאים אף פעם". ראיתי שעל מצחה של לבנה יש קמטים. גם לסינרה האדום דבקו יותר נוצות לבנות.

רוח חמה התחילה לנשוב ברחובות. עלי הלימון רישרשו והציפרים שעמדו על הגדרות נעלמו אל הקינים. בכיסי היה כדור-הטניס. את אצבעותי תחבתי מתחת לחגורה וישבתי מאחרי המרפסת. התחבאתי מן הרוח.

שמעתי את הפסיעות של איגנאץ בתוך חדרה של לבנה. לבנה לא היתה בחדר. "מה הוא עושה שם?" שאלתי את עצמי, וזכרתי את השברולט של מודלינגר, שהיה בא תמיד לקחת אותו למגרש. הוצאתי מכיסי את הכדור וזרקתי אותו למעלה ותפסתי אותו. אחר הנחתי אותו על הארץ, בין רגלי. פתאום ראיתי את לבנה. היא לא באה בסינר האדום. היא באה בשמלה ירוקה. חדשה. היא לא הסתכלה בי. היא גם לא נכנסה לחדר. הרוח השתקתה. היא השאירה באוויר רק את החום ועלי הלימון לא רישרשו. מתוך החדר נשמעו פסיעותיו של איגנאץ.

אמי קראה לי. שמעתי ציוץ של ציפור. לא ענית לה.

על המרפסת הסתובבה לבנה. ביד אחת החזיקה את התיק החום שלה, ביד השנייה ליטפה את העציצים המוזנחים. היא ניגשה אל עץ-הלימון וניסתה לשבור קוץ מאחד הענפים. הוציאה מטפחת-משי מהתיק וכיסתה את שערותיה. נקישות העקבים שלה התערבבו בפסיעות של איגנאץ והיא התישבה על המדרגה, הסירה את המטפחת מהראש. לחדר לא נכנסה.

שוב שמעתי את קריאתה של אמי.

קמתי ממקומי. לבנה לא הסתכלה בי, אבל אני ראיתי את הקמטים שנשרטו על גב ידה. על ציפרניה היתה לכה אדומה. על השמלה הירוקה שלבשה היו מתוחים פסים דקים. רציתי להניח את הכדור ליד הנעל הלבנה שלה. שהיא תבעט בו והוא יתגלגל ויתגלגל עד לברושים. אבל אמי קראה לי, ואני הלכתי הביתה.

א. קונום : פגישה

פגשתי את המשורר בסופרמרקט.
האפק שלו לא היה רחב משלי:
יערו וזכרמלו היו ערמות-קפסות-
התירס, עם בקבוקי-המיץ והשמפוז,
ושושניו הפיצו בעזו את ריח הדגים
והבשר. אך במקום ללקט פרחים ופטרייות
אסף מעל הדוכנים תפיסת-שוקולד,
בבקבוק-קונז'אק, משחת-שנים וקילו סקר.
(הכל יש בסופרמרקט. גם גבינה).

פגשתי את המשורר בסופרמרקט.
האפק שלו היה צר, כשלי.
ידעתי: לו כנפים לי, ונתתין לו.
אולי היה טס אל המאדים
ומביא לנו רעיונות חדשים.
אבל את המשוררים משלחים
אחרונים בטיסת-החלל:
אחרי הטיסים. אחרי הרופאים.
אחרי המדענים. אחרי המדינאים.

פגשתי את המשורר בסופרמרקט.
אפקיו נצטמצמו בחשוב העדה.
אך מכונת-החשוב סכמה הכל בדיקנות,
ולמשורר לא נותר מה לומר.
ידעתי: לו מלים לי, שלי, ונתתין לו.
אולי נוכל עוד יחד להוכיח
כי אפשר להגיע, במלים,
הרחק מעבר למחוז-הפצם
של הטילים.

קלוד א. ג'ונס: שחור ולבן

ג'יימס בולדווין וויליאם פוקנר

אני סבור שמסוכן הוא למבקר לנסות ידו בהערכה אסתטית של יצירתו של איזה סופר שהוא. במיוחד בן־זמנו, המעורב במאבק שבו המבקר נתון. ברבות הימים "ישוכו השאון והמהומה", והוא הדין באמזייה. כך, למשל, אפשר כיום ליהנות מן "הקומדיה האלוהית" של דאנטה ולהוקירה, אבל ב־1327, כשעדיין היו המחבר והשאלות השנויות במחלוקת בחיים, אין ספק שעוררה השירה ההיא רגשות שמנעו כל אפשרות של הערכה הוגנת מהרבה מבני פירנצה ושאר בני טוסקאנה, כמו גם מרוב היהודים והמוסלמים. מצד שני, הרי חלקים של ה"מזמורים" של עזרא פאונד מעוררים סלידה ברבים מאתנו בגלל בגידתו במולדתו ובגלל אנטישמיותו.

בחמש־עשרה השנים האחרונות שקועים האמריקאים במחלוקת מסביב לזכויות־האזרח, ושום סופר, אם כושי ואם לבן, שנקט עמדה באותה מחלוקת, כמעט אינו יכול לזכות לשיפוט בלא התרגשות מצדם של מבקרים שגם הם אמריקאים בני־דורנו, המפועמים רגשות מסוימים מאד ביחס למחלוקת הזאת. כתוצאה מכך דנים סופרים ידועים — ובפרט את ג'יימס בולדווין וויליאם פוקנר — באור מלאכותי, בן־חלוף, והתוצאה היא שבולדווין, למשל — שבעיני רובנו הוא צודק — מגזימים בערכו, לדעתי, ואילו פוקנר — שבעיני רובנו היה בלתי־צודק — סובל מירידה שאינו ראוי לה כלל בפופולאריות שלו.

כוונתי ליחד את הדיבור בראש־וראשונה על יצירתם של שני הסופרים האמריקאיים המודרניים האלה, שכל אחד מהם נחשב — או היה נחשב — דבר במחלוקת על זכויות־האזרח בשם קבוצתו האמריקאית המיוחדת: ג'יימס בולדווין, לפושי האמריקאי; ופוקנר, ללבן הדרומי האמריקאי. אף כי בולדווין נולד, גדל וחי עתה בצפון, בניו־יורק העיר, הנה הוריו באו מן הדרום, אבות־אבותיו היו עבדים, והוא עוסק בכושים מן הדרום ומן הצפון כאחד. פוקנר, מצד שני, נולד, גדל, ומתוך בחירה חי כל ימיו מזמן שעמד על דעתו בדרום, ורוב ימיו — בדרום "העמוק", במדינת מיסיסיפי; מעייניו נתונים היו כמעט אך־ורק לחבל־הארץ שלו, שאותו היה מנתח ומפרש, ולפעמים היה מנסה לדבר בשמו. מובן, כמו שאמרתי, בעיני רובנו בולדווין הוא צודק ופוקנר היה בלתי־צודק, אבל עיקר ענייני כאן איננו לשבח או לגנות אלא לנסות להאיר, אולי, את עמדותיהם, וכן (בגבולות הנושא שלי: הכושי כפי שטיפלו בו הסופרים האלה) לרמוז על דרכי־גישה אל השלב האחד הזה ביצירתם — שהוא נרחב אצל בולדווין אבל פחות־ערך באופן יחסי אצל פוקנר. מן הדין שאומר, "יצירתם עד עכשיו", שכן פוקנר אפשר שבדומה להמינגווי הניח

אחריו כתבי־יד שיוצאו לאור לאחר זמן; ואילו בולדווין, שהוא כיום בן ארבעים־ואחת, מסתבר שהוא עתיד עוד לפרסם הרבה.

בעיות־הגזע העיקריות, שרבות מהן לא באו על פתרונן לא בצפון ולא בדרום, הן: (1) זכות־הבחירה; (2) הזדמנויות שוות בבתי־הספר — מיזוג בתי־הספר; (3) שוויון הזדמנויות בתעסוקה; (4) שוויון הזדמנויות בדיוור — מיזוג סביבתי; (5) מיזוג בשירותי התחבורה, בתחנות־רכבת, במסעדות, ובשאר שירותים ציבוריים. יש התקדמות, אבל היא אטית — אטית מדי בשביל הכושי, והטעמים מובנים. בעניינים אלה נחלקת הארץ על־פי קווים רעיוניים ולא דווקא אֲתניים. ההתפרצות האחרונה בסלמה שבמדינת אלאבאמה, מקום שם נהרג כוה־דת לבן מן הצפון, הֶרְבֶּרְד ג'ון ריב, בנסותו לעזור לכושים, היא דוגמה לענייננו. ודבר זה נכון, כמובן, לגבי מבקרים ורומניסטים, לגבי סופרים וקוראים.

בטרם אפנה אל גיימס בולדווין, אעמוד בקצרה על קודמיו ובני־דורו הכושיים. החל מן המאה ה־17 ומשך כל המאה ה־18 היו באמריקה סופרים ופובליציסטים כושים, שרבים מהם התעסקו במצבו של הכושי־הדרומי. כמעט כולם כתבו ופירסמו דבריהם בצפון (ועדיין כך הדבר), יחד עם יריבי־העבדות ושאר ליברלים לבנים, ובכללם ה. ב. סטאו, אשר "אוהל הדוד תום" שלה, שנתפרסם בשנת 1852, מעורר עכשיו חימה מרובה כל־כך בגלל נמיכות־הרוח והסבלנות של גיבורו. ואולם בראשית המאה העשרים החלו סופרים כושיים מן הצפון לבחון בחינה בקרתית את קהילותיהם שלהם, ולהתקיף את מעמדם ואת מצבם בכללותו. אכן, ככל שהתפתח הרומן הכושי באה המחאה החברתית בעיקר מצד הכושים־הדרומיים, שבדומה לגיימס רייט עקרו צפונה, או מצד כושים־צפוניים, ובכללם הווארד מוטלי משיקאגו, שגדל באקלים המחניק של משפנות־העוני הכושיים שבצפון.

אף כי היו כמה וכמה רומניסטים כושיים — בפרט פֶּרְנַק זֶרְבִי, די־בוז הייבורד, קלוד מְקִיי והמשוררים־הרומניסטים קאונטי קאלן ולאנגסטון יוז — שרבים היו קוראיהם לפני 1940, הרי יצירתו של ריצ'ארד רייט, "יליד הארץ", שנתפרסמה אותה שנה, בהיותו בן 32, דומה שהיא אשר השפיעה על הרבה סופרים כושיים צעירים ועודדה אותם, אף כי העשור של הספרות הפרולטרית — על מחזותיו, שיריו ומסותיו הכושיים — כבר עבר אז וגיאות המלחמה כבר החלה. הנער העברייני, גיבורו הכושי הצעיר של רייט, גידלתי תומאס, והתיאור הארוך, המפורט והנזעם של משכנות־העוני שבהם חי, שבו את דמיונם של הקוראים, אפילו בתקופה בה היו האמריקאים מקבלים יום־יום מנה גדושה של זוועות גדולות יותר בעתוניהם ומזומנות היו לפניהם הוכחות ליכלתו של האדם להתבהם ולהסתאב שהאפילו לא־יֶעֱרוֹך על כל מה שראו עיניו של רייט. מלבד ספרו האוטוביוגרפי, "בן־כושים", שראה אור ב־1944, שוב לא זכה רייט מעולם להצלחה ניכרת; הוא הלך מרצונו לגולה בצרפת למשך 15 שנים, ושם מת ב־1960. עדיין הוא דמות חשובה ביותר בספרות הכושי־האמריקאית, מכל־מקום, כפי שאנו מוצאים במסותיהם של בולדווין וראלף אֶלִיסון כאחד, גם אם לא תמיד הן כתובות ברוח חיובית; ולרייט הוקדשה האנתולוגיה

הכושית, "מהרה בבוקר אחד", שבה נתפרסמו ב־1963 חמש פרשיות מרומן לא־גמור שכתב רייט על פאריז. אותה שנה הופיע גם ספרו Lawd Today, שדומה כי הוא טיוטה מוקדמת של "הזר" (The Outsider), שפורסם ב־1954. בריצ'ארד רייט אנו מוצאים צירוף של הזעם הגזעי הדרומי (בפרט בסיפוריו הקצרים, שפורסמו בשם "ילדי הדוד תום" ב־1938) ומשפנות־העוני שבצפון — שני הצדדים של המטבע הכושי־האמריקאי.

שני רומניסטים כושיים שהיו בני־דורו של רייט יש בהם ענין־מה לכל אדם המעוניין בبولדווין. אחד מאלה, הווארד מוטלי, שמת השנה, בהיותו בן 52, הגדיר פעם את בולדווין כ"כושי מקצועי". שני הרומנים החשובים של מוטלי — "דפוק על כל דלת", שנתפרסם ב־1947, ו"אל יכתוב איש את כתובת־מצבת", משנת 1959 — עוסקים במשכנות־העוני של שיקאגו. כמו אצל בולדווין, ב"חדרו של ג'ובאני" וב"ארץ אחרת", גם אצל מוטלי הלבנים הם מרכז הסיפור, אף שהוא מכניס דמויות משניות של כושים, וב"אל יכתוב איש" הוא מעלה ברוח־של־אהדה פרשת־אהבים שחורה־לבנה. בדומה לבולדווין גם משתמש מוטלי בגיבורים גידולי משכנות־העוני של האמריקאים־האיטלקיים — האב והבן רזמאנו — בשני הרומנים. בסיכומו של דבר, קל יהיה למדי לקורא להניח כי מוטלי היה לבן.

דבר זה נכון גם לגבי הרומן של מלווין קלי, "מתופף אחר", שנתפרסם ב־1962, מקום שהמספרים הם לבנים ליברלים אף כי המחבר, שנולד ב־1937 וקיבל השכלתו בהארוארד אצל ארצ'יבלד מקליש, הוא ניו־יורקי כושי. קלי, בדומה לפוקנר, יוצר איזור דרומי דמיוני, מדינה בת־בלי־שם בין אלאבאמה למיסיסיפי. בהמשך הרומן מהגרים מן המדינה הזאת כל הכושים (שליש מן האוכלוסיה), ורובם עוקרים צפונה. ההגירה ההמונית הזאת מתחילה (כמו שהחל למעשה החרם על האוטובוסים בעיר מונטגומרי שבמדינת אלאבאמה) הודות לפעולתו של כושי אחד בן־הדרום; והיא הפעולה הגזעית העיקרית שבספר. הנקי עד־להפליא מאלימות. הסיפור מסופר מפי שורה של לבנים מקומיים, בדפוסים המזכירים במידה מוזרה את אלה של פוקנר, כולל אפילו את השימוש בנער מתבגר (דוגמת צ'ארלס מאליסון) המשמש חולית־חיבור בין הכושים ללבנים. קלי, שקובץ סיפוריו הקצרים, "מחוללים על החוף" (Dancers on the shore), יצא לאור ב־1964, מבטיח רבות, כמדומה — אך לפעמים גישתו מגושמת כשהוא בא להעלות את נקודת־ההשקפה של הלבנים. עם זאת הרי יצירתו, בדומה לזו של מוטלי, יכולה בנקל להתקבל כיצירתו של סופר לבן.

ואולם דבר זה אינו נכון לגבי ראלף אליסון, שנולד באוקלאהומה־סיטי ב־1914 אלא שהרומן שלו, "האדם הסמוי", שראה אור ב־1952 ורבים עדיין רואים בו את הרומן הכושי־האמריקאי המשובח ביותר, מעוגן בחלקו הגדול בניו־יורק־העיר, שבה חי אליסון שנים רבות. הוא איש־אוניברסיטה, כושי שהיה מעורב בפעילות מדינית וחברתית למען גזעו. הוא גם מסאי מצוין, כפי שמוכיח ספרו "צל ומעשה" (שנתפרסם בשנה שעברה). ואולם, על הרומן שלו מיוסדת תהילתו. להבדיל מבולדווין־הרומניסט

(חוץ מאשר ב"צא הגד זאת על ההר", שנתפרסם שנה אחרי "האדם הסמוי"), מתרכז אליסון אך-ורק בדמויות כושיות ובציבור הכושי, ואף-על-פי ש"האדם" (זאת אומרת, האדם הלבן) קיים ומצוי ויש לו חשיבות לפרקים, הרי כותב הסופר ככתוב כושי על כושים. רייט, מוטלי ואליסון מרוממים את הרומן הכושי למדרגה גבוהה — מבחינות רבות, למדרגה גבוהה מזו שאליה הגיע בולדווין.

אכן, למרות הצלחתם, והצלחתו של המחזאי הכושי האנטי-לבן הצעיר לה-רזי ג'ונס, גיימס בולדווין הוא המיצג בצורה המוצלחת ביותר, בעיני המבקרים והקוראים בני-זמננו, את הכושי-האמריקאי ואת השקפתו על ארצות-הברית. בולדווין, שנולד להורים דתיים (כלומר, בפטיסטיים) ב-1924, הוא מוצר — אם גם בלתי-אפייני — של הארלם הניו-יורקית. ראשית הצלחתו באה לו עם הרומן האוטוביוגרפי שלו, "צא הגד זאת על ההר" (1953), שבו הרקע המגובש היטב של המקום והזמן, סגנון הדיאלוג המקראי המתגלגל, חומרתה של נקודת-ההשקפה, וההתעסקות למודת-דבר בכושים היה בהם כדי לרמוז על כשרון חדש המבטיח רבות. באמצעות השלכות לאחור תיאר בולדווין את הדרום הכושי; באמצעות הפעולה העיקרית — את הצפון הכושי. רוב הקוראים לא ידעו, כמובן, שעשר שנים היה עסוק בכתיבתו.

ואולם הרומן השני שלו עורר מחאה מצד המבקרים ומצד ידידיו ודורשי-טובתו בגלל נושאו, בחירת גיבוריו ודרך הטיפול בהם. "חדרו של ג'ובאני", שפורסם ב-1956 לאחר שהתגורר בולדווין שנים אחדות באירופה, עסק לא בכושים אלא בשני הומו-סקסואלים לבנים המעורבים בפרשת-אהבים חסוכת-תקוה בפאריז. שוב גילה בולדווין יכולת מקצועית ושלטיטה בחומר, אבל הקוראים הצטערו על חסרונם של הכושים ושל נקודת-ההשקפה הכושית. רבים גם באו במבוכה נוכח הטיפול בנושא שימים רבים היה בחזקת טאבו ברומן האמריקאי.

הרומן השלישי של בולדווין, הארוך ביותר עד כה, הופיע ב-1962. הוא קרוי "ארץ אחרת", ובו הוא מנסה למזג את השחור והלבן, בבשורה שהאהבה היא הפתרון היחיד למצבו של האדם בן-זמננו. יש ברומן קצת אלימות, הרבה מין — לגבי המשתתפים, הדוגמות המשביעות רצון ביותר הם הומוסקסואלים — וגיבור אמריקאי-איטלקי, ויוואלדי, שיש לו חוג רחב יותר של ידידים, ובהמשך הזמן — פילגש כושית. כושי אחד צעיר, רופוס סקוט, מאפיל על העלילה העיקרית, ומשפיע עליה, והוא מתאבד בשלב מוקדם ברומן לאחר שפעל פעולתו על חייהם של רוב הגיבורים האחרים, לבנים ושחורים כאחד. למזלו הטוב כרומניסט, עושה בולדווין תעמולה, בדרך-כלל, בצורת מחזה או מסה, וכך אין הרומנים שלו סובלים — כדוגמת אלה של רייט, למשל — מעומס של פולמוסנות המצופפת צעיף דק בלבד. כן גם אין הוא מרבה לחזור על עצמו — גישה שפפי הנראה נטל אותה מאצל המינגווי. הוא רואה עצמו אמן ברומנים שלו; לא כן במחזותיו ובמסותיו.

עד כה כתב שני מחזות; אחד מהם, "האמן בא" (The Amen comes) (הקרוב, כפי הנראה, לרומן הראשון שלו, בנעימה ובנושא), נסתיים לערך ב-1954 והוצג כעבור עשר שנים; ככל הידוע לי, לא ראה אור בדפוס. השני, "בלוז למיסטר

צ'ארלי", ראה אור בדפוס ב־1964, וכידוע הוא מוצג עתה בתרגומו העברי ב"הבימה". זהו מחזה־גזעים טיפוסי. פרט לכך שהקרבת הכושי הצעיר (המיוסד, לדברי בולדווין עצמו, "בצורה מרוחקת מאד באמת, על פרשת אמת טיל — הבחור הכושי שנרצח במיסיסיפי ב־1955") איננו מוצג ברוח של אהדה, בכללו של דבר. אף כי המחבר עומד על כך שהגיבור החשוב ביותר הוא הרוצח הדרומי הלבן (בהערותיו המקדימות את המחזה כותב בולדווין לאמור: "מוטלת עלינו החובה לנסות ולהבין את האדם העלוב הזה... שכן אנחנו, האמריקאים, יצרנו אותו... ואנחנו אחראים לפשעים שהוא עושה"), הרי הקורא — וכן גם, חושד אני, הצופה בתיאטרון — עשוי יותר לרחוש אהדה לאביו של הבחור הנרצח, לנערתו, או אפילו ללבן המקומי האחד המבקש את הצדק, אף כי אינו מצפה לו — ולאמיתו של דבר אף אינו יכול לציירו לעצמו בדמיונו.

נוכח הערכתו הדלה של בולדווין לאמצעי האמנותי שלו כאן (הוא כותב לאמור: "אין לי... יחס כבוד רב למה שמתרחש בתיאטרון האמריקאי. אינני משוכנע בכך שאמנם תיאטרון הוא זה; נדמה לי שאין הוא אלא שורה של מעשי־ספרות מסחריים, עבשים, חזורים־על־עצמם ומוגיל־ב") אין הקורא צריך, ובעצם גם אינו יכול, לצפות לאמנות מדרגה מעולה. דבר זה נכון למרות ההערצה והחיבה שהוגה בולדווין בכנות רבה לאיש אשר לו הקדיש את המחזה, מֶטגאר איורס, נציג של האגודה־לקידום־הצבעונים שנרצח בדרום, שעליו כותב בולדווין: "כאשר מת נכנס לתוכי משהו שאינני יכול לתארו, אבל אז גמרתי אומר ששום דבר לא ימנעני מלכתוב את המחזה הזה. אנו מתהלכים כאן בחשיכה נוראה, וזהו נסיונו של אדם אחד לתת עדות על ממשות האור וכוחו". פרט לכך שאין המחזה מסתיים בתרופה־שמאלנית־לכל־חולי, יכול היה להיכתב — ולעלות על הבימה מחוץ לברודוויי — בין 1930 ל־1935.

אני סבור שעמידה זו מחוץ לזמן אינה חלה על מסותיו של בולדווין, שבהן מוצאים אנו כתיבה שהיא, לדעת רבים, מיטב מה שפירסם עד כה. הדברים שהוא מספר לנו על הכושי־האמריקאי אינם חדשים דווקא, אבל מישנתו סדורה ומשקל הסמכות שבנסיונו האישי שלו מכריח את הקורא הלבן להתייחס ברצינות אליו ואל דעותיו. ודאי, חשוב הוא ביותר לזכור שבכל יצירותיו, ברומנים, במחזות ובמסות, כותב בולדווין אל קוראים לבנים ולא שחורים. כמו שמעיר אליסון, אין הסופרים הכושיים ידועים ביותר בקרב אחיהם שלהם, הנוטים להתייחס בחשדנות לאנשי־רוח כושים, בפרט אלה הנחשבים מאד בעיני הלבנים.

מסותיו של בולדווין מופיעות מאז 1948, כאשר יצא בפעם הראשונה לצרפת על סמך מילגה שקיבל. כיום מקובצות הן בשלושה קבצים: „רשימות של ילדי־הארץ“, שהופיעו ב־1955; „אין איש יודע את שמי“, משנת 1961; ו"שריפה בפעם הבאה", משנת 1963. האחרון בקבצים האלה הוא בחזקת אזהרה ברורה מפני סכנת "המוסלמים השחורים", בשילוב עם דברי המחבר ליובל המאה להכרזת־שיחורר־העבדים. בספר זה מצטיירת דמותו בתכלית הבירות כדבר בשם גזעו.

בקובץ השני שלו, "אין איש יודע את שמי", הוא כולל את המסה "פ'וקנר ומיזוג הגזעים", שנדפסה תחילה ב"פארטיזן רבין" מחורף 1956, ואשר עילתה היתה פנייתו הפומבית של פוקנר בתחילת אותה שנה אל הממשלה הפדראלית ואל זולתה להאט את מאמצי המיזוג בדרום. השקפתו של בולדווין מוצדקת, בלי ספק, גם אם משמיט הוא את הערתו של פ'וקנר מאותו מקור: "הכושים צודקים — שימו לבכם לכך — הם צודקים והגזענים הלבנים הדרומיים אינם צודקים ואין לקבל את עמדתם". הערותיו של בולדווין כוללות את הקטעים הבאים, שאותם נביא כאן בתרגום.

הטענות שבהן קיבלו רוב-רובם של הדרומיים בעלי הרצון הטוב ובעלי כושר-הביטוי את הצורך בביטול ההפרדה אין להן שום ערך, שכן כמעט כולן טענות-מרמה חסרות-ישע, אם אין הן טענות טירוף בפועל-ממש. לאחר למעלה ממאתיים שנה של חיי עבדות ותשעים שנה של חירות-כביכול, קשה להעריך ביותר את עצתו של ויליאם פ'וקנר "לנהוג לאט". מפי תרגוד מרשל מוסרים שאמר: "אין הכוונה לנהוג לאט; הכוונה היא לא לנהוג כלל". גם בעל-האחווה האוקספורדי הקטן (פ'וקנר — המעתיק) אינו משכנע ביותר כשהוא מחווה את דעתו שהלבנים הדרומיים, אם יניחו להם לנפשם, יבינו כי המבנה החברתי שלהם עצמם נראה מטופש בעיני שאר באי-עולם ומעצמם יתקנו אותו. מטופש הוא למרא'ה, אם נשתמש בתואר המוזר למדי של פ'וקנר, זה זמן רב; הדרומיים, שדומה כי אפיינית להם מין רוח-תגר שהיא מושחתת ביותר כשהיא נואשת ביותר, לא די שהם רחוקים מלתקנו אלא אף דבקו בו, תוך כדי תשלום מחיר יקר לאין-שיעור לעצמם, בחינת אורח-החיים היחיד המתקבל-על-הדעת ואורח-חיים שהוא קדוש-ומקודש בהחלט. מעולם לא הודו ברצינות שהמבנה החברתי שלהם הוא מטורף. הנפוך הוא, הם עמדו על דעתם שפל המותח עליו בקורת הוא מטורף. פ'וקנר מרחיק לכת יותר. הוא מודה בטירופו של הדרום ובאי-הצדק שלו מבחינה מוסרית, אבל בתוך כך הוא מרומם אותו לדרגתה של מיסטיקה שפגללה לא מן הראוי הוא, משום-מה, לדון את החברה הדרומית באותה לשון-מושגים שבה יהיה אדם דן בכל חברה אחת. "עמדתנו מוטעית ואין להחזיק בה", אומר פ'וקנר, "אבל לא מן החכמה הוא לערער את שיווי-משקלו של עם אַמוציֹנלי". דבר זה, אם יש לו פירוש כלשהו, הרי הוא רק זה ש"העם האמוציֹנלי" הזה קיפח את "שיווי-משקלו" מחמת לחץ המאורעות האחרונים, כלומר פסיקתו של בית-הדין העליון, המעמידה את הפרזית-הגזעים מחוץ לחוק. עם הסרת הלחץ — ואף לא רגע אחד קודם-לכן — ישיב לו, מן-הסתם, "העם האמוציֹנלי" הזה את שיווי-משקלו, ואז יוכל להשתחרר מ"התישו בארצו-הוא" על-פי דרכו שלו, וכמובן, בשעה אשר תיטב בעיניו. השאלה הנשארת תלויה-ועומדת הלא היא מה הדבר המעיד, בתולדותיהם של הלבנים הדרומיים עד היום הזה, כי יש בהם איזה רצון או איזו יכולת לעשות כן. ואני מניח שאין זה כלל ממין הענין לשאול מה הכושים צריכים לעשות בעוד הדרום מפתח משהו אשר במליצתו של פ'וקנר הוא הופך להיות דבר הדומה ביותר לטראגדיה רמה ונאצלת...

והנה קל הוא למדי לקבוע סתמית ששביל-הזהב של פ'וקנר אינו קיים — אינו יכול להיות קיים — ושהוא חוטא באי-ישר רגשי ואינטלקטואלי רב בהעמידו פנים כאילו הוא קיים. אני סבור שמשום כך הוא נתלה במשובת-דמיונו. קל הוא למדי להאשימו בצביעות כשהוא מדבר על כך שהאדם "אינו ניתן להישמד בגלל רצונו הפשוט לחירות". אבל אין הוא צבוע; פיו ולבו שווים. הענין הוא רק בזה שהאדם הוא דבר אחד — הפשטה אומללה למדי, במקרה שלפנינו — ואילו הכושים שאותם הכיר מעודו, אשר במחשבתו הם קשורים קשר פ'טאלי כל-יך אל עבדיו של סבו, הם ענין אחר בהחלט. פ'וקנר הוא במיטבו, והוא כן וישר בתכלית, כשהוא מכריז, ב"הארפר'ס": "מי שחי באיזה מקום שהוא בעולם כיום ומתנגד לשוויון מטעמי גזע או צבע הריהו כמי שחי באלאסקה ומתנגד לשלג, השלג כבר ירד אצלנו. וכמו אצל איש-אלאסקה, אין די בכך שסתם נדור אתו במצב של שביתת-נשק. בדומה לאיש-אלאסקה, מוטב שנשתמש בו". ואף כי לכאורה הדבר מנוגד בפירוש לאמירתו (בראיון שנדפס ב"ריפור-טר") שאם יגיעו הדברים לידי התמודדות בין הממשלה הפ'דראלית ובין מיסיסיפי ילחם הוא בעד מיסיסיפי, "אף אם יהיה פירוש הדבר לצאת לרחובות ולירות בכושים", הרי גם כאן פיו ולבו שווים. לבו של פ'וקנר שלם עם כל הדברים שהוא אומר, הוא שלם עם כולם בעת-ובעונה-אחת, וכמעט באותה מידה של שלמות. הנה על כן אמירותיו תובעות את השומת-לבנו. אולי מעולם עוד לא הביע בצורה מוחשית יותר מה פירוש הדבר להיות איש-הדרום...

אבל הזמן שאותו פ'וקנר דורש אינו בנמצא — ואין הוא הדרומי היחיד היודע זאת. לעולם אין איזה זמן בעתיד שבו נכין לעצמנו את ישועתנו. קריאת-התגר היא כרגע, הזמן הוא תמיד עכשיו.

לאור הדברים האלה מעניין הוא לציין כי ראלף אליסון, ב"צל ומעשה" (שראה אור אשתקד), קורא לפ'וקנר "האמן הגדול ביותר שהעמיד הדרום", ויש בכך משום אירוניה כשאנו תופסים שבתו הדרום העמוק, שבעינינו הוא דבר, היה פ'וקנר ידוע כ"וילי צ'רהמות ואוהב-הכושים", בוגד בעליונות הלבנים.

בכמה מקומות הסביר בולדווין את נקודת-השקפתו שלו ביחס לגזע ולכתיבה; ההסבר שהוא אולי הטוב ביותר, או הברור ביותר בכל אלה, מופיע בהערות האוטר' ביוגרפיות אשר בראש "רשימות של ילידי-הארץ" (1955), הכוללות את הדברים הבאים:

אחד הקשיים בהיותך סופר כושי (ואין כאן משום טיעון מיוחד, שכן אין כוונתי לרמוז שמנת-חלקו גרועה משל כל אדם זולתו) הוא זה שמרבים כל-יך לכתוב על הבעיה הכושית. מדפי הספרים נאנקים תחת נטל האינפורמציה, ולפיכך כל אדם הוא יודע-דבר בעיניו. יתר על כן, האינפורמציה הזאת מסייעת ברגיל (בדרך-כלל, ברחבי העם) לחיזוקן של עמדות מסורתיות. עמדות מסורתיות יש רק שתיים — בעד או נגד — וכשאנו לעצמי, מתקשה אני לומר איזו משתי העמדות הכאיבה לי ביותר. אני מדבר כסופר; מנקודת-מבט חברתית ברי לי בהחלט כי השינוי מרצון רע לרצון טוב — והינו מניעו אשר יהיו, והינו גממו וביטוייו אשר יהיו — עדיף על היעדר כל שינוי בכלל.

אבל חלק מעיסוקו של הסופר — כפי שאני רואה אותו — הוא לבחון עמדות, לרדת אל מתחת לפני-השטח, לבדוק את המקור-מנקודת-מבט זו כמעט אין לגשת אל הבעיה הכושית. לא די שמרבים כל-כך לכתוב עליה; גם מרעים כל-כך לכתוב עליה. אפשר בהחלט לומר שהמחיר שכושי משלם בעד רכישת כושר-הביטוי שלו הוא שפחשבון ארוך הוא נמצא עומד בפני שוקת שבורה ושוב אין לו על מה להתבטא. ("אתה לימדתני לשון", אומר קאליפאן אל פרספרו, "וכל שכרי בזה הוא שאני יודע לגדף"). תנו דעתכם: הפעילות החברתית הפפירה שמולידה הבעיה הזאת כופה על הלבנים והכושים כאחד את הצורך לשאת עניניהם קדימה, לעמול לקראת יום טוב יותר... ובכל-זאת הרי בדרך-כלל אין העניינים החברתיים ראש מעיינו של הסופר, אם בדין ואם שלא בדין; נחוץ הוא בהחלט שיקבע בינו לבין העניינים האלה ריחוק שיניח, לפחות, מקום לבהירות, כדי שבטרם יוכל להביט קדימה באיזה מובן בעל-משמעות יתן לו תחילה להעיף מבט ממושך לאחור. בהקשר של הבעיה הכושית, הרי לא הלבנים גם לא הכושים, מטעמים נכוחים ביותר משלהם, אין להם רצון קל-שבקלים להביט לאחור; אבל אני סבור שהעבר הוא כל מה שנותן מסגרת וטעם להווה, ויתר על כן — שהעבר יישאר איום בדיוק כל זמן שנסרב להעריכו ולאמדו ביושר.

על-כיל-פנים, יודע אני כי פרק-הזמן הגורלי ביותר בהתפתחותי שלי בא כאשר נאלצתי להכיר בכך שאני מעין ממזר של המערב; כאשר התחקיתי אחר שביל עברי לא מצאתי את עצמי באירופה אלא באפריקה. ופירוש הדבר הוא שבאיזו צורה עדינה, בצורה עמוקה באמת, הבאתי עמי יחס מיוחד אל שקספיר, באך ורמבראנט, אל אבנייה של פאריז, אל הקתדרלה של שארטר, ואל בנין האמפרייר-סטייט. אלו לא היו יצירותי שלי, לאמיתו של דבר — הן לא הכילו את תולדותי שלי; לשווא הייתי מחפש בהן איזו בבואה של עצמי. מקומי לא הכירני כאן; זאת לא היתה מורשת. בתוך כך לא היתה לי שום מורשה אחרת שיכול הייתי לקוות להשתמש בה — ודאי שלא התאמתי לא לג'ונגל גם לא לשבט. יהיה עלי להפקיע לעצמי את הדורות הלבנים האלה, יהיה עלי לעשותם לי לנחלה — יהיה עלי להשלים עם עמדותי המיוחדת, עם מקומי המיוחד במערכת הזאת — שאם לא כן, לא יהיה לי מקום בשום מערכת. הדבר הקשה ביותר היה העובדה שנאלצתי להודות בדבר שתמיד הסתרתיו מעצמי, שאותו הוצרך הכושי-האמריקאי להסתיר מעצמו כמחיר התקדמותו בשטח הציבורי; שאני שונא אנשים לבנים ומפחד מהם. דבר זה לא היה פירושו שאהבתי אנשים שחורים; אדרבה, בזתי להם, אולי מפני שלא העמידו אחד רמבראנט מתוכם. למעשה שנאתי את העולם ופחדתי מפניו. ופירוש הדבר היה לא רק שבזאת הקניתי לעולם תוקף רצחני-בתכלית כנגדי אלא גם שבתופת כזאת המשמידה-את-עצמה לא היתה לי שום תקוה לכתוב אי-פעם.

אדם הריהו כותב רק מתוך דבר אחד — מתוך נסיונו שלו. הכל תלוי בשאלה עד היכן אדם שוקד לסחוט מן הנסיון הזה את הטיפה האחרונה, בין מתוקה ובין מרה, שיכול הוא להפיק בכלל. זהו עניינו הממשי היחיד של האמן, לחזור ולברוא מתוך אי-הסדר של החיים אותו סדר שהוא האמנות. הקושי שהיה אפוא, לגנף, בהיותו

סופר כושי, התבטא בעובדה שלמעשה נאסר עלי לבחון את נסיוני שלי בחינה קרובה יותר מדי מחמת הדרישות הכפירות והסכנות הממשיות עד מאד שבמצבי החברתי-איני סבור שהדילמה שאותה התוויתי למעלה היא בלתי-שכיחה. אכן סבור אני, מאחר שהסופרים פועלים באמצעי המפורש עד-להחריד של הלשון, שהיא עשויה להסביר לנו במידת-מה מדוע — מתוך המשאבים העצומים של הדיבור הכושי והחיים הכושיים, ולמרות הדגומה של המוזיקה הכושית — היתה הפרוזה שנכתבה בידי כושים כה חיוורת וכה קישחת בכללותה. אני לא כתבתי על ההוויה הכושית באריכות כה רבה מפני שאני אומר לעשותה לי לנושא יחיד, אלא רק מפני שזה היה השער שאותו היה עלי לפתוח בטרם אוכל לקוות לכתוב על דבר אחר כלשהו. איני סבור שאפשר אפילו לדון דיון של טעם בבעיה הכושית באמריקה בלי לזכור את ההקשר שלה; וההקשר הזה הוא ההיסטוריה, המסורות, המנהגים, ההנחות המוסריות והדאגות המוסריות של הארץ; הקצרה, מסכת חברתית בכללה. למרות מראית-העין שכנגד, אין איש באמריקה נמלט מהשפעותיה וכל אדם באמריקה נושא באחריות לה באיזו מידה שהיא. אני מאמין בזאת במשנה-תוקף מפני שהנטייה המכרעת היא לדבר על בעיה זו כאילו היתה דבר מופרש לעצמו. אבל ביצירתו של פ'וקנר, בעמדתו הכללית של רוברט פן וורן ובכמה קטעים מסוימים אצלו — ובאורח רב-המשמעות ביותר, בעלייתו של ראלף אליסון — רואים אנו לפחות את התחלותיו של חיפוש חודר ותם-לב יותר. דרך-אגב, מר אליסון הוא הרומניסט הכושי הראשון שקראתי מעודי העושה בלשון שימוש — ושימוש מזהיר — מקצת מדו-המשמעות והאירוניה שבחיים הכושיים.

אשר לשטחי ההתעניינות שלי עצמי: אינני יודע אם יש שטחים כאלה, אלא אם כן אפשר להגדיר כך את הרצון המדכדך לרכוש מצלמה של 16 מ"מ ולעשות סרטים נסיוניים. פרט לכך, אוהב אני לאכול ולשתות — הכרתי העגומה היא שכמעט מעולם לא היה לי אוכל די-צרכי (וזה משום שאינך יכול לאכול דייך אם אתה חושש לסעודה הבאה) — ואני אוהב להתווכח עם אנשים שאינם חולקים על דעתי בצורה מעמיקה יותר מדי, ואני אוהב לצחוק. אינני אוהב בוהימה, או בוהימים, אינני אוהב אנשים שמטרתם העיקרית היא ההנאה, ואינני אוהב אנשים המתחסיים בכו-בד-ראש לאיזה דבר שהוא. אינני אוהב אנשים שאוהבים אותי מפני שאני כושי; כן גם אינני אוהב אנשים המוצאים באותו דבר מקרי טעמים לבז. אני אוהב את אמריקה יותר מכל ארץ אחרת בעולם, ומשום כך דווקא אני עומד על הזכות למתוח עליה בקורת בלי חסך. לדעתי כל התיאוריות הן חשודות, העקרונות הנאים ביותר אפשר שיהיו טעונים שינוי, אפשר אפילו שיישחקו לעפר עקב תביעות החיים, ולפיכך צריך אדם למצוא את מרכזו המוסרי שלו ולהתהלך בעולם מתוך תקווה שהמרכז הזה ידריך את צעדיו נכונה. אני סבור כי יש לי תפקידים מרובים, אבל אף אחד מהם אינו גדול יותר מזה: להחזיק מעמד, כמו שאומר המינגוויי, ולעשות את מלאכתי.

אני רוצה להיות אדם ישר וסופר טוב.

במאמר "רומן-המחאה של כל אדם" (שהופיע ב"פרטיזן רביו" ב-1949, ארבע שנים קודם שיפרסם את הרומן הראשון שלו) הוא תוקף רומנים מעין אלה על היותם בלתי-אמנותיים, והוא מביא לדוגמה את "יליד הארץ" של רייט (ובתוך כך גם הפסיד את ידידותו של רייט), והוא מסיק מכך את המסקנות הבאות:

הרי זה נצחונה המיוחד של החברה — והפסדה — שיכולה היא לשכנע אותם אנשים שנתנה להם מעמד נחות בממשותו של הצו הזה; בידה הכוח והאמצעים לתרגם את גזר-דינה ללשון העובדות, עד שהנחותים-כביכול הופכים להיות נחותים-בפועל, ככל שהדברים אמורים במציאות החברתית. תופעה זו חבויה עכשיו יותר משהיתה בימי הצמיחות, אבל היא חסרת-רחמים לא-פחות. עתה כאז אנו נמצאים כבולים, תחילה מבחוץ ואחרי-כך מבפנים, על-ידי טבע הסיווג שלנו. ואין להימלט מכך על-ידי שפיכת אש-וגופרית על המלכודת הזאת; דומה הדבר כאילו חתירה זו עצמה היא התנועה היחידה הדרושה כדי לסגור עלינו את המלכודת. אנו לובשים את צורתנו, אמנם כן, בתוך אותה מלכודת של מציאות הנמסרת לנו בירושה בלידתנו; ועם זאת הרי דווקא בגלל התלות שלנו במציאות הזאת מועלים באמוננו עד בלי די. הצורך שלנו הוא המקיים את החברה ומאגד אותה; אנו מאגדים אותה באגדה, במיתוס, בכפייה, מחשש שבלעדיה נושלך לתוך אותו חלל ריק, שבתוכו... מוסתרים יסודות החברה. מן החלל הזה — הוא אנחנו עצמנו — חייבת החברה להגן עלינו; אבל רק החלל הזה, עצמיותינו הנעלמות, התובעות תדיר מעשה חדש של בריאה, רק הוא היכול להושיענו — "מן הרעה אשר בעולם". באותה תנועה, באותו זמן, זה הדבר שאילו אנו חותרים להגיע בלי קץ ואשר ממנו, בלי קץ, אנו חותרים להימלט...

באמריקה כיום, בארץ הזאת המסורה למותו של הפארדוקס — אשר משום כך יכול אדם להמיתו — גורלו של הכושי הוא דרימשמעי ממש כתמונה של קפקא. אם יברח ואם לא יברח, אם יזוז ואם לא יזוז, אחת היא: גזר-אבדנו חרות על מצחו, אצור בלבבו. ב"יליד הארץ" עומד גידלתי תומאס בקרן-רחוב בשיקאגו כשהוא מתבונן במטוסים המוטסים על-ידי אנשים לבנים ואצים אל נוכח השמש והוא אומר "יקחם אופל", והמרירות מבעבעת בו כדם, כשהוא זוכר אלף-אלפי בזיונות, את הבית הנורא, שורף-העכברים, את החרפה שבאכילת לחם-חסד, את הקינטורים הנמרצים, חסרי-השחר, המאוסים, ושונא אותם; השנאה מעלה עשנה בדפים האלה כאש-גפרית. שנאתו ופחדו של גידלתי קובעים את כל חייו וגודרים אותם. ולאחר-מכן, פחדו מניעו לרצוח ושנאתו מניעתו לאנוס; הוא מת, לאחר שדרך האלימות הזו הגיע, כך נאמר לנו, בפעם הראשונה, למין היים, לאחר שזו פעם ראשונה גאל את גברותו. מתחת לפני-השטח של הרומן הזה טמונים, כך נדמה לי, המשך והשלמה לאותה אגדה מאוימת אשר לשם הריסתה נכתב הרומן. גידלתי הוא יוצא-חלצו של הדוד תום, בשר מבשרו, תמונת-דיוקן מנוגדת במדויק כל-כך, עד שאם נשים את הספרים יחד דומה יהיה עלינו שהרומניסט הכושי בן-דורנו והאשה המתה בת ניו-אינגלנד רתוקים זה אל זה בקרבי-איתנים שאין לזמן שליטה בו; האחת משמיעה דברי-זירו ללא-רחם, השני משמיע גידופים בקולי-קולות. ובאמת, בתוך מטוה-הקורים

הזה של אהבה וזעם, יכולים השחור והלבן רק להנחית מהלומות ומהלומות-נגד, לערוג איש למיתתו האטית, המעודנת של זולתו; מיתה בעיניוים, בחומצה, בסכינים ובשריפה; המהלומה, המהלומה-שכנגד והערגה מכבידים עוד יותר את הענן המעווור ומחניק את שניהם, עד שהם יורדים יחדיו הפורה. הנה כך בגדה המלכודת בנו בכולנו, והרגע הזה, חיינו, היה לאין בגלל מאמצינו הנוראים לבטחו. שפן הטראגדיה של גידלתי איננה בכך שקר לו או שהוא שחור או שהוא רעב, אף גם לא בכך שהוא אמריקאי, שחור; אלא בכך שקיבל תיאולוגיה השוללת ממנו את החיים, שהוא מודה באפשרות של היותו תת-אנוש ומשום כך הוא רואה הכרח לעצמו להילחם על אנושיותו בהתאם לאותם בחנים אכזריים שנמסרו לו בירושה עם לידתו.

לסיכום: עלינו להבדיל בין בולדווין הפולמוסן (במחזות ובמסות) לבין בולדווין האמן (ברומנים). במסות יצר, או ביטא, את אחת הדמויות המורכבות והמלוטשות ביותר בספרות הגזעית של המאה העשרים: הדמות היא ג'יימס בולדווין. ברומנים שלו, ובמחזה "בלוז למיסטר צ'ארלי", הצלחתו מועטה בהרבה; לאמיתו של דבר, לא העמיד אף דמות כושית אחת משיעור-קומתם של לוקאס בושאמפ, אילסי או ג'ו פריסמאס של פ'וקנר. דבר זה נובע בלי ספק מן העובדה שבולדווין עדיין איננו סופר מושלם ככל שהיה פ'וקנר מ-1929 ועד למותו ב-1962. חלק בדבר יש גם לעובדה שבולדווין הוא אוטוביוגרפי יותר מפ'וקנר, ועניינו של הקהל (בפרט הקהל הלבן) במה שבולדווין — ככושי הדובר בשם הכושים — חש, מרגיש, זוכר, שונא ואוהב ומנבא, יגביר בלי ספק את הדחף האוטוביוגרפי שלו, מן-הסתם עד לנקודה שבה יקשה עליו ביותר להיפנס לעורו — השחור או הלבן — של טיפוס כלשהו שאיננו, במהותו, המחבר עצמו. עם כל שאוכל להצטער על כך כקורא רומנים, הנה כאמריקאי בן הזמן הזה אני מבין שעיסוקיו והישגיו הלא-ספרותיים אפשר שבסיכומם יהיו חשובים לארצי יותר מכל דבר שעשוי היה לכתוב לדורות הבאים. כמו שהוא אומר, "הזמן הוא עכשיו" — זכויות-האזרח פשוט אינן יכולות לחכות.

וכך אנו מגיעים. סוף-סוף, אל ויליאם פ'וקנר. בספר שהוא במידה ידועה אנטי-פ'וקנרי, "ויליאם פ'וקנר: מחקר בקרתי", שיצא לאור ב-1952 ובמהדורה מתוקנת לאחר 10 שנים, מקדיש אירווינג האו פרק אחד שלם ל"פ'וקנר והכושים". האו פותח בהערה: "רצוני להדגיש שאין ענייני בדעותיו המפורשות של פ'וקנר על 'השאלה הגזעית', והוא מוסיף: "דעותיו של פ'וקנר כשלעצמן הן בדרך-כלל הצד הפחות מעניין ביצירתו". אין זה ברור לי מה פירוש הדבר בדיוק; אם פירושו כפי שאני סבור, הרי מר האו מבזבז את זמנו ואת זמני שלי כשהוא כותב על פ'וקנר. על-כל-פנים, עמדתו של האו טיפוסית לזו של מבקרים רבים העומדים נבוכים לנוכח העובדה שפ'וקנר היה בן הדרום ושעמדותיו, שפיטותיו ודעותיו מיוסדות על עובדה זו. בהמשך הזמן אתה תופס שלפחות כמה מבקרים וקוראים מתרעמים על כך, או נבוכים בשל כך, והם מנסים לעקוף את העובדה באמרם כי אין לה שום שייכות לערכה של יצירתו.

והנה פ'וקנר, יותר מרוב הרומניסטים האמריקאים הגדולים, הוא סופר של גליל אחד, בעל נקודת-השקפה אחת. שורת הסיפורים, או מכלול הסיפורים, על יוקאפא-טופא, שהם-עיקר כתיבתו, יש להם מסגרת גלילית אחת, והעמדות, השפיטות והדעות של הגיבורים ושל המחבר כאחד נובעות מן העובדה הזאת. קר-המוצא של פ'וקנר משוקע בהיסטוריה של המחוז שלו במדינתו שלו (צפון-מערב מיסיסיפי), ומבחינות רבות הסידרה של סיפורי יוקאפאטופא היא כמין הדגמה ופירוש לאותה היסטוריה. כפי שהוטעם לעתים קרובות, הרי ביסוד הפרשנות הזאת טמונות ההערכה, ההכרה, השפיטה או הדעה של פ'וקנר, שלפיהן האדם, בפרט האדם הלבן, חטא לארץ — ובמיסיסיפי חטא באי-ישר ובתאוות-בצע, חטא במיוחד בעבדות — וכי על כן התנקמה הארץ באדם, ובכך היא ממשיכה. השאלה הזאת של אשמת האדם הלבן היא-היא, יחד עם תודעת-ההיסטוריה שלו, נקודת-המוצא הראשית של פוקנר, וממנה נובעות עמדות-היסוד שלו כלפי החומר שלו. כי על כן פרשת-הקורות של יוקאפאטופא היא עמוסת-עבר, עמוסת-אשם ועמוסת-רפאים, כפי שמעידים רוב חלקיה העיקריים — והרבה מחלקיה הפחותים-בדרגה. ובעוד אשר הקיום עצמו הופך להיות מעין מידה-טובה, מקור השתאות, מתעקש פ'וקנר להראות חזור-וחזור כי הערכים המסורתיים של הלבנים בני-הדרום קיפחו את תועלתם ואת שייכותם לתרבות המודרנית, וכי למען יוסיף האדם להתקיים בכלל קיום אנושי שומה עליו לחזור לערכים פשוטים יותר, בסיסיים יותר. דבר זה נכון למרות ההערה שהשמיע בנאום שנשא בקבלו את פרס-נובל ב-1950:

"אני מאמין שהאדם לא רק יחזיק מעמד אלא גם יגבר. הוא בן-אלמוות לא מפני שהוא היחיד בין הברואים שיש לו קול בר-מיצוי אלא מפני שיש לו נשמה, נפש המסוגלת לחמלה והקרבה וסבל".

ראוי לציין, לדעתי, כי שנים מן הערובות לנצחיות — ההקרבה וכושר-הסבל — מזדהות ביצירתו של פ'וקנר לעתים קרובות ביותר עם כושים, שאחדים מהם מגלים גם את הסגולה השלישית, סגולת החמלה, שעה שהלבנים חסרים אותה. בסיפורי מיסיסיפי יש מספר דמויות אינדיבידואליות וטיפוסידמות שבהם הוא מטפל מתוך אהדה. אלה כוללים, בתוך השאר, כושים ובני-תערובת, כפריים, ומספר לבנים עירוניים, בפרט עורך-הדין, גייבין סטיבנס, והנער, צ'ארלס אָליסון. לעתים קרובות הגיבורים הלבנים כשהם אהודים הריהם אהודים בגלל יחסיהם עם כושים, או בגלל יחסי הכושים אליהם. שפן פ'וקנר עומד לעתים קרובות על תקפות משפטם של הכושים על לבנים, ולעתים קרובות הוא מביא גיבורים כושיים לידי הבעת דעה עליהם (לפעמים כדמויות-מקהלה, או כדובריו של המחבר). עמדותיהם של הכושים יש בהן, כמובן, הבדלים רבים אצל פ'וקנר, כמו גם ביצירותיהם של טייט, אליסון ובולדווין. היסודות הראשיים שבהם הכושים של פ'וקנר נבדלים מאלה המוצגים על-ידי מחברים כושים הם הבנה-הדדית ואמון-הדדי עם לבנים, אחריות ואהבה בלתי-מינית. הנקל להבין שהסופרים הכושיים הם אופטימיים פחות בנקודה זו, אבל נדמה לי כי בתחום זה פ'וקנר הוא מן-הסתם נבון יותר, ולגבי חבל-הארץ

שלו — גם מיטיב־ראות יותר. אמת שגישתו היא בראש־וראשונה גישת בני־הטובים, בעלי־הקרקעות ("בורבונים", כפי שקוראים להם), וכי הנחתו בדבר תקפותה של נקודת־השקפתו המעמדית מביאה לידי ריתחה הרבה מן האמריקאים הצפוניים והמערביים — כושים ולבנים כאחד. עם זאת, נדמה לי כי קבלתה של נקודת־השקפה הזאת, לפחות לצרכי הסיפורים המסופרים על־פיה, היא הכרח לכל הבנה־שבאדהה ליצירתו של פוקנר.

הכושים של פ'וקנר אפשר לחלקם לכמה וכמה קבוצות לפי קשריהם, ולפי תגובותיהם של היחידים על קשריהם שלהם. תגובות אלו מקיפות קשת רחבה — החל בגאוותו של לוקאס בושאמפ ב"פולש באבק" (Intruder in the Dust) ועד להתכשות האלימה של ג'ו פריסמאס ב"לילה באוגוסט" וזו של צ'ארלס אטיאן בון ב"אבשלום, אבשלום". מתוך הגיבורים הכושים טהורי־הדם, או השחורים ה"נקיים", מצטיירים כמה משרתים בין דמיוניתו הנפלאות והאהודות ביותר של פ'וקנר. על אלו נמנים הילוי, מ"השאון והחמימה", אלֶק סנדר מ"פולש באבק", הדוד פרשם הוד ב־ The Reivers ורינגו, או מארנגו, ב"בלתי־מנוצחים". פ'וקנר מבהיר כי למרות מעמדם בחברה ובעיני החוק המקומי הריהם מהונגנים — בעיניו — במידות הטובות והנאצלות של שמירת־אמונים, הגינות, הומור ואומץ־רוח הרבה יותר מאשר, למשל, הלבנים אשר סביבם. לעתים קרובו הרי מכושים לומדים הנערים הלבנים של פ'וקנר — צ'אק מאליסון ואחרים — איך להתנהג כראוי ואיך להתקיים. אולי יש לציין נקודה זו, שבוראו של הכושי ג'ים ב"האקלברי פ'ין" שירת בצבא־הקונפדרציה. לאמיתו של דבר, תפקידיהם של הכושי ובן־התערובת כשומרים, רעים ומורים יש להם חשיבות ממדרגה ראשונה בהרבה מיצירותיו של פ'וקנר, החל ב"השאון והחמימה" ב־1929 ועד לספרו האחרון, The Reivers, שיצא לאור ב־1962, סמוך לפני מותו. עוד הרבה תפקידים מוקצים לגיבורים כושיים, שבהם הוא משתמש גם ביצירת הרקע, הלך־הרוח וסגנון הדיאלוג. העובדה שפ'וקנר שיכן 9,312 כושים ורק 6,298 לבנים בנפת יוקאפאטופא שלו מצביעה על חשיבותה של קבוצת־מיעוט זו, שהיא כאן הרוב.

מכל מקום, בדרך־כלל הרי, יותר מכל גורם אחר, כשרונו של פ'וקנר כרומניסט הוא המשווה לכושים שלו חשיבות גדולה הרבה יותר — ובעצם, מסתברת הרבה יותר — מזו של הכושים אצל בולדווין. הכושי ראלף אליסון (שלגביו, כמו שאומר הוא עצמו, "פעולת הפתיבה מחייבת שקיעה מתמדת בחזרה בצל העבר, מקום שם הזמן מרחף כרוח־רפאים" — תיאור קולע למדי לסיפורי יוקאפאטופא) הוא אשר בשבילו, כמו שניסח זאת אליסון, "גילה פ'וקנר, אולי ביתר־הצלחה מאשר כל אדם זולתו, בין לבן ובין שחור, צורות מסוימות של האנושיות הכושית". ונדמה לי כי אם גם אין האנושיות הכושית המתגלית בתוך כך עומדת על המדרגה הגבוהה ביותר אשר הגזע מסוגל לה, הנה בכל־זאת — מנקודת־מבט ספרותית־טהורה — זוהי האנושיות הכושית הראויה ביותר להיזכר, והמעוצבת בצורה המוצלחת ביותר, מכל המצוי כיום ברומן האמריקאי.

יאירה גינוסר: זו רק הפוגה

זו רק הפוגה, אני יודעת.
שוב יחזרו הבחורים
שילכו אמיצים ובפלקט הסגור יתלו
ואבכה, ואפחד, ואשתמט מקחת דגמה.
לא אימה —
ודאות חסרת נקוה
מטביעה חותמה. איני שוגה

אני יודעת, זו רק הפוגה.
השוטרים יחזרו לביתי
שהצלב בגיר, והאדם השלישי
יהיה הפלש מן הרחוב שנסגיר.

לא אדע היכן אטמין את ילדי
שילך וירחק בשורה עם פלם,
גדול כמו אחי הקטן,
ופתאם —
בהכרח —

אני חוששת
לכתוב במוידי
פן במוידי
אכריע.

הנשר

הנשר לבש מכנסים
פגבר בן־מזרח.
הגבר שלי — יונה.
יראני — ברח.
מרחוק יהמה.
אכן ליונה הוא דומה.

הנשר בבלוב מגביה
אפו תיהודי.

ידידי — בגפו.
אראהו — אברח
אל מלכי הכלוא,
לו טבעת על אצבע, לאות.

בן־עמי שרפשטיין: נבוא לפילוסופיה

הרצאה אחרונה

סטודנטים יקרים,

ועכשיו מה? זיכרו כל מה שדיברנו עליו. התחלנו — האם היה זה מכפר? אני עצמי דומה שאינני יכול לזכור — בטבע הפילוסופיה והפילוסופים, בפילוסופיה דתית ואנטי־דתית, במחקר הנפש, בתיאוריות על התפתחות הקוסמוס, תיאוריות על מוצא החיים, ודוגמות להתנהגות החברתית והקולית של בעלי־חיים שלא מגזע האדם, בפסיכופאטים, גנבים מקצועיים ואסקימוסים, ובקשר של סיבה־ומסובב, בדטרמיניזם, ובסגולות החשמליות (והאחרות) של המוח. אחרי־כן, זיכרו־נא, באה הספקנות כמעט ביחס לכל, ליופי, לאמנות, לאתיקה, ולמדע, אפילו למתימטיקה. הוטל ספק אפילו בהסתכלות הרגילה. אך לאחר־מכן התגלגלה הספקנות — שהגיעה לקיצוניות עד כדי הכחשה־עצמית — בפרגמטיזם, שהבדיל הברורות מעשיות בין אמיתותן של אמונות או היפותיזות מסוימות. אחרי־כן, בדרך הפילוסופים וחוכמי־העץ הסיניים, פנינו לרגע לקטיגוריה האַגוצנטרית, והמשכנו בדרכנו, לא בלי לחלום ולחלום על חלומות, לתוך הפילוסופיה של האידיאליזם, בפרט זו של הֶגֶל. הגל הוביל אל פויירבך, ופויירבך אל מארקס; אבל האידיאליזם בכללותו הוליך למיסטיקה, ושם נעצרנו, פרט לכך שנאמרו כמה מלים לתיאור טבעה של הפילוסופיה בת־זמננו בשלושת גלילותיה המערביים הגדולים — המארקסיסטי, האנגלו־רסקסי (הכולל בחלקו את הסקנדינבי), וזה של יבשת־אירופה ושלוחותיה.

כל זה הוא נחלת הזכרון. סיימנו בכך והגענו לרגע הנוכחי. כיון שסיימנו, רשאים אנו לשאול: "ומה עכשיו?" אני אומר "אנחנו" מפני שהרגשתי, מחשבתי, היא כשלכם, אבל עליכם החובה להפנות את השאלה אלי — חושש אני שאני אינני לי את מי לשאול. אם תציגו את השאלה בצורה תוקפנית, הרי תמיד אוכל להעמיד פני צדיק ולומר שאמרת לי לכם, ביום הראשון לפגישתנו, מה יש בדעתי לעשות, ושזאת עשיתי. אמרתי לכם אז שאנו נעיין בעמדות טיפוסיות, כלומר עמדות מסוג אלו הנוטות לחזור־ולהישנות משך כל ההיסטוריה של הפילוסופיה. אמרתי שאנסה להוכיח איך הטענות הטיפוסיות האלו נשענות, או עשויות להישען, על נתונים בני־זמננו בכל תחומי המחשבה, ואיך, מאחרי הנימוקים המופשטים, יש תמיד מניעים אנושיים שקל יותר להפירם. אמרתי לכם כי הרבה מדברי יהיו בהכרח סתמיים אלא שאחודות משאלות־היסוד, כגון אלו של האמונה והתבונה, והבטחון והספקנות הראציונליים, תשמנה לנו חומר לעיון מפורט־ביחס. אמרתי גם שאנסה לא לנהוג שררה, וכי דבר זה ישייר תחושה מסוימת של קרירות וריחוק־הדעת.

אילו שאלתם את שאלותיכם בצורה תוקפנית, ואילו העמדתי פני צדיק ונתתי את התשובה שעתה-הוה שמעתם מפי, האם הייתם מקבלים אותה? האם תקבלוה עכשיו, ולו אף כאידיאל, או שמה תקשו עורף ושוב תאמרו: "ועכשיו מה?" כאומרים: "מה סיכומם של כל הדברים ששמענו ואמרנו, מה ידוע לנו שלא ידענו תחילה? האם שונינו, האם הוספנו כוח, האם הוספנו חכמה?"

אתחיל, אם תרשוני, בשאלה האחרונה, על החכמה, ואשתמש בזכות-היתר של מקצועי עליידי מתן תשובה של "לאו!" נמרץ ש"הן" רפה בצדו. ודאי הוא שהחכמה היא פחות תגובה על ספרים ולימודים מסודרים, כולל פילוסופיה, מאשר ערות לנסיון וכושר מסוים בשפיטתו. החיים הם המלמדים; אבל רק המוכשרים לכך לומדים מהם. הפילוסופיה עשויה לעזור ללמד מידה ידועה של חכמה, אבל רק לאלה שממילא הם מסוגלים ללמוד פילוסופיה או חכמה מן החיים עצמם.

באמת-ובתמים אינני מאמין שאנחנו, או פילוסופים גדולים מאתנו, יש בהם יותר חכמה באשר לחיי היומיום שלנו מאשר איכר נבון או אפריקאי שקיבל חינוך מסורתי במה שנוגע לחייו שלו. אם אין אתם משוכנעים כבר בזה, אינני יודע אם אוכל לשנות את דעותיכם. אני מניח שפל אדם חש שהוא רחב-דעת יותר מכל זולתו, וכל האנשים השרויים בכפיפה אחת מתאחדים בהרגשה שהם רחב-דעת יותר מן השרויים ברחוק; אבל יכול אני לתת לכם דוגמות על-רגל-אחת מחכמת הרחוקים עליידי שאביא מספר פתגמים אפריקאיים, שאותם אפרש כראות-עיני, אף כי מובן שאיני יכול להיות בטוח בכך שאני מבין אותם כדרכם של אפריקאים.

כאשר חשבתי על צדקנותם של השרויים בכפיפה אחת בניגוד לשרויים ברחוק, הייתי בעיני פיקח מעט וחייכתי ביני לבין עצמי, אך למעשה רק חוזר הייתי על המשל הקונגולי האומר: "הנעדרים שוגים תמיד". זאת ועוד, בקונגו אומרים: "הנקי מחסרונות לא ימות לעולם". יש להכיר שזאת חוות-דעת אירופית ויש להעמידה בצד תצפיתו של הפסיכולוג שלפיה בני-האדם מתקשים לתאר לעצמם שאמנם ימותו, גם אם יראים הם את המוות. כשאני לעצמי, מוכן אני למחול על כל חסרונותי תמורת חיי-נצח. חסרונותי כה פעוטים הם ומעלותי כה גדולות עד כי בטוח אני שברבות הימים אזכה לגמול-ישווה-לי. אולי מן הדין שאשמור זאת בסוד, אבל הואיל ואני שרוי במצב-רוח של גילוי-סודות לא איכפת לי לגלות כי, כמו שיאמר האתיופאי, "יש לי פרה בשמיים". השמיים, לרוע-המזל, ככל שהם נראים לעין כך גם קשה להגיע אליהם, ולכן, מבינים אתם, צריך אני להוסיף, יחד עם האתיופאי, שאין אני יכול לשתות את חלבם. הרי זה חלב-בשמיים, אולי תאמרו; אבל שעתו בוא תבוא.

מתוך כוונתי האירונית והטפת-המוסר שלי אולי תכירו שיש לי טבע של מורה, ושאני עשוי למצוא נחמה במשל מגיניאה האומר: "החכמה משולה לגן: אם לא יעובד, לא ייאסף פרי". פירוש הדבר שאין לכם כל תקוה לאסוף את הפרי אלא אם כן תקבלו את הדרכתני. אפילו יעשה מי מכם את השגיאה וישקיף על המורים מלמעלה למטה, יהיה עליכם להסכים לפתגם אחר, גם הוא מגיניאה, האומר: "מי אשר שתי עיניו ראו לרשאי להתגאות; אבל טוב היות בעל עין אחת מהיות בלי עיניים כלל".

אם הנך פראגמטיקן, אשה, או פסיכולוג, הרי מן הדין שתעמוד על טעמו של המשל הסַנְגְּלִי: "יכול הוא לומר שהוא אותֶבֶךְ. המתן וראה מה יעשה למענך!" בשביל כל אדם המבקש להיות ראציונלי — שבעיני הוא זהה, פחות או יותר, עם למוד־סבל — מוסיפים הסנגלים: "יכולה אוֹזֶן בריאה לשאת מלים חולות". יש להם גם משלים שאפשר להמשילם על פילוסופים. אומרים הם, לדוגמה, "האמת כמוה כזהב: סגֶרְנָה על מסגֶר־וברית, ותמצֶאנָה בדיוק כשהיתה כאשר טמנתה בראשונה". דבר זה מסתבר שכוונתו לומר כי האמת, אם יגנו עליה ולא יבזוזה שלא־כִדוּן, תמיד היא נשאת מה שהינה. אבל אני הייתי רוצה לפרש זאת בצורה אירונית, כמו שיכול פראגמטיקן לפרש, ולומר כי משעה שאמת המוחזקת מוחלטת, אמת־זהב, מוצאת למכירה בכיכר־השוק, מיד היא מתכהה ונגזזת, כמטבעות לפני טחינתן. אולי יהיה זה פירוש שרירותי, אבל אין כל ספק בפתגם: "טוב שונא נבון מידיד סכל" — כלומר, כל זמן שהאויב הוא פילוסופי בלבד.

הואיל ופתחתי בהצגת שאלות, צר לי מאד על אותו פתגם מקאמרון, הגורס בפשטות כי "מי ששואל שאלות אינו יכול להתחמק מן התשובות". הפירוש של "המחשבה שוברת את הלב" הוא, כך אני מניח, שפעילות טבעית, מאושרת, אינה מוליכה להתבוננות פנימית, שהיא צורה של עצבות; מה תימה שחלק כה גדול מן הספרות, הפסיכולוגיה והפילוסופיה מבוסס על עצבות וגם מבטא אותה, במישרים או שלא במישרים.

לענין אחרון זה שמרתי עמי פתגם מניאסאלנד, שאני מודה באמיתותו אך מקווה שאינה אלא חלקית. "החכמה", אומרים בניאסאלנד, "דומה לפטריות הבאות (במאוחר מדי) לאחר שסיימת אכילתך".*

עד כאן, אפוא, לענין החכמה, אבל אין זה עדיין כל מה שאפשר לומר בתשובה על השאלה: "מה סיכומם של כל הדברים האלה?" או: "מה שאנו יודעים ולא ידענו תחילה?" כמוֹבֵן, מקווה אני שהיה לאל־ידי להגיד לכם, כפעם־בפעם, משהו שיש בו ענין בזכות עצמו. תאוות־הדעת שלי עצמי היא גדולה מדי, והיא ממריצה אותי ללמוד לא רק שטחים שיש לי איוו תקוה להבינם אלא גם שטחים אחרים, כגון מתמטיקה, שבהם תמיד אני חייב להשאר בגדר מתחיל. אשר לפילוסופיה, הרי אני חש אהדה לאמירתו של המחזאי דירנמאט, שהוא מדבר רק אל אלה שנרדמים בהקשיבם להידגֶר; אבל הענין שלי בפילוסופיה תמיד היה גדול עד כדי כך שמעולם לא הוצרכתי להצדיק לעצמי את למידתה. מצד שני, עומד אני בפני בעיה, שהיא הסיבה לכך ששאלתי שאלות בשמכם וניסיתי להשיב עליהן במידת־מה. מדי שנה בשנה, כשאני מלמד סטודנטים שהמקצוע חדש בשבילם, נדמה לי שהם מקשיבים לי כדי ללמוד איזה אמיתות גדולות, ברורות, סופיות, שתמצאנה מנוח לכל שאל־ר־יהם הגדולות, המעורפלות. אבל אין אני מאמין שאמיתות מעין אלו ידועות לי או

* הפתגמים לקוחים כולם מ"משלים אפריקאיים" (אנגלית), אסופים על־ידי א. וו. לסלאו, ניו־יורק, 1926.

לאיזה אדם זולתי. האמת היא מעורפלת לפחות כמו השאלות, ויש להתור אליה אט-אט ולהשיגה מעט-מעט. אינני יכול להתנבא או לנהוג כמי שעורתה עליו רוח ממרום, וככל שתלמידי תופסים בהדרגה שההתגלות לעולם לא תבוא, שאין כאן אלא בעיות ורעיונות שצריך לחשוב עליהם בזה אחר זה, שהפילוסופיה איננה מתימטיקה גם לא שירה, אף לא אמת אובייקטיבית טהורה ולא סובייקטיבית טהורה, הרי אחדים מהם מתחילים לחוש אכזבה ואולי אפילו תרעומת או רפיון-ידיים. אבל לא היה בדעתי לרמותם. אני מלמד מה שהייתי רוצה שילמדוני כשהייתי צעיר יותר, ולמדתי לפחות אמת אחת בעלת-ערך בדבר טבעה של הפילוסופיה שאותה אני רוצה לנסות ולמסור להם עכשיו.

הפילוסופיה היא בעיני חשיבה שיטתית-ביחס, עקיבה וכללית. מהו שלמדתי אני על-אודותיה? משהו שאולי הרגשתם בו, אלא שלא רציתם כל-כך להאמין בו. מתוך בחירה, מסורת, מזג ומשל-חיד מתווכחים הפילוסופים על בעיות שאין להן שום פתרונות מובנים-מעצמם. אילו היו פתרונות מובנים-מעצמם, כי עתה היו הפילוסופים צריכים לגלות בעיות אחרות, בלתי-פתורות, מחשש פן יחדלו מהתפלסף. לגבי פילוסופים סופים-מלידה יהיה זה כאב גדול, ואולי קשה-מנשוא, לחדול מכך. כל אחד מהם יש לו אמנם ציון שלו, שהיא מדינה אידיאלית קבועה; אבל אין הוא טוען שפבר השתקע בה ממש, ובינתיים הוא עושה את הישר בעיניו ביותר מחוץ לציון, כלומר — מרבה הוא להפליג ככל האפשר בציונות שנונה או נמלצת.

הוויכוחים בשאלות הגדולות אינם יכולים להסתיים. עולם שבו הסתיימו יהיה פשוט עולם בלתי-אנושי. תמה אני באיזו מידה נוהג אני בשרירות-לבי כשאני מוצא שגם על האמת הזאת רמזו הפרימיטיבים. הקשיבור-נא לסיפור על ראשית המוות, כמו שהוא מסופר בשבט אינדיאני, ותחליטו בעצמכם.

"פעם אחת", כך לשון הסיפור, "היו לאשה שני תאומים שהתעלפו. אפשר רק ששנו. אמם עזבתם בבוקר; וכאשר חזרה בערב עדיין היו מוטלים באשר שכבו. היא הבחינה בעקבות רגליהם מסביב לבית: לכן אמרה בלבה שבוודאי הם שבים לחיים ומשחקים בעת היעדרה. יום אחד התגנבה אליהם באין-רואה ומצאתם מתנצחים ביניהם בתוך הצרף. אמר האחד: 'מוטב הרבה יותר להיות מת'. והשני אמר: 'מוטב להיות חי'. כאשר ראו אותה פסקו מדיבורם, ומאז בני-אדם מתים מזמן לזמן. בכל עת תמיד יש נולדים ויש שמסתלקים מן העולם, תמיד יש חיים ויש מתים. אילו נשארה מסותרת והניחה להם לגמור את הוויכוח שביניהם היה האחד גובר על משנהו, ואז לא היו עוד חיים — או שלא היה עוד מוות".*

הפילוסופית ואת רוחה-נכאים של אביו, והנה ניחתה בו מהלומה נוראה: הוא נמצא פילוסוף, או לפחות טרום-פילוסוף, הוא הראשון שהמציא את הסיפור הזה. וכי מי מלבדו יכול היה לצייר בדמיונו טיפוסים מתים-לכל-דבר אלא אם כן הם שרויים

* מפי ה-Coeur d'Alène, שבט צפון-אמריקאי; אצל מ. אסטרווב, "הנחש המכונף" (אנגלית), ניו-יורק, 1946, ע' 84.

בוויכוח ביניהם, ודווקא על החיים ועל המוות? ולא די שפילוסוף הוא מלא־חיים ביותר כשהוא עוסק בוויכוח, אלא שגם, בדומה לבעל־הסיפור, יצרו מפתח אותו להאמין שאילו רק הניחו לו לסיים את ויכוחו הרי סוף־סוף היה מתברר שהמציאות תואמת את קביעותיו. א־אז יודעים היינו אם חיים אנחנו או מתים, בני־אלמוות או בני־תמותה. אבל תמיד מישוה מפסיק את הוויכוח, שום דבר איננו מוכח ובדוק עד־גמירה, והוויכוח נמשך ואינו מסתיים לעולם.

אי־סופיותו של הוויכוח וטבעו הלא־מדעי אינם נראים לעין תמיד, שכן הפילוסוף מעסיק את בינתו בעניינים שלעתים קרובות הם מדעיים כמעט והעשויים בהחלט להסתמך על נתונים מדעיים. כך, למשל, התווכחו הפילוסופים, והם מוסיפים להתווכח, בבעיות הפרצפציה. ויכוחים מעין אלה מילאו תפקיד מסוים בהתהוות הפסיכולוגיה. במאה הנוכחית קמו לעתים קרובות פילוסופים הבקיאים היטב במתימטיקה או בפיזיקה, ולפיכך היה ביכלתם לדון בהן על מישור גבוה; אבל לעתים קרובות לא־פחות היו גבערים מדעת פסיכולוגיה, ולפיכך השתמשו בשכלם השגוי באמת לצורך עידונו של תורות שנעזבו מכבר על־ידי אותם שנהירה להם התקדמות המחקר.

אבל, ייראה הדבר כאשר ייראה, ובין אם היו יודעי־דבר ובין אם לא היו כן, לא דנו הפילוסופים — ועל־הרוף אף אינם דנים כיום — בעניינים של עובדה או של אמת. דיניהם נוגעים בערכים או בתגובות רגשיות המוסוות כעובדות או כאמיתות. הואיל והזכרנו את הפרצפציה, הואיל־ונא לתת דעתכם על זו, שפה רבה חשיבותה לפילוסופיה. היטב למדי ידוע לנו שכל אדם תופס דברים בצורה אחרת. עם זאת ידוע לנו גם שאנשים שפויים, בריאים בגופם, תופסים דברים כמעט באותה צורה, ביסודו של דבר. העדות המעשית המתמדת מלמדת אותנו שכתופסי־דברים אנחנו משתייכים לאותו מין. אבל אם תופסים אנו כמעט באותה צורה, ואנו פועלים מתוך תפיסותינו היסודיות כמעט באותה צורה, איך אפוא נוכל להסביר את הוויכוח בין המאטריאליסט, האידיאליסט, הקנטיאני והפוזיטיביסט על בעיה כגון סוגה או שיעורה של הממשות שראוי ליחסה לפרצפציות? הואיל וקרוב לוודאי שכל אדם יסכים כיום שהוויכוח שרוי משום־מה "מעבר" למה שניתן להוכיח על־דרך המדע כמו שהוא, הרי אין להורידו לדרגת עניינים שבעדות הניתנת לשקילה מדעית.

אני משוכנע שהבעיה היא בעיית הגיוון הרגשי והקצאת הערכים המתלווה אליו. הוויכוח על הפרצפציה בהכרח הוא דומה במידה ידועה לוויכוח בין משוררים על ההשאלה המבטאה בצורה האמיתית ביותר את טבעו של הורד, למשל — זכור לי שתחרויות־שירה מעין אלו היו נערכות בהודו, ונדמה לי שגם בארצות המוסלמיות. כמה פילוסופים מדומים כי הפרצפציות יש בהן מידה כזאת של קשיות, בלתי־אישיות והבדל מופלג מן האני הפנימי שלהם עד שהם מוכרחים לזהותן כ"חומר". אחרים מדומים כי הפרצפציות יש להן סגולות של פנימיות ואינטימיות, ולכן הם קוראים להן "רעיונות" או "מחשבה". ושוב יש אחרים המדומים כי הפרצפציות מצויות בעליל או קיימות ב"מחשבה", בניגוד למשהו נעלם ובל־יתגלה המצוי מאחרי הפרצפציות או מסביבן. חילוקים אלה ודומיהם בין הפילוסופים נעוצים פחות בתכנה

של הפרצפציה ויותר בגון הרגשי שלה. המונח "גון רגשי" עלול להטעות. ההבדלים קשים להגדרה מדויקת ואין הם מוחלטים; ואף-על-פי-כן אפשר להכירם בכל מקום בפסיכיאטריה ובפסיכולוגיה הקלינית, מקום שהם קבועים במונחים טכניים כגון "קאטקסיס", "גבולות האָגו", "הדחקה נרקיסטית", "הפקעת האישיות" ו"דילדול האָגו". יש להבין, כמוכן, שההוראות השליליות של כמה מן המונחים האלה בפסיכותרפיה אינן מישבות שום בעיות ושום חילוקי-דעות בפילוסופיה.

הואיל והפילוסופים הם לעתים קרובות אנשים פיקחים ומלומדים, העוסקים בכובד-ראש בביטויי-עצמי, יהיה זה מפתיע אם יתברר שטענותיהם פחותות-ערך באמת. עובדה היא שטענותיהם יכולות להיות מרעישות-לב ומשכנעות ולבטא את הדפוס האינטלקטואלי של עמדות אנשים רבים, כולל מדענים, שאין אנו יכולים למצוא כל דופי בתבונתם וברמת ידיעותיהם. אבל גם אם אפשר שיהיו הפילוסופים שוקדים על האמת האובייקטיבית, הרי לעתים קרובות יותר מפני שנתחוויר להם היו טענור-תיהם בגדר נסיונות למסור את סגולת חויתם לאחרים, כדי ליצור איזה קשר רגשי עמהם, אפשר אפילו לומר — כדי למצוא אהדה או אהבה רחוקה. בהתאם לצורה שבה הם מצטיירים לעצמם, מביעים הם את בקשותיהם לאהבה בצורה פניות אל השכל. הריהם אוהבים או שונאים בלבוש השכל. משך כל תולדות הפילוסופיה היתה נטייה טבעית לערבב את ה"אמת" במובן של "משכנעת באורח פיוטי" עם ה"אמת" במובן של "מבוססת באורח הגיוני" או "ניתנת לאימות באורח עובדתי". המיסטיקנים והאפלטונאים מזהים את ה"יפה" ו"מרעיש הלב" עם ה"נכון" בכל המובנים.

הדבר שנתחוויר לי אפוא הוא זה שהפילוסופיה איננה מדע גם לא שירה, אבל חלק יש לה בשניהם. על-תנאי שנראה בקנטאורים תופעה טבעית, הייתי מוכן להסכים שהפילוסופיה היא קנטאור, בעלת גוף ותאוות של חיה, פרצפציות של איש, והגיון של מתימטיקאי. מה תועלת יש בקנטאורים? הם מרהיבים עוז ללכת למקום שבני-אדם ומתימטיקאים חלשים מפדי להתהלך בו אלא שבהמות נטעות אליו. הואיל והם הגיוניים ובהמיים באותה מידה, הגיוניים ובהמיים לא-פחות מאשר פיוטיים, הרי יש ביכלתם של הפילוסופים לבטא אותנו ביטוי שלם יותר מכל זולתם.

אם דבר זה, או משהו כדוגמתו, אינו אמת, איך נוכל להסביר את בחירת הגיבורים של הפילוסופים בני-דורנו? סבור אני שנוכל להכיר פילוסוף על-פי הגיבורים שבהם הוא מחזיק, והגיבורים כיום הם אנשים כדוגמת קירקגור, ניצ'ה, סארטר וויטגנשטיין. שמא נעלה בזכרוננו את האנשים האלה ונציץ בהם הצצה חטופה.

קירקגור הוא כמעט גיבן; חוט-שדרתו עקום. הוא כבר ספג אל תוכו את החריפות למד שאמו חיבלתו בטרם תינשא לאביו. חלחלה תוקפתו. הוא לומד את הגל, אבל נדמה לו כאילו קרא ספר-בישול כדי לשבור את רעבו. הוא מתאהב בקרינה, וזו תקוותו האחרונה לחיים נורמליים. הוא מקנטר אותה, הוא מדלג לכאן ולכאן בהססנות, הוא מפתה ונעלם. הוא מרבה לכתוב עד-אי-נו-קץ על אימתו, ועוד יותר מכך על היסוסיו. יותר ויותר הוא תר לו מפלט באל-הלא-מובן של הנצרות ובדוגמה

המופרכת שלה, והוא מכלה את חייו בפולמוס נגד איש־כהונה שהרגיזו בכך שהיה מקפיד על הגינות שיגרתית — אך לא יותר מזה. ניציה, מנומס ומלומד במידה שלמעלה־מדרך־הטבע, הופך להיות פרופיסור לבלשנות קלאסית בהיותו בן עשרים־וחמש. הוא נחלה, מן־הסתם כתוצאה מעגבת. עודו צעיר־לימים הוא פורש לגימלאות. הוא נתקף מחושי־ראש מסנוורים, הוא חש בחילה, יש מועקה בראשו ובעיניו, חושיו קהויים, לשונו אינה נשמעת לו. הוא נודד מאכסניה לאכסניה בשוייץ, צרפת ואיטליה — כלפי־חוץ, בן־טובים המדקדק בהליכותיו — כשהוא כותב בתוך כך מאות עמודי מכתמים התוקפים את חוסר־הפנות, החולשה, הנשים, הנצרות, הסוציאליזם, הרחמנות, הגרמניות, האנטישמיות, והסבילות. הוא נוטל ידיו ב"מים המזוהמים" של האמת ואומר כי האמת היא שאין אמת. הצדק והאור, אומר הוא, הם מעשיות־בדים סאדיסטיות. חובה עלינו להיות בעבור מראית־העין הגיבורית אשר יש בכוחנו לבראה. והוא מרקד ומעמיד פנים מתוך התנגדות היסטרית לכל דבר שיגרתית.

סארטר הוא יתום שלמד לאהוב מלים והחולם על הזמן בו יקראו הבריות את כתביו המקובצים. זה קרה־הגנה שלו נגד הרגשת האפסות הגמורה המפעמתו. הוא חש עצמו חי ביותר כשהוא בודד ביותר. הוא נרדף אותן שלילות של היעדר, ריחוק, אחרות, סלידה, חרטה והסתת־דעת. הוא מגדיר את האהבה כגיהנום, את הגיהנום כזולת, ואת "היצור האנושי" כיצר חסר־שחר. עצתו אפשר לסכמה במימרה זו: "בחר ופעל, פעל ובחר", וכן "היה קומוניסט, אבל הישאָר בלתי־תלוי".

ולבסוף, הגה ויטגנשטיין, מורה דראמתי, סאדיסטי, הרוצה להיות בעת־ובעונה־אחת ברור ואיש־חידות ולהשתרר על חייהם של שומעי לקחו. בעת־ובעונה־אחת הוא חושב על הגיון ועל התאבדות, או על פרימיטיבים הגיוניים ומשמעות החיים. הוא עצמו עדות לכך שיכול להיות פוויטיביסט שופנהאורי. הוא מחליט, כמדומה, שבעייתו של הפילוסוף אפשר מאד שתתבטא בכך שאינו מבין כי אין לו בעיות. הפילוסוף, הוא אומר, משול לזבוב הסובב ומזמזם בתוך בקבוק מפני שאינו יכול לברר לעצמו שהפקק הוסר.

אני מודה שלכאורה אולי זו חבורה עגומה למדי של גיבורים. אילו ניתנה לי הבחירה, אפשר שהייתי אני עצמי בוחר בקבוצה אחרת. מבחינה אישית ומקצועית, אין אף אחד מן הארבעה חביב עלי באמת. במידות שונות הריהם דוגמתיים, נברוטיים ודוחים; אבל הם גם מוכשרים מאד. בחירת הגיבורים לא נקבעה עליידי שום איש יחיד אלא עליידי המסורת, המלחמה, והמעבר המודרני המכאיב מאמונה לחוסר־אמונה. אם הפילוסוף בארצות־הברית עדיין נוטה לכאורה להיות אופטימי יותר, לכבד את המדע ולשלב בפילוסופיה שלו, הרי זה גם משום שנסיון־החיים האמריקאי היה אחר. הפילוסופים האנגליים היו אולי צרי־אופק יותר, ומעלים היו מס למדע עליידי שהתרחקו ממנו עם שחיקו את דקדקנותו העקשנית. אנשי יבשת־אירופה, מצד שני, מחפשים היו את ה"טראנסצנדנציה", מעין אחרות מיסטית של היחיד עם מעשיו ועם העולם שעליו הוא פועל.

האמת היכן תימצא? "מי ששואל שאלות אינו יכול להתחמק מן התשובות". גם אנחנו הננו, לפחות במידה מעטה, בעלי־חטוטרת ופתיינים מהססים, רקדנים החשים־בראשם, בורגנים אנטי־בורגניים, או, שוב בדומה לסארטר אחוז־הסיוטים מלשעבר, שוחרי־חופש רדופי אימת־סרטנים, או לוגיקנים־מתאבדים, או פילוסופים המזומזמים בתוך בקבוקים. זרים אנחנו ומטורפים, או מורים ותלמידים, המדברים או מטים אוזן להתגלויות, שאם תבואנה תמיד יתברר שהן מרובה המחזיק את המועט.

הפילוסופיה מרכזת את האישים או הסגולות האלה הקשים, הסותרים. הדבר מזכיר לי תרופה שהיא ארסית אלא אם כן נקבל אותה במנות זהירות במידה בלתי־אפשרית, ואשר ביכלתה לרפא אך גם להרוג מעט. הדבר מזכיר לי גם מה שקורה ב"השיעור" של יונסקו. אולי תזכרו שמחזה זה פותח בבחורה מלאת־חיים הרוצה לקבל "דוקטורט טוטאלי", שיצריך, לפי סברתה, שלושה שבועות לערך. המורה הזקן — הביישן, המפריז בנימוסיו, אשר אל ביתו באה — בוחן אותה. היא מוכיחה שיודעת היא לחבר מספרים. "נשגב!" הוא קורא. אבל כשהיא מכפילה מספרים עצומים בצורה נכונה, הריהו נתקף מורת־רוח. מתברר שהיא למדה על־פה את כל ההכפלות האפשריות, תחת אשר תזדקק לתהליך הנכון, הכפול של חשיבה אינדוקטיבית ודידוקטיבית. הוא מתחיל לתת לה קורס של חמש־עשרה דקות בבלשנות של השפות הניאור־ספרדיות. הנקודה העיקרית שהוא עומד עליה היא זו שקשה מאד להבדיל בין השפות האלו מפני שהן זהות בכל המובנים, פרט לכך שהן שונות זו מזו. היא לומדת אמת גדולה, שפל שפה מורכבת הגאים. היא נתקפת דיכאון, בלי ספק מחמת עוצם האמת הזאת, שיניה כואבות עליה ותשומת־לבה מוסחת. הבערות, כאב־השיניים ואי־תשומת־הלב מעוררים את חמתו של המורה. הוא מתכעס יותר ויותר. הוא שולף סכין דמיוני גדול ומכריח אותה לחזור ולהשמיע את שמו בשפות הזהות השונות שאותן לימד לה. הוא מרקד מסביבה והורג אותה בסכין. היא היתה סוררת, מתלונן הוא, תלמידה רעה, היא לא רצתה ללמוד מאומה. הוא לא הרג אותה במזיד, קורא הוא אל המשרתת. אחר־כך מטילים הוא והמשרתת את גופתה עם שאר הגופות, והפעמון מצלצל והתלמידה הבאה נכנסת. יונסקו אינו מספר לנו איזה תואר מבקשת התלמידה הבאה להשיג לה.

זהו משל צרפתי מודרני, שיכולים היינו להעמידו לצד המשלים האפריקאיים הקודמים. הוא זועף ומסובך יותר, אם גם אולי לא מחופם יותר. יכול הייתי לנסות לפרשו; אך הואיל וגם הוא עניינו במורים, והואיל ואתם ישבתם — ועדיין תשבו — בכיתות מרובות מפדי שאוכל להגיד לכם על־אודותינו, המורים, דבר שאותו אינכם יודעים או שלא תדעוהו מעצמכם, הרי בוחר אני להתאפק. חוץ מזה, אחדים מכם הם עצמם מורים. לרגע אחד, אפוא, הסתכלו־נא סביבכם בבית־הסוהר הזה שלכם; או שמה זו האשליה שלכם, או גן־העדן שלכם? ועתה השקיפו־נא מבעד לחלון, על האדמה, האוויר והשמיים. מדוע הם כאן? ועכשיו הביטו לתוך עצמכם. האם אתם חשים איזו תחושה של פחד, ענין, הנאה, או שלשתם כאחד? תנרנא דעתכם איך אתם משתנים כשאתם חושבים על השמיים, ועוד יותר מכך כשאתם נוטלים לכם את

עצמכם למושא. אילו ברא האלוהים את בריאתו בעקיבות, לא היה יכול לברוא לאדם הראשון נשים במספר העולה על מספר צלעותיו; ואז היה משאיר את אדם הראשון חסר-חיים למדי. אבל יכולים אתם לברוא מספר אינסופי של מחשבות חיות מתוך החומר שלכם עצמכם. אם יש לנו אוכל, לבוש, מחסה, וידידים, עבר, הווה ועתיד, האם יש עוד איזה דבר שאנו יכולים או צריכים לרצות בו? אם יש, אל-נא תגידו זאת. יותר מדי אנו קרובים להיות אֱלִים; בכל רגע אנו בוראים עולם; ואסור לְאֱלִים להשמיע דברי-כפירה נגד עצמם, או זה נגד זה.

לא קשה הוא למאוס בפילוסופיה. יש לה יומרות מופרכות שכאלו, כה הרבה פילפוף לים, הפשטות, תוכחות, הבטחות, ויש בה נביבות מצלצלת שכזאת. כשאין היא דומה למורה של יונסקו, דומה היא למלך נבוכדנאצר של דירנמאט. הגיבורה היפה, השמיימית, הלא-מושחתת אהבה אותו כאשר לבש בגדי אביון, אבל כשהיא רואה ושומעת אותו על כס מלכותו, אֵרֶאז היא אומרת:

"הרי אתה אחיזת-עיניים: האביון שאותו אני מבקשת הוא המציאות. אני נשקתיו. אותך אינני יכולה לנשק. הוא היפני ארצה. אתה אינך יכול להכותני ולהפילני מפני שאינך מעז לעזוב את כס-מלכותך מפחד פן יאבד לך. כוחך הוא חולשה... עשרך הוא עוני. אהבתך אלי היא אהבת-עצמך. אין אתה חי, וגם מת אינך. קיים אתה, אבל אין לך קיום. תנני ואלכה, מלך בבל, הרחק ממך ומן העיר הזאת."

אבל, שלא כמו ממלך בבל, אי-אפשר להימלט מן המחשבה. אפילו פורובי שאין לשחדה ואין להשחיתה מדברת בלשון הדומה לזו של האקסיסטנציאליזם, לשון שאנו רשאים להסיק שהיא המדוברת כיום בשמי-עליון על מקום העברית משפבר-הימים. הואיל ואין אנו יכולים להימלט מן המחשבה, הרי ראוי שנחיה עמה חיים פוריים ככל האפשר. אפשר לנו לשקוע בחשיבה ולשכנע וליצור באמצעותה, וקודם-כל לברוא את עצמנו. אחת הדרכים יכולה להיות הוראת הפילוסופיה או למידתה.

אך אֵל לי לסיים בלי קורטוב של אירוניה. שום דבר מן הדברים שאמרתי לכם אינו יכול להיות אמת גמורה. האם אפוא עלי לומר עוד משהו כדי שתתבהר האמת בתכלית? אם יש דבר כזה, אמרוהו בשבילי, כי אני גמרתני. לא היה זה בכוונתי גם לא ביכלתי אלא להתחיל.

נוירה נואיר: פענונים

רציתי לספר לך במלים שאין להן פשר
את כל הגדש הנה
הנוצר בדמי.
אבל מה ששמעת
היו רק הברות, אנקות, שברים, תרועה.
וכל הנפלאות הזו
היתה ממך והלאה.

כליל החרש פרח את פריחתו
בשתיקה.
והדבורים עטו עליו
בזמזום.
הן בשלהן
והוא בשלו
והשמים מחיכים מבעד
לעטרת הסגלה
כי זה סדר העולם.

ובבקר שמעתי צליל
פעמוני המנזר
והם לא בשרו לי
אבל האויר גרעד להם
כמבין.
ואני הרחתי את ריחם הטוב
מעבר לגבולות.

אז מה
אם אין להם פשר.
הדברים ישנם
והם נספגים בעור
איש איש בדרך משלו
כגבר
כאשה.

נחננו ליסט: צדק הקונונטרו (ה)

חלק חמישי: ערביזיה

תורת ה"שוביזם"¹ קסמה לי מאד. אהבתי לדבר ולהרצות על נושא זה באסיפות החשאיות תחת כיפת-השמיים בירושלים בין הסלעים מאחרי מנזר-המצלבה, בדרך העולה עתה לאוניברסיטה העברית; בערוצו העמוק של ואדי מוצררה בתל-אביב, או בחורש שפיסה פעם את הדר-הכרמל בחיפה; במועדונים "מעמד הפועלים" ו"איחוד" באופן ליגאלי, ובשיחות עם חוגים מצומצמים של נוער ואוהדים בחדרים ובצריפים. דמיוני, הדל בדרך-כלל, היה מתלהב או ומפליג בתיאורים ורודים של מחנות פועלים יהודים וערבים המאוחדים במאבק מעמדי משותף: איכרים ובייחוד חברי הקבוצות והמושבים, אך גם מתישבים המשתפים פעולה עם פלאחים להגנה על ענייניהם; סוחרים, בעלי מלאכה ותעשיינים זעירים (כמעט ולא היו אז אחרים בארץ) העושים יד אחת נגד המדיניות הכלכלית של ממשלת המנדט, וכולם יוצאים יחדיו למאבק מדיני בלתי-נמנע לשיחרור הארץ, התפתחותה ועצמאותה.

האמנתי בזאת. חלמתי דברים אלה בעצמה רבה בלילות כשהייתי מתישב, סחוט אך נלהב, על אדן-החלון בחדר-העלייה הצר שלנו בירושלים, מפקיר גופי הערס-למחצה לליטופי האוויר הצונן שבחוץ. מה-מתוקים היו אותם חלומות ומה-נעים היה ליטוף-הצינה. מסביב היתה דממה, מסתורים ואפלה שרויים בכל, ואני, כמו מרחף מעל החלון הגבוה, מתרונן מעתרת כוחות של גוף ורוח.

הכל תרם לכך: הגיל, הקומוניזם התמים של אותם ימים, האווירה החלוצית ששררה אז בארץ, וגם האכזבה שדחפה אותנו לציונות-ללא-ציונות,² לחיפוש מוצא פלשתינאי מן המשבר הפלשתינאי שעבר או עלינו.

ה"שוביזם" זיכה את המפלגה בהצלחות ניכרות. היתה זאת תקופת-הזוהר של הקומוניזם בארץ. בימיה המבורכים ביותר לא זכתה מק"י בשיעור יחסי גבוה כל-כך של קולות לכנסת כזה שהשיגה פ.ק.פ. בבחירות לאסיפת-הנבחרים השניה בסוף 1925. רשימת "מעמד הפועלים", שבה התיצבה או המפלגה לבחירות, זכתה ביותר מ-8% מקולות הבוחרים היהודים בלבד. בערים הגדולות אף הגיעו כדי 10%, לעומת המירב של 4.5%—4 בו זכתה רשימת מק"י בבחירות לכנסת, כולל חלקם הניכר של קולות הערבים. בתקופת ה"שוביזם" חלה אותה ראדיקליזציה בתוך מחנה הפועלים שהביאה לפילוג ב"גדוד העבודה" ולהתקרבות אל הקומוניזם מצד רבים מתנועת "השומר הצעיר". ה"שוביזם" עזר הרבה לפ.ק.פ. ולפיראקציה לצאת מן הבידוד שהוטל עליהן בעקבות מאורעות עפולה, ואף עורר אהדה לקרבנות הרדיפות שנגרמו בעקבות המאורעות והבידוד. המועדונים "מעמד הפועלים" ו"איחוד", וכן

גם הפגישות החשאיות של המפלגה, משכו קהל רחב. אולם רוב־מניינו ורוב־בניינו של "הישוב", ובתוך זה גם חלק מן המצביעים בעד פ.ק.פ. לא רצו לשמוע דבר על ניגוד בין הציונות ו"הישוב". גם אלה שהאמינו באפשרות שיתוף־פעולה בין היהודים והערבים, כגון פועלי־ציון־שמאל, תנועת "השומר הצעיר", חוגי "ברית שלום" ואחרים, לא תיארו לעצמם את עתיד "הישוב" בארץ ללא הציונות, כל שפן — בפעולה נגדה. מאמצי הפ.ק.פ. להבדיל בין הציונות לבין "הישוב" לא רק שלא מצאו אוזן קשבת אלא אף נתקלו בהתנגדות חריפה. כל כרון, כל מאמר, כל נאום אנטי־ציוני היו מעוררים חימה וזעם נגד חברי המפלגה והפראקציה. ואמנם, כרוזים ונאומים אלה היו מלאים שיקוצים וגידופים. להטהוויכות סביבם הוסיף למטען המרירות והוסיף שמן למדורה.

א ב ד נ תקוה

האמונה באינטרנאציונליזם, באחוות־עמים, אמנם היתה לפי רוח הזמן, אך לא הלמה את המציאות. הערבים והיהודים לא רצו לשמוע על אינטרסים משותפים. "המועצה המוסלמית העליונה" זרעה שנאה ומשטמה ליהודים, הטילה חרם והשתמשה בטרור נגד מי שיעז לשתף פעולה עמם. ברחוב היהודי משלו בכיפה "כיבוש העבודה" ו"כיבוש האדמה". ההתבדלות היתה הודנית, הפירוד בין שני העמים — מלא.

הגיעו הדברים לידי פאראדוקס טראגי, כשהשלטון המנדטורי, שנהנה מן הפירוד ואף עודדו כמיטב יכלתו, היה זה שהציע לשתף את התושבים בשלטון ולהקים בארץ מוסד יועץ או מחוקק המורכב נציגים של שתי העדות, היהודית והערבית, ואילו שתי העדות עצמן התנגדו לכך. המנדט הטיל על בריטניה־הגדולה חובה לשתף את האוכלוסיה בניהול ענייני הארץ ולחנכה לקראת שלטון־עצמי. חבר־הלאומים, שממנו קיבלו הבריטים את המנדט, היה חוזר ודורש מהם לקיים חובה זו, כל־אימת שהיה דן בדו"ח השנתי של שלטונות המנדט. האנגלים לא הסתכנו במאומה בהיענותם לדרישה זו, שהרי ידעו כי הדבר ייתקל בסירובן של שתי העדות, וכך נוצר אותה פאראדוקס שציינ את החיים המדיניים בארץ־ישראל, כשהשלטון הזר מציע חלק מסמכויותיו לאוכלוסיה וזו דוחה את ההצעה: הערבים — משום שלא רצו לשבת יחד עם היהודים, והיהודים — משום היותם מיעוט. "הישוב" העדיף ליצור לעצמו מוסדות אוטונומיים, כגון אסיפת־הנבחרים והוועד הלאומי, שדאגו לסיפוק צרכי העדה היהודית בשטח החינוך, הבריאות, הסעד, ההתישבות וכדומה, ואילו הסתדרות העובדים נטלה עליה לשמור על תנאי־העבודה ולשפרם ללא חקיקה וללא עזרת משטרה ובתי־משפט, בהיותה מיוסדת אך ורק על סולידאריות לאומית ועל כוח הפועל המאורגן. העזרה הרפואית, התמיכה במובטלים והביטוח הסוציאלי גם הם היו ממפעלות ההסתדרות, שנהנתה בשטחים אלה מסיוע מיצער מצד הממשלה, נותני־העבודה ו"המוסדות הלאומיים".

הפ.ק.פ. התריעה נגד מצב זה. אולם חוד־בקריתה היה מופנה, כדרישת הדוקטרינה הקומוניסטית באותם ימים, נגד ה"פרלמנטריזם הבורגני הרקוב" ונגד כל שיתוף־

פעולה עם השלטון הזר. היא דרשה את ביטול המנדט ותבעה עצמאות מלאה. זמן־מה אחרי שהקואמינדאן בראשות צ'אן־קאי־שק ניצל התקוממות גנרלים מורדים כדי לעשות שפטים נוראים בפועלי שנחאי, ולאחר הדיכוי העקוב־מדם של הקומונה בקאנטון על־ידי צ'אן, כשהאכזבה מן הבורגנות הלאומית בקולוניות, זו שנועדה לפי הדוקטרינה של הקומאינטרן להיות בת־ברית לפועלים ולא־יכרים, פשטה בתנועה הקומוניסטית בעולם, דגלה פ.ק.פ. ב"כינון ממשלת פועלים ואיכרים בפלשתינה". כשעלה פעם בידי שלטונות המנדט לכונון מין מועצה מיצת, הוקיעה פ.ק.פ. את נציגי המועצה המוסלמית העליונה ואת נציגי הוועד הלאומי — יצחק בן־צבי ודוד ילין ז"ל — כבוגדים וסוכני האימפריאליזם.

זמן רב התנהלו במפלגה ויכוחים סוערים אם להשתתף בבחירות לאסיפת־הנבחרים או לא. בעיני המתנגדים להשתתפות היה זה מוסד ציוני נוסף ל"פרלמנט הרקוב", אשר אליו התיחסה או התנועה הקומוניסטית בבוז ובשאת־נפש. תומכי ה"ישוביים" עמלו קשה עד שהשיגו רוב בעד ההשתתפות בבחירות לאסיפה, וגם זאת כדי להוקיע את אפייה הריאקציוני של הציונות וכדי להתריע נגד ההתבדלות הלאומית. לעומת זאת שררה במפלגה תמימות־דעות למען ההשתתפות בקונגרסים הלאומיים הערביים, אף שאלה הורכבו בלא בחירות, מתוך נכבדיה ועשיריה של העדה, כי לא נמצאו להם מועמדים מתאימים, וגם משום התנגדותם הנמרצת של יומי הקונגרסים לקומוניסטים. פ.ק.פ. היתה מסתפקת על־הרוב בהפצת עצומות בין משתתפי הקונגרסים, ובהם שבחים לתנועה הלאומית הערבית וגם בקורת על מנהיגיה ותרעומת על השיטה הלא־דמוקרטית שעליה היא בנויה.

תקוות חדשות

אכולי מרירות וכשלון מבפנים, ביקשנו ניחומים מבחוץ. הגל הראשון של המהפכות ונסיונות־המהפכה במזרח־אירופה, גרמניה וארצות הבלקן אמנם נהדף, אולם באותה שעה התעוררו ובאו ההתקוממויות האנטי־אימפריאליסטיות במארוקו ובסוריה הקרובה. בסין היכו כוחות הקואומינדאן את צבאות הגנרלים הריאקציוניים השונים, ובהודו התפשטה תנועת המרי האזרחי של מאהאטמה גנדי.

בדריכות ובתקווה עקבנו אחר המאורעות באותן ארצות באמצעות ה"אינפרקור", ירחון הקומינטרן, ובאמצעות ירחון הפרופאינטרן. אני העדפתי את זה האחרון. הוא היה מלא וגדוש ידיעות יסודיות על המצב הכלכלי והחברתי בעולם. בעזרתו למדתי הרבה על ארצות אסיה, אפריקה ודרום־אמריקה. היינו בולעים ממש את תיאורי המצב שם, ולא היה לנו כל ספק כי אמנם הכל בשל שם לתמורות יסודיות. בכל מאורע קטן או גדול ראינו אות למהפכה: בהשתתפותם של סטריקן, גורג' לאנסבורי ומקסטון, נציגי הטרייד־יוניון בוועד האנגל־רוסי, בברית הקצרה בין הקואומינדאן והקומוניסטים בסין, לפני הטרור האנטי־קומוניסטי בשנחאי ובקנטון, בהשתתפות נהרו האב והבן, מוטילאל וג'והרלאל, ביסוד הליגה־למלחמה־נגד־הקולוניאליזם ולמען־שיחורור־לאומי, ועם האמיר עבד־אל־פריס ממארוקו ומנהיג

מַרְדֵּ-הַדְּרוּזִים הַשׁוֹלְטֵן אֶל-אֶרֶשׁ, הָאֵמִיר שֶׁכֵּיב אֶרְסֵלָאן, ד"ר שֶׁהַבְּנֵדֵר מִסּוּרִיה, וְנִצִּיב בִּפְרִי, רֵאשִׁי הַמֶּרֶד בְּהַרְדְּרוּזִים וּבְעֵמֶק גִּטָא לֵיד דְּמֶשֶׁק — כָּל אֱלֹה הָיוּ אִז גִּיבּוּרִינוּ, נוֹשָׂאֵי תְּקוּוֹתֵינוּ לְמַהֲפַכָּה סוֹצִיָּאֲלִית.

"בְּנֵי הַסּוֹצִיָּאֲלִיזְם" בְּבֵרָה"מ הִיָּה מְקוֹר נוֹסֵף — אוּ, בִּית־רִדְיוֹק, מְקוֹר רֵאשׁוֹן — לְרִגְשׁוֹתֵינוּ וְלְתְּקוּוֹתֵינוּ הַמַּהֲפַכְנִיִּים. רוֹסִיָּה עֵת־זוֹה הַחֲלָה לְהַתְּנַעַר מֵהַחֹרְבֵן שִׁירָד עֲלֶיהָ עִם מַלְחַמַת־הָעוֹלָם הָרֵאשׁוֹנָה וּמַלְחַמַת־הָאֲזֹרְחִים הָאֲכֹרִית, אֲךָ לָנוּ נִרְאָתָה הַתְּקַדְמוֹתָה עֲנֻקִית. כָּל בִּית־חַרוֹשׁת שֶׁהוֹקֵם שָׁם הִיָּה בְּעֵינֵינוּ מִפְּעַל־אֲדִירִים, כָּל תַּחֲנַת־חֲשֵׁמֶל — אוֹת לְסוֹצִיָּאֲלִיזְם הַנִּבְנָה וְהוֹלֵךְ. כָּל תְּכֵנִית לְעֵתִיד הִיתָה לָנוּ עוֹבְדָה קִיִּמַת. לֹא הִיָּה לָנוּ כָּל סֶפֶק כִּי בְּרָה"מ צוֹעֵדָת לְקִרְאָת מִשְׁטֵר שֶׁל שִׁפְעָ, וּבְעוֹד שְׁנַיִם־מִסְפָּר תְּדַבִּיק אֶת הָאֲרִצוֹת הַקִּפִּיטְלִיסְטִיּוֹת וְאֵף תַּעֲלֶה עֲלֶיהֶן. שֶׁאֲבָנוּ אֲמוֹנָה וְהַתְּלַהּבוֹת מֵהַסְּפֹרוֹת הַסּוֹבִיִּיטִית וּמִסְרֵטִיהֶם שֶׁל פּוֹדוּבְקִין, אֵיִיזֶנְשְׁטִיין, דּוּבּוֹזְנֶקוּ וְאַחֲרֵים. שְׁתֵּינּוּ אֶת דְּבָרֵיהֶם בְּצִמָּא וּמִשׁ חִיֵּינוּ אֶת עֲלִילוֹתֵיהֶם וְאֶת חוּוִיּוֹת גִּיבּוּרֵיהֶם הַמַּהֲפַכְנִיִּים שֶׁל פּוֹרְמָאֲנוּב ב"צִאֶפְאֵיִיב", גִּלְאֶדְקוּב ב"הֶמְלֵט", וְסִיבּוֹלוֹרֵד אִיוֹאֲנוּב ב"פְּרוֹנִיִּפוּזִיִּיד", שֶׁל קֶאֶטְאֵיִיב, שֶׁל בּוֹרִיס פִּילְנִיאָק, וְשֶׁל יֶצְחָק בָּאֲבֵל ב"חִיל־הַפְּרִשִׁים הָאֲדוּם", וְכֵן שֶׁל סֵרְטִים כ"פּוֹטִיּוֹמְקִין", "הַדְּפּוּטָאט מֵהַצִּפּוֹן", "אֲדָמָה" וְאַחֲרֵים. בְּתַחֲלִילָה הִיתָה בְּקוֹמִינְטְרֵן שְׁבִיעוֹת־רִצּוֹן מֵהַצִּלְחַת הַפ.ק.פ. ב"רְחוּב הַיְּהוּדִי". הַמִּפְלָגָה זָכְתָה אוֹ שֶׁם לְמוֹנִיטִין שֶׁל מִפְּלָגָה אֶקְטִיבִית, אֲמִיצָה, מֵהַפְּכִנִית. שְׁמָה נִפּוּץ בֵּין הַקּוֹמוֹנִיסְטִים הַמְּעֻטִּים בְּמִצְרַיִם, בְּסוּרִיָּה וּבִלְבָנוּן, אֲצֵל יֹאזְבֶק, אֲנִטוֹאֵן מֵאֲרוֹן, פּוֹאֵד שִׁימָאֵלִי וְאַחֲרֵים, שֶׁהָיוּ פּוֹנִים אֲלֶיהָ בְּבִקְשַׁת עוֹרָה וְעֵצָה.

טִיפּוֹסֵי קוֹמוֹנִיסְטִים עֲרָבִים

אוֹלָם הָעֵבֹדָה בֵּין הָעֲרָבִים בָּאֲרֶץ עֲצֻמָּה הַתְּנַהֲלָה בְּעֲצֻלְתֵּיִם, לֵאל תּוֹצֵאוֹת נִיכְרוֹת־לַעִין, וְהַקּוֹמִינְטְרֵן לֹא חָדַל מִלְּחוֹץ עַל הַפ.ק.פ. בְּכִיוּן הָעֲרָבִיזְצִיָּה — כְּדִי לְהַפְּכָה לְמִפְּלָגָה עֲרָבִית בְּהִרְפָּכָה וּבִפְעוֹלוֹתֶיהָ, דְּבַר שֶׁהִיָּה, אֲגַב, תְּנֵאִי מְפּוֹרֵשׁ לְקַבֵּלֵת פ.ק.פ. לְשׁוֹרוֹת הָאֵינְטֵרנָאצִּיּוֹנָל הַשְּׁלִישִׁי. הַמִּפְּלָגָה הַגְּבִירָה אֶפּוֹא אֶת פְּעִילוֹתָה בְּעֲרָבִית, הַגְּדִילָה אֶת מִסְפָּר הַחֹבְרוֹת וְהַכְּרוּזִים בְּלִשׁוֹן זוּ. אוֹלָם מִסְפָּר חֲבֵרֵיהָ הָעֲרָבִיִּים נִשְׂאָר אֶפְסִי. בְּקוֹמִינְטְרֵן הַחֲלוּ לְהַתְּרַעַם עַל כֶּךָ וְחִשְׁדוּ בְּמִפְּלָגָה שֶׁהִיא מִשְׁתַּמֵּת מִמְשִׁימַת הָעֲרָבִיזְצִיָּה שֶׁהִיא חִיִּיבַת בָּהּ, וּבִרְבוּת הַיָּמִים הָעוֹלָה הַחֲשָׁד כִּי בְּכוֹונָתָה לְשִׁמּוֹר עַל אֶפִּיָּה הַיְּהוּדִי, עַל הַהֲנַהֲגָה הַיְּהוּדִית שֶׁל הַמִּפְּלָגָה. לֹא הַתְּחַשְׁבוּ בְּעוֹבְדָה שֶׁפ.ק.פ. עֲשָׂתָה מֵאֲמָצִים רַבִּים לְחַדּוֹר לְרְחוּב הָעֲרָבִי וּלְרְכוּשׁ לָהּ שֵׁם חֲבָרִים וְאוֹהֲדִים, לֹא נִתְּנוּ אֶת הַדְּעַת לְכָךְ שְׁאוֹתֵם עֲרָבִים שֶׁהַצְּטֵרְפוּ לְמִפְּלָגָה אוּ הַתְּקַרְבוּ אֲלֶיהָ זָכּוּ לְמַעֲמַד מִיּוֹחַד, לִיחַס כְּבוֹד וְאֶפִּילוּ חִיבָה מִצֵּד הַחֲבָרִים.

עוֹד לְפָנֵי הַצְּטֵרְפוֹתֵי לְמִפְּלָגָה כְּבֵר שִׁמְעֵתִי בְּאִיזוֹ גֵּאנָה הָיוּ הַחֲבָרִים מְדַבְּרִים עַל עֲרָבִי אֶחָד מֵחִפְּיָה, פּוֹעַל־רְכִבַת שֶׁהַשְּׁתַּתֵּף כְּצִיר בּוֹעִידַת הַמִּפְּלָגָה. בּוֹעֵד פ.ק.פ. בְּתֵל־אָבִיב נִפְגַּשְׁתִּי עִם סֵלִים, מוֹרָה מִיפּוֹ שֶׁהַתְּרַשְׁמֵתִי מִמֶּנּוּ לְטוֹבָה. הוּא הִיָּה אִישׁ שֶׁקֵּט, רְצִינִי וְנַעִים־הַלִּיכּוֹת. נִדְמָה הִיָּה לִי שֶׁהוּא גַם בְּעַל תְּפִיסָה טוֹבָה, אֲבָל קֶשָׁה הִיָּה לְקַבּוֹעַ אֶת מִידַתָּה שֶׁל זוּ כִּי נִהַג לְשִׁתּוֹק תְּמִיד. כָּל חֲבָרֵי הוֹעֵד הַתִּיחַסוּ אֲלֵיו

בכבוד רב, והיו מוכנים למסור בידי את תפקיד מזכיר-הועד, אלא שסלים סירב לקבל את המינוי. הוא היה כן בדעותיו ומסור למפלגה, אולם התיחס בספקנות רבה לאפשרות הפעולה בין הערבים. אנו ראינו בכך נטייה לפאסיביות, ואולי גם פחד מפני רדיפות. אולם עובדה היא שסלים היה קר-מזג, ניגוד גמור לטמפרמנט הערבי, פילגמאטי כמעט כאנגלי. סיפרו לי כי נשא אשה יהודיה ונשאר זמן רב במפלגה — פאסיבי כפי שהיה תמיד. אחרי מלחמת 1948 ברח סלים היפואי לרצועת עזה ואשתו עמו.

שלא כסלים היו שני הקומוניסטים הערבים הוותיקים ביותר במפלגה, האופים יוסף ועלי, חמי-מזג, מלאי התלהבות ונכונים לפעולה, אולם הם העדיפו לעשות זאת בין היהודים ולא בין הערבים. אגב, הם דיברו יידיש שוטפת, וזה שנים רבות עבדו אצל אופים יהודים בנוה-צדק ובנוה-שלום. את שניהם פגשתי בשנת 1936 בפאריז בדרכם לספרד. סופר כי נלחמו בגבורה בשורות הבריגאדה הבינלאומית ונפלו בקרבות נגד המאורים של פראנקו. עלי טען לפני נגד השגיאות שעשתה המפלגה בעת מאורעות 1929, אולם יוסף, שבשעתו אהב מאד לשוחח עמי, נמנע הפעם מעשות זאת. אולי הוא, שסירב בשעתו לעבוד בין הערבים, היה אף הוא נגוע באי-האמון ליהודים שהשריש הקומוניסטרן גם בלבות אותם קומוניסטים ערביים שלפני כן לא גרסו הבדל בין יהודים וערבים במפלגה. אולי טעיתי, אולם עודני חש בעיני-רוחי במבטו של יוסף: היה בו אותו ניצוץ הגובל עם שנאה, כזה שהיה אצל מוגרבי, הוא "מוחמד", שעמד זמן-מה בראש הנלחמים נגד "המנהיגים הציוניים" במפלגה.

בין יתר החברים הערבים המעטים זוכר אני משכיל צעיר אחד, עתונאי מתחיל בעתון היפואי "פלשטין", עבד אל-רני. הוא היה מרבה לשאול אותי על ברה"מ, על מהפכת אוקטובר, על תנועת-הפועלים בעולם ועל המאבק האנטי-אימפריאליסטי בסין ובהודו. היינו שופכים את מרישיחנו השגור על שלטונות המנדט, על הציונות, על מוסא קאזם, על דג'אני פחה ועל יריביהם ממחנהו של נשאשיבי, בעיקר על נכונותם לשתף פעולה עם הבריטים, או על שהם עושים זאת בגלוי, כפי שאמרו על אנשי נשאשיבי. פעמים רבות ניסיתי לעניין אותו בנושאים מקומיים, פרוזאיים יותר, כגון הצורך לארגן את הפועלים והפלאחים הערביים. אז היה איש-שיחי משתמש. תשומת-לבו היתה נתונה לפוליטיקה הגבוהה ולמתרחש בחוץ-לארץ. מתוך העניינים המקומיים עניינו אותו ביותר הבחורות במפלגה. לא השתוממתי כשנדע לי כי עבד אל-רני נמצא בשירותו של מלך סעודיה וגם שירת כקונסול-כללי של הממלכה הסעודית בספרד של פראנקו.

התנועה הלאומית הערבית

באסיפות-המפלגה ובמיטינגים שלה דובר הרבה על התנועה הלאומית הערבית — יותר על המתרחש במצרים, בסוריה ובעיראק מאשר על ארץ-ישראל. אולם כל גגע סדיר לא היה בזמני בין פ.ק.פ. לבין התנועה הזאת. ולא משום שהמפלגה לא

רצתה בכך; אדרבה: היא עשתה מאמצים נואשים כדי להתקשר, אם לא אל מוסדות התנועה, שגם הם לא פעלו בסדיר, הרי לפחות אל אישיה, ובייחוד אלה שנהגנו לכנותם "שמאליים", בגלל יחסם הלא־פשרני לשלטונות המנדט. למעשה לא היתה תנועה לאומית ערבית בארץ־ישראל באותם ימים, מבחינה אר־גונית. זו שהיתה קרויה כך לא היתה אלא צירוף של נכבדים, על־הרוב בעלי־אחויות גדולים וסוחרים עשירים וכמה משכילים בני המעמד הבינוני. נכבדים אלה היו מתכנסים כפעם־בפעם בוועידות ובקונגרסים והיו מחליטים החלטות על דעת עצמם; בלא לשאול את דעת העם שבשמו היו מופיעים. שום גוף ציבורי, ועד או ארגון המוני כלשהו לא נמצא אז בין הערבים; היו רק הלכ־רוח לאומיים חזקים, ואמונה מלאה באותם נכבדים.

פ.ק.פ. היתה מוקיעה, כאמור למעלה, את האופי הלא־דמוקרטי של התנועה הלאומית הערבית ודרשה להעמיד את ארגונה על יסודות עממיים, מתוך נאמנות לעקרונות ובעיקר מתוך תקוה שארגון מעין זה יפתח לפניו אפשרות לחדור אל ההמונים הערביים ולפעול בתוכם. אולם בקרתה ודרישותיה של המפלגה לא מצאו כל הד. כיון שכך, שמחה המפלגה להתקשר אל אישים, וביתר־דיוק: אל אישיות אחת ממשפחת החוסיינים, חמדי חוסייני, אותו היתה מכנה בשם האגף השמאלי של התנועה הלאומית. ואמנם הלם חמדי חוסייני אותו טיפוס מתקדם בתוך התנועה הלאומית הערבית, טיפוס אשר לו ייחלנו ושפמותו תיארנו בדמיוננו. הוא היה אנטי־אימפריאליסט, אינו שונא יהודים, יודע להפריד בין הציונות לבין הישוב העברי, והוא ראה את הצורך בפעולה למען שיפור תנאי־החיים של העמלים הערביים בשיתוף עם הפועלים היהודים. הוא הסכים לתכניתה של המפלגה בדבר הצורך לארגן את התנועה הלאומית על בסיס שיתוף־פעולה בינה לבין תנועת הפועלים המהפכנית בעולם, ובראש־ובראשונה עם ברה"מ.

נפגשתי עם חמדי במסיבות שונות והוא השאיר עלי רושם חיובי ביותר. הוא היה איש משכיל ורציני, אף הוא שתקן כסלים, גם נעים־הליכות כמותו. רואה אני אותו לפני בחגיגת ה־7 בנובמבר בחוג מצומצם של המפלגה בתל־אביב ב־1926 או ב־1927, עוקב בתמהון ובפתיעה אחר החוגגים נלהבים, מקשיב רוב־קשב לנאומים החגיגיים ולדיקלומים, שרובם נאמרים בלשון הרוסית, משתף עצמו בשמחה, כאחד מאתנו, במשקפיו המוזהבות, בכרסו השמנה.

היו לו לחמדי חוסייני חברים־לדעה בקרב האינטליגנציה הערבית, אך על־אף כל הדיבורים לא עלה בידו להקים ארגון כלשהו. רק בשנות ה־30, לאחר מאורעות 1929, השתתף בארגונה של תנועת ה"אסתקלאל"⁴. בתקופת מלחמת 1948 נמצא חמדי בעיר מגוריו, עזה, ונאסר על־ידי הפולשים המצרים.

ואדי־חוארת

במסגרת הפעולה לרכישת חברים ערביים למפלגה, היו חברי פ.ק.פ. יודעי־ערבית יוצאים לבתי־הקפה ביפו ובחיפה כדי להתקשר אל הבאים למקומות אלה. אחרים

נשלחו לעבודה אצל ערבים. בפעולה זו נזדמן לאַנְיוֹטָה רעייתי לעבוד חדשים מספר כאומנת — בזכות ידיעת שפות — אצל אחד מן החוסיינים בדרך העולה להר־הצופים. אולם גם מאמצים אלה עשו פרי דל מאד.

רציניים יותר היו המקרים בהם התנגדו חברי הפּראַקציה והמפלגה לגירושם של פועלים ערביים מעבודה אצל יהודים, או לסילוקם של ערבים מקרקעות שנקנו על־ידי הקרן־הקיימת. גם פעולות אלו לא הביאו למפלגה ערבים, אולם הפיצו את שמה בקרבם. כך, למשל, בפעולה בקשר לוואדי־חוארת, הוא עמק־חפר, כשפ.קפ. קראה בשנת 1928 לבדואים שישבו במקום לא לנטשו וגם שלחה חברים לעזרתם. המאורע גרם מצב הדומה לזה שנוצר לאחר ענין עפולה, ב־1925. פעילי המפלגה והפּראַקציה גורשו או מזכרון־יעקב, מחדרה ומבנימינה. במקומות אחרים, כמו בפתח־תקוה, ספגו מכות בגלל התנגדותם לגירוש הערבים מהעבודה. במקרים אלה אף נפל דבר שלא היה כמותו בתולדות המפלגה: בעתון "אל־ג'אמעא אל־ערביה", בטאנונו של המופתי, נתפרסם מכתב מלא שבחים "לקומוניסטים היהודים".

בסיכומו של דבר לא עמדו הישגי הפ.קפ. בין הערבים בשום יחס למאמציה בשטח זה. לעומת זאת האירה לה ההצלחה פנים בקשריה אל מנהיגי המרד בהר־הדרוזים: השולטן אל־אטרוש, האמיר שפיב ארסלאן והד"ר שהבנדר. קשרים אלה לא נוצרו על המישור האידיאולוגי אלא פשוט משום שהמורדים קיוו לקבל נשק ותמיכה מדינית מברח־מ על סמך קשרים אלה. הם זכו בתמיכה מדינית ובמנגנון־התעמולה הקומוניסטי האדיר. אך הנשק שהובטח איחר לבוא, ובסופו של דבר גרם ניתוק קשרים והתמרמרות. לצורך קשרים אלה שהה בארץ נציג מיוחד של הקומוניסטרן, הגרמני אָרנסט. היה זה טיפוס גרמני מובהק, קציין פרוסי לשעבר, בעל־גוף ובעל גולגולת רחבה. הוא התארח בירושלים ברוב־כבוד ב"הוספיס" הגרמני, ובא אלינו לפגישות עם דניאל ששהה אצלנו. התגוררנו או בחדר־עלייה בסימטה אחת ברחוב יפו, לא הרחק מרחוב המלך ג'ורג'. גרם־המדרגות שהוביל אל חדרנו היה עשוי עץ קל ורופף מוזיקנה ומשימוש. כל־אימת שארנסט היה עולה או יורד במדרגות היה הגרם מתנועע, ואני פחדתי שמא יקרוס תחתיו.

ארנסט שותה שוש

בין פגישה עם באי־כוח המורדים בסוריה, שהיתה נערכת ביריחו, ובין פגישה אחרת, היה ארנסט יוצא לטייל להנאתו ברחובות ירושלים העתיקה כשהמצלמה על כתפיו, כיאה לתייר נכבד שהסיגר העבה אינו מש מפיו. אך הוא סבל צמאון בגלל המחסור בבירה. משקה זה עדיין לא נפוץ אז בארץ וצריך היה להרחיק עד לחנות "ספיניס" כדי להשיגו. על מקרר חשמלי לא חלמנו עוד, וגם ארגז־קרח פשוט לא היה לנו. ניסינו להכין מלאי של בקבוקי בירה, אולם החום העז בחדרנו הצר היה גדול כל־כך עד שלמחרת אי־אפשר היה לטעום מן המשקה. כדי לרוות את צמאנו של ארנסט הבאתי לו פעם בקבוק "שוש", אותו משקה שהערבים היו מוכרים ברחוב מתוך חמת עור־עזים בקולי־קולות. משקה מריר זה מצא חן דווקא בעיני הקציין הפרוסי

לשעבר, והוא היה מתעכב ברחוב ולוגם ממנו מספר כוסות באחת, לתמהונום של עוברים-ושבים, יהודים כערבים.

את ארנסט פגשתי שנית בברלין, בראשית סתיו 1928. הייתי בדרכי ממוסקבה לארץ-ישראל, והיה עלי להחליף בבירה הגרמנית את דרכוני המזויף שקיבלתי בבירת ברה"מ בדרכון מזויף אחר. יושב אני בחדרי במלון מפואר אחד בשכונת מואבית, ממתין לצעירה אחת העומדת לבוא על-פי ידיעה טלפונית שקיבלתי, כדי למסור לה את דרכוני, והנה להפתעתי מופיע ארנסט. גם הוא לא ידע כי יפגוש אותי; פשוט, הסביר, במלון זה, המקפיד על כללי המוסר, אין מניחים לבחורה להיכנס לחדרו של גבר, ולפיכך נאלץ לבוא תחתיה.

שמחנו על הפגישה, ואף כי אסור היה לו, לאיש המנגנון המחתרתי, לטייל עם זר בלתי-ליגאלי, הוביל אותי ארנסט מ"בירהאלה"⁶ אחת לחברתה, כדי שאפיר כל מיני בירה שנמצאו במסבאות ברלין. מעולם לא חשבתי כי אפשר להשתכר מבירה. אני, מכל-מקום, מעולם לא השתכרתי מבירה גרמנית. אולם ארנסט לא שכח את ה"שוש" והפליג בשבחו, גם בהשתלט עליו שכרון הבירה.

היכן הוא אותו ארנסט? אינני יודע. שמעתי שהיה עוזרו של הגנרל בליכר בתקופת החיזורים אחר צ'אן-קאי-שק, שמעתי שהיה קולונל או גנרל בצבא הריפובליקאי בספרד. נראה שניצל מידי הנאצים ולא עבר אל צדם. הוא לא נפל קרבן לסטאליניזם, כמהגרים קומוניסטים גרמנים רבים בברה"מ, ועבר בשלום את תקופת הסטאליניזם כאולברכט וחבריו. עד שנעשה שר בממשלת גרוטוול בגרמניה המזרחית. הוא מת שם מיתה טבעית בשנת 1962.

כל עוד נמשך המרד בסוריה, וזמן-מה לאחר דיפיו, קיימו האמיר ארסלאן וד"ר שאהבנדר קשר עם המפלגה ועם מוסדות הקומינטרן. הם השתתפו בליגה האנטי-אימפריאליסטית, והפ.ק.פ. היתה גאה בהצלחה זו. בעקבות השתתפותם של אלה נאות גם מזכיר המועצה המוסלמית העליונה בפלשתינה, ג'מאל אל-חוסייני, להשתתף בליגה זו, אולם הורחק ממנה לפי דרישתם של פועלי-ציון-שמאל, שנתמכו בענין זה על-ידי יסודות שמאלניים במפלגות הסוציאלי-דמוקרטיות, שאז היה הקומינטרן מעוניין ביותר בהשתתפותן בליגה. דבר זה אירע בקונגרס הליגה בתחילת 1927. לאחר זמן, בקונגרס שהתקיים בפראנקפורט, הוצאו נציגי פועלי-שמאל מהליגה על-פי דרישות פ.ק.פ. ובתמיכת נציגים ערבים מסוריה, מצרים, עיראק וארץ-ישראל, שערכם עלה אז בעיני הקומינטרן על ערכם של הסוציאליסטים השמאליים. פועלי-שמאל לא חדלו ממאמצייהם להתקבל בחזרה לליגה משך כל השנים עד לפיזור של תנועה זו בשנת 1936. כאשר שימשתי מזכיר הליגה בצרפת בשנות ה-30 נתקלתי לא אחת בפעילותם של נציגי פועלי-שמאל בפאריז, המהנדס ניומן וש. שויצר, בכיוון זה. על כך עוד יסופר בהמשך הדברים.

ה"ערבי" הראשון שרכשתי למפלגה בירושלים היה יהודי-ספרדי, דור ששי בארץ, שמו לוי או מזרחי, אינני זוכר כבר. מנעוריו עבד בעיריית ירושלים, חבש תרבוש, דיבר ערבית לא רק במקום-עבודתו אלא גם בביתו, והיה ערבי לכל דבר —

להוציא ענייני דת. הוא ביקש שישלחוהו למוסקבה ללמוד בקוט"ו.⁷ לפי־שעה הביע רצונו ללמוד כאן מעט רוסית. שלחנו לו מורה אחת. אולם תחת ללמוד היה התלמיד נטפל אליה ומציק לה. כשהחלפנו את הצעירה בחבר אחר, נעלב קומוניסט זה ונעלם מן האופק. עוד בטרם יסתלק הציג לפני צעיר ערבי שעבד ככותב־בקשות ליד בית־המשפט במגרש־הרוסים, וגם זה היה מוכן לנסוע למוסקבה ללמוד. אותו לא היה צורך להכשיר בלשון הרוסית שכן ידע אותה די־הצורך. הייתי נפגש עמו לשיחות תכופות על אחת הגבעות בסביבת אבות־זר כדי להקנות לו קצת השכלה מארקסיסטית, ואותה שעה היו כל מיני נזירים בנדיקטינים ופראנציסקנים מטיילים סביבנו בגלימותיהם ומשננים את הביבליה, או פשוט מחזיקים אותה בידיהם. אחדם, זה שמו של תלמידי הצעיר, היה מחונן בכשרון־תפיסה והתרשמתי ממנו לטובה, אולם עם שובו ארצה, לאחר גמר לימודיו בקוט"ו, עבר לצד האנגלים ולא היסס להעיד בבית־המשפט נגד סעדי. הוא צדקי נג'אתי.

לפני נסיעתו למוסקבה הביא לי אחד צעיר אחד שעבד במשרד הדואר הראשי בירושלים, והוא שהוציא מת־בית־הדואר את הדו"ח הסודי שבטעות שילשלתי לתיבה זו.⁸ אחריו בא אחד מורה מן העיר העתיקה. הראשון היה בחור רציני, אולם התרחק מפעילות כלשהי מחוץ למשרד־הדואר. השני היה פעיל ביותר וקיבל עליו לארגן מועדון פועלים ערביים. המפלגה קיבלה את ההצעה בהתלהבות, ובלי לחקור בדבר הקציבה את הסכום הדרוש לפעולה זו ומסרה את הכסף בידי המציע. המורה, ששמו נשמט מזכרוני, היה מספר לי נסים־ונפלאות על העבודה הנעשית במועדון, אולם כל־אימת שהייתי מבקשו למסור לי את כתובת המקום היה מתחמק "מטעמים קונספיראטיביים", כביכול. כשעמדתי על בקשתי, העמיד המורה פנים נעלבים על שאין נותנים בו אמון. פחדנו שמה יעלב באמת, והחלטנו שלא לעמוד על דרישתנו ולחקור את הדבר בכוחות עצמנו.

"מיתל מא בריד"

נוסף לפעולה ההסברתית שהיה המורה מנהל, לדבריו, במועדון, היה מוסר לי דו"חות על שביטות שאורגנו על־ידו. הוא היה מתארן לכל פרטיהן, ומדי־פעם היה שואל אותי אם אני חפץ בשביטה שקטה או שביטה מהפכנית. "מיתל מא בריד", היה אומר, כמי שהדבר מונח בכיסו. אנו היינו יועצים לו לנהוג במתינות עד שיעלה בידו לארגן כוח גדול יותר ושביטה רחבה ויעילה יותר. בעצם לא האמנו לדבריו. תמהנו שאירועים מסוג זה, הנדירים כל־כך ברחוב הערבי, לא מצאו כל הד בעתונות הערבית, וחשוד היה בעינינו שהמורה אף לא רצה לשמוע על שיגור חבר שיעזור בארגון השביטה ובפעילות המתנהלת במועדון. בתחילה טען שמסוכן יהיה זה לשלוח חבר יהודי אל אנשי המועדון. יש לחכות, אמר, עד שיעלה בידו לפתח בהם תודעה אינטרנאציונליסטית (!), וכשהצענו לשלוח חבר ערבי, שוב נעלב בן־שיחי מכוונתנו להעמידו תחת פיקוח והודיע כי רצונו לנטוש את פעילותו. שוב לא נותר לנו אלא לוותר על דרישתנו. סוף־סוף נודעה לנו

כתבתו של המועדון. שלחנו לשם שני חברים, שמצאוהו במין מרתף של אחד הבתים בסימטה צרה בירושלים העתיקה. במועדון עמדו שני ספסלים, והשכנים סיפרו שאמנם באים לשם אנשים כפעם-בפעם ואחד מורה לומד עמהם קוראן. מועדון זה היה קיים זמן רב. בימי שהותי בסוריה הגיעוני ידיעות על התפתחותו, עד כדי כך שחברים יהודים היו מבקרים בו. חברה אחת שילמה מחיר יקר מאד בעד ביקור מעין זה.

בקומינטרן ידעו היטב על הקשיים שפ.ק.פ. נתקלת בהם בפעילותה בין הערבים — אולם לא התחשבו בהם, אף לא בעובדה שיתר הארצות השכנות מפגרות בשטח זה הרבה יותר מארץ-ישראל. הקומינטרן דרש בתוקף גובר והולך שפ.ק.פ. תמלא אחר התנאי שהוטל עליה בעת קבלתה לשורות האינטרנאציונל השלישי: להיעשות מפלגה ערבית בהרכבה הפיזי ובאידיאולוגיה שלה. הטענות ממוסקבה החריפו והלכו, והיו מלאות מרירות, חשדות והאשמות.

הקומינטרן משבח ומצליף

מנהיגי מחלקת-המזרח של הקומינטרן סירבו להאמין שהקשיים הם אוביקטיביים. הם ראו בכך רק גורמים סוביקטיביים והאשימו את חברי פ.ק.פ. היהודים בחוסר נכונות ורצון להתמסר במרץ הדרוש לעבודת ההסברה והארגון ברחוב הערבי. על אף שבקומינטרן היו מודים שחברי פ.ק.פ. עומדים על רמה נאותה בהשכלתם המארקסיסטית, ברוח המהפכנית המפעמתם ובנכונותם להקרבה-עצמית, חשד הקור מינטרן ב"מארקסיסטים" וב"מהפכנים" של הפ.ק.פ. שהם מחבלים בערביזציה מתוך הכרה, מסתגרים בגיטו היהודי מתוך לאומנותם, מזלזלים בהלכיה-הרוח האנטי-אימפריאליסטיים בקרב המוני הערבים ואינם מאמינים במהפכניותם ובכשרונם להצטרף אל המחנה הקומוניסטי. הקומינטרן דרש למסור את הנהגת המפלגה בידי קומוניסטים ערבים, וקרא לחברים היהודים להבין זאת ולהשלים עם כך שתפקידם בארץ-ישראל הוא לסייע בידי הקומוניסטים הערביים ולא לשמש להם מדריכים ומנהיגים.

במחלקת-המזרח של הקומינטרן שכחו החברים שהם התיצבו בשעתם לימין ה"ישר ביום" ושיפחו את תוצאותיו, כנגד אותה אופוזיציה בתוך המפלגה ומחוצה לה שלא ראתה ביישובים אלא ציונות בלבוש חדש. למרבה-המבוכה פעל אז בקומינטרן נגד הוועד המרכזי של פ.ק.פ. אחד מחבריו, יעקב ספר, שהמפלגה שלחתו למוסקבה לאחר שיחרורו מפלא ביירות, מקום שבו נכלא על-ידי הצרפתים באשמת תמיכה במורדים בהר-הדרוזים. גם הוא האשים את המפלגה, ובייחוד את מנהיגה דניאל, בחוסר-מעש וברפיון-ידיים בעבודה בקרב הערבים, אף כי הוא לא התנגד ליישובים. ספר זה אף שלח לארץ אחד ממקורביו (אדם שעתידי היה למלא תפקיד בכיר בצי הישראלי בימי מלחמת-1948) כדי לארגן כאן אופוזיציה. (האיש הכחיש זאת בתוקף, אולם חברים שהיו פעם בגדוד-הנוער "עמל", שאותו יסד האיש ובראשו עמד, דיווחו על פעולתו לוועד המרכזי). אופוזיציה זו לא היתה מסוכנת מבחינה

אידיאולוגית אלא מבחינת ההילה של המהפכנות שבה היה עטור אז יעקב טפר ומחמת אי־שביעות־הרצון מהנהגת הפ.ק.פ. ששררה אז בקומינטרן. בארץ עצמה היו לה לאופוזיציה זו תומכים מעטים, בהם סוניה רוגינסקאיה, שעמדה בקשרי ידידות אישית עם טפר, ועם בן־יהודה, שקדם לטפר בידידות זו. הוועד המרכזי הכריז עליהם כעל טרוצקיסטים, ובוה חיסל את האופוזיציה המקומית. אולם במוסקבה הוסיפה אופוזיציה זו למרר את חיי המפלגה.

קשה היה לי להסכים עם האשמות הקומינטרן. מנסיוני ידעתי מה־גדולים המאמצים שעושה המפלגה כדי לרכוש חברים או אוהדים ערבים. ראיתי וחשתי את השמחה לקראת כל ערבי שהיה מופיע באפקיה, ולא יכולתי להשלים עם האשמות החבלה שהוטחו נגדנו.

גילוי אחד למאמצים לרכוש חברים ואוהדים ערביים היתה פעולת ההתקשרות אל האסירים הערביים בבית־הכלא, ובייחוד הלאומנים שבהם. חברי המפלגה שישבו יחד אתם צריכים היו לקשור אתם יחסי־ידידות, להתחלק עמם במזון שהיתה "העזרה האדומה" מספקת להם, ולקבל את הסכמתם למסירת הטיפול בענייניהם בידי "העזרה האדומה".

בכלא חיפה ישב אז חבר צעיר בן 17 — כיום שגריר פולני חשוב. הנער היה בלונדי יפה־תואר ("אדוניס" קרא לו יווני אחד ששירת אתנו בצבא הצרפתי במלחמת־העולם השניה. נזדמן לי להיפגש שנית עם אותו נער, שהפך בינתיים גבר וחבר מכובד במפלגה הקומוניסטית בפולין, בסוף שנות ה־30 בפאריז. האיש גורש אז מהמפלגה, לאחר חיסול צמרת המפלגה הפולנית במוסקבה, והוכרז "פרו־בוקאטור", כרבים אחרים מחברי המפלגה בפולין, שפוזרה או בפקודת הקומינטרן). הנער שבו הדברים אמורים מצא חן בעיני אסיר ערבי בן־גילו, שעבד בניקוי משרדי בית־הכלא. יום אחד מצא הלה על שולחן המנהל איזו רשימה בערבית, ומשום־מה החליט כי זוהי רשימה של קומוניסטים. היה זה ערב ה־1 במאי, והמשטרה אמנם נהגה להטיל מאסר־מונע על הקומוניסטים הידועים לה, כדי למנעם מארגון הפגנות אותו יום. הנער הקומוניסטי, שקיבל מסמך זה ולא ידע ערבית, היה בעל דמיון עשיר והחליט שאמנם זוהי ודאי רשימת החברים בחיפה המיועדים למאסר. הוא עט על הרשימה כמוצא שלל רב וחיבל תחבולות כיצד להעבירה החוצה. המקרה היה בעזרו, כי אותו יום החליטו שלטונות הכלא להעבירו למבצר עכו. אחיו הצעיר ממנו (אף הוא ממלא עתה תפקיד חשוב באדמיניסטרציה הפולנית) בא ללוותו לתחנת־הרכבת. שם הערים האסיר על שני שומריה, ואף שהיה כבול באזיקים, זרק את הרשימה בעד החלון החוצה. אחיו תפס אותה, נשא את רגליו ללא שהיות, בעוד השומרים מלקים את האסיר, ולאחר שסיימו את מלאכתם התחילו לדלוק בעקבות הנער, שעקבותיו אבדו. באותו יום נערכו חיפושים נמרצים אצל רבים מחברי המפלגה והפראקציה בחיפה. הרשימה הגיעה בינתיים לתל־אביב ושם התברר כי היה זה דו"ח על המצב בבית־הסוהר של חיפה, "סודי ביותר" כמצוין עליו, אולם עצם העובדה שאסיר ערבי הסתכן כדי לשרת את המפלגה הקומוניסטית שימשה

למפלגה הוכחה לאהדה שהערבים רוחשים לה. האסיר הערבי נתעלה לדרגת לוחם לאומי בעל הכרה פרוגרסיבית, סמל לרבים אחרים שלא עלה בידי המפלגה להתקשר אליהם. המקרה שימש נושא לנאומים רבים, מלאי תקוות ובטחון בעתיד — ובקורת עצמית מיד לאחר־מכן.

ע כ ו הע ת י ק ה

שותף הייתי לתקוות ולבקורת־העצמית, ונוסף לכך מצאתי סיפוק מיוחד במקרה זה, בתורת מזכיר "העזרה האדומה". הטיפול באסירים נמצא בידי ארגון זה, ואני טיפלתי אישית בגיבורה של אנקדוטה זו. האסיר הערבי לא היה אלא גנב פשוט, שאף לא ידע על קיום פ.פ.פ. ועשה מה שעשה מתוך אהדה לנער היהודי שהיה מכבדו במזונות שאותם קיבל מן החוץ. טיפלתי אישית בקומוניסט הצעיר, לפי שהיתה כאן הזדמנות טובה למסע־תעמולה נגד שלטונות המנדט שאינם בושים לשלום בפלא נער בגילו, יחד עם גנבים ופושעים, טרף לסוהרים סאדיסטיים. היתה כאן גם אפשרות לעורר אהדה למפלגה שיש לה נוער כה אמיץ ומסור לאידיאלים. ואמנם השאיר הדבר רושם בקרב הפועלים וחוגי האינטליגנציה שה"עזרה האדומה" עמדה בקשר אליהם.

טיפול זה הביאני בפעם הראשונה בחיי לעכו, שהיתה אז כולה עיר עתיקה ורב־ת־רושם ביותר. החומה הארוכה על שפת־הים, הרחובות הצרים והעקלקלים, הבנין הישן־נושן על שפת־הים שבו התארחתי, המבצר, ה"שוק", החנויות ובתי־המלאכה העלובים, השקועים באפלולית מתחת לפני־הקרקע, כל זה נחרט עמוק בזכרוני, ודבר זה מסייעני מן־הסתם להעלות בזכרוני את פרטי המקרה שאני אומר לספרו. רואה אני לנגד עיני את מארחי בעכו ואת אשתו, הקשר היחיד שהיה למפלגה בעכו: יאשה, איש קווקאז, פועל בבית־החרושת לגפרורים "נור". באתי אליו כדי למסור בידי את הדאגה לאסיר הצעיר, עד שיעלה בידינו לשחררו כליל או בערבות. ד"ר מאגנס ומאניה שוחט ז"ל השתדלו הרבה בכיוון זה, אולם עד שנשאו מאמציהם פרי גורש הצעיר מן הארץ. היה זה אחד הגירושים הראשונים בעוון השתייכות למפלגה הקומוניסטית, לאחר גירוש מנהיגי המפ"ס בתחילת שנות ה־20.

עשיר בחוויות מעין אלו, קשה היה לי להסכים עם האשמות הקומינטרן שפאילו אין הפ.פ.פ. עושה דיה כדי לחדור לרחוב הערבי. החלוקה בין קומוניסטים יהודים לערבים היתה זרה לרוחי, הספוגה אינטרנאציונליום אינטגרלי. אמת־המידה הלאומית בחלוקת התפקידים במפלגה לא מצאה חן בעיני. הרי יהודים רבים היו בין מחוללי מהפכת־אוקטובר המהוללה, והם עמדו — אף עודם עומדים! — בראש התנועה הקומוניסטית בברה"מ, ומדוע ייגרע חלקם בארץ־ישראל? כלום ייתכן שבתנועה הקומוניסטית יהיו שני סוגי חברים: עוזרים, הגם שבכשרם וברוחם המהפכנית הם ראויים לשמש מנהיגים — ומנהיגים שלא בזכות כשרם וכשרונם אלא בגלל מוצאם הלאומי?

אמון וספקות

אף על־פי־כן הסכמתי לטענות הקומינטרן. היה לי אמון גמור בו, הערצתי ללא סייג. לא היה בי שמץ חשד בנאמנותו לעקרונות האינטרנאציונליזם והקומוניזם. ראיתי את עמדת הנחיתות שבה מעמיד הקומינטרן את החברים היהודים בארץ, אולם חשבתי שאין הדבר נוגע אלא ביחידים ולא בכלל היישוב. קיויתי שקרבן זה מצד יהודים יביא, בסופו של דבר, להתקרבות יהודית־ערבית ולשוויון גמור ביניהם. כשהציקו לי ספקותי, הייתי דוחה אותם מלפני בטענה שפכלות הכל תפקידו של הקומינטרן הוא לדרבן את המפלגות לפעולה למען המטרה העיקרית העומדת בפני כל אחת מהן, ולא היה לי כל ספק שייעודה של פ.ק.פ. הוא להיות מפלגה ערבית בהרפבה, במנהיגותה ובפעולותיה. כשאני זוכר זאת עתה, קם לנגד עיני כל אותו מיכניזם שהוביל את התנועה הקומוניסטית אל העקרון המקיאבליסטי שלפיו המטרה מקדשת את האמצעים. משווה אני לנגדי אותו אמון עיור, מיסטי, שהולך מיליונים בברה"מ ובארצות אחרות להאמין בסטאלין, להתעלם מפשעיו, לכסות עליהם ולהצדיקם. רבים בפ.ק.פ. סברו כמוני וקיבלו עליהם בלב תמים את הדין, דין הקו־מינטרן, ואת תורת הערביזציה — גם אם לא היה לבם שלם עמהם.

אט־אט נדחה מלבם היישוביזם, ואת מקומו תפסה הערביזציה. המסיבות סייעו לכך. בלב רבים גמלה ההכרה שאי־אפשר להבדיל את הציונות מן היישוב, ולפיכך גברו הספקות בתפקידו המהפכני של היישוב היהודי במזרח התיכון, ומאחר שערכו של היישוב הזה נמדד בעיני רבים מהם לא מתוך השקפה לאומית אלא במידת שירותו לענין המהפכני, נחלשה ההתעניינות בערכים יהודיים והגישה החיובית הפכה יחס שלילי מחריף והולך. יש לומר שגם ערכו של היישוב הערבי נמדד בעיני פ.ק.פ. באותה אמת־מידה של מהפכנות, אולם כאן לא היה כל ספק שהתנועה הלאומית הערבית היא מטבעה ומעצם מהותה אנטי־אימפריאליסטית ומהפכנית.

וכך, עם ההסכמה לדרישת הערביזציה מצד הקומינטרן, התחולל אותו גילגול בתוך הפ.ק.פ. שהפך את העליה, שקודם־לכן נחשבה בעיני המפלגה תהליך היסטורי, סטיכי, פרי התפוררות הקאפיטליזם, למעשה־תעמולה ציוני, ריאקציוני, המסיח את תשומת־לב העמלים היהודיים בארצות־מגוריהם מן המאבק המעמדי המהפכני המתנהל שם. פ.ק.פ. יצאה חוצץ נגד העליה. בתחילה התנגדה לתעמולה למען עליה, ואחרי־כן טענה כי בארץ שוררת אבטלה והיקף העליה צריך להיות תלוי באפשרויות הקליטה. לאחר מאורעות 1929 הפכה העליה להיות פשוט פשע ציוני, פעולה שמטרתה לחבל בתנועת־השיחור של העם הערבי, לסייע בידי האימפריא־ליזם, לשמש צבא נגד ברה"מ וכדומה. אולם אני כבר לא ישבתי או בארץ, ואין הדבר נכנס למסגרת עדותי זו.

פ.ק.פ. קיבלה את בקורת הקומינטרן והשלימה עם דרישתו לערביזציה ללא הסתייגות ובתקוה למלא אחריה. האופוזיציה שהיתה במפלגה לעגה לא־ידה, התנקמה במנהיגות המפלגה, וסופה שמתחה בקורת על הכל: על היישוביזם וגם על הערביזציה, שבה לא האמינה.

היציאה מגיטו סמורגון

דניאל, יוצר תורת היישוביזם, שנטע בנו תקוות ורודות בדבר תפקידו המהפכני של היישוב בארץ. בתהליך הדיפרנציאציה המתחולל בו, בראדיקליזציה שהוא מביא עמו בהתפתחותו, החל להתלונן על הקללה הרובצת על פ.ק.פ., שאינה מסוגלת לצאת מתחומי "סמורגון" (הקומינטרן היה גורס: "הגיטו היהודי"). אולם דניאל לא הסתפק בפאראפראזה והוסיף להוראות הקומינטרן נופך משלו: ערביזציה פלוס בולשביזציה, דרש. אפשר שבכך ביקש להקהות את חודה הריאקציוני של דרישת הקומינטרן בדבר העוזרים והמנהיגים, ואולי באמת סבר, כטענתה של האופוזיציה, שפך ייפטר מן היסודות הממורמרים, המבקרים התמידיים, הפסולים להיות חברי מפלגה על-פי עקרונות הבולשביזם. ומה עוד שנקודת-ראותו של הקומינטרן התקרבה אז לטענות האופוזיציה, שאותן דחתה מוסקבה בשעתה, ומשום כך הפכה אופוזיציה זו מסוכנת יותר במפלגה.

סיסמת ה"בולשביזציה" היתה אז באופנה בתנועה הקומוניסטית העולמית. גלי המהפכה הסוציאליטית והאנטיאימפריאליסטית נהדפו באירופה ודוכאו בהודו, במארוקו, בסוריה ובסין. בוו האחרונה גילתה הבורגנות הלאומית את "מהפכנותה" בדיכוי שהיה אכזרי פי כמה מן הדיכוי האימפריאליסטי. גם התקוות שנתלו בוועד האנגלי-רוסי, ובאפשרות למשיכת היסודות השמאליים בתנועה הסוציאליסטית לצדה של התנועה הקומוניסטית, נתבדו. העולם נכנס אז לעידן שהקומינטרן הגדירו כ"עידן ייצובו של הקאפיטליזם", ועל המפלגות היה להיערך למאבק קשה, אולי גם מחתרתי, ולשם כך ללמוד מן המפלגה הבולשביסטית, להתארגן על-פי עקרונות הלניניזם — כלומר, להיות מפלגת מהפכנים מקצועיים בלי שום מטען מיותר. רוב חברי פ.ק.פ. שידעו על "עידן הייצוב" מי מקריאת ה"אינפרקור" ומי מן העתונות הרוסית, ועל הרוב מהרצאות שהושמעו בנושא זה במפלגה, קיבלו את תורתו החדשה של דניאל ברצון, מתוך תקוה שהיא תוליך את פ.ק.פ. לערביזציה ובאמצעותה — אל ההתקרבות היהודית-הערבית המיוחלת.

(המשך יבוא)

הערות

1. ר' "קשת" כד.
2. ר' שם.
3. Internationale Presse-Korrespondenz, "קורספונדציה של העתונות הבינלאומית", שבועון הקומינטרן. היה מופיע בלשונות רבות, ובימי הקונגרסים היה מופיע יומיים.
4. אסתקאל — עצמאות בערבית.
5. ר' "קשת" יח.
6. אולם לשתית בירה.
7. קוט"ו — בראשית-יבות (ברוסית) "אוניברסיטה קומוניסטית של עמלי המזרח".
8. סמורגון — העיריה היהודית הטיפוסית ברוסיה הלבנה לפני המהפכת-אוקטובר.

יחיאל חזק: מולחמה היתה בארץ

גבת עיני היתה קרועה מן השכבים אשר נתזו בה,
והלילה כמו מכבש נסע.

והחילים חצו את הנהר ובראשם המתופף
צעד. ריסי עיני ארכו, הי ליעבביש ארד.
שאון התף טפס עם זרם הנהר. צלח בי
רעד. בקשתי בוא בין השורות, להתחבא
בקשתי בין החילים, עקוב להיות כמהם
מדרך — ארכה המלחמה, ארכה. לא מתי.
על עור התף הבהיקה המונתך גשפחת.
פזרתי את אהבתי שבבים בקרקעית היס.
חפצתי להרים, צעקתי: ארץ. עופות דורסים
נחתו. צעקתי: ארץ... בפיהם היתה לטרף.

מנגד צעקתך עברה על עור התף ואנכי
במשבבי קפאתי.
במשבבי קפאתי.
לחשת לי, ארץ, ארץ — עמי עזוב!
המלחמה היתה בארץ.

החילים צלחו את הנהר כאלו לא הייתי.

בדרך חזרה

עָכְשׁוּ כְּשֶׁאֶעֱבֹר אֶת הַמְּדָרוֹן הַזֶּה שְׂאֵהֲבִיתוּ לִי,
 בְּיָדְכֶם וְקוֹנִים, לֹא אֲנַגֵּף בְּאַבְנִים. הָרוּחַ תִּלְהַט וְלֹא
 תוֹבִישׁ.

פְּתָאם קָמִים שָׁמַיִם בְּעֵינַי, פּוֹרְחִים בְּאַבְנֵי —
 וְלֹא אֲדַע,

שְׂכָךְ פָּנַי הַכְּחִילוּ,

וְאֵיךְ לְחַשׁ נְחֵשׁ נִשְׁף בְּעַקְבֵי,

אוֹלֵי רַק יָם, אוֹלֵי שָׁמַיִם וְהַכְּחַל הַזֶּה

לֹא מוֹת — —

כְּמוֹ אֲזוֹ בְּנִדְוֵי מִקְרָן אֵלַי קָרוֹן לְחַשׁ לִי סֹדֵק
 צֵר שְׂמִדְרוֹנֵי חֲשׂוּף.

אֲרָבָה לִי אֲזוֹ הַשֶּׁמֶשׁ כְּמוֹ עַקְרָב מִמַּחַת אֲבֹן
 בְּנִדְוֵי

עָכְשׁוּ כְּשֶׁאֶעֱבֹר אֶת הַמְּדָרוֹן הַזֶּה שְׂכַה אֲרָף,
 וְאִם חֲשׂוּף,

וְלֹא אֲרָקֵב

וְלֹא הַשֶּׁמֶשׁ תוֹבִישׁנִי,

תְּקַמְנָה שְׁתֵּי עֵינַי מִחֲרִיָּהֶן כְּחִלוֹת, רַק יָם.

אוֹלֵי שָׁמַיִם

אנדרה שוראקי: ישראל וישנועאל

ב־1 במרס 1965 פירסם העתון "על המשמר" ראיון שבו אמרתי לכרמלה לכיש: "דרך השלום בין ישראל והערבים עוברת את אפריקה הצפונית". כעבור שבעה ימים, ב־7 במרס 1965, במרחק כמה מאות מטרים מן המקום בו נתתי את הראיון לכרמלה לכיש, כינס הנשיא חביב בורגיבה בירושלים, בעיר העתיקה, את העתונאים והשמיע לפניהם את ההכרזות המרעישות שעוררו התרגשות עזה כל־כך אצל כל המתעניינים ביחסים בין הערבים למדינת־ישראל.

דבריו של חביב בורגיבה כמו באו לאשר מה שאמרתי לעתים קרובות בצורה ברורה מאד. עם זאת אין בי הרגשה שניבאתי נבואה כלשהי. דבריו של חביב בורגיבה, המאמרים שפורסמו ב"זין אפריק", כמו גם ספרים מדרגתו של "הסיכסוך היהודי־הערבי" שפורסם לא מכבר על־ידי עבד אל־קאדר, לא יכלו להפתיע אלא את האנשים המכירים את העולם הערבי היפרות חיצונית בלבד המתבטאת, ברוב המקרים, בבורות עמוקה. אלה שבתחילה גילו כלפי דבריו של בורגיבה מידה גדולה של ספקנות, ואחרי־כן מידה של הפתעה ללא שום הסוואה, הוכיחו בפשטות שלגביהם העולם הערבי בכללותו הוא עולם בלתי־ידוע. מר אבא אבן, במאמר שפרסם ב"אזבורואטר די מואיין אוריין" על יחסי היהודים והערבים, הפליא לנתח את התהליך שבסופו של דבר לא די שהקפיא את יחסי ישראל והערבים אלא אף יצר מיתוסים ממש. בתעמולה הערבית מופיעה ישראל כאחד ממכשירי השטן. כשאנו קוראים את העזונים התוקפניים ביותר נגד ישראל המופיעים בערבית רואים אנו שאין שום יחס ושום דמיון בין אותה ישראל שהם מתקיפים לבין ישראל הממשית. בצדק אמר טאלייראן בשעתו: "המוגזם אינו נחשב". לטוב־המזל הרי התעמולה המופרות הזאת של אי־אלה עתונים ערביים מגדישה את הסאה ומכזבת עד כדי כך שהיא מחטיאה את מטרתה. בין ההגזמות של תעמולה זו, המתימרת לכפור בעצם קיומה של ישראל, נזכיר את העובדה שבלבנון, למשל, יש כמה כנסיות נוצריות שבהן שוב אין משמיעים את פסוקי התהילים המזכירים את ישראל. הנה כך עצרו הירדנים בימים אלה בישוף לבנוני במעבר־מנדלבאום כדי למנעו מלבקר בישראל. כך גם רוצים להסב את הירדן לאחור כדי למנעו מהשקות את אדמותינו. סירוב זה להכיר במציי אות הוא בגדר מקרה טיפוסי של ניפור נפשי. ספק בידי אם אפילו אלה המפליאים בדבריו נאצה אפוקליפטיים נגד היהודים הולכים שולל בעצמם אחר משחקם שלהם. על־כ־לפנים, ידוע לי שנאומים אלה אין להם כל השפעה על שכבות הצמרת הערביות אף לא על המנהיגים הנותנים היתר לדברי הסתה מעין אלה. אין ספק כי באופן זמני נראה להם תמיד שפדאי לנופף את צלם השטן מעל ראשי ההמונים כדי שיהיו מוכנים יותר לעבוד את האל הטוב. האלוהים הטוב במקרה שלפנינו מחליף

את שמו ואת תארו, הכל לפי התקופות והארצות, אבל תמיד כדאי לו שיוכל לסמוך על שירותיו של השטן.

הקומדיה הזאת, שאורגנה על-ידי התעמולה הערבית, סופה שפעלה פעולתה על הישראלים עצמם. בסופו של חשבון, ובפרט מאחר שעלינו לעמוד בפני גזומותיה, חושבים בישראל שאכן מאמינים הערבים שאנחנו השטן. ואין הדבר כך.

למיתוס של ישראל השטנית, שבו מנופפים הרודנים הערביים מעל לראשי המונייהם הנכנעים, מקביל בישראל מיתוס אחר: זה של עולם ערבי שהוא מונוליתי בתכלית. תמיד מדברים על הערבים משל כאילו היתה במושג הזה איזו ממשות מוחלטת, וכאילו מקביל היה באופן מדויק ומונוליתי לאיזו מציאות חברתית או מדינית. אפשר היה לנתח במידה רבה של הומור את הדפוסים המקובלים שנוצרו בישראל, בסופו של דבר, הודות לתעמולה הערבית, שאף אנו נפלנו לה לקרבן. הדפוסים האלה אין להם שום הקבלה במציאות, מצד האמת ההיסטורית, החברתית והרוחנית של האסלאם. אם רצוננו שיהיה לנו איזה סיכוי להבין את משמעות הדבר שהשמיע בורגיבה בירושלים, אם רצוננו שיהיו לנו איזה סיכויים להבין את המזרח התיכון, את אפריקה הצפונית ואת כלל העולם המוסלמי והעולם הערבי, צריכים אנו להשתחרר ולהיחלץ מן הדעות המוסכמות האלו שאנו כופים על עצמנו ואשר, בסופו של דבר, אדם מתחיל להאמין בהן, בלי להבחין שאינן אלא מיתוסים שלידתם במיתוסים אחרים. מן הדין שיהיה בנו האומץ לקום נגד המיתולוגיה הזאת ולהמירה בידיעה ברורה, מדויקת ובעלת כושר-הבחנה של העובדות שהיא מכסה עליהן ומסתירתן. העולם הערבי, העולם המוסלמי, רחוק הוא מאד, בלי שום ספק, מן הדמות המונו-ליתית שהוא מתימר לשוות לעצמו.

הארצות הערביות רחוקות מהיות מונוליתיות והן עשירות וגדושות שוני וסתירות שהם בעת-יבועונה-אחת החוק והמורשה של ההיסטוריה המשותפת שלהן. האסלאם משתרע מחופי האוקיינוס האטלנטי באפריקה ועד לגבולות הודו. הנה כך הוא תופס חלק עצום של שתי יבשות: אפריקה הצפונית, המזרח הקרוב והתיכון, הודו, אינדוד-נזיה, סנגאל; אם נעקוב אחר הקו הזה הרצוף כמעט, המתמשך מאיי-הודו-המזרחית ועד סנגאל, נראה איך מסתמנת על-פני מפת הארץ מעין קשת-מעגל, כביכול "חצי-הספר של האסלאם". ברור שבקיסרות הזאת הנרחבת מרובים ההבדלים באוכלוסייה, בגזע, בלשון, בעבר ובגורל ההיסטורי. נביא דוגמה אחת בלבד: נהוג לומר שבני צפון-אפריקה הם ערבים. מבחינה היסטורית ואתנולוגית זהו הבל. בני צפון-אפריקה הם מגזע הודו-אירופי, לשונם המקורית, הברברית, איננה לשון שמית: מאז המאה השביעית הגיעו למאגרם בסך-הכל כמה רבבות ערבים, בני-פמלייתו של מוחמד, ואלה שעזבו את חצי-האי ערב כדי ללכת בדרכם. הערבים האלה הטביעו חותמם בעממים של צפון-אפריקה, אבל מבחינה אתנית הרי הללו רחוקים מאד מכובשיהם, אשר לפני תריסר מאות-שנים נתנו והעבירו להם את חוקיהם, לשונם ודתם. בקהילת האסלאם מוצאים אנו חוזר ושוב בכל מקום את השוני הזה התדיר בקיבוצי אנוש, בעבר, במנהגים, באקלים, בהרגלי מחשבה וחיים. "אנא מוסלם" (אני מוסלמי),

יאמר התורכי, הלבנוני, הירדני, הערבי, הפרסי, המצרי, הלוכי, התוניסי, המרוקאי, האלזיראי, הפאקיסטני, תושב סומאליה או הסנגאלי: למרות הדבקות הזאת שבעקרון בצורה מסוימת של אחדות — השואבת מתוך אמונת-יסוד דתית עמדה משותפת ביחס לאלוהים, לעולם ולבני-האדם — הרי תמיד יכריע השוני את האחדות.

הבה נפנה אל לשון המספרים. כמה פנים לסטאטיסטיקה, הכל לפי בעליה; כמה מבני המערב רגילים להפחיתו, ואילו מחברים ערביים נוטים לפעמים להפריז בה, כמדומה. נניח שאפשר לנקוב בסך-הכל במספר של 370 עד 405 מיליון מוסלמים. הבה נדגיש מלכתחילה שהקבוצה האתנית והלשונית המגובשת ביותר במכלול הזה איננה כלל זו של הערבים או של המסתערבים. בראש צועדות הודו ופאקיסטן, המונות לערך מאה מיליון מן המחזיקים בדת המוסלמית. קבוצה זו אין לה שום אחדות לשונית הואיל והלשוניות העיקריות המדוברות בפי רבע מן העולם המוסלמי הן אורדו, הינדוסטאני ובנגאלי. מאזיזה מונה 80 מיליוני מוסלמים, תורכיה מונה 21 מיליונים, אבל 40 מיליוני תורכים מוסלמיים חיים במסגרת העולם המארקסיסטי. מנקודת-מבט סטאטיסטית הרי הקבוצה הערבית והמסוערבת מונה 60 מיליונים לכל היותר ואינה באה אלא במקום הרביעי, במעמד שווה, פחות או יותר, מצד אחד עם האיראנים והמסתארנים (שמהם רק 15 מיליונים חיים באיראן) ומצד שני עם האסלאם של אפריקה השחורה. נוסף ונאמר שמתוך 60 מיליוני הערבים המגדירים עצמם כערבים יש למנות 40 מיליוני מסתערבים, שעל-הרוב לא היה להם, לפני התאסלמותם, שום מגע עם העולם הערבי והשמי. מבחינה אתנית, אם נביא בחשבון את העובדה שהיהודים הם עם ממוצא שמי, שהעברית גם היא לשון שמית, נוכל לקבוע שהיהודים קרובים לערבים יותר מאשר, למשל, שבטים אלה או אחרים של אפריקה הצפונית שאינם דוברים ערבית: הברברים של האטלס התיכון, למשל, שמעולם לא קיבלו שום השפעה ערבית בלתי-אמצעית, פרט לזו של הדת המוסלמית. קביעה זו איננה פאראדוקסלית אלא למראית-עין: נשתמרה בה אמת עמוקה מאד בעיני ההיסטוריה, לא רק בעיני ההיסטוריה של העבר אלא גם בעיני זו שנכתוב אותה יחדיו לעתיד לבוא. ואם גם כל ישראל מדברים עברית, שהיא לשון-אחות לערבית, הרי למעלה מ-30% מן הישראלים עודם דוברי-ערבית גם כיום.

הנה כי כן מעוף-עין שטחי ביותר על העולם הערבי מלמד שעולם זה מצטייר כאוניברסליות הפונה אל כל אדם ואל כל גזעי האדם. תחת שתהיה מציאות מוגזרת ליתית, רואים אנו היטב שהיא מורכבת כמין מעשה-הפסיפס ססגוני ביותר, לא רק מצד הגיאוגרפיה והאתנולוגיה אלא אולי עוד יותר מזה מצד ההיסטוריה. כל משפט חותך שנוציא על האסלאם, כל הערכה כללית לגבי העולם הערבי, הם כוונים מבחינה עקרונית. העולם הזה הוא רב-פנים עד-להפליא בזמן, וכן גם במבנה הכללי של המחשבה, האמונה, המדיניות והכלכלה.

אבל ריבוי-הצדדים הכולל הזה מופיע גם בתוך כל אחד מן האזורים המצטרפים בכללותם ל"דאר אל-אסלאם". הרי, למשל, ארצות כמארוקו, אלזיריה, תוניסיה: שלש הארצות האלו הן יחידות מובדלות-לעצמן, לא רק אשה כלפי רעותה אלא גם

כל אחת בתוכה; בכל אחת מהן אנו מוצאים ריבוי של רמות־חיים, של תרבויות, של חטיבות אֶתניות מובהקות עד כדי כך שגם באשר להן אי־אפשר להגיע לשום הכללה שלא תהיה כוזבת.

למחרת המלחמה, בצאתי מן המחתרת של המאקי, כתום תקופת המאבק המר נגד הפולש הנאצי באירופה, שיחק לי מזלי והתחלתי בקאריירה של שופט באלז'יריה. מילאתי את התפקידים האלה בהרי קאביליה, ולמדתי להכיר מקרוב מאד את האוכלוסים המאוסלמים, והמוסלמיים, של קאביליה העליונה. לא מקרה הוא שבן־בלה, שנולד במחוז אוראן, במארנייה, דן למיתה, בפעם הראשונה, את עמיתו הוותיק מן המחתרת ומן המלחמה נגד צרפת: עית אחמד. עית אחמד, שאחרי־כן קיבל חנינה, הוא קאבילי מן ההרים הגבוהים האלה שעתה־זוה הזכרתים; הוא קאבילי, ובין שני המנהיגים המוסלמיים האלה אין כמעט שום דבר משותף. הם מיצגים שני טיפוסים־אנושי, שתי חטיבות אֶתניות, שתי מסורות תרבותיות, שתי ציביליזציות שונות עמוק ביניהן. בפועל הם מאוחדים על־ידי שני כוחות הזרים להם מהותית: האחד בא מחצי־האי ערב, ועשאים מוסלמים; השני, מערבי במקורו, שבא מצרפת, עשאים לאומנים. הגורמים האלה הדתיים והלאומיים הם אדירי־כוח ביותר, ואף־על־פי־כן הרי תחת חזיתם חוזרים אנו ופוגשים במציאות מורכבת ביותר, רבת־פנים ביותר, שאֶל לנו לשכוח אותה לעולם. בה אנו פוגשים משעה שאנו יוצאים מתחום ההפשטות והספרים וניצבים פנים־אל־פנים מול העובדות הממשיות של העולם הערבי. הדוגמה של אלז'יריה, הדוגמה של בן־בלה ועית אחמד, יכולה היתה להישנות לגבי כל אחת מן הארצות הערביות, וביתר־ייחוד לגבי אלו שבמזרח התיכון, שאף הן מורכבות פסיפס של עממים, מסורות, תרבויות, טיפוסים־אנושי שונים השרויים בניגוד־נצח זה לזה, בתוך קילוח החיים הנמשך של נחילי־אדם שוקקים ביותר.

אפילו ארץ שהיא מונוליתית במסורתה, כגון מצרים, אשר מאז ראשית קורותיה ידעה משטרים מונארכיים מטיפוסים ריכוזיים ביותר, מסתירה ריבוי־פנים מופלג תחת למבנה המונוליתי המסורתי שלה. בצד הרוב הסוני יש שפעת כיתות מוסלמיות. במישור הדתי עלינו להביא בחשבון גם קופטים, יוונים־אורותודוקסים, קתולים, פרוטסטנטים. הגיוון הדתי הזה אינו ולא־כלום לעומת רוב־הצדדיות של השכבות החברתיות. הרוב הכפרי החזק של האוכלוסיה הוא בעל רמת־חיים נמוכה מאד. ההכנסה השנתית הממוצעת בשורות הפרולטריון החקלאי עומדת על 30 דולר לנפש. בצדו של תת־פרולטריון עצום זה יש מעמד של בעלי־נכסים ואנשי־עסקים, השורר ביד רמה בתוך המסכנות הכללית של הארץ: מכאן הבדלים חברתיים עצומים, אשר משטרו של גמאל עבד אל־נאצר עדיין לא הצליח למחותם. ברובד עמוק עוד יותר מוצאים אנו במצרים כור־היתוך בלתי רגיל שבו נפגשו מסורות אפריקאיות שעודן קיימות ועומדות, שקיבלו תגבורת מן הזרם הנגרו־אידי שבא מן הדרום בדרך סודאן ועמק־היאזור. על ההשפעות האפריקאיות האלו יש להוסיף את השפעות המזרח הקרוב, ואחרי־כן את אלו של המערב, שבסופו של דבר שינו את צביונה המונוליתי של מצרים והטביעו בה חותם של שוני מופלג.

אין כל צורך לעמוד כאן על הסיכסוכים התדירים בין המדינות הערביות לבין עצמן, גם לא על הניגודים הפנימיים שעזה פעולתם בכל הארצות האלו. תופעות התחרות, המחלוקת והמלחמה הן נורמליות בעולם שהשוני עמוק בו כל־כך כבבית האסלאם, "דאר אל־אסלאם". מצד שני, אין מאבקים אלה מונופול לעולם הערבי בלבד. אנו מוצאים אותם בכל מקום בו קיימת חברה אנושית, והם מרים וארסיים שבעתיים שעזה שחברה אנושית זו יוצאת מתוך משבר ממושך, מתוך תרדמה ממושכת, ותרזה לה דרכים של ביטוי־עצמי חדש.

בכל אשר נפנה ברחבי העולם המוסלמי, אם בפזורה המוסלמית הקיימת באירופה, באפריקה, באמריקה הדרומית, באסיה, ברפובליקה העממית הסינית המונה עד 20 או 30 מיליוני מוסלמים, ברפובליקה ההודית, במאָלזיה, בברית־המועצות, מקום ש־25 עד 30 מיליוני מוסלמים חיים בצל המשטר הקומוניסטי, הגיוון הוא חוק לעדות האלו. באותו שוני נתקלים אנו בארצות שבהן רוב מוסלמי חזק ושליט, בין באל־באניה, שהיא הארץ האירופית היחידה בעלת רוב מוסלמי, בין באינדונזיה, בפאקיס־תן, באיראן, באפגניסתן או בתורכיה, שהן, יחד עם העדות המוסלמיות החזקות של אפריקה השחורה, כלל האסלאם שאינו־ערבי. אותו גיוון מופלא חוזר ומופיע במו־רי־טאניה, באלזיריה, בתוניסיה ובמארוקו, בלוב, הארצות שהן־הן המגרב הערבי והמסוערב, כמו גם בסודאן, באפריקה הצפונית־המזרחית, המונה 8 מיליוני תושבים (בכללם 400,000 נוצרים שחורים במחוזות־הדרום). הוא הדין גם בשכנותינו הקרר בות, בלבנון, שהיא "המפתח והמנעול של המזרח", לפי ההגדרה המסורתית, ארץ מערבית־כביכול ופלוראליסטית במהותה, הממשיכה בימינו במסורת הקדמונה של כנען. השוני חוזר ומופיע בסוריה, שבה אין הסיכסוכים פוסקים בין המעמדות והכיתות; וכן גם בממלכה הירדנית, ואפילו במצרים.

השוני הוא חוק האדם. העולם המוסלמי הוא רב־פנים עד־להפליא מפני שהוא עולם המורכב בני־אדם ומפני שמה שנכון לגבי האדם נכון גם לגבי האדם הערבי, לגבי האדם המוסלמי. עלינו להילחם בציור השיגרת, שאותו אנו מקבלים לעתים קרובות מדי, של עולם ערבי מונוליתי; עלינו לעקור מתוכנו את המושג הזה, אפילו במה שנוגע לאדם הערבי. הבה נקח לדוגמה את מצרים, שמכל הארצות הערביות היא האוניפורמית ביותר, ואשר תעמולתה הארסית ביותר, המאורגנת ביותר, תלויה כל־כולה באדם אחד, המעמיד פנים של גוש מוצק של תוקפנות ואיבה כלפי ישראל. הסתכלו־נא היטב יותר, התבוננו־נא בקאריירה המדהימה של גמאל עבד אל־נאצר, מיום שהוציא את השלטון מידי נגיב. ראה תראו שהמונוליתיות הזאת יש בה סדקים, שפל מה שמושמע על־ידי שירותי התעמולה, תחנות־השידור והעתונות לא תמיד הוא משקף את מחשבתו של ה"בוס". כדי לבסס ולחזק את שלטונו היה עבד אל־נאצר זקוק לאגדה: הוא השתמש באגדה של ישראל, אבל ברור שביסוד מחשבתו ופעולתו לא הכריעה האגדה הזאת את סגולותיו העמוקות של ריאליסטן מדיני. בן־גוריון סיפר לא מפבר בפומבי את המעשה באותו דיפלומט אמריקאי שבא לתווך בינו לבין נאצר ואשר מסר לו את הכרתו העמוקה של נשיא הרפובליקה־הערבית־

המאוחדת, שהסכם בין ישראל ומצרים הוא בגדר האפשר. נאצר הוסיף בזמנו שאם עדיין לא נתגשם הסכם זה הרי זה מטעמים של מדיניות-פנים מבחינתה של מצרים. הוא קיבל את הרעיון של שלום עם ישראל, אבל אם ייחתם השלום הזה, כלום יוכל להוסיף ולעמוד בראשה של מצרים? אף-על-פי-כן, כשהוא לעצמו יש בו בנאצר מידה מספקת של ריאליזם מדיני כדי שיבין מה-כבירות תהיינה האפשרויות שתפתחנה לפני מצרים מיום שתעשה יד אחת עם ישראל.

הנאומים שהשמיע בורגיבה בירושלים, בלוב, באיראן, בתורכיה, ביוון, ביוגוסלביה, כמו גם בטלביזיה הצרפתית, עוררו התעניינות עצומה — ובדין. אבל ראוי היה לשים לב שעד לשלב מאוחר-ביחס לא מיחה גמאל עבד אל-נאצר כלל נגד הרעיונות שהעלה בורגיבה; ברובו זמן שהעיתונות והראדיו המצריים תקפוהו בגלל הדברים שהשמיע על בון ועל מצרים, עדיין לא צוינה שום תגובה ממשלתית חד-משמעית על ה"פצצה" הישראלית שהטיל בורגיבה. ודאי הדבר, ובורגיבה הרחיב את הדיבור על נקודה זו, שאת דבריו השמיע לאחר שנועץ במנהיגים הערביים הראשיים, ובכללם נאצר עצמו. מכאן חשיבותם המופלגת של דברי בורגיבה, שהקרקע הוכשרה להם תחילה במאמרים שפורסמו ב"נ"ן אפריק" על היחסים היהודיים-הערביים.

הנה כך, בירושלים, במקום שבו נעוצים שרשים משותפים, הרהיב מנהיג מוסלמי עוז להכריז על שאיפתו לשלום, על רצונו בדו-שיח, על תקוותו לשיחות-פעולה. בשאתו את קולו, לא די שהעלה רעיון חדש; הוא הרג אגדה, זו אגדת המונוליתיות הערבית. דבריו התגלגלו למרחקים מפני שהם אמת. אני סבור כי גם בצד הזה הישראלי של העיר ירושלים הרג בורגיבה אגדה. החל בנאום הזה, בהצהרות האלו, אפשר עתה לפתוח בדו-שיח אמיתי. אלה המעמידים כנגד נאומיו הנוכחיים של בורגיבה הצהרות קודמות וסותרות אינם מבינים אל-נכון את מובנם של דבריו. למעשה הרי באביב של 1961 אכן השמיע בורגיבה נאומים ששונים היו ברוחם מעט מאלה ששמענו בירושלים ב-1965. הכרזותיו בניו-יורק ב-1961, שכבר התישנו, באו בתשובה על פנייה מגושמת מצד עתונאי יהודי, שביקש לקבל מבורגיבה נקיטת-עמדה שעדיין לא היה הלז מוכן להשמיעה. כן גם הדגישו שבאנקרה שם בורגיבה סייגים לדברים שהשמיע בירושלים ימים אחדים קודם-לכן. גם כאן יש ויש להדגיש שהנשיא התוניסי מעולם לא טען שהוא מקבל את כל העמדות הישראליות; אין הוא מבקש להעלים דעתו מן העובדה שעדיין קיים סיכסוך עמוק. הוא אומר — וזהו החידוש! — שכדי לישב את הסיכסוך הזה יש צורך לא במלחמה, שרק תוסיף הריסות על הריסות בלי לפתור שום בעיה, אלא בדו-שיח, משא-ומתן, שלום. כך גם דעת הרוב העצום של יושבי ישראל, כך דעתם של כלל היהודים בפזורה. זו פעם ראשונה מצהיר דובריה המוסמך של חברה חשובה בליגה הערבית יחד אתנו על רצון בשלום. ובכך הוא פותח בדו-שיח החייב להקדים ולבשר תקופה חדשה בתולדות המזרח הקרוב.

דו-השיח הזה, הנחוץ, הוא אפשרי פי-כמה משום שאליו מתאוים, ובו רוצים, אלה המכירים את הארצות הערביות, שנהירות להם הלשון, הציביליזציה והתרבות הנפלאה של האסלאם. יודעים הם הללו שמאחורי בורגיבה ניצבים, בכל רחבי דאר אל-אסלאם,

אלפי משכילים, אנשי־רוח מוסלמיים, שגם הם רואים בעין יפה התקרבות ישראלית־ערבית העשויה לשנות את פני המזרח התיכון מן הקצה אל הקצה ולהניב תוצאות מרנינות בהיסטוריה האנושית בכללותה במחצית הזאת של המאה ה־20. מתוך תמהון על הדברים שהשמיע בורגיבה בנייר־יורק ב־1961 שיגרתי אליו מכתב מתאריך 12 ביוני 1961, שאפשר לפרסמו כיום משום שלא קיפח מאומה מאקטואליותו.

אישי הנשיא,

הצהרותיך על המזרח התיכון בימים האחרונים עוררו הד רב בישראל. לפיכך רואה אני חובה לעצמי לשלוח לך את עדותי, עדותו של יושב ירושלים שלא ניתק אף אחד מקשריו עם אפריקה הצפונית מכורתו.

כמוך, ככל אלה העומדים על פרשת־הדרכים שבה נפגשים המזרח והמערב, ככל החולמים על שלום בין אנשי הרצון הטוב, כך גם אני רואה את בעיית היחסים בין המדינות הערביות — ובמיוחד מצרים — לבין ישראל בכל חומרתה. ודאי הדבר כי הפתרון לבעיה הזאת יתרום תרומה גדולה לקביעת כיוונה של ההיסטוריה העולמית בהמשך המחצית השניה למאה ה־20.

לכן חשוב הוא ביותר שתוכל לאמוד את התהום המבדילה בין המצב באלזיריה לבין המצב בישראל, שבנאומך בנייר־יורק מתחת קו של הקבלה ביניהם. רואה אני עצמי כשר במיוחד לדבר אליך על ההבדלים האלה הואיל והנני יליד אלזיריה, ארץ שבה חיה אמי ובה נעוצים קשריה־נאמנות־יהודיות שלי כמו גם מקורותי.

העם היהודי איננו חדש־מקרב־בא בארץ־הקודש, כמו שהיה העם הצרפתי ב־1830 חדש־מקרב־בא באלזיריה.

הקשרים בין העם היהודי לארץ־ישראל ראשיתם נעוצה באבינו הקדמון המשותף, אברהם, "אבי המאמינים" — כלומר, בשיח ההיסטוריה. קשרים אלה לא נותקו מעולם אפילו לאחר שנפלה ישראל קרבן לקולוניאליזם הרומאי, במאה הא' לספירה הנוצרית.

משך אלפיים השנים שעברו מאז חורבן המדינה היהודית על־ידי הקיסרות הרומאית חלמו היהודים המפוזרים והמגורשים מארצם תמיד על קימומה של מולדתם. משעה שאיפשרו זאת התנאים ההיסטוריים. ניגשו למלאכה כדי להגשים את האידיאל של שיתרום הלאומי. מנקודת־מבט זו הרי אם אמנם יש יחס של דמיון בין המצב באלזיריה למצב בישראל, האמת ההיסטורית מחייבתנו להסכים שהוא מעמיק הרבה יותר ממה שהטעמת אתה בנייר־יורק.

באלזיריה נמשך הכיבוש הקולוניאלי 131 שנים. בישראל הוא נמשך אלף ותשע־מאות שנה; אבל הולדתה של מדינת־ישראל מציאת תיקון, ביסודו של דבר, לעול ההרסני שחוללה מעצמה אימפריאליסטית, היא רומא. והעובדה שכיבושה של ארץ־הקודש על־ידי מעצמות זרות, בשינויי־צורה שונים, נמשכה והלכה בזמן, אינה משנה ולא־כלום לגבי מהותם של המאורעות.

תחייתה הלאומית של ישראל אכן מתקנת היא את התוצאות הרצחניות של יזמה קולוניאליטית ואין היא כשלעצמה יזמה חדשה מסוג זה. ובמובן זה בולט הבדל נוסף כשאנו משווים את המצב באלזיריה לזה שב־ישראל: כאן היהודים הם העמלים כדי לבנות מחדש את ארצם.

אין הם מצלים את כוח־העבודה המקומי למטרות של רווחים אנוכיים. היהודים עצמם ניגשו למלאכה; הבנאי הבונה את הערים, האיכר המוציא יבולים מן המדבריות, היערן החוזר ומוריק את הסלעים הצחיחים, הפועל השכיר, סולל־הדרכים כמו גם החייל — כולם יהודים: עם השב לתחייה על אדמתו העתיקה.

באחד הימים, הרשני־נא להביע את התקוה, אישי הנשיא, נזכה לקבל את פניך כאן ואתה תעמוד מעצמך על ההבדל המובהק שבין המעשה הקולוניאלי הקלאסי ובין התחייה הלאומית של עם ישראל, של ארץ־ישראל ושל לשון ישראל. כי אכן זה הדבר הבולט לעין — לא רק במעשים אלא בעיקר ברוח המפעמת את חלוצי המפעל הזה, הטבוע בחותם הנצח. לפיכך רחוק הוא ביותר מהתקבל על הדעת שהעובדה הישראלית תסתיים על־פי דרכם של העובדות הקולוניאליות המגיעות אל קצן סביבנו.

ההשערה שאותה העלית בנייר־רוק — ההשערה של מלחמה חדשה במזרח הקרוב, שתסתיים בפירוקה של מדינת־ישראל — עשויה להנציח בהיסטוריה את העול הקולוניאלי של הקיסרות הרומאית ולחזור ולשלוט מעם אחד — הוא העם היהודי — את הזכות לחיי חופש, עקרון אשר למענו נלחמת, אישי הנשיא, ואשר הנחלת לו נצחון בתוניסיה.

כן גם ראויה לציון העובדה שרמת־החיים של הערבים הישראליים נמצאת בעליה מתמדת והיא גבוהה־להפליא בהשוואה לכל מקום אחר, לדאבון־הלב, בארצות השכנות לה. הריב הקיים־ועומד כיום בין מדינת־ישראל לבין המדינות הערביות השכנות ראוי לבוא על יישובו בדרכי שלום. ממשלת ישראל מצהירה זאת בלי הרף: שום בעיה — אף לא הכאובה ביותר, זו של הפליטים הערביים — לא תישאר בלא פתרון משעה שינצח הרצון לשלום במחשבותיהם ובלבותיהם של המנהיגים המצריים.

ואלה השוכנים על פרשת־הדרכים שבה דרו היהדות והאסלאם יחד בשלום יודעים שאיחוד הערבים והיהודים עתיד להביא, בסופו של דבר, תרומה מכרעת לשלומו של הגזע האנושי. מובטח אני כי בדרך הזאת של הצדק והשלום יותן לנו להיפגש ביום הגדול של ההתפייסות בין כל אלה המתיחשים על זרע אברהם.

מתוך הבטחון הוודאי הזה, הרשני להגיש לפניך שני ספרים, האחד מוקדש לתיאודור הרצל, אשר בראשית המאה הזאת ניבא בעת־יובעונה־אחת לתחיית ישראל ולשיחורום של עמי אפריקה ואסיה; והשני המוקדש ליצירתה ולמפעלותיה של מדינת־ישראל. תפילתי עמי שיצירות אלה תבאנה לפני הוד־מעלתך עדות של אמת, שאליה אני מוסיף, אישי הנשיא, את הבעת רחשי־כבודי הנעלים ביותר.*

אנדרה שוראקי

על המכתב הזה יש להוסיף גם זאת, כדי להשיב על התיזה היסודית של התעמולה המצרית: ישראל הקמה לתחייה לא די שאיננה עובדה אימפריאליסטית במהותה אלא שהיא ההיפך הגמור. היא ממציאה ריפאות לתוצאותיה של שואה לאומית שנתחוללה על־ידי הקיסרות הרומאית. הוכחה מרתקת לכך מוצאים אנו כיום בעובדה שכתב־

* מר שוראקי, ציר קבוע של חברת כלי־ישראל־חברים, כתב את המכתב האישי הזה אל הנשיא בורגיבה בזמן ששימש גם יועץ אישי לראש ממשלת ישראל לענייני מיווג העדות.

היד שנתגלו לא מפבר במדבר הנגב ונכתכו לפני קרוב לאלפיים שנה. כל תלמיד בית-ספר בארץ הזאת יכול לקראם במישרים וכמעט בלי קושי. יש רציפות מרעישת-לב בכל דבר בין ישראל כפי שהיתה לפני החורבן האימפריאליסטי הרומאי לבין ישראל כפי שהיא רואה אור של חיים חדשים כיום בשמש ההיסטוריה של דורנו. אם התיזה של התעמולה הנאצרית כוזבת מבחינה היסטורית, הרי גם בלתי-מדויקת היא במה שנוגע לנתונים הנוכחיים, שאיפשרו את התחדשותה של מדינת-ישראל בשנות 8—1947. הכל יודעים שפדי להשיג את עצמאותה היתה ישראל צריכה להילחם בכוחות המזוינים של הקיסרות הבריטית ועושי-דברה ולנצחם. הכל יודעים גם שהתחייה הלאומית הזאת באה בניגוד לרצונו של הסטייט-דיפארטמנט האמריקאי. בדרך מקרה — הודות לפנייה אחרונה אל הנשיא טרומן מצדו של חיים וייצמן, שהובא אל הבית הלבן בניגוד לכל המצופה על-ידי ידיד ותיק אישי של נשיא ארצות-הברית — הכירה ארצות-הברית במדינת-ישראל ב-1948, בניגוד לרצונו של הסטייט-דיפארטמנט. ולבסוף, הכל יודעים שצבאות ישראל ניצחו את הצבאות הערביים הודות לנשק שנתקבל מהגוש הסובייטי, בפרט מצ'כוסלובקיה, שהרי אז היתה רוסיה הסובייטית תומכת ללא תנאי בהקמתה של מדינה עברית בארץ-ישראל. לפיכך, כאשר נאצר שואל את יושבי אוגנדה — כמו ששאלם לא מכבר — מה היה מעמדם יכול להיות אילו הקימו היהודים את מדינתם בראשית המאה הזאת על אדמתם, טועה הוא בראיית ההיסטוריה, והתשובה על שאלתו היא פשוטה מאד: היהודים סירבו להתנחל באוגנדה, מקום שם הוצעו להם אפשרויות מסוימות על-ידי אנגליה בראשית המאה הזאת. הם העדיפו להתמודד עם קשיים וסיכונים עצומים ולשוב אל מולדתם כדי להשיב לחיים את מולדתם העתיקה מימי התנ"ך.

בורגיבה יגדל בעיני ההיסטוריה אם אמנם תבאנה הצהרותיו האחרונות, בסופו של דבר, לידי חוזה-שלום בין ישראל לערבים. אך למען יתגשם הרצון הטוב שלו ושלנו במציאות המדינית של המאה הזאת, צריכים להתמלא אי-אלה תנאים מוקדמים. ראשון וראשון לכל אלה צריך להיות שבירת הקרח הרוחני החוצץ כיום בין הישראלים לערבים. כמו שקיבל יוסף את פני אחיו במצרים והכירם, כך גם ישראל וישמעאל צריכים לגלות את פניהם החדשים, להשתחרר מכל טינה ופחד ולהכיר זה בזה שאחים הם, בני אברהם, הוא אביהם-הקדמון שחולל בהיסטוריה את המהפכה העמוקה ביותר, זו של המונותאיזם הרוחני המשותף לנו. יהיה צורך במאמץ מחשבתי כביר למען ישובו הישראלים והערבים ויעמדו על שרשיהם הרוחניים המשותפים, על חיי-הצוות ההיסטוריים הממושכים שלהם, חיי-צוות שהיו פוריים ושוחרי-שלום. צריכים הם לחזור וללמוד לדעת כי לשונותיהם, העברית והערבית, הן אחיות, שתיהן שמיות וקרובות מאד זו לזו. ולבסוף עליהם לדעת כי הישראלים והערבים הם עמים שמיים, ששניהם כאחד חוללו אותו מין נס היסטורי שהפך את דתותיהם הלאומיות, דת התנ"ך ודת הקוראן, לשתי תנועות גדולות, אוניברסליסטיות במהותן, שהצליחו ליסד לאנושות כולה את אדני הציביליזציה האנושית.

ועוד נקודה הנראית לנו חשובה: הסכם-שלום בין ישראל לערבים יאפשר להשקיע

מיד מיליארדי דולרים המבובזים כיום על רכישות נשק והוצאות צבאיות במפעלים של פיתוח בארצות המזרח התיכון ובעממיו. לגבי הישראלים והערבים מציין השלום את פתיחתה של תקופת פריחה ובנייה משותפת של כל המזרח התיכון, שפדרך כך יוכל לחזור ולהיעשות אחד המרכזים המזהירים ביותר של הציביליזציה העולמית. שיתוף-פעולה ישראלי-ערבי יוכל להגשים, למשל, את תכנית התעלה מן הים התיכון אל ים-המלח, שהיא כשלעצמה תספק כוח חשמלי די-הוותר לצרכיה של תעשייה חדשה לכל המזרח התיכון. האפקים שפותח השלום כה רחבים הם וכה פוריים עד שיהיה בהם כדי להצדיק די-הוותר את הקרבנות שיהיו שני הצדדים צריכים להסכים להם כדי להגיע להסכם מדיני שיוכל לספק את הכרת-הערך-העצמית, את הכבוד ואת האינטרסים של שני הצדדים.

יהיו אשר יהיו הפתרונות המדיניים שיוכלו להתקבל בסופו של דבר על-ידי ועידת-שלום בין הישראלים והערבים, בין אם נלך בכיוון שהתווה הא"ם ב-1947 (הקמת שתי מדינות בלתי-תלויות, אחת ערבית, והשנייה יהודית, ואיזור בינלאומי בירושלים) ובין אם נלך בכיוון של פ'דרציה יהודית-ערבית, בהתאם לרעיון שהועלה לא-מכבר בשבועון "ו'ן אפריק", ובין אם ננקוט כל פתרון מדיני אפשרי אחר — הרי במציאות האנושית עתידים אנו לחזות בסימביוזה שתתחיל להתגשם מיד עם היפתח הגבולות: הישראלים והערבים יעשו אגודה אחת במאמצים, באנשים, בשיטות, במשאבים ובהון כדי לבנות מחדש את המזרח הקרוב בכללו. הנה על כן לא יהיה טעם בכך שיקשיחו הערבים את עמדתם בשאלה של החזרת הפליטים, שאין איש מערער על זכותם לפיצוי; ברור כי פעולתם הטבעית של החוקים הכלכליים תמריץ את ישראל לפנות אל הערבים שבאיזור מן הסיבה הפשוטה שהמשק שלה, השרוי בהתרחבות מתמדת, זקוק תדיר לאנשים חדשים ולאמצעים חדשים.

הפחתת התקציבים הצבאיים והשקעת האמצעים הללו במפעלים יוצרים, תוספת העצמה שתבוא כתוצאה משיתוף-פעולה בין ישראל לשכנותיה, האמון שיסייע להש-קעות שתבואנה מן העולם כולו ואשר עד-מהרה אולי תגענה להיקף ענקי — אלו תהיינה התוצאות המידיות כמעט שתצמחנה מהחזרת השלום למזרח הקרוב. תוצאות כבירות עוד יותר יוכל מאורע זה להבשיל במישור העולמי. גוש המזרח הקרוב עשוי להחיש את הגשמת ארצות-הברית של אירופה, לסייע להתלכדות השלמה כמעט של אסיה ואפריקה, ולסייע לברית העולמית של אנשי הרצון הטוב אשר רצונם יוכל להיעשות כוח מדיני מכריע שיבטיח את ישועת הציביליזציה, את הקמתו של סדר חדש של שלום ושל חופש, כשם שיבטיח חיפוש ממשי אחר צדק חברתי מותאם להווייתה החדשה של האנושות בשעת עצמתה הגדולה ביותר. כך אפוא, בזמן שהעולם שואף בדחיפות כה רבה להגשמת מטרותיו האחרונות, תוכל ההתפיסות בין ישראל וישמעאל לתת משמעות אקטואלית להבטחה שניתנה לאב-רהם: "והתברכו בכך גויי האדמה"... וכך, לבסוף, אולי שוב יפקוד הגורל את ירושלים הבנויה והמבורכת כדי להבטיח את המפעל הגדול של הגאולה.

יעקב בסר : אח

כְּאֶשֶׁר

פָּרָצָה הַמְּלַחְמָה טְמַנְנִי בֵּין הַשְּׂרָשִׁים,
עֲמָק, בְּתוֹךְ עֵפֶר מְרַתֵּף הַבַּיִת הַהוּא.
שָׁם הָיוּ אֲנָשִׁים שׁוֹנִים, אֲבָל אֲנִי
לא יָדַעְתִּי כָּלֵל אֶת הַעֲתִיד לְקָרוֹת
וְקִרְאֹתִי : אֵמָּה, אֲנִי רוֹצֵה לְלַכֵּת !
וְשָׁם עָמְדָה הַשְּׁלֶכֶת מִצְנוּחַ...
כְּעוֹצֵרֵת הָרֶס...
וְכִרְס אִמִּי תוֹפַחְתִּהָרָה,
וּפְחַד נִהַר אֵל תּוֹכִי מֵאִימַת הַצְּלָבִים עַל חֵלוֹן.
וְחִלְמֹתַי אֲנִי שָׁבָאוּ
אֲוִירוֹנִים.

וְגַב הָאֶסְפֵּלֵט הַתְּקַמֵּר כְּדַבְּשֵׁת גַּמֵּל.
וְנוֹלֵד לָנוּ אַח.
רַךְ וְחַם כָּכֵל הַתִּינוּקוֹת גַּם בְּעַת מְלַחְמָה.
וְאֵמָּה בְּכֹתָהּ מְאֹד —
אֲשֶׁר נָשִׁים מִיְּנִיקוֹת.
הוּא בָּכָה בְּכִי תִינוּקוֹת שֶׁל שְׁלוֹם
מִתּוֹךְ הַרְעַם הַמִּתְאַבֵּךְ בְּעֵשֶׂן
מֵאֲרָבוֹת עֵינַי בְּתִים.
וְצָבַע בְּכִיֹּו אָדָם־שָׁנִי...

שָׁנִים אַחֲזֹתִי קוֹלוֹ בְּיָדֵי כְּדָגֵל
מִתְבַּדֵּר בְּתוֹךְ שְׁנֵי אֲבִיב.
עֲדִין לֹא הִבִּין שֶׁהַקְּדִים אוֹ אַחֵר לְהוֹלֵד.
הַעֲלָה קֶצֶף ;
לְמַחְרֵת כּוֹץ הַפְּחַד שֶׁפְּתוּחִיו,
וְהָאֵח
נָח מְכַרְבֵּל כְּתַרְמִיל מְלֵא וְגֹדוֹשׁ חַיִּים
קְטַנִּים מְאֹד, שֶׁקְטִים מְאֹד.
כְּמוֹ תְּלֵיִים בְּקֶצֶה חוּט
עַל־פְּנֵי הַסְּעָרוֹת.

סיכּוּן וּטְטֵדִיק: נוֹף בְּלִי שֶׁמֶשׁ

אֶפֶסֶל־פִּי שֶׁהִשְׁמַשׁ חֲבִיבָה עָלַי הֵרְבָה יוֹתֵר מִשְׁהִיתָה בִּימֵי נְעוּרַי — בְּשַׁחֲרָנְעוּרַי, אִם אֵנָהג נִימוֹס עִם עֲצֻמִּי — הֵרִי רַק בְּשָׁנִים הָאֲחֵרוֹנוֹת גִּילִיתִי שְׂכָדִי לְהַעֲרִיךְ נוֹף בְּפִרְטֵי הַדְּקִים בְּיוֹתֵר צָרִיךְ לְרֹאוֹתוֹ תַּחַת שְׁמַיִם הַמְּקוֹשְׁרִים בְּעֵבִים. כִּיצוּר חֵי, חֵינִי, הַגְּעַתִּי לִידֵי כֶךְ שֶׁאֵינִי נֹזֶקֶת לְשֶׁמֶשׁ יוֹתֵר וְיוֹתֵר, אֲבָל כְּאֶסְתֵּט, מִצַּד שֶׁנִּי, אֵינִי דוֹחָה אֶת הַכְּדוּר הַשְּׁמִימִי הַזֶּה וְדִבֶּק בְּאוֹר־דְּמוּמִים קִיְמָרִי. דָּבָר זֶה אֵינִי פִירוּשׁוֹ שְׁטִיול בְּמִזְג־אוֹוִיר שְׁקוּי־שֶׁמֶשׁ עֲדִיף בְּעֵינַי עַל טִיול בּוֹרוֹיֶף־מֵטֵר; אֲבָל הַעֲדָפָה זֹאת נֹגַעַת רַק לְמִטִּיל וְלֹא לְצִייר, הַחֲבוּי בְּכָל אָדָם, וְגַם בִּי... וְהַצִּיירִים עֲצֻמָּם מֵהֶם חוֹשְׁבִים עַל כֶּךְ? מוֹבֵן, אֵילוּ יִכּוֹלְנוּ לְשֹׂאוֹל לְדַעוֹתֵיהֶם, כִּי עֲתָה הֵיוּ אוֹצִילוּ, גִּךְקוּ, הַרְקוֹלֵס, סֶגֶרֶס, מֵתִים מֵאָרִיס וְכֵן וְ־ח'וֹךְ בְּתַקּוּפָתוֹ הָרֵאשׁוֹנָה מִסְכִּימִים אֶתִּי בְּהַחֲלֵט, וְאֵילוּ קֵאנְאֻלְטוּ, טִיפּוֹלוּ, פִּיטֵר דֶּה־הוֹךְ, קוֹנְסֵטְבֵּל, הַפְּלֶנְרִיסְטִים, הָאֵימְפֵרְסִיוֹנִיסְטִים, וְיֵלָם מֵאָרִיס וְכֵן וְ־ח'וֹךְ בְּתַקּוּפָתוֹ הָאֲחֵרוֹנָה הֵיוּ סוֹתֵרִים בְּחִימָה אֶת הָאֶסְתֵּטִיקָה שְׁלִי בְּתִבְלִי־הֶשְׁמַשׁ. הוֹאִיל וְכֵן הַדְּבָר, אֵינִי רוֹאָה בְּרִירָה לְעֲצֻמִּי אֲלֵא לְהַעֲלוֹת אֶת הַשְּׁקוּפוֹתֵי בְּלִי עוֹרְתָם שֶׁל מוֹמַחִים וְלְהַצְהִיר, כִּסְתָם אָדָם בְּלִת־תְּלוּי, שֶׁאֵילוּ הֵייתִי צִייר כִּי עֲתָה מְעוֹלָם לֹא צִיירִתִּי פְרָה עוֹטָה מְעִיל שֶׁל אוֹר מְבַהֵיק, כְּדֶרֶךְ שֶׁעֲשֵׂה וְיֵלָם מֵאָרִיס חוֹזֵר־וְחוֹזֵר, וְאֵינִי צָרִיךְ לֹמַר שֶׁלֹּא הֵייתִי מְנַסָּה לְחַקוֹת אֶת הַשֶּׁמֶשׁ עֲצֻמָּה כְּדֶרֶךְ שֶׁעֲשֵׂה וְ־ח'וֹךְ. לֹא הֵייתִי מִתְמַכֵּר לוֹ זֶה הַחֲשׁוֹב שֶׁבְּכָל כּוֹכְבֵי־הַשָּׁבָת; לֹא הֵייתִי מְבֹזָבֹז עָלַי אֶפֶסֶל־מְחִי מִכְּחֹל אַחַד, גַּם לֹא הֵייתִי מְקַבֵּל צְהוּב וְלִבָּן כְּתַחֲלִיף לְזָהָב וְכֶסֶף; לֹא, אֵינִי הֵייתִי מוֹוֹתֵר עַל הַשֶּׁמֶשׁ, מִתּוֹךְ הַתְּפִיסָה שֶׁאוֹר־הֶשְׁמַשׁ מִסְתִּיר מֵאֲתָנוּ אֶת הַדְּבָרִים כְּמוֹ שֶׁהֵם בְּאֵמֶת וְשׁוֹלֵל מֵהֶם אֶת צִבְעָם וְגוֹנָם הָאֵמִיתִים. נוֹף תַּחַת אוֹר־הֶשְׁמַשׁ בְּלִת־אֵמְצָעִי יִכּוֹל שִׁיחִיָּה יִפֵּה כְּתוֹפְעָה אֵינְטֵגְרָלִית; הַנוֹף עֲצֻמוֹ נִרְאָה כִּשֶׁהוּא מְעוֹקֵם דְּמוּת, מוֹחֲרָף, מְפּוֹרֶפֶס, "מְלוֹקֵק" עַל־יְדֵי הַשֶּׁמֶשׁ.

קוֹמוּ וְתִנּוּ עֵינֵיכֶם! יֵעַר, בְּתָהּ, כִּרְדָּשָׁא נִרְאִים בְּהֵם גּוֹנִים דְּקִים הֵרְבָה יוֹתֵר שֶׁל חוּם, אֵרְגָמָן אוֹ יֵרוֹק בְּשַׁעַת זְרוּיֶף שֶׁל אַחֲר־הַצְהֵרִים מֵאֲשֶׁר בְּהִשְׁתַּבְּרוֹת הַעוֹזָה שֶׁל אֶפְקֵסִים שֶׁל אוֹר. בְּתַקּוּפָתוֹ בְּפִרְטֵי, הוֹדוֹת לְתַצְלוּמִים, לְסֵרְטִים וְלוֹרוֹקוֹרִים, אֶפְקֵסִים אֵלֶּה שֶׁל אוֹר — אִם עֵינֶךְ תִּנּוּנָה לָהֶם — נִרְאִים מְלֵאכּוֹתִים בְּיוֹתֵר. הֵם עֲשׂוּיִים־מִן־הַמוֹכֵן בְּצוּרָה מְגוּחַכָּת וּמְפּוֹצָצָת, וְהֵם מִסְמָאִים וּמְכַהִים אֶת עֵינָיו שֶׁל הַצִּייר מֵרֵאוֹת צִבְעִים; הֵם מְדַגִּישִׁים כֹּל מֵהֶם שֶׁאֵינּוּ טְעוּן הַדְּגִשָּׁה וְהֵם מוֹחִים כֹּל מֵהֶם שֶׁהוּא עֵיקֵר. לֹא הָאוֹר אֲלֵא הַצִּבְעָה הוּא הַקּוֹבֵעַ אֶת חוֹתֵמָם הָאֵמִיתִי שֶׁל עֲצֻמִּים; וְהַצִּבְעִים מִצַּדָּם חִיִּים בְּחֶסֶד הַצֵּל וְאוֹר־הַדִּמְדוּמִים — כְּמוֹ שִׁדְעָה גִיתָה, בְּתוֹרַת־הַצִּבְעָה שֶׁלּוֹ שֶׁאֵינִי לֵה רְגִלִּים מְבַחֲנָה מְדַעִית, וְעַם זֹאת הִיתָה תּוֹרַת־הַצִּבְעָה שֶׁל אֲמֵן. הַשֶּׁמֶשׁ, שֶׁאֵינָה שֵׁיכֶת לְסַפִּירָה הָאֵרְצִית שֶׁלָּנוּ, הִיא מְקוּרָה שֶׁל אוֹר מְלֵאכּוֹתִי, שֶׁאֵינּוּ שׁוֹנָה בְּמַהוּתוֹ מֵאוֹר מְגוֹנָן אוֹ מְנוֹרוֹת־נִיאוּן. הַעוֹבְדָה שֶׁכִּבְנֵי־אָדָם אֵי־אֶפְשֵׁר לָנוּ בְּלַעֲדִיהָ אֵינִי פִירוּשָׁה שֶׁכִּצִּיירִים

עלינו לכרות אתה את בריתנו. רישומו של אור־שמש הוא תמיד מטעה, יפה הוא ביותר שעה שאתה רואהו, והרבה פחות מכך כאשר לומדים אותו כדי לתארו — והוא מכוער בהחלט משעה שתואר.

ההשלמה שאין־למנעה — אור־השמש ללא הפרעה, צבעם הכחול של השמיים — גם עליה ראוי לוותר. שפן אותו "כחול אמיתי" הוא מוצר מלאכותי לא־פחות מן הפרצופים השחפניים והעיניים המצמצות בתצלומים שצולמו באור־רשף. במציאות השמיים הם נטולי־צבע; הם נראים כחולים כתוצאה מתהליך אופטי המסובך שלא־ לצורך, שקרני השמש באטמוספירה שלנו רואות חובה לעצמן לציית לו; ענין לנו כאן בלהטו של פיזיקה, שאינו חשוב לציירים יותר מן הקשת־בענן או מהר יורק־אש. אשר לשקיעות־חמה, אותם חיקויים מנופחים של גלויות־צבע זולות, הציירים לפחות שוב אינם מבוזזים עליהן את כשרונם. בקרב הציירים ההולנדיים החדשים שלנו יכול אני לתאר לעצמי רק את וילינג מצייר שקיעה, וגם זאת על דרך הפארודיה, עם קצת רזבזים ובובות ברקע הקדמי המצביעים זה לזה על הצבעים הנפלאים במקלות־הטוֹל שלהם. משהו שונה מן הרומנטיקה הגדושה של הצבעים עצמם יהיה טמון ביסודו של אותו ריחוק־דעת הראוי־לשבח, שאם לא כן צריך יהיה להרחיב את גבולותיו של ריחוק־הדעת עד שיכלול תופיים, זיקיות ושטיחים פרסיים. הראייה הפנימית של המלאכותיות הקוסמית היא שהטילה טאבו של ציירים על שקיעות־חמה, ההבנה שאין זה דבר "אמיתי" ממש.

אין לך דבר נחמד יותר מעיר בבוקר־קיץ שקוי־שמש. אבל לא הצייר הוא האורח שראוי להזמינו שמה. זהו תחומם של צלמים אמנותיים ומסריטי סרטים, עולם של אור רוטט ואשליות אופטיות, אשר דייקנותו המזוקקת והמרעידה מעלה בזכרון מעבדה של פיזיקה, אלא שאם אין כל הראיות שבעולם מטעות עתידה היא להיעלם מאמנות הציור, מהיותה פוטוגנית מדי. איזה משוש ותאוה לעיניים: עץ־אשור אדום, העומד בינינו ובין השמש, ביום של ראשית־אביב! נטפידם על רקע כחול ומתחת לכל האדומים, ההוֹבִים והשחומים, פועל־יוצא מקוניה גחמנית בין הצבע האמיתי של העלים לאור־השמש. אך קום וצייר אותו עץ־אשור ואיש לא ישתכנע: הוא יהיה מוגוס־למראָה. והדבר הוא נכון במידה שאפשר להאשים בהגזמה לא את הצייר אלא את הטבע. בתמונות שבהן יצייר את עצי־האשור האדומים ישאר הצייר בדרך־כלל מתחת למציאות; המציאות עצמה, המציאות של היערות־האמיתיים־בשמש, היא המתקבלת בלתי־טבעית ומופרזת, עובדה המטפחת על פנינו רק כאשר נחזה בנסיון להעתיק את הטבע הזה בלתי־הטבעי לתמונה על־טבעית. לומיניסטים מוצהרים לעולם לא יסכימו עם זאת. מה־מאושרים היו עם אור־השמש שלהם, במאת הפסימיות האפורה שלהם! אבל יתר־עידון, יתר כוח פנימי, ואופטימיות מהותית יותר — האופטימיות המקבלת את הדברים כמו שהם — הם חלק בלתי־נפרד מהוויתך כשאתה מצייר תמיד תחת שמיים קודרים. רישומו של עץ־האשור האדום, שצוין למעלה, אפשר ליחסו לאור מועבר, ההופך את העץ הזה הפשוט באמת לפוחלץ של ציפור־גן־עדן. אבל החטאים של אור מסנוור הם רציניים הרבה יותר.

התמונות המחוצפות המאצילות את האור המוחזר על עלים, רעפיי־גגות, דליי־חלב וגבים של פרות אין להן כפרה. דבר שהפך להיות ראי שוב איננו הוא־עצמו אלא הוא משרת מה שהוא משקף: אין אנו מביטים אל ראי אלא בראי, לראות שם דבר אחר מחוץ לראי עצמו. והעצמים המשקפים האלה, שאפשר למצאם בתמונות, אינם אפילו ראי לאמיתו; שכן לא את העצמים הם משקפים אלא את האור בלבד: אור־שמש לבן ומסמא, אור מעבדתי קשה, המעורר את הצייר לסחוט את שופרת הלבן שלו: בדיל בעד כסף. משעה שהפעילוהו תחת השמש, הרי עלה שוב אינו סתם קרום ירוק ופשוט אלא גם — ובייחוד באביב, כשהוא בוהק ולח — מכשיר פוטומטרי, המוסיף עוד ניצנוץ אחד לניצנוצי־הכסף השאולים המרובים. ראי, ראי על־הקיר, מי היפה בכולנו? אף אחת אינה יפה, משיב הצייר הנבון, רק השמש יפה היא בעיניה והיא משפיעה עלינו ראי ועוד ראי להוכיח זאת בהם. רק צאו והביטו באינו יהרהר בלתי־נסבלת ניגשת השמש למלאכתה על ענפיהם הערומים של אי־אלה שיחים: הואיל ובמקרים אלה הפבואה נשארת באותו מרחק מן השמש, הרי דומה כאילו מעגלים חד־מרכזיים צצים ועולים, חישוקים של אור, הקופצים ונינועים אתנו כשאנו עוברים על־פני השיחים. אני סבור שווינסנט צייר פעם את התופעה הקירקסית הזאת — ללא כל פרפורציה — שכן כצייר חייב אדם לשלול אותה. גיאומטריזציה גסה שכזאת, פגיעה כזאת בטבע על־ידי הטבע, אסור לקדשן במכחול או בגיר, ואחרי־כן הרי לך גזעיהם של עצי הליבנה והאשור הנראים כספיים כל־כך בשעה שהשמש מאירה מבעד להם — זיוותנים שעלו לגדולה, מסוג הגרועים ביותר המעמידים ציירים בנסיון.

מקום שם השמש שם הצל; וצללים גם הם יש להם משהו על מצפונם, הואיל והם מעקמים עצמים ומנפרים אותם מהווייתם שאין־לשנותה. הצל הוא מחי לילה על־פני עצמים, הוא מאפיל עליהם, מרחיקם מן העין החודרת והבוחנת. במקרה של צללים מוטלים, הרי זה ברור במיוחד; כשהצל הוא "אמיתי", היחס הוא מסובך יותר. משקיף שטחי ויכול לבוא לכלל מסקנה שצל זה יותר משהוא מעקם עצמים הוא מבהירם. יכול אדם להחזיק בדעה שגזעו של עץ נראה עגול באמת רק כאשר השמש ממציאה אור וצל. קודם־כל, גם ההגזמה ממלאה פה תפקיד, משום שבמסיבות אלו תמיד הגזע נראה עגול יותר משהוא במציאות, ועשוי היה להיראות עגול עוד יותר ממישטח גלילי רגיל לולא דחתה העין את האשליה הזאת בגלל הנמנעות הגיאור־מטרית. עגול יותר מעגול אינו בגדר האפשר, אף כי השמש רוצה היתה שנאמין בשטות הזאת על־ידי שהיא מקרבת אלינו את המישטח המואר ומרחיקה את הצדדים, הטבולים בצל. שנית, אין שום כלל האומר שגזע של עץ, שהוא עגול, חייב להיראות עגול, גם לא שצריך לגייס את כל מערכת־השמש כדי להשיג זאת. צייר שאינו יכול למסור את אשליית עגילותם של גזעי־עצים בבנות־גון דקות וברמזי־צורה בצבע ובקו, אלא שהוא נזקק לעזרתם של להטים אקדמיים בעזרת לובן־שלג עד שחור־פחם מבריקים ביותר, הוא צייר־של־שבת (או אולי צייר חוטא!). כל צייר חייב לדעת שאור וצל קוטלים את הצבע — וזהו מחיר גבוה מדי לשלמו בעד ניגוד

מלודראמתי. "מראה הארלם" מאת יעקב ון־רויסדל הוא תמונה ממדרגה ראשונה. על טפח השמש שלה בתוך ים של צללים נעים; אבל "מראה דֶּלֶפֶט" של וְרִמֶר הוא אמנות נעלה יותר. האור והצל — לפחות, מסוג מה שמפיק אור־שמש מישיר — הם בלתי־תמוניים במהותם; הם קרובים יותר לפיסול מאשר לציור; הם מעידים על היתפסות מיכאל־אנג'לוֹסקית לפלאסטיות הקשה והזוויתית של היוונים הקדמונים כמקור השראה. אך אֵל לנו לשכוח שהיוונים הקדמונים לא ידעו לצייר, וזאת בלי לפגוע באֶפְלוֹס. אמנות הציור שלהם עומדת על אותה דרגה כמוזיקה שלהם ומעולם לא יצאה מחיתוליה. וזה לא היה ענין של טכניקה, אלא של עודף שמש בארצם ועודף שמש ברוחם. רק בקרב הקימרים אפשר היה למצוא ציירים יוונים חשובים; ואולי היו בנמצא; אבל הם חיו בסמיכות רבה מדי לשאול; כל תמונותיהם נאספו בהאָדָס; שום דבר לא הגיע לידינו.

חיטת חורף צעירה תחת שמי־מַרס המקושרים בעבים אפורים נראית לי דוגמה קלאסית ללמדנו עד היכן יכול צבע להורות על דברים בעירומם חסוך־הקישוטים. כאן הירוק הוא ירוק, החיטה החרפית היא חיטה חרפית, המציאות היא מציאות. תחת השמיים האלה הסגול של ענפים הוא דר־שיח נוגע־אל־הלב יותר מכל אשר נכתב אי־פעם בלי מלים. לא שהוא צריך להיות נוגע־אל־הלב בגלל העצבות או המסתוריות המאיימת של האווירה העכורה המרחפת על הכל: הוא נוגע־אל־הלב בגלל החיוביות שבה מתגלים דברים יפים, שלא החלישתם וזשמש. כאן מושלים בכיפה השליטה־העצמית וההשלמה, על מקום הגודש והאֶפְקטים הרועשים. אתה חי חיים שרשיים בשדות אלה של חודש מַרס; הפֶּאֶלֶסְטֶפִים הקוסמיים אין להם מה לחפש כאן. רק אנשים רציניים מציירים כאן, ולא אנשים המשתכשים בשמש. וכך גם ביערות לעת הזאת, כשעצי האורן, בתכלית־העננה, קוראים דרור לסולֶם־הצבעים העדין ביותר שהם יכולים להפגין, צבעי הסגול, הירוק והחום, והקווים החמורים, המחניפים של גזעיהם אינם נקטעים בשום מקום על־ידי אלומות מרגיזות של אור, כתמים עכורים של צל ועלים מבהיקים ופוחזים מן השיחים מתחת. בפניסה ליערות האלה אפשר לקרוא בתכלית־הבהירות: לומיניסטים אסורים! פחים ומוקשים לקונסט־בל! הזאב הרע לויֶלֶם מארים! הצבע הנכון, הקו הנכון, הבטחת "הדבר האמיתי", מצד שני, לציירים האמיתיים והישרים, המציירים את המצוי ובוים לדבר שהוויה חמקמקה שואלתו ממהו הפועל. ממרחק 150 מיליון ק"מ מאתנו, כעסקן שידו בכל הוא מנהל את הארץ.

אולי אפשר לגרוס שכל זה יש בו דמיון ל"נוף הנפשי". האם אין החיים מובנים היטב יותר בעצבות מאשר בשמחה? השמחה מוסיפה יותר מדי לדברים, היא מעלה באוב דברים שאינם בנמצא, והיא טווה את מטווה־התעתועים של האשליה־העצמית שוקקת־החיים אשר לשוקקי־החיים. העצבות, אם אך לא תשקע בייאוש, נותנת לנו סיכוי טוב יותר לראות את ההוויה בצורתה האמיתית. ואין זאת אומרת דווקא שההוויה עצמה צריכה להיות ענין עגום; אלא שבעל־המרה־השחורה הוא סבלני וקשוב יותר מאותו איש־מצהלות העובר בעולם כחץ שלוח הטעון אור־שמש כה

רב עד שאפילו וילם מאריס לא היה יכול לעשות ממנו פרה. בעל-המרה השחורה מכניס לאווירתו הסגורה אור ככל הדרוש להבדיל בין עצמים וככל הדרוש לו להתאים עצמו לקיומם האובייקטיבי; מצד שני, הברנש העליון מזמין אותם לריקוד-סחרחורת, שבו אָפיים שלהם הולך לטמיון, הכרת-ערכם מושלכת אחרי-גו, ממדיהם האמיתיים מסתלפים. דבר זה יכול להיות משעשע, וטוב למחזור-הדם ולזיכרון; אבל במופרש מן ההמון הרוקד יושבת "המרה השחורה" של דיִרֶר מוקפת מכשירי-מדידה, והיא משקפת את החיים ומבינתם.

הנס לודאייזן: קול חכם אך כוגמוגם

אַנְשִׁים וְדַאי יִגִּידוּ שׁוֹב:
לֹא אֵינְךָ דוֹבֵר שְׁלָנוּ
קוֹלְךָ הוּא סוֹפֵת־רַעַם פְּנִימִית,
לֹא בָקוּ שְׁלִי, תוֹכְלוּ לְהוֹצִיא
אוֹתִי מִכָּל חֲשׁוֹנוֹ, אַנְשִׁים
יִהְפְּכוּ לִי גֵב

וְהֵם צוֹדְקִים וְדַאי צוֹדְקִים
אֲבָל סוֹפֵת־רַעַם אֵינְנָה לַחֲן־לַחֵשׁ
עַל מְכוּשִׁית אֲשֶׁר יִבְקַע מִתּוֹךְ
בֵּית־קִיץ תְּתַלּוּי בְּקוֹרֵי־עַכְבִּישׁ
בְּבַקְר־יוֹס־א' עִם בַּת־נְסִיכִים.

מִה־רְחוֹק הוּא לִוְחֵה־שְׁנָה
מִיָּדִי, מִה־גְּבֵה פְּרוֹשׁ הַזְּמַן
מֵעַל רֵאשִׁי אֲנִי צוֹחֵק
פְּשׁוּט מִמְּבוֹכָה אֲנִי בּוֹכָה
מִתּוֹךְ דְּכֹדוֹךְ בְּלִבְךָ אֲנִי חֵי
אוֹמְרִים שְׂצוֹר חֵי אֲנִי
יֵשׁ לִי תַפְקִידִים

אני עלול למות אומרים
ועוד אומרים...

.

ג'ים, רוצה הייתי לדעת
מפגימה זה פדאי לך
להמשיך בכתובת
מכתבים ומסות ושירים
שבהם אתה מהלל את העולם
בהעריכה שויו כמו ממחה
וכמין סוחר,
איך זה לעולם אינך גלגל
ולא עוצם עיניך ו
חושב לואי וילכו כלם
לעזאזל גם הם גם ענינם
וממשיך בכתובת
מכתבים ומסות ושירים
שמתוכם יכול אני להכירך
ולפגושך צוחק ונותן בי אמץ
כי אני כה עיף ובעודי
מדבר התקוה מחלחלת-כלה
ג'ים, מפגימה זה פדאי לך
להמשיך בכתובת
מכתבים ומסות ושירים... וכולי

נסקיו: סתיו

...לא ישקוט לבבנו
עד אם ימצא מנוח בך.

א

יאנוס יושב בשקט במשרדו השקט. השעה ארבע; השעה בנובמבר, 1922. יאנוס משקיף מבעד לחלונו, עוד עלה אחד צהוב מאד נושר אט מענף בסיומו השקט של יום־נובמבר.

"השעה בנובמבר 1922", מהרהר יאנוס, "ככה נשר עלה בשעה בנובמבר 1898, בהיותי ילד. ככה נשר עלה בשעה בנובמבר 1784. אז ראה גיתה בנשירתו, וכך זה נמשך.

"אני מסתכל בו ואיני עושה מאומה. אחרים כותבים רומנים העשויים בטון מזויף, אני איני עושה מאומה. יפה מדי מתנהלים ענייני, בנותי הופכות להיות יפות־מראה והדורות ומשעשעות. אין זה מבשר כל טובה.

"בינתיים יכולים אנשים לראות משהו בקרידו, ובמקום שהיו צריכים להציב את האנדרטה שלי בונים את משרד הק.ל.מ."

עתה היה אור־דימדומים רך שורה על האילנות, והבתים מעבר לתעלה דוממים היו כאילו עוד מעט ימוגו באור הכחלחל ויעלו אל האלוהים הטוב, למען יהיה לו קייזרסגראכט בשמי־שמי. אך מעולם לא אירע כדבר הזה, וגם בשנה הבאה לא יחרגו הדברים מגדר אורות המוסיפים לדלוק במשרדים פה־ושם, ואחרי־כן יהיה לילה.

ברנשים פיכחים, אלה שאינם מסתכלים בעלים הנושרים, ומאומה לא פעלת. פעם חשבת שתוכל להיות משהו, שתוכל להביא עלה נושר שכזה לידי כך שיוסיף ויפול עוד ימים רבים לאחר 1972. רק תא־נא זאת לעצמך: איש צעיר בן עשרים־וחמש הקורא פתאום ב־1972 את השם דְּטְרַדינג.

הרחק בקצה התעלה היה חלון גדול, גבוה, בלי וילון, והיתה שם נברשת הטובלת בוהר מזהיב. מישהו ישב וכתב, מישהו יצא מן החושך לתוך האור ושוב חזר לתוך החושך. האיש שכתב הפך דף; לבן מאד היה באור.

יאנוס הדליק את המנורה. עתה, באור, שוב נראה הכל אחרת. יאנוס צחק: "רק נדליק לנו עוד סיגר אחד. פייטן שקרחת בערפו וכרס לו הוא היצור המגוחך ביותר שבעולם".

הוא עדיין לא התחילו מכנסיו להתנפת, השבח לאלוהים, ועדיין כל שערותיו לראשו. אבל אם אתה ממשיך בכתיבת סונטות על כל דבר, בחזיה שתחילתה פחוסה והיא תופחת בכפתור השלישי — הרי אתה יודע שהנך מר דטרדינג.

בפתח החדר כיבה את האור.
 "אם כן אתה מת, הוא מחבר סונטה על אודותיך ומדקלם אותה, במעמד כולם, הלוטשים עיניהם אל ארון-המתים שלך. ואין פוצה פה ומצפצף".
 יאנוס עמד ברחוב. "השבח לאל". שוב היה לילה, גשם ירד, אבני המרצפת הבהיקו. מנגד פתוח היה המסדרון המוליך למשרד אחד, תחת לכמה מדרגות, מואר באור בהיר. אשה צעירה ומטריה בידה עברה חיש על-פני האור ונתעלמה בחשיכה.
 "ובכן כולנו אוהבים ומתים, מר דטרדינג והפייטן בעל-הבשר ה'מפייט' על אהבה (ישמרני האלוהים), וקריריו על ספרו השמן ושאר דברי-פרוזה גרפשים, אך אולי אין בידו להושיע, הוא עושה כמיטב יכלתו, ואנוכי".

ב

הוא היה האיש שחסר היה משהו ולא ידע מה, האיש שרצה משהו ולא ידע מה, האיש שרצה לומר משהו ולא ידע מה יאמר.

בערבים הלך הביתה מן המשרד והביט באורות ובבנייה-אדם, בלי לראותם כלל באמת, וברחובות המאירים, וחש שמחה טיפשית, כאילו היה משהו עומד להתרחש, כאילו לפתע יכיר אחד מן הנכרים הללו וכאילו אז יהיה הכל ברור וטוב לעולם-ועד. אושר טיפשי היה זה והוא ידע, ילדותי היה הדבר ולעולם לא יקרה שום דבר באמת. ואף-על-פי-כן בכל יום ויום חש היה מחדש באותה שמחה אין-פשר, משך אותה מחצית השעה בה היה שרוי לבדו ולא הוצרך לחשוב על שום דבר. בבית היה מוצא לפעמים אותו אושר כאשר הביט בעיניהם הגדולות של ילדיו. כשהיתה בת-הזקונים משתר פפת על הכר שלה בכתונת-הלילה שלה, ברפיה משוכות למעלה, ומזמרת שיר קטן בעיניים גדולות ולטושות, מהרהר היה: "הנה זה אני עצמי, היא מחכה בבטחון, הכל יהיה ברור לה". שם על מיטתה רואה היה בית לבן ולו דלתות זכוכית ומדרגות-אבן רחבות ונמוכות כרוחב הבית וברכיכה לפנים ודרך רחבה מזה ומזה ואפרוחים לבנים מנקרים בחצץ ו"פרחים בכל מקום". והיא היתה מנופפת בידה אל סבא, הניצב אדום-פנים ושב-שער באמצע המדרגות לפני הדלתות הפתוחות, בין שנים מן העמודים הכחולים הללו, ממש כמו אלה שבהם מרצפים אכסדרות, מאותו מין אבן, מבינים אתם, שנים מן העמודים הללו ומרפסת ממעל, מרפסת גדולה.
 "ובסתיו, רואים אתם, כל העלים צפים על-פני הבריכה. אבל עכשיו עדיין קיץ, מבינים אתם, אין זה אלא המשחק שלי".

מה היה חסר בו? הוא אמר כי יש לו לב שבור ושהחלקים מפוזרים בכל המנגנון שלו וצריכים להרכיב. ואז אמרה בתו הבכירה: "הי, אבא, לא יכול להיות שיש לך לב שבור; אני מוחה. אמא, את שומעת? אנו אלה שרשאים לומר שיש לנו

לב שבור". ואחר־כך קראו: "אבא שוב חולה. אבא בלע את העולם ואינו יכול להיפטר ממנו" (זאת שמעו מאבא עצמו), והם צחקו כולם והוא צחק עמהם. הם נשאו ידיהם לסוכך על פניהם, מפני שהוא העמיד פנים כאומר להפנותם, ואחר־כך חזר: "אנו רק נעשן עוד סיגר אחד, אני עצמי אינני מבין איך משוגע כזה מצליח לעבור את העולם. ואתן ילדות סכלות, אינכן מבינות את אבא שלכן". "לא, אין אנו מבינות את אבא שלנו, בנות, האח!"

מה היה חסר בו, כשחזר וחשב על כל הימים הללו שבתחילתם היו מביטחים כל־כך כאשר צלח במעברה בבוקר והשמש האירה והוא היה מוצף מחשבות מתוקות כל־כך על שום דבר ועם זאת נראה לו הכל ברור כל־כך?

"רוצה הייתי להיות בכל מקום, רוצה הייתי להיות אלף כמוני", אמרה לו פעם בתו. תורשה.

כשהיה בחור עני, שזה־מקורב התחתן, היה משלם את שכר־הדירה, לאופה, לאטליו, ולחלבן בסוף החודש ונשארים היו לו עשרים זהובים, מחוץ לפסג בשביל הירקות (שתמיד היית צריך לשלם במזומן). אז לא היה יכול לתקן את נעליו בעשרים בחודש, הגה כך היו הדברים בזמן ההוא. וכל אותה עת היה משהו חייב להתרחש, אך מעולם לא התרחש.

קמטים קטנים צצו סביב לעיניו, הוא לא יכול לומר מתי באו, אבל עכשיו היו לו ובכל־זאת היתה השמש מאירה כמאז.

היה זה הירהור־נכאים בשביל אדון העובד במשרד, אבל כאשר אמר, "כן, אני באמת חולה", צחקו לו. חשד היה בו שהוא באמת אחד האנשים המטורפים ביותר.

הוא אמר שהוא משורר. כך אמר בבית ובין ידידיו. בעסקים היה מקפיד מאד שלא להזכיר זאת. מעולם עדיין לא חיבר שיר. בבית אמרו: "אמנם כן, אבא, אתה פייטן, עניבתך מעוקמת. אבא, כשאתה עובר את הרחוב הזוהר שלא ליפול תחת חשמלית".

ידידיו לא אמרו כל מאום. קלאס סכרייפר, אותו ברנש בן ארבעים המקריח ומכריס כרס, מעולם לא חשב על שום דבר מלבד סונטה לעצמו ולמינה, שתמיד היתה מקשה עליו את החיים. ואויבה, שגם הוא מעולם לא כתב מאומה, אלא שבטוח היה שאם רק ירצה... יחולל מהפכה בתיאטרון, או משהו. הוא בז לקרידו, על שום שחיבר ספרים שמנים שכאלה, וזאת לא היתה סיבה מספקת כשלעצמה, ועל שום שתמיד היה מדבר על "בורא בני־אדם", ובזאת היה קרידו מתכוון לומר שצריך לחשוב על קרידו... אויבה היה חושב רק על אויבה וקרידו.

ויאנוס הביט בכפתור השלישי של מקטורן־הצידי של סכרייפר ובתרמילים שתחת לעיניו ובלחיי השמנונית ובפימת סנטרו, ומדמה היה לעצמו מה פרצוף יש לה למינה ואם היא עוצמת את עיניה שעה שקלאס מתעלס אתה. ומביט היה בהשתקפות האור במצבטיו של אויבה ובקצף הבירה על שפמו.

היה לו משהו לומר, אך לא ידע מה. בלי ספק היה זה דבר שאין לו מרפא.

ג

מה יכול הדבר להיות? הימים שבהם רצה לתקן את העולם עברו מזה זמן כה רב עד ששוב לא הירהר בכך.

עדיין היה רואה לפעמים את עיני הנשים מתרחבות, אך הוא ידע תמיד שדבר זה יסתיים בלא-כלום. כעבור זמן־מה תמיד בא החורף בעקבות האביב, ולאחר שמ־הארגמן של הערב בא יום שפכל הימים. שנה־בשנה גלי הים הצפוני מוסיפים להתנפץ באיולתם. הכל נמשך ע־אי־קץ ואם אמנם מסתיים משהו, הרי הדברים עלובים עוד יותר. הוא ראה עיניים גדולות ואומרות־ציפיה מביטות, והיה היו להם ילדים עם בובות וחיתולים רטובים שהגיעו לגיל שמונה־עשרה והביטו בעיניים גדולות, אומרות־ציפיה משל כאילו בהם מתחיל איזה דבר אחר. וכך שרו השחרורים בתחילת האביב וכך עצי־הליבנה עומדים חדשים תמיד בעלים קטנים, ירוקים־חיוורים, והעצים על התעלות וניצניהם האדומים־הלבנים הגדולים של עצי־התפוח, וכך אדם מת לאֶטו, באורח בלתי־מוחש החיים שוקעים בך.

פעם רצה לכתוב ספר. אחרים כתבו ספרים, כולם טינופת. אומרים היו לכתוב ספר שיזריח את השמש, יתחיל איזה דבר אחר. אבל הכל נמשך כרגיל. ואחר־כך כתבו עוד, נעשו סופרים, כמו שאיש אחר מתחתן ואינו יודע שום דבר טוב מזה, והם לא מתו מזה. ותמונותיהם הופיעו בשבועונים כמו "דה פרינס" ו"הֶט לֶפֶן" ומונחות היו בשוליהם של שולחנות־ביליארד בווינשכוטן, זפנאר וסלואיש, ואנשים קונים היו טפסים של ספריהם אפילו ברורמונד והֶרְלֶן, מקום שם הספרות ההולנדית אסורה למעשה. שוב לא חשבו שהשמש תזרח, הם פשוט כתבו וחשבו על עצמם ועל תמונותיהם.

גם הוא רצה פעם להיות איש חפשי, בלי משרה, בלי עסק, בלי משפחה, בלי ידידים, חפשי לעולמים, פנים־אל־פנים עם האלוהים. אבל אלה המלאים את האלוהים, אינ־סופיותו הנוראה משמידתם. וזה הדבר הגרוע מכל. שמתים אנו מפיוסופינו וידנו תקצר מהושיע. טארטארן איש־טארטסקון: "מאומה, תמיד מאומה".

וכך עובדים אנו פשוט במשרד וחושבים על צל החוליות על המישברים המקציפים השכם בבוקר, כשֹׁך הסופה. הנערה רוכנת נכחה, חולצתה נפשקת. יכול אתה לדמות בנפשך שהיא תמימה גמורה ואינה יודעת מאומה, שאינה יודעת כי אשה צעירה היא וגופה לבן מאד.

בוודאי יש משהו. עדיין יש משהו שצריך להיאמר. יש משהו שהוא חזק יותר מאימת נצחיותו של האלוהים ואינסופיותו. נעלם ממנו משהו, יש משהו שהוא חייב להגשימו.

ד

יאנוס הסתכל בשלולית־מים, היו בה פיסת שמיים כחולים ופיסת ענן לבן. כשהיה נער היו שלוליות כאלו על המאוריץ־קאָדֶה. הוא הלך ברגל לבית־הספר התיכון, מוכר־

תותים אחד קרא: "בששה סנטים התותים הנחמדים". היכן עתה העננים הלבנים שהיו אז?

הנערה מן המשרד לא נולדה עדיין.

כמה זמן עבר מאז?

"ובינתיים הצעירים עודם חושבים שיש להם עתיד.

"ואף-על-פי-כן. הרחלות שראה אחנאתון מפוזות על רגליהן הדקות באביב עודן חיות. השמש נוצצה על הים והאניות הפליגו לתוך השמש. אותו יום במצרים עודו חי בראשי כאן באמסטרום לאחר שנות-אלף כה רבות".

בת-צחוק עוברת על נצחיותו ואינסופיותו הנוראות של האלוהים. הילד משחק.

סוף אוגוסט 1937. בגן אשר בשכם תלויים תפוחים אדומים על העצים באד-הבוקר הקל. הגן עם הצאן, והגרגרים הלבנים על השיחים. סולם עומד מוצב אל עץ-תפוח; בדומיה נופל תפוח בחבטה על הדשא.

בכנסייה אשר בשכם עומד אוגוסטינוס וקומת-אדם קומתו. הוא עשוי אבן ובידו המורמת הוא מחזיק בספר-אבן פתוח.

ימי רבים ולא סתם-כך רוצה הייתי שיעברו.

מקץ ארבעת-אלפים שנה. בדומיה תפוחי נופל לדשא בחבטה.

נובמבר 1922; נסתיים במאי 1940

ה. נוארסנון: כי אהגה בהולנד

כי אהגה בהולנד
נהרות רחבים אראה
ועבתיים בעצלתיים
באדמת-בצה אין-קץ,
שורות של צפצפות
דקיקות לבלי-האמן
כנוצות-ענק
לשפת הפולדר,
ושקועות במגלה
מרחבים כבירים,
החנות הפזורות
על-פני המישור;
חרשי-שיח, בתי-כפר,
מגדלים וכנסיות בכבדם
ובוקיצות — יחדו
נחלת-עשר.
הנמך נטוי רקיע
ולאטו השמש
באד-ערפל —
דר יועם,
ועד אפסי-מרחק
קולם של מים,
קול שואה אין-קץ,
נשמע וגם ירוא.

חידארד קורנליס ון־הטרווה: קירקס זעיר

הגענו למדרגות שעל סף־דלתו של ורתר. שם הוא היסס. "עלינו לשוחח", אמרתי, "זה הכרחי".

לפתע שירבבה אמו את ראשה בעד חלון קטן שלא יכול היה להיפתח אל החדר או המדרגות. היא התחילה לשוחח אתנו משם.

"שלום, ילדים", קראה, צוחקת. לא הייתי בטוח אם התנהגותה שפויה או יוצאת־דופן ביותר.

"אמא, את חושבת שאת לוליינית", אמר ורתר. הוא גיחך רגע, אך מיד הביט לאחוריו ופניו ריקים.

אמו הניעה כמה תנועות מצחיקות בראשה, אחר זקפה את סנטרה ושאלה: "האין זה חברך אלמר? האם כבר רקמתם מזימה חדשה, שניכם? תכשיטים שכמותכם! בואו, עלר".

ורתר נראה מהסס, אבל אמו חזרה על בקשתה ואנו עלינו במדרגות. אמו עמדה למעלה והמתינה לנו. הסתכלתי היטב סביבי וניסיתי לשער היכן יכול היה להימצא אותו חלון, והסקתי כי חייב היה להימצא בבית־השימוש.

"זמן רב הסתכלתי בכם", אמרה, "אך לא אמרתי כלום. בעצם חשבתי לשפוך מים על ראשיכם. האם היה זה מוצא חן בעיניך, אלמר?" שאלה.

"זה היה נחמד", אמרתי והבטתי ברצפה, "ובכל־זאת, קצת קר מדי". חשתי מבוכה הלכנו למטבח.

"מים קרים יפים נגד חלומות רעים", אמרה. "ורתר, ספר לחברך על מה אתה חולם תמיד". היא דילגה כמה פעמים עם שהשעינה ידה על אדן־החלון. "בוא וספר לוי, זירנתו. הוא בחור משונה, נכון?" אמרה כשהיא תופסת את ורתר בשערותיו; "גם אתה משונה כל־כך?" אף אותי אחזה בשערותי וברוך הניעה את ראשי. פחדתי להניע אבר.

"כי־כן", אמר ורתר, "איש אחד רודף אחרי כל הזמן. בידו סכין־לחם גדול, והוא רוצה לבתק את שפתי בסכין הזה". הוא המחיש את כוונתו באצבעותיו והחנה אותה תנועה שאנשים נוהגים לבקש בה שקט.

"אבל היינו אצל הרופא, ורתר", אמרה. "כן, אלמר", פנתה אלי, "היינו אצל הרופא עם ורתר. יש בו רגישות מופרזת. צריך לרחוץ אותו במים קרים בכל יום אחר־הצהריים או בערב. אני יכולה כבר להתחיל למלא את האמבט. מובן שהוא צריך לפשוט את כל בגדיו".

אותו רגע נכנסה הביתה אחותו של ורתר. "שניכם יכולים לרחוץ ביחד", אמרה אמו. "אני אכין מים קרים קצת פחות".

היא נטלה גיגית גדולה מן המרפסת, התחילה להזרים אליה מים בצינור־גומי אדום, ואמרה לוורתר ולמרתה שיתפשטו. "אתה רשאי להיכנס יחד אתם", אמרה לי. "לא, אין לי צורך", אמרתי. "התאמבטתי הבוקר". (אמנם לא היתה זו האמת). "אבל זה בסדר גמור לרחוץ עוד פעם, אתה יודע", אמרה. "אחר־כך תוכלו להתרוצץ יחד כדי להתיבש כהוגן, כי אינכם חייבים להתלבש מיד אחרי הרחצה".

היא דיברה כבדרך־אגב, אך למעשה היה בקולה משהו תובעני שהפחיד אותי. ורתר ומרתה החלו להתפשט. הם הניחו את בגדיהם על כיסא המטבח. שמתי לב לכך שוורתר השתהה והיה חוזר ומעיף מבטים סביבו במבוכה. אמו זירזתו.

"אין לך שום דבר להתבייש בו בגופך", אמרה. "אין בזה שום דבר מיוחד. גם אלמר יפנס, נכון?"

"לא, לא עכשיו", אמרתי במהירות רבה, "אין לי צורך".

"אם אינך רוצה אינך חייב", המשיכה, "אבל זה טוב מאד בשבילך, גם אתה ודאי הולם לפעמים על דברים רעים?"

"פעם חלמתי על לויתן", אמרתי, ומיד התחרטתי על דברי. תפסתי שהיה עלי פשוט לומר לה לא. "אבל זה לא היה רע כלל, זה היה נחמד", מיהרתי להוסיף. שקלתי בדעתי איך אוכל לנוס פתאום מן הבית, אך לא עשיתי כן, מחשש שאַמעד על המדרגות. מרתה, שהיתה ערומה עכשיו, הכריזה שקר לה ורצה לחדר־המגורים. אמו של ורתר החליטה שאין הם חייבים להיכנס למים מיד: יוכלו להתהלך ערומים תחילה. "אתם שניכם היפנסו לחדר־המגורים והתגוששו", אמרה. "אחר־כך אבוא ואראה מי ניצח". אבל ורתר היסס לפשוט את תחתוניו.

"באמת, אינך צריך להסתיר את הקטן שלך", אמרה אמו, "גם לחברך יש כזה. או אולי אין לך?" הנעתי בראשי קימעה וביקשתי למצוא משהו לאמר, אך לא יכולתי להוציא הגה. ניסיתי להתחמק באי־רואים לפינת־החדר. אך לפתע קרבה אלי מאחור, הטילה זרוע אחת על צווארי, ובשניה מישמשה מעל שכמי ומטה; נשימתה היכתה בערפי. קפאתי תחתי; בטוח הייתי כי בעקבות סימן קל־שבקלים של התנגדות מצדי תנעץ סכין עבה או מחט ארוכה לתוך צווארי, עד לעצם. עברו כמה שניות עד שהשיגה ידה את מחוֹר־הפצה. אז הרפתה ממני וקפצה אל החלון. פניה היו להבים. ורתר לטש עיניו למים שבגיגית. היה רגע של דומיה. "הדבר הזה שלך הוא ב ש ב י ל משהו", אמרה, "זה בשביל לעשות בו משהו, זה לא רע כלל. גם ציפרים עושות זאת".

דלת־הרחוב נפתחה ומישהו עלה במדרגות. היה זה אביו של ורתר. הוא הציץ לתוך המטבח ולא אמר מאומה. אחר־כך ראינו אותו הולך לחדר־המגורים, אבל מיד יצא ועלה במדרגות. הוא חזר וירד, נכנס למטבח, ורגע עמד דומם. ביקשתי לומר שלום, אך לא קמה בי הרוח.

האיש עדיין עמד ושקק, כמתלבט בפתרונה של בעיה מסובכת. "אמא", אמר אחרי־כן, בלי הביט באיש. "מחר אחרי־הצהריים תבוא הדודה טרוס לקחת את מרתה וורתר

לקירקס הזעיר". הוא הגה את המשפט בהיסוס, כשהוא מביט בעד החלון במרפסת. אמו של ורתר לא אמרה מאומה, ודומה היה שאינה מקשיבה. "אגאתה", אמר. עתה נשאה עיניה בחרדה.

"מי בא לקחת את ורתר ומרתה?" שאלה. "מה כל זה? מה הטעם בזה?" ורתר עמד ליד דלת המרפסת, והוא ערום עכשיו לגמרי. תמהתי איך היה נראה אילו יצא כך החוצה וקפץ מן המרפסת. הוא יהיה ציפור מתה, הירהרתי, בעודי מתבונן בו. דומה היה כי קר לו.

"אגאתה", אמר אביו של ורתר, "אני אומר לך עכשיו כדי שתוכלי לזכור. כשטרוס תבוא הם צריכים להיות מוכנים. כדי שיוכלו ללכת אתה מיד".

"היא הולכת אתם לקירקס?" שאלה. "אני הולכת אתם ממילא; זה קל למדי".

"אגאתה", תָּכַף עתה אביו של ורתר ואמר, "זוכרת שהחלטנו להישאר בבית מחר אחר־הצהריים ולדבר על כל מיני דברים? היטב למדי את יודעת זאת".

"הו, כן", אמרה. "מחר אחר־הצהריים החלטנו להישאר בבית. זה נחמד, אבל אם הקירקס באמת טוב, מותר לי ללכת בכל־זאת, רק לזמן קצר". היא חיכה וקולה נמוג ונדם.

"ורתר", אמר אביו, "שמע־נא. אני אומר לך זאת למקרה שאמא תשכח. אתה ומרתה צריכים להישאר בבית אחרי ארוחת־הצהריים ולא לצאת החוצה ולא להתלכלך".

"כן", אמר ורתר והביט בפני אביו.

האיש המשיך: "והדודה טרוס תבוא אליכם, והיא תלך אתכם למין קירקס זעיר. אתה תזכור?"

"ורתר היה צריך לבוא לבקר אותי מחר אחר־הצהריים", אמרתי לפתע. "קודם הייתי אני צריך לבוא הנה, ואחר־כך הוא יבוא אתי". לרגע לא הייתי בטוח אם אמנם הגיתי את המלים.

"טוב, אם כן, אתה יכול ללכת אתו", מיהר אביו של ורתר ואמר. "ורתר, הוא יכול ללכת אתך". אמו של ורתר התנדדה אנה־ואנה וניבטה אל המחצלת בחיוך קפוא.

"מה זה שאנו הולכים לראות?" שאל ורתר.

"ראה, ורתר", השיב אביו, "זאת מין הצגת־שעשועים, קירקס זעיר. עם חיות קטנות. יש שם איש עם כלב שקופץ מבעד לחישוק. תוכלו להישאר אצל הדודה טרוס לאכול. אגאתה, הם יאכלו אצל הדודה טרוס".

אמו של ורתר, שפרור היה כי אינה מקשיבה, החלה לגחך בשקט. לפתע אמרה, בלא לפנות לאיש: "אבל אתה חושב שזה חינוך? זה בכלל לא חינוך. אין לזה שום קשר לחינוך". היא לא זזה ממקומה.

"ורתר, לך להתלבש", אמר אביו, "לך לחדר־המגורים וקח את בגדיך לחימום". ורתר הסתלק. רוצה הייתי ללכת אחריו, אך לא העזתי. שלשנו נשארנו מאחוריו. אמו של ורתר החלה להמהם.

"לא הגיעה עדיין השעה ללכת הביתה, ילד?" שאלני אביו.

"כן, אני חושב כך", אמרתי, מחייך למען הרושם. הוא הניח יד על ערפי, אחר הדף אותי מן המטבח החוצה וסגר את הדלת מאחרינו. בלי להכריח אותי, ועם זאת ללא־מנוס, האיצ בי. הגענו אל מישורת־המדרגות.

"מהר הביתה עכשיו", אמר, "לפני שתאחר". הוא לא הביט בי. רגלי היתה על המדרגה הראשונה.

"אדוני", שאלתי, "מתי עלי להיות כאן מחר אחר־הצהריים? כי הרי אמרת שמותר לי להצטרף?"

סבור הייתי כי ייתכן שיבעט בי ויגלגל אותי מפל המדרגות, עד שאולי אֶחבט בראשי. הוא היסס לרגע, אחר אמר שאוכל לבוא בשעה שתיים. "מה שמך?" שאל. השבתי לו, אמרתי שלום, ומיהרתי לרדת במדרגות.

בבית סיפרתי על ההזמנה. "אנחנו הולכים לקירקס הזעיר עם דודה אחת של ורתר", אמרתי.

"איזה מין קירקס?" שאלה אמי.

"זה קירקס זעיר", אמרתי, "מין הצגת־שעשועים עם המון חיות קטנות. קופים ואר־נבות. ויש שם כלבים שקופצים מבעד לחישוקים".

"לא שאלת את דודתו אם מותר לך להצטרף, מה?" שאלה אמי בחשש.

"לא", אמרתי. "הדודה אפילו לא היתה שם. זה היה הרעיון שלהם שאבוא אתם".

למחרת היום נתנה ביד שלישיים־וחמישה סנט בתוך פיסת נייר לקחתם אתי. "זה בשביל לתת לדודה", אמרה. "שלא תלך על חשבון האנשים האלה". ומבעד לנייר חשתי בשתי מטבעות, גדולה וקטנה.

כשצילצלתי בפעמון ביתו של ורתר, בעשר לפני שתיים, פתח אביו את הדלת.

"אני אלמר", אמרתי, "אני הולך אתם אחר־הצהריים".

"תואיל לחכות למטה?" ביקש אביו.

עבר זמן רב. לרגעים סבור הייתי שפבר הלכו. איך־זה יכול אביו להיות בבית בשעות היום? היררהתי. לבסוף ירדו ורתר ואחותו במדרגות. נתלוותה אליהם אשה שנראתה דומה לאמו של ורתר, אף שהיתה צעירה יותר. היו לה אותן עיניים קטנות, אולם פיה היה רגיל בהחלט ושערה היה אסוף כדור. אמרתי להושיט לה יד, אך היא לא נתנה לי הזדמנות לכך.

"כבר מאוחר, ילדים", אמרה, "הבה נמהר".

היתה רוח עזה וגשם ירד. בדרך לתחנת־האוטובוס היה עלינו לצעוד נגד הרוח, וכך לא נאמר דבר. כיון שהתישבנו באוטובוס, פנתה הדודה אלי: "ובכן, אתה חברו של ורתר? יפה שאתה בא אתנו".

אני כבר הושיטי ידי מעט כדי לתת לה את הכסף והנה החל האוטובוס לנסוע. בעת הנסיעה לא אמרתי מאומה. דודתו של ורתר כיבדה אותנו מדי־פעם בסוכריות־מנתה.

יצאנו בתחנה הסופית והלכנו לתחנה חשמלית. הגשם פסק. היה שקט כשהגענו אל

תקרת הזכוכית של המחסה. ורתר ואחותו ישבו משני צדי דודתם על הספסל הצר. אני צעדתי לכאן ולכאן בסמוך. הם שוחחו חרש. "כן", אמרה דודתו של ורתר, "אני באה לגור בביתכם זמן־מה. לא נחמד?" אני הקשבתי.

"אמא עצבנית", המשיכה; "אולי הבחנתם בכך. זה קורה לאדם כשהוא עייף מאד. אני באה לעזור קצת... אינכם צריכים לשים לב או לפחד אם קורה שאמא אומרת משהו שאינכם מבינים", המשיכה. "זה מפני שהיא עייפה, ואז המחשבות מתבלבלות, יודעים אתם מה כוונתי: אתם שואלים משהו, ותשובתה אינה שייכת לענין כלל". "כן", אמר ורתר בחצי־קול. הוא העיף מבטים סביבו בקוצר־מנוחה. התכוננתי להושיט לה את הכסף, אבל החשמלית קרבה, וכך לא נתתי לה. נתברר שמטרת נסיעתנו הוא מין בנין נמוך הדומה לבית־קפה, שהשם "אָרינה" היה מואר בחזיתו באותיות ניאון. לא יכולתי לתאר לעצמי שיכול להיות כאן קירקס, שפן לא דרשו מאתנו שום תשלום בפניסה. חשבתי להעיר על כך לדודתו של ורתר, אבל היא הובילה אותנו פנימה בדרך הדלת המסתובבת בביטחה כה רבה עד שהנחתי שהיא יודעת את הדרך.

נכנסנו לאולם ארוך ונמוך, אבל הפיסאות, תחת שיהיו ערוכים בשורות, כבאולם־תיאטרון, היו מסודרים סביב שולחנות. היו שם כשלושים או ארבעים איש, שותים או אוכלים או מביטים אל הבימה שהיתה בנויה בירכתי האולם. על הבימה עמד איש בעל פנים מפחידים. נראה היה כי ראשו גדול מדי, שערו סמר, ומסתכל היה בקצה חטמו. חודי נעליו היו מופנים זה כנגד זה. אלומות בהירות של אור צבעוני היו מרוכזות עליו. הוא שתק וכמו חיפה למשהו. האנשים צחקו. ברגע שהתישבנו אל שולחן אחד נשמעה נגינת תזמורת, והאיש שר בקול מגושם ומנהם: "אני עצל, אני טיפש, אני הוא וילי המשוגע!" הוא בלם את פיו כמקיא. כנראה היה זה סוף ההופעה, שפן המסך ירד והאנשים מחאו כפיים. מתוך ארבעתנו צחקה רק מרתה.

עיינתי ברשימת־מחירים שעל שולחננו. הדבר הזול ביותר היה לימונדה, שמחירה היה חמשים־וחמישה סנט. נרתעתי וניסיתי לשמוט מידי את גלין־הנייר. אולם דודתו של ורתר ראתה אותי קורא בו ושאלה אם רוצה אני במשהו. "לא, כלל לא", מיהרתי לומר. בינתיים נפתח המסך לקראת מספר חדש. נראה שהיה זה מעין מחזה; לא הבינתי ולא־כלום. וכך התחיל הדבר: שני אנשים במעילים לבנים עמדו וחיכו בתוך חדר שבו פרגוד ושולחן־כתיבה. צינורות־גומי השתלשלו מפסיחם. "קשים חייהם של רופאים", אמר האחד. "שום חתיכה נאה אינה מזדמנת לעולם לחדר־הטיפולים", אמר הברו.

דודתו של ורתר קראה מיד למלצר וביקשה את התכניה. לא היתה שם תכניה. "זה נמשך בלי הפסק ותמיד יש משהו חדש", השיב הלז. דודתו של ורתר הזמינה קפה לעצמה ולימונדה לשלשתנו.

ההצגה נמשכה. נכנסה גברת שמנה עם ילדה, כנראה בתה. היא רצתה להיבדק, והלכה להתפשט מאחרי הפרגוד. כפעם־בפעם היתה יוצאת מאחרי הפרגוד ומציצה מימנה ושמאלה. כל־אימת שהופיעה היו האנשים צוחקים בקול גדול. הילדה כבשה את עיניה בקרקע ואצבעותיה בפיה.

"האם את יודעת איך לשחק קלאס?"

"איך?" שאלה הילדה בקול אווילי, מיבב.

האנשים ליד השולחנות צחקו.

חשתי פחד והחלטתי לא להביט עוד. בקושי רב שתיתי את הלימונדה שלי, שדיגדגה באפי. דודתו של ורתר השגיחה בכך. "אינך צריך לשתות אם אינך רוצה", אמרה. הוצאתי את הכסף ואמרתי להשליכו לתוך תיקה, את הנייר והפל.

בינתיים התבוננתי במרתה ובוורתר. מרתה סברה כנראה כי כל המתרחש על הבימה הוא עליז ומצחיק. היא הרבתה לצחוק. ורתר, לעומתה, הביט נכחו בפנים קודרים. אחד הרופאים השתמש בשפופרות, שהפרכי בהן סטתוסקופ, כדי לבדוק את הגברת, שעתה לא היו לגופה אלא מחוכה ונעליה. בינתיים היה מפטיר הערות שעוררו צחוק פה־ושם, אבל אנחנו ישבנו הרחק מכדי שנבין אותן.

ניסיתי להשליך את הכסף העטוף לתוך ארנקה הפתוח של הדודה בזריזות ככל יכולתי, אבל החטאתי והצרור נפל על הרצפה. היא שמעה והרימה אותו.

"האם זה נפל מן השולחן?" שאלה אותי.

"אינני יודע", השבתי.

"ובכן, מישהו ודאי שכח אותך", החליטה לאחר שפתחה את הנייר. נתמלאתי פחד, כי ראיתי שרשום עליו משהו. היא קראה בקול: "חלבן: בקבוק וחצי, אשלם מחר". זה היה הכל, וחששותי חלפו. היא החליטה שסכום הכסף אינו שווה את הטירחת שבמציאת המאבד. "שלשתכם יכולים לקנות בזה ממתקים", אמרה.

הרופא סיים בדיקתו והכריז כי האשה בריאה ושלמה. אחר־כך בדק את הבת, בלא שתתפשט.

"היא זקוקה באופן דחוף לזריקה", אמר.

"הו, כבר אתה יודע? הרי אפילו לא התפשטה עדיין".

"לא", אמר הרופא השני, "אנחנו יכולים לראות זאת פשוט מתוך הסתכלות".

האם והבת הכינו עצמן ללכת.

"בתך צריכה לחזור לטיפול מחר אחר־הצהריים, לבדה", אמר הרופא הראשון.

"האם זה יעלה ביוקר?" שאלה האם.

"בהחלט לא", הרגיעה הרופא, "היא יכולה לקבל את הזריקה חנים".

"אין בזה שום סכנה?" המשיכה הגברת.

"לא, שום סכנה", הרגיעה הרופא, "לפעמים הן משמינות לזמן־מה כתוצאה מזה, אבל זה תמיד רק זמני".

האנשים צרחו. דודתו של ורתר רמזה למלצר: "האם החיות מופיעות בקרוב?" שאלה, "הכלב עם החישוק?"

"לא, גברתי", השיב האיש, "זה היה בשבוע שעבר".
 "אם כן, מה יהיה עכשיו?" המשיכה.

נמצא שהתכנית כללה הצגות היתוליות, ריקודים ומעשי-לוליינות. ורתר עקב בכוונה מרובה אחר השיחה. לפתע חשתי כי אפשר שמחשבותיו כמחשבותי, וכי אפשר שאנו אחים בלא שיידע על כך איש (כי הדבר נשמר בסוד).
 "אין זה מתאים כל-כך", אמרה דודתו. "נלך".

התחלתי לשתות את יתרת הלימונדה שלי בכוח-הרצון בלבד. על הבימה נסתיימה ההצגה: הגברת ובתה חזרו כדי להודות על התשואות, והתזמורת השמיעה קולות רעמים. לפתע חבשו כל הארבעה פיאות-נכריות העשויות מעין צמר-גפן או פשתן ופנו אל קצה הבימה. התזמורת פצחה בלחן אטי ומתמשך. אחר-כך החלו הארבעה לנענע את ירכיהם קדימה ואחורה כאחוזי-עווית, ובתוך כך היו מזמרים בהרמוניה: "להבריג, להבריג, להבריג ולהכות את הלהקה. ואם יקחו לנו את המברג, נבריג ביד החזקה". לבסוף החוו קידה, בעוד התופים רועמים שוב. יצאנו החוצה.

"בשבוע שעבר היה נורא נחמד", אמרה הדודה טרוס, "אבל זאת הפעם זה לא היה מתאים ביותר". תמהתי לאן אנו הולכים. "אתם, שני הנערים, לכו וקנו משהו ביחד", אמרה לפתע. היא נתנה לזורתר את הכסף ושלחה אותו ואותי לחנות. היו שם כמה וכמה לקוחות. "ורתר", אמרתי, בעודנו מחכים, "ביום-הראשון אתה צריך לבוא אתי אל דודי ודודתי. עכשיו הייתי אתך, ולכן אתה יכול לבוא אתי ביום-הראשון. מגיע לך". קנינו תמרים ומקלות-מינחה, והוצאנו את כל הכסף. אני רצייתי לחזור על הזמנתי שיבוא אתי ביום-הראשון, אבל כבר היינו מחוץ לחנות ליד דודתו. היא הביעה שביעות-רצון מקניותינו. גשם דק החל לטפטף. ורתר חילק את התמרים, אך הם לא ערבו לחיפוי. "אני הולך הביתה", אמרתי. דודתו ניסתה לשכנע אותי שאשאך אתם, אבל אני לא זזתי מדעתי. "עלי לחזור מוקדם הביתה", אמרתי. לבסוף ויתרה ושאלה אם יש לי כסף בשביל החשמלית.

"הו כן", אמרתי, אך לא היתה זו אמת. כשרצתה ללכת אתי לחשמלית אמרתי שרצוני להסתכל בכמה חלונות-ראונה ואעלה לחשמלית אחרי-כן. נפטרתי מהם בהינף-יד קל. לאחר שהתרחקו קימעה חזרתי אליהם ושאלתי את ורתר אם אוכל לסמוך עליו בנוגע ליום-הראשון. שוב חמקתי בטרם ישיב לי, אולם באותו רגע קצר שירבבה דודתו מולי מקל-מינחה ואני לקחתי. יצאתי לדרכי הארוכה הביתה, כשאני אוכל מוכנית את מקל-המינחה.

"האם נתת את הכסף לדודתו?" שאלה אמי.

"כן, זה אצלה", אמרתי.

"היה יפה?" שאלה.

"כן, היה נחמד מאד", הפטרתי ופניתי לקיטון.

הוגו קלאוס : אוקסנאל

על הנהר לעתים בכלות מזג־האוויר
המיחד את אשו
שלד נפצח לעתים
כרהיט, עצם־לחי שלא תקנה היטב.
זאת שומעים הילדים. ולא יזועו.
אינם מביעים משאלות,
אינם שואלים שאלות חצופות, מפרזות לבלי־חק,
הם חיים בתרבון פשוט.

על־פני אפרי האנתרציט מקום שם שחקו
בני־מאיה בכדור נכח בית־הגמד
פרס דואה וצולל אל דב־נמלים בעלונה.
זאת אנו שומעים. ומצלמים את הנבלה.
אחר נרד אחרנית ממנבח אל־הגשם
שלא לטמא את מבטו
ונפל לתוך סרפד.
(הגברות רואות משמעות פלית בכל משקעת).
אנו חיים בענרון מרכב.

אדריאן ווידרפיינ: הילדה הזרה

לפני זמן־מה נתקלתי בגלוי־דואר. אז זכרתי את קלארה. כשהיינו משחקים ברחוב היתה ניגשת לעתים קרובות ועומדת על־ידינו. דבר זה קילקל לנו את המשחק, אבל לא היינו רוצים להודות בכך. הילדות היו מרגיזות אותנו, אבל מפני שהיתה הונגרייה עוררה את סקרנותנו וניגשנו אליה כמו דרך־אגב וידינו נתונות בכיסינו. "מה שמך?"

הילדה שענייה שחורות ושקטות אמרה שקוראים לה קלארה. אולי היה זה שם אחר אבל אני יכול לזכור רק "קלארה", ועדיין שומעות אזני איך אמרה זאת. קרבנו אליה יותר והראינו לה את גולות־הזכוכית היפות שלנו; יפות היו אפילו מפדי שנספן אותן במשחק. היא קרבה לגשת, פתחה את ידה שבה החזיקה את הגולות עד שהתנוצצו בשמש, ונתנה בהן מבט בקרתי. ואחר, בניד־ראש שבשתיקה, החזירתי. היא לא היתה מרבה דברים. גם אנחנו לא אמרנו מאומה. לבסוף אמר אחי: "מדוע את באה הנה?" כוונתו היתה לומר: "מדוע אינך אומרת משהו, עכשיו שאַת אֵתנו?" ואני אמרתי: "לא מוצא חן בעיניך לגור בארץ הזאת?" קלארה חייכה ואמרה: "פה זה אחרת".

"אוף!" אמר אחד מחברי־נו־למשחק דרך־בון.

"אַת כּאן זמן רב? את מדברת הולנדית, לא?" המשכתי. "כן", אמרה.

"מתי את חוזרת? את חוזרת, לא?"

"כן", היתה שוב תשובתה היחידה. ואחרי־כן הסתלקה לה.

"היא משעממת ומעמידה פנים", היה גזר־הדין שהוציא אחד מחברי־נו. אני הוספתי להחריש ותמהתי מה טיבה של הונגרייה. קלארה התגוררה בבית קטן מעבר לפינה. זקנה אחת טיפלה בה. לפעמים היו יוצאות יחד לטיול. אז היתה האשה נשענת עליה. פעם אחת ראיתה מלטפת את קלארה, שאז החלה להסמיק.

בימים הארוכים בעת הפגרה, כשהיה גשם יורד בלי הפוגות והכל היה אפור, עמדנו על מדרגות־האבן הגבוהות שברחוב והבטנו בטיפות הגשם הניתזות על המדרכה. אז היתה הילדה ההונגרייה באה לפעמים מעבר לפינה, הילוכה מהיר תמיד כאילו שעתה דוחקת. דרך־כלל היתה לבושה שכמיה שחורה, חפשיה ומגבעת־לבד גדולה בעלת תיטורה רחבה, רכה. הילדים ליגלגו תחילה למגבעתה אך לבסוף התרגלו אליה.

בצדו השני של הרחוב היתה נעצרת תחת מחסה של גנונה. אז שוב לא היתה נחפזת לדרכה. כתפיה היו מגובנות קמעה והיא הידקה אליה את השכמיה. עיניה העמוקות, האפלות עקבו בשיס־לב אחר משחקינו. עדיין זוכר אני איך חייכה אלי

בפעם הראשונה. ראשי הלך עלי סחרחר. חבר אחד לחש: "הסתכל ב'ה', ונגח לי במרפקי. חיכיתי רגע ואחר־כך הסתכלתי בה, ממש בדרך־אגב. כאשר שיחקנו בפנטומימה היתה צוחקת כפעם־בפעם ואני הייתי מתמכר למילוי תפקידי. אחי אמר: "אל תשתגע כל־כך". משהסתלק ראיתי איך היא מהססת בטרם תפנה בפינה, אך היא לא הביטה על סביבה. בערב הייתי ממציא מיני שליחויות ועובר על־פני הבית הקטן, כשאני תמה וחרד מדוע אני משוגע כל־כך. שכן היה הצדק עם אחי.

ערב חם אחד היינו ברחוב עם חברים. השמש שקעה ולהקת סנוניות היתה מנמיכה עוף בשמיים. רעם חישב להרעים. הילדים היו כולם שקטים, עייפים; אמותיהן מתמהמהות היו במתכוון לקראם הביתה. נשענתי אל משקוף של חלון ועל־ידי לחשה אשה אחת שראשה השתרבב מן החלון — לא ראיתי אל מי לחשה — "הילדה הזרה ההיא מסתובבת כאן תמיד". ניתרתי ממקומי והסתכלתי. קלארה היתה מהלכת לאטה, בלי שתתן דעתה על מבטי התרעומת הננעצים בה. לבושה היתה שמלה ארוכה ושופעת, פוזמקים לבנים לרגליה ומגבעתה בידה. לפתע שמעתי קול חד. הוא בקע מפי אשתו השמנה של מוכר־הגלידה, שהיתה מחלקת את שארית המלאי שלה בטרם יחמיץ. הילדים נקהלו סביבה וחזרו משם כשהם מלקקים בשמחת־נצחון את האפיפיות שלהם. קלארה ואני היינו היחידים שעמדו ולא עשו מאומה.

"הי שם", קראה אלי האשה, "אינך רוצה קצת?"

והיא תחבה אפיפית לתוך ידי.

"והיא?" שאלה ילדה אחת.

מוכרת הגלידה עיקמה את חטמה. "אינני מכירה אותה, שתלך למקום שהיא הולכת תמיד".

קלארה הסתובבה. עמדתי לי בהרגשה מבלבלת, הגלידה שלי היתה נמסה והולכת, ליקקתי את האפיפית. אחר באתי אליה במרוצה וניסיתי לדחוק את האפיפית לתוך ידה. היא צחקה, אך בראותה את פני המאוכזבים העלתה טבלת־שוקולד מתוך כיס בשמלתה ודחתה לתוך ידי. אחר נעלמה מעבר לפינה.

ביישנית הבטתי מאחרי אל הנערים. צוחקים היו ומתלחשים ומעווים העוויות רבות־משמעות. "הו, תן לנו חתיכה...", הלעיגו עלי, כשהם מקיפים אותי בידיים פשוטות. השלכתי את הגלידה ואת השוקולד ארצה וידעתי שלא אוכל להראות את פרצופי ברחוב לעת־לבוא.

משחקים היינו כל שעות אחר־הצהריים ומתבוננים בברווזי־הבר על האגמים. אחרי ארוחת־הערב לא היה בי חשק להמשיך עוד ולבדי הלכתי ליער. אור־הדימדומים היה יורד, וכבר היה חשוך עד כדי כך שהציפרים פסקו משירתן. בשביל לדריי־ק ראיתי את קלארה. זמן־מה הייתי משתמט ממנה. יושבת היתה שחוחה על הספסל הלבן, ראשה מוסב אל האילנות. קפצתי ופניתי לאחור, אבל אחר־כך נמלכתי בדעת. אולי כבר ראתה אותי מתקרב. אך היא לא הבחינה במאומה והניחה לי לעבור. עמדתי על עמדי, הקשבתי, אחרי־כך פניתי במהירות אל הספסל והתישבתי לידה. היא הביטה

בי. "מדוע את בוכה?" שאלתי. אף אחד משנינו לא אמר דבר ואני כבשתי מבטי בכפותי. קלארה הצניעה ממוחטה לבנה. ברחוק היתה אגודה של צעירי-לבנה, לפניהם כיבת-ארץ מדישיאה ובה בור שבו התגוששתי לעתים קרובות עם אחי. פתע חשתי במגע ידה על זרועי. "מדוע שאלת אותי זאת?" היא הביטה בי כחוקרת-ודורשת, אני ראיתי שידה צרה ואצבעותיה ארוכות — משכתי בכתפי. היה חושך גמור כאשר הלכנו בחזרה.

אחרי הערב בו קיבלו הכל גלידה, חוץ מקלארה, לא שבנו עוד לראותה ברחובנו. הילדים אף לא הרגישו בכך. דומה היה שגם מן היער היא מוקירה רגליה. רק פעם אחת ראיתייה מאז, בדרכי לבית-הספר, כאשר הבטתי מבעד לחלונה של חנות-המכולת. מחכה היתה לתורה וניבטת היישר נכחה. ממילא לא היה אדם עשוי לדבר אליה. פגישתנו הבאה שוב היתה בלתי-צפויה. גורר הייתי רגלי אחרי התזמורת הגרמנית שנעצרה לנגן שני קטעים בכל רחוב. כפעם-בפעם היו שני מנגני-קרן פונים להם לעברים שונים כדי להשמיע "אנטיפון". אז היה קול הקרן הולך למרחוק. מקשיב הייתי במיוחד לקלרנית, שלפעמים היה קולה כקול ציפור. השענתי ראשי אל הקיר. פתאום הופיעה קלארה לצדי. ראיתי שהיא לבושה אדום. היא הייכה אלי ושאלה אותי אם אני אוהב להשכים קום. למחרת בבוקר היא יוצאת לטיול בפולדריים מעבר לבית-הקברות לאורך הפ'ליט. לאחר שנדברנו, רצתה להאזין למוזיקה. התזמורת ניגנה קטע על מלחמה ושלוש עם המון תשוואות-תופים ולבסוף את "In der Heimat" ("במולדת"). הבטתי בקלארה, אך היא הצביעה על המתופף השמן שהיה מרעים בתופו וקורץ לנערות על המדרכה. שעה ארוכה הלכנו בעקבות הנגינה. למחרת בבוקר היו הרחובות השותקים חלולים למישמע. צעדתי בדשא הלח עד לפ'ליט שדומה היה כאילו התרחב מאד, שכן הערפלים עדיין לא עלו מן השדות. סמוך למים מצאתי את קלארה, עטופה שכמיה של צמר עם ברדס שאותה לא ראיתי עדיין. היא פרשה עלי חלק מן השכמיה והראתה לי ספר שבו תמונות מזורות והוא כתוב בלשונה שלה.

שאלתי אותה איך המקום מוצא חן בעיניה ופשטתי זרועי להורות על מרחב האפור והפחול שבו היו הערפלים נעלמים והולכים ואשר בו שוב נראו לעין צריחי הכנסיות החלודים וטחנת-רוח. היא הושיטה זרועה ורצתה שאלטפנה. זרועה היתה חומה ורפה מאד ועטייה פלומת שער. אחרי-כן לא אמרנו עוד דבר משך שעה ארוכה עד שהיא אמרה שאני צעיר הרבה יותר ממנה, ומכל-מקום הבנות יודעות תמיד הרבה יותר מן הבנים. לא הבינותי אותה, הנעתי בראשי והסמקתי, ואחרי-כן שאלתיה בחפזה אם היא שרה ורוקדת כמו ההונגרים. לא, אין היא שרה גם אינה רוקדת, אבל תמיד אהבה להקשיב ולהסתכל. בכל-זאת ניסתה לשיר בשבילי ואני האזנתי לקולה החרישי שנשבר לפעמים. אחר צחקה וקפצה על רגליה; היה עלי לתת לה את זרועי ושעה ארוכה התהלכנו לאורך הפ'ליט. היא התפעלה מן הנוף כדי לשמח את לבי. איחרתי לבית-הספר.

לפרקים פגשתיה שוב אחרי-כן. הלכנו בעקבות מנגני-הרחוב וכפעם-בפעם טיילנו

לאורך הנהר. תמיד הייתי מהרהר בה ולעתים קרובות עברתי על-פני ביתה. היא ידעה זאת, ולפעמים הסיטה וילון כדי לברכני בשלום.

הסתיו כבר בא וגשם ירד כאשר משכתיני בזרועי: שוב היא חוזרת הביתה. עיניה האירו, היא הביטה בי, אך לא ראתה אותי באמת. בטרם תכרה במרוצה הבטיחה לי שתכתוב תמיד.

שוב ירד גשם. עומד הייתי תחת הגנונה של בית-המרקחת ברחוב שלה ומתבונן בטיפות-הגשם הניתזות כאשר באה המונית ונעצרה. הנהג משך במצילה בפנים כועסים. לא היה צורך בכך. קלארה כבר היתה חוצה את המדרכה ומתעופפת לתוך המכונית. האשה באה אחריה. המונית עקרה מן המקום ואני התכנסתי תחת הגנונה מקום שם הייתי מוגן מפני הגשם. הידקתי מצחי אל השימשה ולטשתי עיני לתוך חלון בית-המרקחת.

לאחר-מכן באה מכונית-משא ולקחה את הריהוט, הבית הועמד להשפרה. כעבור שבועיים קיבלתי גלויה מבודאפשט, כיפה וגשר גדול. אחר לא בא עוד דבר. הסתרתי את הגלויה. לא רציתי שישאלני איש על-אודותיה.

אדריאן כוריינ: בן זונה

אמי היתה אחת מן הזונות הללו מן המין הישן: פעם בשנה היתה יולדת ילד שאביו נשאר בלתי-ידוע. כל גזעי האדמה עשו אגודה אחת בחיק משפחתנו. אפילו הילדים שהיו שחומים בהחלט ונראו בהם כל סימניו של גזע אמי ואבי-החורג יכלו לטעון בוודאות רק לאמהותה שלה, שכן גם בני-ארצו של אבי-הורי עברו את סף מעוננו בכוננות בלתי-הוגנות. רק אחי הגדול, הגדול בכמה שנים ממני, היה לכל הדעות בנו של אבי-החורג. הוא נולד בימים שעדיין היתה נאמנותה של אמי לבעלה מכריעה את עניותה. זמן קצר לאחר-כך החלה להשתפר קצת ממון נוסף. בדיוק כמו שנשים אחרות יוצאות לכבס או נשכרות להשתוחח באיזה צריף כדי למיין פירות או לכבוש עלי-טבק.

אמי אהבה את האוויר החפשי ואת חברתם של גברים. בכל ערב אחרי סיימה את עבודתה במשק-הבית ולאחר השכיבה את הילדים הקטנים לישון היתה נושאת רגליה בשמלתה הנאה ביותר, פרח בשערה וחיוך מעטר את פיה, והולכת אל הנמל, מקום שהיו האניות עוגנות והמלחים הזרים היו יורדים לחוף וגופותיהם דרר כים מתשוקה. זמן לא רב אחרי צאתה היינו רואים אותה חוזרת וגבר תלוי על זרר עה, שמלתה הלבנה מסתמנת מתוך צללי הערב, והיא מפטפטת וצוחקת כאילו הכירה את ידידה זה שנים. לפעמים, כשהיה יורד גשם, היתה מפתיעה אותנו — כלומר, את אבי-החורג ואת הילדים הבוגרים יותר, שעדיין הורשו להישאר ערים — כשאנו יוש-בים בתוך הבית פנימה בגלל הגשם. אז, בהינף זרוע, אך לא בלי חביבות, היתה מורה לנו לצאת החוצה. בעוד המלח מפנה ראשו הצדה כאילו בוש למראה תוצאות גלויות-לעין כל-כך של מעשה נמהר כל-כך.

כשבתנו יחד על הספסל בצל העצים הגבוהים שומעים היינו איך אמא מדברת בפנים עם המלח בעוד שניהם מתפשטים. היא היתה קוראת לו כל מיני שמות-חיבה, שמות שעליהם היתה חוזרת בשעות היום באזני אבי ובאזנינו אנו, הילדים. קולה היה מח-ניף; מבצעד לגשם היורד היה לנשיקותיה צליל ערב ורוגע. אחר-כך היתה דממה יר-רדת עליהם, עם שהיו שוכבים להתעלס. החלונות היו נאטמים במין תריסים מתגלג-לים או וילונים של חרוזי חזרון, שבעדם היה האור מבצבץ ברצועות דקות. לאחר שסיימה אמי את מלאכתה והאיש הסתלק לו, היתה מפשילה את וילוני החזרון ורר-כנת בצחוק מן ההלון החוצה, גופה ערום עד המתניים, אף כי דבר זה כמעט לא נראה לעין לאורה של מנורת-הנפט. זה היה לנו האות לחזור ולהיכנס. היא היתה מראה לנו את המטבע שקיבלה, ואנו הילדים היינו מתפעלים מצלמם של מלך או מלכה מחוץ-לארץ על מטבע-הכסף.

עוד המטבע עוברת מיד ליד, ואמי כבר היתה עסוקה בנקיון גופה. היא היתה אשה יפה, בשלהי עלומיה, ולה חזה מלא, מוצק, כתפיים חלקות ועגלגלות, ופה שקנה לו זריזות בלתי־רגילה. בלי ספק כתוצאה מעסקי האהבה. כאשר השבתי עליה לאחרי־מכן השוויתי לעתים קרובות את פיה ליד. היה רושם כאילו הוא שמוט מפניה, כאילו תמיד הוא מחליק ונושר מעל שיניה. הוא היה לוכד את המלים, כאומר ללשון בטרם ישמטן. כשפרח רענן בשערה, היתה אמי נושאת רגליה שוב לרדת בשביל, בעוד אנו נשארים מאחור בניחוח הטבק של המלח ומי־הבושם של אמי.

לפעמים, כשהיו העסקים טובים, נמשך הדבר עד שעה מאוחרת מאד. אז היינו תרים לנו מחסה זה עם זה בבית אפילו בשעה שלא ירד גשם, ולעתים קרובות צריך היה לעורר אותנו כדי שנחזור להתישב על הספסל בחוץ. שפן החדר היחיד בביתנו, או מוטב לומר — בצריפנו, לא היה רחבי־ידיים ביותר, וצריך היה להביא בחשבון את אנינות־הדעת של הלקוח.

בחוץ יכולים היינו לחוש איך צינת הלילה עוברת מעל לראשינו אחוזי־התרדמה. מבעד לאיושת האילנות נשמעה נהמת הים. זוכר אני את שמי־הלילה, והפוכבים מעל לצמרות. התפלאתי שיכול מבטו של אדם להרחיק כל־כך. בעוד השינה מצמצמת ומקשה את הכרתי, היו חושי משלחים משושים ארוכים לתוך החלל הקלוש, אבי היה יושב ושני ילדים רדומים בחיקו, כשהוא משחרר יד כפעם־בפעם כדי להוציא את הסיגריה שלו מפיו. הילדים היו נשענים אליו, וכולם תורמים משהו מחומם. נשי־מותינו הצטרפו יחד לחורש־שיחים עבות.

לבסוף היו אמי ואבי לוקחים אותנו הביתה פנימה ומשכיבים אותנו זה על־יד זה, נזהרים שלא להפריע את שנתנו. לפעמים הייתי מתעורר ורואה את הורי נוגסים משהו — אורז או נתח עוף קר. הם לא היו מדברים, אבל דומה היה כאילו פיה של אמי הוגה מלים אפילו כשהיא לועסת. לאחרי־מכן היו שוכבים על המחצלת מקום שם שכבה אמי קודם עם המלחים. מבעד לצעיף של תרדמה רואה הייתי את גופיהם נעים, משל כאילו היתה פה מעין חרפה שצריך למחותה. אמי היתה נאנחת, או צוחקת — צחוק עמוק־מצלצל אחרון שהיה מגיע לאבי.

כפעם־בפעם היתה אמי באה הביתה עם איזה בחור צעיר, נער־ספינה לבן שנעלי־עור חדשות לרגליו ופגיון בחגורתו. הייתי חש עצמי דרוך־מנוחה ממש כמחה, ובמחשבתי הייתי פוסע פסיעות גסות כמוהו ומעווה העוויות מזווותות ממש כמוהו. פעמים אחרות לא הייתי מקנא כל־עיקר, אבל עכשיו הייתי חש איך לפי הולם מקנאה. אף כי ברגיל כמעט לא הייתי מצייר לעצמי בדמיוני מה מתרחש, הנה במקרים כאלה חושב הייתי על עירומה החם של אמי. דמות־האם היתה מתערפלת וני־תקת מן האשה הזאת שהרצון להסב עונג הפך לה להרגל. מתבונן הייתי איך היא מורידה את וילוני החיזור לפני החלונות ושומעה באַמרה: האם גם אמא שלך בבית מיטיבה אתך כל־כך? האם יש לה שדיים נחמדים כל־כך? ואף כי מעולם לא ראיתי זאת, יודע הייתי שהיא נוטלת את שדה בידה ודוחקת את הפטמות אל פיו של הנער, בזו אחר זו, בעוד היא מלטפת את גופו בידה הפנויה. גופו הלבן היה מתמכר

לגופה השחום כמו לניגודו. הוא היה שוקע ואובד בחיקה, הרחק ממולדתו ומשפתתו הלבנה. בדל סיגרייתו היה מוטל לו ליד הדלת, עודו עשן, בנועם־סבר של מנחה. במקרים אחרים הייתי מרים את הבדלים שהמלחים משליכים אותם בטרם יתכופפו ויכנסו לבית פנימה, אבל במקרה זה הייתי עוקף אותו בסלידה. בפנים ירדה דומיה, דומיה שהתחננה לפני לשפוח אותה.

כעבור זמן־מה שוב היה קולה של אמי נשמע, וזאת הפעם גם קולו של הנער, שקנה לו את הזכות לדבר. הוא היה יוצא מן הבית וסיגריה חדשה בפיו, תנועותיו קלות יותר, נקיות כמעט מן הקשיחות שמנעתו מלדבר אתנו. מטבע־הכסף החמה שלו כבר היתה עוברת מיד ליד. הוא בן ארבע־עשרה, היתה אמי אומרת, יש לו אהבה של כוהן־מיסיו־נר, היתה צוחקת.

לפעמים היתה מביאה הביתה איזה זקן שהיה נעצר לסקור אותנו ומכבד את אבי בסיגריה. הדבר היה נמשך שעה ארוכה. זמן רב היה דרוש לו כדי להתפשט, והשקט מעולם לא היה מוחלט. הייתי שומע אותו גונה, כאילו מעשיו גורמים לו עגמת־נפש. אמי היתה מנחמתו בצהלת־רוחה המקצועית, שאינה יכולה להעמיק לתוך צערו של הזולת. אם לא יכול גופה לתת אושר הרי שנכשלה, והיא היתה ניצבת פנים אל פנים מול ייאושה שלה. בפעמים שפאלו היה הכל מסייע לנתקה מן האורח: הפעוטות הישנים בפנים החדר, בעלה והילדים המגודלים שאת קולותיהם יכלה לשמוע מבחוץ בעודה נושאת עיניה מעל לראשו של הלוקח אל התקרה. טובת־מוג היתה, ורבה היתה סבלנותה עם גוף חדל־אונים המתפתל מעל לגופה ושופך את זיעתו עליה. היא היתה שוכחת את עצמה, אבל האיש לא היה יכול לשכוח, ומנסה היה לבצע בכוח המחשבה והרצון בלבד מה שיכול היה לעשות קודם־לכן בלי הירהור ובלי מאמץ. אפילו ברגעים המכריעים היה חלל פעור בין ההנאה לתודעה. הזקן היה מכתיר את יגיעותיו בפרץ ממושך של שיעולים. פורקנו היה תערובת של הרווחה וליאות. הוא היה נעשה ידידותי, מסביר־פנים, אדם־שבכל־יום. הייתי חש איוו השתתפות בצערו, משל כאילו שדדנו אותו. ומעולם לא הייתי יכול להימנע מהביט אחרי לקוחות מעין אלה כרדתם להם בשביל בין העצים האפלים, בדרך אל העיר ואל האניות. הדבר שהיה חשוב להם היה זה: להוכיח לעצמם שעודם חיים. אבל כל הקשור בהם העיד על חורבן: עקבי נעליהם, כתמי הזיעה על חולצותיהם, הציפרניים השבורות, והעור שהיה תלוי בשמוט על עצמות־לחייהם. כאשר החזקתי את מטבעות־כספם בידי חש הייתי כמיהה לשקוע לתוך חייהם האלמוניים. אף כי לא לקחו מאמי שום דבר שהיה לו ערך בעיני שלי, משאירים היו בתוכי ריקנות גדולה אחריהם.

אמי היתה מדיחה את זכרם בכנף מגבת שהיתה טובלת במים ומעבירתה לאורך בתי־שחיה, ירכיה ופתח־רחמה. עומדת היתה ורגליה פשוקות לרווחה, גדולות, מבהיקות. בידיים עסקניות אשר תמימותן הפכה להיות מוכניות. שדיה המלאים, העגולים היו מרצדים מעלה ומטה כאילו רצתה לנערם מעליה. חיוכה היה חש ומקדים את מחשבותיה.

אמי היתה ראש־המשפחה האמיתית. היא השליכה את כניעותה אחר־גו ללא שיוך, ובכל אשר קרה צריך היה להביא בחשבון את עבודתה המקודשת. אבי היה מעמיד פנים של מרי כפעם־בפעם, ולפרקים היה נוטל את המושכות לידינו בצורה המקובלת ביותר. כשהיו הורי הולכים העירה עם הילדים הגדולים לקנות דברים, היה הוא מחזיק את הכסף ומשמיע את הדיבורים. במקרים כאלה היה מרבה להג במידה יוצאת־מן־הכלל, בעוד אמי מחרישה, שרויה בריחוק־הדעת שלה. היא היתה מסתכלת בגברי רים שברחובות בחפשויות של אשה אשר לגביה שוב אין האהבה אוצרת בה שום סודות, אשה ששום מידה של בוגדנות לא תוכל להעמידה בנסיון. ודאי היתה בה הרגשה ששום גבר, בין לבן ובין שחום, לא יוכל לנוס מפניה, שבשביל כל גבר צרי־פה הוא תנאי־מוקדם להמשך חייו. בהתעלסה היתה קורנת בטחון־עצמי, שובע, אותה יהירות כבושה שמאצילים התוקף והיוקרה. בשאר דברים היתה ילדותית, כסילה, אשה שאינה יודעת קרוא וכתוב. ואולם יהירותו של אבי לא הסתמכה על שום דבר בכלל פרט לגוף חזק ויפירתואר שלא היה הולמו.

יום אחד הביא אבי הביתה מן השוק מכונת־תפירה ישנה, אמי לא ידעה איך להפעיל לה, אבל העמידה על־גבי ארגו וכך נשארה שם כסמל של קידמה. לפעמים היו אור־חיים מסובבים את הגלגל סיבוב של פתיעה בטרם יתפשטו. ואמי היתה צוחקת. שפן החניף לה הדבר יותר מאשר כשהיה מלח תופס את עפוזה בידי הקשות או תוחב את לשונו הצמאה לתוך פיה.

מכונת־התפירה לא תוקנה מעולם, אבל מזמן־לומן היו משמנים וממרכים אותה. את הבגדים הדרושים לנו היו הורי קונים בעיר, מקום שהיו הסוחרים הלבנים והשחומים מרמים אותם. הם לא היו חוששים לכך, שפן לגביהם הכסף שוב לא היה פירושו שיעבוד. הם השתחררו, השתחררו מן הסככות הקודרות שתחתיהן היו נשים יושבות וממינות פירות או כובשות על־טבק, השתחררו מן הרציפים הלוהטים שבהם היו גברים עובדים כסבלים.

החדשים האחרונים להריונותיה של אמי היו תמיד הקשים ביותר; מתוך הכרח ממש היתה הולכת בכרסה הכבדה ומתיצבת לעבודה לפני הקבלן באחד מבתי־האריזה שלו, וגם אבי היה נעדר משך ימים רצופים. בערבים באים היו עם עמי רק אורחים מעטים שמוכנים היו להיזהר עד כדי לנהוג כבוד בהריונה של זונה. לעתים קרובות היתה משפיעה את רצונם שלא בדרך הרגילה, אך דבר זה לא הגדיל כלל את מטבעות־הכסף. ברגיל היו אלו מטבעות־נחושת בלבד. לידת הילד שוב היתה מאחדת ומחזיקת את המשפחה כולה, ומיד עם רדת החשיכה היתה אמי יוצאת בחדן אל הנמל לצור־דד את הגברים בשדיה המלאים חלב. הוא יונק כמו עולל, היתה צוחקת בלכת המלח.

כעבור זמן, אחרי שנגמר הכל, הבינתי כי בשום פנים לא היה הדבר יכול להימשך בצורה זאת. יום אחד הפיעו השוטרים הזרים בצריפנו — אנשים מתנשמים בכבידות במדים לבנים, קובעים טרופיים לראשיהם. הם אסרו על אמי לעזוב את סביבת ביתנו. לאחר ימים אחדים נלקחו היא ואבי לבית־החולים עם שנים מן הילדים הקטנים שמצבם היה גרוע ביותר. אני עצמי, אחי הבכור ושאר האחים והאחיות הצעירים

מאתנו הלכו לבית של המיסיון, מקום אשר שם ניקו וחבשו את חבורותינו. המחט שהיה הרופא נועץ בזרועים הפילה עלי אימה.

מעולם לא שבנו עוד לראות את אבי ואת אמי. הם מתו זמן קצר לאחר שנלקחו לבית-החולים. קברו אותם בבית-הקברות לשאינס-לבנים מחוץ-לעיר, מקום שם ביראו חלקה ביער, מקום שקט כל זמן שלא היו הקופים צורחים. הרשו לנו להצטרף להלוויה, בשעה שעדיין היתה קרירה בהשכמת-הבוקר. לבושים היינו בגדים לבנים, שמתחת להם יכולתי לחוש בצלקת מערומי. התחלנו להזיע, ממש כדרכם של הלבנים אבל בלי ההצדקה שהם שואבים מזכרה של מולדתם הקרירה.

סיפרו לנו כי יש גן-עדן ובו מלאכים, ושמה הולכים כל האנשים שחיו חיים טובים. השחומים והשחורים ילבינו שם, והלילה לא יירד לעולם. זוכר אני את סקרנותי ביחס לאותו גן-עדן אשר בו יגורו כל הגזעים בשלום, ממש כמו שהיו גרים פעם בשלום בחיקה של אמי. האור הנצחי נראה לי חסרון. חשבתי על הערבים הנאים שהיינו מבלים על-יד הצריף, זכרתי את זיו הירח הנוטף-ועובר מבעד לאילנות, את הפוכבים שבזכותם היה מבטי מרחיק עד אין-קץ, את צחוקה של אמי מאחרי וילוני החיזרון בעוד האור מסתנן החוצה ברצועות דקות, עד שמעולם לא חשנו עצמנו בודדים. מעור לם לא היו גופות לבנים חביבים עלי, אף כי נקריתי לתוך חדרים-משפכן של נשים לבנות אף בהיותי צעיר מאד לימים. לא יכולתי לשכוח את עירומה של אמי, שאחרי-כן נדרשתי לראות בו חטא. מעולם לא למדתי להאמין בכך. רואה הייתי את שדיה השחומים מרצדים, את גווה המתפתל בתאוותנות חסרת-דאגה שהביאה עליה כליה. המראה של מכונת-תפירה נוצצת, משומנת היטב, עדיין מעביר בי רעד.

כאשר גדלתי ושולחתי לחפשי ירדתי לנמל. ראיתי את המלחים באים מן האניות כאילו לא השתנה דבר משך כל השנים הללו: זקנים משתעלים ונערים שנעל-עור חדשות לרגליהם, פגיון בחגורותיהם, סיגריה בין שפתיהם. ריח הטבק הווירגיני היה עולה באפי. שנאתי את האנשים הללו, לא מפני שלבנים היו אלא מפני שהלכו אל הנשים העומדות ומחפות להם בקצה הרציף, נשים צעירות שפרחים בשערן וחיכוכים מעטרים את פיותיהן.

הנס אנדריאוס: ארץ נכריה

רְצִיתִי לְכַרֵּעַ
לְפָנֵי פְרוֹת מוֹקָפִים
אֲפָקִים וְעֵבִים רְבוּצִים עַל עֵבִים

רְצִיתִי לְדַגְדַּג
אֶת פְּנֵי הַשָּׁמַשׁ הַזֶּהָבִים:
פַּת, דְּרָקוֹן.
רְצִיתִי לְצַחֵק עִם חַיּוֹת;
רְצִיתִי לְאַכְסֵן עוֹבְרֵי-וָשֶׁבֶת בְּפִנְדָּקִי;
לְתַת לָהֶם אֶת מִיטְבַּת הַמַּטּוֹת אֲשֶׁר לָנוּ
וְאֶת מִיטְבַּת הַנְּשִׁים וּמִיטְבַּת הַמְּזוּזָן,
חָנֹם.

רְצִיתִי לְהַעֲמִיד מִמֶּשׁ לְפָנֵי
עֲצִים וְצָרִיחִים וְאֶת הַכְּבִישׁ הַמְּגֻלָּח-לְמַשְׁעֵי
וְאֶת הַחֲפוּשִׁית שֶׁנִּתְעַתָּה בְּעֵשֶׁב
וְאֶת עַלְהֵה-הַסֵּתוֹ שֶׁמִּלְפָּנֵי שְׁלֹשָׁה סִתּוּיִם:
בְּתוֹלָה זְקֵנָה מְאֹד —

רְצִיתִי לְהַעֲמִיד לְפָנֵי
כָּל עוֹלָם שֶׁהוּא וּלְכַרֵּעַ לְפָנָיו
בְּפִלְיָאָה וִידִידוֹת: סְלָאִם.
כָּל זֶה מִתְרַחֵשׁ — אֵךְ אֲנִי,
רְדוּף וּמִבְעֵת עַל-יְדֵי
מִי-יֹדֵעַ-אֵיזָה מִיֵּן בִּישׁ-גָּד,
נֶבֶט פְּעוּרֵ-פֶה בְּנִסִּים וְעִינֵי חֲפוּזוֹת מְדִי: תִּיר
לְהוֹט מְדִי שֶׁל אֶרֶץ נִכְרִיָּה.

לואיס פאול בון: אחותי יִנְקָה

על חולי וכשפים

כמה זמן הייתי יכול ללוטש עיניים אל השם הזה, כמה זמן היה גליון־הנייר הזה מונח ריק וקר ושותק תחת ידי בלי שאדע איך אפתח? ... תחת ידי, אני אומר... מפני שזאת הפעם האחת והנדירה אינני יכול לבדות מלבי מסכה ולבי הכאוב והמיוסר שלי חייב לכתוב... לבי הכאוב והמיוסר והשותת דם כותב על־אודות חולי ומוות וצער, על הרפיסות וחוסר־הממש וחוסר־השחר שבחיים האלה: לשעבר ישבה אחותי יִנְקָה על כיסאה הגבוה והקשיבה לקירקוש שרשרת־הנחושת הפעוטה שעל פרקידיה הברזני... לשעבר ישבה שם והיתה תפארתו של רחובנו: רק הביטו איך יִנְקָה יושבת שם, שלום יִנְקָה! ... אחותי יִנְקָה גדלה ולא היתה מוכנה להתידד עם שום איש, לא היתה מוכנה לקבוע פגישות, לא היתה מוכנה לרקוד עם אף אחד... היא הפכה להיות יצור עקר וקשה ומהיר־חימה והיתה נוטלת אבקות מן הצלב הלבן, ככה, בפנים מרים... אחותי יִנְקָה היתה בחורה קשה ולעתים קרובות למדי הייתי אומר שהיא עתידה לרדת שחת, לעזאזל, כמו בצלים שהושארו בשדה ונשפחו... אחרי־כן הלכה רוטנת ורוגנת מרופא אל רופא, רופאים שנתנו לה תרופות וסמים להשקטת כאבים, רופאים שנתנו לה זריקות לכיס־המרה ולפכד ולדם הקלוש, רופאים שהכתיבו לה גלולות ואבקות ומנוחה שלמה, או פיטום או דיאטא סגפנית ביותר. ואחרי־כך התמוטטה וצריך היה לגרור אותה לבית־החולים למרפאה לשולחן־הניתוח... כן, לגרור ממש, מפני שהיא סירבה להיכנס לאמבולנס, מפני שאז יחשבו שאני חולה, אמרה... והיה זה רק גידול, גידול בקיבה שצריך היה לנתחו, שום דבר למעשה, רוצה לומר משהו ביש למדי, אבל במסגרת המקובל, כמה אנשים עושים להם ניתוח בקיבה? ... בקיבה בקיבה... ואני רואה את אבי עומד לו שם בחלון במקום שאני כותב, אני רואה את עיניו ועלי להקשיב וכל הזמן איני רואה אלא את עיניו... עיניו היבשות והמשמימות שאינן מעיזות לבכות... סרטן, הוא אומר... הוא לאבדון והדמעות באות אחרי הכל... סרטן, הוא אומר... הוא לאבדון ואתה איש אחר לואיס נערי אל תגיד לשום איש אחר... סרטן, הוא אומר... והניתוח הצליח, אבל זה סרטן, שמוסיף ומכרסם... המלה המאוימת, המלה הרצחנית, המלה הטורפת... היא תחזור הביתה והכל ישאלו אותה איך את מרגישה את עצמך עכשיו, יִנְקָה? ... ואחותי יִנְקָה, שהיתה תפארת רחובנו, שקירקשה בשרשרת־הנחושת סביב פרקידיה הברזני מעט יותר מדי, אחותי יִנְקָה תאמר: אני מרגישה את עצמי בסדר גמור. זה סרטן... הוא עיניו של אבי שיעמוד מאחריה ולא יוכל לבכות... ואמי מתפרצת פתאום: הוי לאבדון הוא אלי עכשיו אינני מאמינה עוד בשום דבר, אינני מאמינה עוד במטיפים ובכוהנים... הבטחתי הכל ועכשיו ראו...

אני רואה... זה סרטון... הוא עיני אבי... הוא קללות אמי, אמי שהיתה מאמינה בכל דבר ועכשיו אינה מאמינה בשום דבר... שהבטיחה הכל לאלוהים ולקדושו ועכשיו... עכשיו ראו. ושאותי ינקה מפחדת מנבואתו של מגיד-עתידות זקן... הוא כישף אותי, אומרת אחותי ינקה, הוא כישף אותי, אני מרגישה, אני מרגישה, אני מרגישה, צוחת אחותי ינקה.

אבל כישף?... עכשיו אינני מאמינה עוד בשום דבר אומרת אמי. גם אני אינני מאמין בשום דבר. לא באלוהים לא בקוסמיו, הכוהנים... גם לא במדע ובקוסמיו, הרופאים.

על חולי ומוות

אביך שם בביתך והבוץ של רחוב קאפלקנסבן עודו על רגליו, ומסייה קולסון מן המיניסטריון אומר שהוא חושש לדמו שהוא קלוש מדי, ופירפוס עצבני בעינו שמחמיר והולך, ולכן הלך למרפאה והיה צריך לחפות משך שעות בחדר-ההמתנה לנברוטיקנים. ואביך עומד שם והבוץ של קאפלקנסבן על רגליו ובעיניים בוחות הוא מקשיב למסייה קולסון מן המיניסטריון... ומסייה קולסון מספר על האנשים החולים את עצביהם שישבו והמתו: תחילה איש גבוה ורזה שמכנסו היו קצרות עד כדי כך שלא כיסו אפילו את קרסוליו, שישב מרעיד ומניע בראשו, ככה, צרור אחד גדול של עצבים... והוא רצה להיכנס לפני התור של כולם ולקבל טיפול ראשונה, מפני שבא ברפאת, אמר... ולפי דרך-דיבורו נראה היה כאילו יש רק רכבת 1 בבלגיה והיא נוסעת רק היום. ועל-ידו ישבה גברת אחת קטנת-קומה ולראשה מגבעת עצומה, והיא סיפרה לכל אחד שהענין הוא בעצבים שלה, ושכבר בינזוה די כסף בשביל בית, והמשרתת שלה גונבת ממנה... גנבה די בשביל עוד בית... והרי לכם 2 בתים... וכך נמצאת למד שרצונה האחד של הגברת בעלת המגבעת הגדולה הוא שיהיה לה בית משלה. וכל-אימת שהפך אדם עורף לקינתה שאין לה סוף, מיד היתה מזדרות וצדה לה קרבן אחר. ועל-ידה ישב יצור זקן מאד וזעיר מאד שיכול היה להיחשב בעל-חיים, משקפיים לו ומצח חיור כסיד... והיצור אמר: אם יתאחר עוד הרופא זמן רב אַתלה את עצמי. ושעות-הקבלה של הרופא מתחילות בשעה 2, אבל היה כבר 3 וכל הנברוטיקנים הללו ישבו שם וחיכו לשווא: אולי נתקל הרופא בעץ, אמרו... אולי הוא זה ואולי הוא זה... יכולים דברים לקרות לכל אדם. ואם הם היו נברוטיים הרי אני נברוטי כפול שלושה, סיים מסייה קולסון מן המיניסטריון.

ומפני שאביך עודו עומד-לו ומקשיב מתוך נימוס למסייה קולסון מן המיניסטריון הרי אתה ממלא את השתיקה באָמריך: וכשאתה נכנס למרפאה, אינך רואה אלא אנשי כפר ועוד אנשי כפר... עד שאתה תמה לאיזו מרפאה או בית-חולים או בית-מחסה אנשי-העיר הולכים בעצם... ואתה מתחיל לחשוב שהעירוניים הולכים ומוסיפים עד שהם נופלים מתים ממחושיהם מפני שהמדע צועד קדימה אבל בני-האדם חדלו מהאמין ברופאים. ואז מסייה קולסון מן המיניסטריון אומר שלום

ומניח אותך לבדך עם אביך, ואביך אומר: במרפאה כמעט ניפצה אמך את ראשה לרסיסים והתרוצצה הנהרונה כשהיא צועקת כמו עיוורת על המסדרונות והחדרים ושולחן־הניתוח, על האחיות והמטפלות והציוד המצופה כרום: רוצחים. רוצחים, צעקה, והיא נפלה ואני הייתי צריך להרים אותה.

שוב ושוב על חולי ומוות

ולאחר ימים אחדים: שוב אתה יושב אל שולחן־הכתיבה שלך, כאב קדמון הנישא משכמו ומעלה מעל הזמן והחולי וכל הדברים החולפים... אבל שטף־דמך אטי יותר ושוקט יותר, כמו פלג מים בארְגָּנים: לאחר שהוא נופל מסלע אל סלע, סופו שהוא שוטף־זורם לו, דהום ומבולבל... וידך מוסיפה וכותבת אבל יש חלל במחשבתך, ועיניך לטושות אל הנייר הלבן במין קללה: אני כותב, אבל יודע אני שאלו מלים ההולכות סחור־סחור, אני כותב, אבל יודע אני שאין בכך לא טעם ולא שחר ולא עילה. ומסייה קולסון מן המיניסטריון בא ומתישב על־ידי ואומר, בסער מעט, ואיזה ניצנוץ בעינו: ושמע־נא, אתה יודע מה... אותו רופא שהיה צריך להיות שם בשעה 2 ועדיין לא היה ב־3... כי־כן, משהו באמת קרה לו, המכונית שלו נפלה לתוך תעלה, ו־2 נשים שאסף קודם־לכן למכוניתו ירדו גם הן לתעלה... טבעו ומתו, המכונית, הרופא ו־2 הנשים שאסף אל מכוניתו. ומפיון שאנו מדברים על רופאים ומרפאות, יוהן יאנסֶנס אומר שהוא שמע סיפור על משפט נגד רופא אחד שנתן עירוי־דם והחולה קיבל עגבת... ובמשפט אמר עורך־הדין של הרופא כי יש לראות בכך מקרה של מכירת סחורה פגומה שבו לא הקונה ולא המוכר לא השגיחו בפגם. ומפיון שאנו מדברים על עירוי־דם וניתוחים, הרי אשתך מצטרפת לשיחה ואומרת שאיזה איש אחר סיפר לה על אשתו של רופא אחד... ואשתו של הרופא הזה אמרה לאשה אחרת: מדוע הרשית להם לנתח, האם אינך יודעת שהם הולכים לפי האופנה בבתי־החולים, צעם חולי זה ופעם אחר? ולשמע כל הדברים האלה מוסיף הלז קורטוב מדמיונו הסוטה: סיפור־המעשה באדם שנפל מעל עגלתו ונחטב ראשו באבני המרצפת, ובעוד הוא מוטל לו כך בדרך נפגע ראשו שוב, זאת הפעם מפרסתו האחורית של הסוס... ועכשיו הוא שוכב במיטה ומדמדם ואומר שצריך יהיה לתת לו ראש חדש, מפני שראשו הישן משומש ובלה. והואיל יישבת לך כאן בשקט ולא אמרת מאומה, ורק הקשבת מתוך נימוס, הרי אתה מוסיף משהו — אחרי הכל, החיים מוכרחים להימשך — על ילדונת אחת פעוטה שאנשים ניסו להפחיד אותה באדון מוות... אבל הילדונת הפעוטה רצתה לדעת איזה מין דבר הוא זה, ולכן ציירו בשבילה את האדון מוות... ואחרי שהסתכלה שעה ארוכה באדון מוות, אמרה: עכשיו ציירו לי את הגברת מוות.

מותה של אחותי נקבה

תומך הייתי בידי את כרסי שעה שהחזירה האמבולנס הביתה מבית־החולים, אומר אבי, מפני שהצמיגים ודאי היו קשים מדי וכרסה הרעידה כלי־כך... לא במכונית

של הצלב האדום, צווחה אחותי ינקה הגוועת, מפני שאז יידעו שאני חולה. ואני אמרתי בלבי יקרה מה שיקרה וניגשתי לשבת עלייד מיטתה... ליד מיטתה אשר ימים רבים היתה מיטתי שלי, כשהייתי צעיר-לימים וכמו אחותי ינקה... כשהייתי צעיר-לימים והאמנתי שאני בן-אלמוות... כשהייתי צעיר-לימים וחזק וגיליתי את מיני המתעורר, וחשבתי שאני והעולם הננו משהו בן-אלמוות. עכשיו הנחתי לנצחיותו של העולם ליפול כאשר תפול וישבתי עלייד המיטה הזאת. יום ולילה, יום ולילה, בעוד מנורת-השולחן דולקת בשעות העמוקות ביותר של הלילה, ובעוד קולותיו של העולם שנפל מוצאים דרכם פנימה במשך היום. ישבתי עלייד המיטה הזאת, ומן המיטה זעקה אחותי ינקה שאנייה לה לנפשה... שאסתלק... שפן אולי יתברר לי שהיא חולה, ואולי אספר למישהו אחר. ואחר-כך היתה צריכה לשכב על הכורסה, ואחר-כך לשבת זקופה בכיסא זקוף, ואחר-כך שוב למיטה. ועיניה הפראיות מנסות להימלט... מנסות להימלט. הן אמי הבוכיה שפניה מחייכים פנתה אל אחותי ינקה: מה שלומך קטנתי, האם נחלש הכאב מעט? הן אבי הבוכה שידין אחוזות שיתוק ופניו מחייכים והוא פונה אל אחותי ינקה: יכול אני להביא לך משהו, ילדתי? הן דמעותי החנוקות שלי מאחרי מסיכת פני המחייכים שלי: נסי לשכב מעט בשקט, ינקה. צמאה, צווחה אחותי ינקה. אבל זה היה רק בהתחלה, אחר-כך אמרה זאת בגיגום, אחרי-כך רק הפטירה, וכעבור עוד זמן היה זה לחש, לחישה חרישית ודמומה שאבי במסכת פניו המחייכים היה מעמיק להשתוחח מעליה כדי להקשיב לה: היא אומרת שהיא צמאה.

ראה, ואחרי זה: הימים עברו על פני בפה שותק ובעיניים סומות, העתונים התגבבו ובהם חדשות העולם שלא קראתי והנחתי להן לנשור, קצצתי ועקרתי דברים בביתי, בטיח סתמתי חורים שהיו בהם דלתות ובקעתי חורים חדשים במקום שהיו קירות אטומים, עקרתי רצפות והנחתי חדשות: רק כדי לחוש ברעש ובחיוניות סביבי: רק כדי לראות איזה דבר חי: אך בינתיים היתה גסיסתה של אחותי ינקה מעמיקה לכרסם לתוך קרבי הגוססים שלי. בעוד הקרדום ניחת בכתלים והלבנים מתגלגלות ונופלות בענני אבק וטיח: עיניה הגוועות והנשברות של ינקה אחותי... אותן עיניים נשברות, ומה שקוראים הבריות מלים אחרונות: איני יכולה עוד להחזיק מעמד. אותן המלים האחרונות והחושפניות שלה שפתאום תלשו את כל מסכותינו, מפני שגם היא תלשה והסירה את מסכתה... היא ידעה שהמוות הולך ובא וכי אין טעם להסתיר מן העולם שהיא חולה: אינני יכולה עוד להחזיק מעמד. ואבי תלש והסיר את מסכת חיוכו ותלשתי אני את מסכת חיוכי שלי ואנחנו בכינו, בכי עמוק וקשה ונלהב... אבל אמי הוסיפה לשאת את מסכתה שלה עד הסוף ממש, ומעל למסכתה המחייכת נשרו הדמעות של לבהאם המנופץ שלה. ישבנו לנו, ובינינו מוטל היה הבקבוק המהופך שהוא אחותי ינקה... בקבוק מהופך, בקבוק הנשפך ומתרוקן.

ועכשיו אני יושב לי כאן וכותב... כותב כדרך ששיפרתי כתלים בביתי... אבל מבצע לענני האבק והטיח, ומבצע למלים שאני כותב, אני שומע ורואה רק את מלותיך:

אינני יכולה עוד להחזיק מעמד. ואני, אחותי המתה נקאה... כמה זמן אחזיק אני מעמד, כמה זמן יחזיק מעמד העולם הזה הנדון למוות?

חיפושיות מאי

רק גשם יורד ויורד בספריך, אומרים... אבל האם אינך יכול לעשות שום דבר בענין זה? רק קום וראה מה פני הדברים עכשיו: חודש מאי וגשם יורד ומוסיף ויורד. ואתה זוכר את לילות מאי של ימי עלומיך, כשהיה הכל נחמד ושקט כל-כך, האברש פורח והיסמין פורח והנערות הולכות הביתה מתפילת-ערבית... וכמוך זוכר אותם לילות מאי מימים עברו, ובעוד הוא מתבונן בגשם המטפח על החלון הוא אומר: לא יהיה עליו לצוד חיפושיות-מאי הערב. והפל מחייכים לרגע. יורד גשם, ובצרפתית אין הבדל רב בין גשם לדמעות... .. וגשם יורד בספריך ויש דמעות בלבבך... נקאה אחותך היא במתים והיא שוכבת שם בגשם, ואמך מתהלכת בביתה וגשם יורד בפניה... וחוזן מזה היא כועסת עליך... כועסת מפני שאתה עודך חי ואחותך נקאה במתים. אבל מה יש בידך לעשות? מה בידך לעשות כנגד העובדה שיוורד גשם בחודש מאי, שיוורד גשם בספריך, שאחותך נקאה היא במתים? שעדיין לא מלאו לה 26 והיא במתים? ואמך מתהלכת אנה ואנה בביתה הריק והשותק והעזוב והיא כועסת עליך.. היא מודדת דבריה במשורה, והיא מאושרת — לא, לא מאושרת, אבל בכל-זאת מתנחמת — היא מתנחמת רק אם מישהו אומר לה שפלונני או אלמוני גם הוא מת. רק המתים יכולים לנחמה. אבל אני החי האם אוכל לנחמה? האם אוכל לקום ולמות כדי לנחמה? אמך כועסת עליך ואחרי-כן היא אומרת לאנשים אחרים: הוא נכנס ורואה שאני בוכה והוא אומר: שוב את בוכה?... וזה מוציא אותי מכלי, מפני שאפילו כלבה שמיבבת לגור שלה אנשים שואלים מדוע היא שהיא אומרת: הוא נכנס ורואה שאני בוכה ואומר: על מה את בוכה?... וזה מוציא אותי מכלי, מפני שאפילו כלבה שמיבבת לגור שלה אנשים שואלים מדוע היא בוכה, אבל הוא אינו שואל אותי שום דבר. ואתה הולך לך וסופך שאינך יודע מה עליך לומר או לשאול ועל מה עליך להחריש. מפני שאמך כועסת על שעודך בחיים... היא כועסת אם תחריש והיא כועסת אם תדבר... היא כועסת אם תיפנס אל הבית ותיתקל בה ותביט בדמעותיה... והיא כועסת אם תעמוד מנגד ותניח לה לנפשה עם יגונה. החודש חודש מאי ויורד גשם... גשם יורד בספרי דמעות בלבבי... אך האם אוכל לפטור זאת בלא-כלום על-ידי שאגיד לאמי: אין אנו צריכים לתפוס חיפושיות-מאי הערב?

רנִקוֹ קֵאֲנוֹפֶרֶט: נִשִּׁינָה

(א)

הָאוֹר הַלְבָן,
אוֹפְנוּעִים בְּמִרְחָק,
נְשִׁימָתִי: בְּקֶר
נְגִינָה דְקָה.

נְטוּשׁ
בְּקַפְסָה רִיקָה,
אֲנִי זֹכֵר סְחוּף־עַל־מִים,
מְחַכֶּה לְרוּחַ.

(ב)

הַחֶרֶף הַצָּהָב, הַכְּבוֹי,
הַשֶּׁמֶשׁ הַנִּמְסָה
וְהָדוּס שֶׁל צְפוּר
עַל־פְּנֵי הַשְּׁלֵג הָאֵלֶם...

עֵץ הָאֵילָנוֹת
הוֹסִיף שָׁנָה אַחַת,
יָרְבוּ תְדִיר הָעֲנָפִים
בָּהֶם אֶלְקֻט יִרְקִי.

שִׁיחוֹת כֶּסֶף

שִׁיחוֹת־כֶּסֶף בְּנִגְוִים,
הַשֶּׁמֶשׁ נֶעֱרָשׁ־לְזָהָב
הַנֶּעֱמָד בְּגוֹף מְחוּחַ
בְּשִׁבִיל הַנְּעוּרוֹת בְּמִשְׁעוּלֵי־הַחֶצֶץ,
הַמְּנוֹפְפוֹת בְּחֹשֶׁהֶן סְבִיב־
סְבִיב, כְּבִשְׁמִיּוֹת.

יוסף נולקמן: שובה של ג'סיקה

מי יבוא לעם הזה אשר יש
לו בקרבו נשים כאלו.

יהודית י, 20

אשמה משמעה — ריחוק, יחס של נושא ומושא, שהוא עצמו עשוי להוסיף ולהרחיק: הכווננו אותם, לא יצאנו ידי חובתנו האנושית כלפי הגרים היושבים בשערינו, ואולם הספרות ההולנדית לא נעצרה בהגיעה אל בעיית האשמה. בפעם הראשונה אנו מוצאים בה תיאורים עובדתיים ורציניים של דמויות יהודים, שיש בהם צעד חשוב קדימה לעומת כל אותם יהודים בווייט או מסכנים שמצאנו בספרות שלפני המלחמה.

בעיה כגון זו של השנאה-העצמית היהודית, הנובעת מתחושת נחיתות עזה, משמשת נושא לנל בורדזיי ב"לא איכפת לי" (אמסטרדם 1955). מוצאה היהודי של הנערה ז'ני הוא אחד הגורמים המביאים אותה לידי הומוסקסואליות. ההירדררות אל הסטייה המינית כתוצאה מתסביך-נחיתות יהודי אמנם אינה תופעה חדשה; אך חידוש בתר-מלחמתי הוא שאותה ז'ני, על אף שאט-הנפש שמעוררת בה הכפיפה שבה היא דרה, רוצה לעשות רושם על האשה הנערצה עליה, דווקא בעובדה שהיתה אסירת מחנה-ריכוז. הייסורים במחנה, שהם בעצם תולדת היותה יהודיה, מנשאים אותה מעל לשאר; ועם שהיא רוצה להינתק מאחיה היהודים ("אינני יהודיה", היא אומרת בתחילה), סופה שהיא הולכת לשקם את כבודה-העצמי שנתערער, דווקא על אותו יסוד שיותר מכל זולתו הוא מחזיר אותה אל הציבור היהודי ומדגיש את מקומה המיוחד בחברה כיהודיה. כאן מזדקר לעין כל האמביוואלנטי והפאראדוקסלי שבמעמד היהודים. בימי המלחמה דוכאו והוגלו, וככל הנרדפים נחותים היו משאר הבריות: לא רק בעיני אויביהם אלא גם בעיני ידידיהם, שהיו חייבים, ומסוגלים, לעזור להם, ומתוך כך מצאו עצמם נישאים מהם, רבי-כוח יותר מהם. ואולם הניצולים חזרו מן המלחמה באותה הרגשת עדיפות המיוחדת לכל מי שנתיסר בייסורים, ובזכות החוויות האכזריות שנפלו בחלקו הוא יכול להתנשא (ועל-הרוב אמנם מתנשא הוא) מעל לאנשים שדאגותיהם וצרותיהם היו קלות משלו.

מעוד סיבה אחת ראויה דמותה של ז'ני לתשומת-לבנו: היא נבדלת בעליל מן הטייפוס המוסכם של היהודיה. הנערה היהודיה ממלאה בדרך-כלל תפקיד מעניין מאד בספרות העולמית: כמעט תמיד מוצאים אנו את האנטישמי מלא תרעומת על הגבר היהודי, אשר לו ימחסים השפעה שטנית. לנערה היהודיה, לעומת זאת, מניחים מבחינה תעמולתית, אף-על-פי שהיה דווקא מקום לשער כי נוכח האופי השטני שהיו ימחסים לנשים בימי-הביניים מן הדין שתהיה גם היהודיה מטרה לחיצי השנאה. עוד

בפתבים האנטישמיים של המחצית הראשונה למאה ה"ט מובע החשש שהיהודים יכבשו לעצמם את הנערות הגרמניות הטובות ביותר, לפי שהמילה מעניקה להם, כביכול, יתר כוח־גבר מאשר למתחריהם הגרמנים. אפייני הוא שמו של קונטרס מן הימים ההם: "נהייתן של נשים ובתולות נוצריות אחר יהודים מונעת נישואים נוצריים".¹ הוא הדין בנאציזם־סוציאליזם; ובייחוד אמורים הדברים לגבי היטלר ושטריי־כר. אנטישמיותו של הראשון התבטאה בתחילה בבקורת על התנקשותו המינית של היהודי באשה הגרמנית. האופי המיני הנלוו שנשאה אנטישמיותו של שטרייכר ידוע היטב, אבל ברגיל נוטים לשכוח כי הנמקתו מכוונת אך־רק נגד הגבר היהודי: "הנערה הגרמנית, האשה הגרמנית, צריכה לקלוט בתוכה את שיכבת־הזרע הנכריה של היהודי, ולא ללדת עוד ילדים גרמנים לעולם", כתב.²

וכך היה, מאז ומעולם, גם בספרות. הגבר היהודי הוא השטן; לאשה שמורים רגשות עוינים פחות. שיילוק מתואר כ"נבל", "אכזר" ו"קשוח־לב", ואולם ג'סיקה היא "יפה", "נעימה" ו"חיננית". "הסוחר מוונציה", שהוא עצמו עיבוד, יכול להיחשב אב־טיפוס להרבה יצירות אחרות. ב"אייזונה" לוולטר סקוט, הנחשב פרו־יהודי, יוצא הקצף על נושך־הנשך היהודי יצחק, ואילו בתו רבקה מצוינת לשבח, כבר במבוא, כ"יהודיה יפה". וכבר אמר מי שאמר שיחס זה הוא הפלל:

"כללו של דבר, האשה היהודית בספרות היפה זוכה כמעט בכל מקרים ביחס אבירות מצד הסופרים האנגליים".³

בתקופת ההתבוללות לובש המוטיב הזה אספקט נוסף: זה של המאהב, עלם נוצרי אציל, הבא לגאול את היהודיה היפה מפכליו המעיקים של הגיטו, שבו חבשוה הורים צרי־מוח ושטופי אמונות־הבל. המוטיב הזה אינו נחלת סופרים לא־יהודים בלבד; גם יהודים קוראים דרור לדמיונם באותו כיוון. בדרך זו לובש המוטיב משמעות סמלית: גאולת הנערה מן הגיטו, והתחברותה אל העלם הנוצרי ועולמו, מסמלות את האמנציפציה של היהדות. שהרי האמנציפציה אינה אומרת די בהשוואתם של היהודים עם כלפי החוק עם עמיתיהם הלא־יהודים; הדוגלים בה מקווים שהיהדות, על דתה צרת־המוח ואורח־חיייה הדוחה, תעבור מן העולם ותתמוג בחברה הלא־יהודית (קרי: הנוצרית) בלי השאיר שריד!

גם בספרות־המרי מזומנות לנו לעתים קרובות למדי פגישות עם הנערה היהודיה (ושמא מוטב לומר: היהודנת, כי במלה זו מקופלת תת־משמעות של חסות ואר־טיקה, ולפיכך היא מאפיינת ביתר־דיוק את היחס אל הנערה היהודיה). לא מעטים מן המצילים מודים שבצעם מעוררים בהם היהודים סלידה מסוימת, ולעומת זאת אנו מוצאים גילויים של אהבה ליהודנות. כדוגמה יכול לשמש חרוז־המרי הבא:

ב ת י ה ו ד י ם

ילדה נאה זו

בת יהודים קטנה,

לתחנת החשמלית

עלי להביאה;

כולה חמדה ורוך,
 יפיה עד־לב נוגע,
 עורה קורן,
 מתום כולו.
 כהות ועמוקות עיניה,
 ריסיהן ארוכים, קמורים,
 שחורם נוצץ.

(ספר שירי הגאונים, ע' 69)

כאן עוד ניתן ביטוי לקסמה האקזוטי של היהדות, כפי שמצאנו בייחוד בספרות האנגלית, אך זו תופעה שגם בהולנד יכירנה מקומה. עדות לכך משמש שיר פ'ריזי מאת יו. ד. דה־יונג: "פרי אסור", הפונה אל הנערה בחדר־הגיטו של ורשה במלים אלו:

את, חווה, אשה בשלח, יפה, קצת אחוזת תקוצה וגם
 סעורת־דם ופרועת־מידות.

(אנה ואדמן, משוררי פ'ריזלנד, ליידין 1949, ע' 232)

ואולם כאן מדבר בן־איכרים פ'ריזי מן הפרובינציה, שאין לו הבנה רבה לנפש הנערה היהודיה, אשר עליה מעידה גרטרוד קולמר:

זרה אני

כי אין הבריות מהינים ליקרב אלי...⁴

מקבילה לה, במידת־מה, לאה לזבקה ב"מלחמתי הקטנה" של לואי פאול בון, אותה נערה יהודיה שירדה למסתור ואשר

"אחת לשבועיים היתה פותחת את פיה למען תפרח בה מחשבה כה עמוקה ויפה, שלשווא היית מחפש כמותה אצל הוגי־הדעות הגדולים".

אך אל נא נשכח שבעיר כאמסטרדם לא־פחות מארבעה־עשר אחוז מן הנערות היהודיות היו נישאות לשאינם־יהודים, ולכן בחוגים רבים שוב לא היתה הנערה היהודיה עטורה אותה הילה של זרות כבאנגליה של שקספיר, שלא היו בה יהודים.⁵ לפיכך עלינו לדבר כאן על גילוי מחודש של היהודי, על מדידה מחודשת של המרחק, כתר־צאה מן הספציפי שבגורל היהודי. בתהליך זה של ניפוף, של התרחבות התהום בין הלא־יהודי והנערה היהודיה, אנו נתקלים בצורות שונות.

ביומן־המלחמה של אחד הסופרים הצעירים מן הימים ההם יכולים אנו לעקוב אחר השתלשלות זו, צעד אחר צעד. ברט פ'וטן, משורר שכתב אפוס על הגליית היהודים מהולנד, שקרא לה "בבל בשניה", מספר ביומנו "מעבר" (מהדורה ראשונה, אמסטרם דם 1946) על תגובות אהובתו, הנערה היהודיה סוניה, על הרדיפות שבהן התנסתה, ועל הרושם שתגובות אלו עושות עליו. ב־11 באוקטובר 1940 היא כותבת שפכל הנראה היתה יהודיה ענין של גורל הוא:

"עכשיו, שאני מעתיק את דבריה אחר שקראתי אותם עשרות פעמים, הם נדמים בעיני כדברי טירוף. הפאטאליזם שלה, השלמתה האילמת, נעשים קשים מנשוא" (ע' 37).

אך כבר ב־14 בינואר 1941 דבק גם בו אותו פאטאליזם, שבתחילה כה תיעב אותו: "ושבו מצפה לאחשוורוש הדרך, אותה דרך ארוכה ואפורה" (ע' 43).

וב־19 באוקטובר הוא מרחיק לכת עוד יותר, ורושם:

"שעה שהקשבתי לדבריה, שבתי ומצאתי מבעד לדמות־דיוקנה החדשה את כל תווי נפשה הרגישה, אלא שעתה מצועפים היו בטראגיקה שהלכה ומילאה את כל חדרי ישותי שלי. הטראגדיה של עמה היא זו, של היהדות הנרדפת והמעונה. הרהרתי באוורט, במארי ובקטי. גם מתוך סיפוריהם שלהם עלה לקראתי צערם של אלפים. והוא מעיק עלי כאדרת כהה, כבדה כעופרת" (ע' 157).

הניסוח אולי אינו בהיר כל־צרכו, אך לעומת זאת מכיל הוא כמה וכמה יסודות העתידיים להתגלות כבעלי משקל רב לגבי המשך מחקרנו. אנו רואים כאן את הנערה היהודיה, שעל־ידי קשרה אל הלא־יהודי נפרדה במובן מסוים מכלל ישראל, והיא שבה אל עמה ומקבלת עליה את שותפות־הגורל והייסורים כנתון טבעי או היסטורי. ושנית — וזה דבר שאינו פחות חשוב — מאהבה הלא־יהודי הולך אחריה באותה דרך, לאחר התנגדות פנימית ראשונה שנבעה מיחסו המקורי אל היהודים: לפי התפיסה הליברל־לית־ההומניסטית בכלל לא היו צריכים להיות בנמצא כקבוצה אתנית. שינוי־עמדה זה, שלאור היחס שבין מאהב לאהובה הוא לובש כוח של מהפכה פנימית, מלווה אידיאליזציה של הנערה היהודיה, ובאמצעותה — של העם היהודי, שפן נתברר כי האהובה היא נציגתו האידיאלית.

ודאי לא מקרה הוא שבתקופה שלאחר המלחמה אנו חוזרים ומוצאים את התהליך המתואר למעלה אצל כמה מחברים, שכולם מתארים קשרי־אהבה בין גבר שאינו יהודי ובין נערה יהודיה: אָד. הורניק, ו. פ. הרמאנס, אדריאן ון דר־פייין, ברט סח־ירבייקי, וכן וילם ח. ון־מאנן. הסיטואציות שבסיפוריהם שונות, והן משקף פות את שלש הצורות בהן עברו שנות־המלחמה על היהודים: מחנה, מסתור וגירוש.

נפתח במחנה. אָד. הורניק מספר ב"מר שבע־עשרה" על פגישה במסבאה זולה, עשר שנים לאחר המלחמה, בין שני חברים־למחנה, המספר והוח'לאַנד. כאשר הראשון שואל את הוח'לאַנד אם נשוי הוא, משיב הלה בשאלה המפתעת: "מה דעתך על הנשים היהודיות?", כאילו יש כאן ענין בסוג מיוחד־במינו מבחינה אָרוטית. ואולם בעקבות השאלה לא בא סיפור רגשני שיש בו שמץ אנטישמיות אלא המעשה הבא:

"האם הכרת את רוֹסיה?" שאל.

"איזו רוֹסיה?"

"זו שהיתה בתו של יקן־המחנה היהודי."

משכתי בכתפי.

"היינו מתראים יום־יום בקומאנוו שלי. היתה לנו אפשרות להחליף דברים. מובן שמעולם לא דיברתי על נישואים. הן ברור היה כשמש שפל האוכלוסיה היהודית תגורש מן המחנה. הסיפוי שעוד נשוב ונתראה כבני־חורין היה קלוש. יום־יום נטלתי על עצמי סכנת בונקר וסד כדי להיפגש אתה, אך לא שמת לי לב לסכנה, וכמוני גם היא. ברגע שהיינו יחד בתא־

הרחצה הריק-מאדם, היינו חומלים זה על זו במבטינו, ובאמצעות מבטינו — גם בגופינו”.

”יום אחד תפסו אותנו”, המשיך. “אותי השליכו לבונקר, והיא...” הוא המתין כהרף-עין.

”הלכה לטראנספורט”, אמרתי. הוא הניע בראשו. “כשיצאתי, כבר לא היתה שם. ואז התחיל הענין בצורה ממשית, כוונתי למחנה. אני מתכוון לאותו רגש של גלמידות שאין אדם משתחרר ממנו עולמית”.

חדשים אחדים אחר המלחמה שמע שרוסיה חזרה-ראוה באמסטרדם. הוא נסע שמה, ולבסוף אף מצא אותה — בקיטון שבעליית-גג ברובע-היהודים, או מה ששרד ממנו. “שער בנפשך”, אמר, “הנה ישבה לה שם. היו כרטיסי-קיצוב על השולחן והיא גזרה תלושים; אחיה הקטן התבונן במעשיה. אך זו היתה רוסייה, זו היתה רוסייה, בלי צל של ספק! הצעתי לה סיגריה, אך היא פסקה מעישון. במעמד אחיה הקטן ביקשתיה שתינשא לי. היא סירבה. ‘האינך מבין?’ שאלה. הנעתי ראשי לשלילה. ‘הורי נחנקו בתאי-הגז, כל משפחתי נספתה’. אם נחתך, לא נהיה כה גלמודים’, פלטתי בכבדות. היא התבוננה בי ארוכות. מעיניה ניבט עצב שעטפני כל-כולי. הרגשתי ששבתי הביתה”.

”כשאנו מפנים את ראשינו לאחור, מתגלה לנו אותו מראה, אמרתי. ‘לכן מן הדין הוא שנהיה יחד’. כמעט שעלה בידי להתגבר על היסוסה, אך הנה נצטייר מבע קשוח בעיניה. ‘אני יכולה להינשא רק ליהודי’, אמרה. ‘סבורה הייתי שתבין זאת’. אחיה הקטן, שפל אותה עת נדחק לקרן-זווית, בא עתה וישב לידה אצל השולחן. הם יצרו חזית אחת. ביניהם היו המספריים מונחות. העברתי מבט מן האחד אל השני; שניהם החזירו לי מבט; ולבסוף כבשתי פני בקרקע. הצדק אתך, ביקשתי לומר, אך המלים לא יצאו מגרוני. בצעדים כושלים ירדתי במדרגות”.

הזח'לאנד כובש את פניו בקרקע ובורח; רק פירוש זה יכול להיות לדבר, שבתורת לא-יהודי הוא רואה עצמו אשם כלפי היהודיה; הוא מבין שהוא נמנה עם אויבי העם היהודי, ולפיכך אין רוסייה מוכנה להינשא לו. הנערה, שכבר פסעה פסיעה ראשונה בדרך-המוליכה מכלל-ישראל החוצה, שבה אל עמה (המסומל כאן על-ידי האח הקטן) ודוחה את הידיד הלא-יהודי.

השתלשלות דומה, אף כי שם נראה סיום העלילה חיובי יותר, אנו מוצאים ברומן של וילם פרידריק הרמאנס, “החודר האפל של דמוקלס” (אמסטרדם 1956). רעיון-היסוד של ספר מבעית זה חורג ממסגרת נושאנו, ולכן נמסור אותו כאן בצורה מקוצרת מאד. “גיבור” הסיפור הוא אוווד קטן-הקומה ובעל האופי הנשי, שהתחתן בגיל צעיר מדי עם דודנית הקשישה ממנו בהרבה, ונדמה כי נגזר עליו לסיים את חייו כבעל חנות קטנה של סיגרים. את המפנה בחייו מביא עמו, בימי המלחמה של 1940, סרן בצבא ההולנדי; הלה דומה לאווד כשתי טיפות מים, אך הוא כעין מהדרורה חיה יותר ואידיאליסטית יותר ממנו. באמצעותו בא אוווד במגע עם ארגון בלתי-חוקי,

ובשליחותו הוא מבצע משימות שספנתן גדלה והולכת. לבסוף הוא מסתבך במבוך של ריגול וריגול-שכנגד, ואחר המלחמה רואים בו משתף-פעולה עם הגרמנים. הוא שב אל אורח-החיים של אוזווד המקורי, עד שהוא מוצא את מותו בצורה עלובה. בתקופתו המחתרתית מתוודע אוזווד אל נערה המכנה עצמה מאריאן סונדאר, אך זהו שם-מסתור של מרים זטנבאום. היא יהודיה בעלת תעודות אריות. קשרי-אהבה נקשרים בין השנים. כשהוא נאסר בשניה, נמצאת היא בחברתו ונאסרת אף היא. הגסטא-פו מגלה עד-מהרה את זהותה היהודית, ולא עוד אלא שאקדחו של אוזווד נמצא בארנקו. לפי סוּף המלחמה כבר ממשמשובא, אין שולחים אותה לטראנספורט, אף לא למחנה וְסֵטְרבורק, אלא, בהתחשב בעובדה שהרתה (לאוזווד), מעבירים אותה לבית-חולים. חסד זה בא לה הודות להתערבותו של גרמני, קציין-ס.ד. הומר-סקסואלי המאוהב באוזווד (אגב, לאחר המלחמה עתידים להאשים את אוזווד, בתוך השאר, גם בענין זה). אוזווד מקווה שבתום המלחמה יוכל לשאת את מרים לאשה; בטחונה-העצמי מתחזק לא במעט בכוח העובדה שהיא יולדת את ילדו. אך התינוק אינו מאריך ימים, וכמי שחשוד בעיני הגרמנים אין הוא יכול לחדש את המגע עם מרים. לאחר מאסרו בידי השלטונות ההולנדיים הוא מנסה להתחקות על עקבותיה של מרים, אך נודע לו שנסעה לישראל ושם היא חיה בקיבוץ. הוא כותב לה מכתב, אך אינו מקבל תשובה: פירוש הדבר הוא קץ כל תקוותיו לבנות לו חיים חדשים, וקץ תוחלתו לשכנע את השלטונות ההולנדיים כי חף-מפשע הוא.

בהיעלמותה של מרים זטנבאום, שעלתה לישראל, מטפל הרמאנס ברשלנות בלתי-מובנת, אף-על-פי שהוא סופר אינטליגנטי מאד. אוזווד כותב ב־19 באוקטובר 1945 ל"ישראל" (שבעת ה היא עדיין אינה קיימת). הכתובת שאליה הוא מפנה את המכתב היא "בקיבוץ" (כך!), ואין לנו להתפלא אפוא שהדורך הארצישראלי כלל לא ידע מה לעשות במכתב זה, שלכל הדעות לא היה ממוען כהלכה. הרמאנס מתעלם מן העובדה שהיו עשרות קיבוצים בארץ-ישראל, ושהיו גם מוסדות יהודיים שמהם אפשר היה לבקש אינפורמציה. מעשירי-שול אלה מוכיחים שהמחבר, יותר משהיה מעוניין בעקירתה של מרים זטנבאום לארץ ובהשתקעותה בקיבוץ, היה מעוניין בהיעלמה מחייו של אוזווד, שממנו שללה בדרך זו כל סיכוי לשיקום נפשי ולהצלחת חייו. כמו שבימי-קדם היו סופרים, ברצותם להעלים נערות בלי להמיתן, מסתירים אותן במנזר ומעתיקים אותן בדרך זו אל עולם אחר, שאינו מקיים מגע עם חברת בני-האדם הנורמלית, כך הרמאנס כולא את מרים זטנבאום בחברה הלא-מובנת של הקיבוץ. בדיוק כך מניח לורנס דארל ליהודיה שלו ז'וסטין לברוח לקיבוץ, שבו צפוי לה אורח-חיים שונה לגמרי מזה שהסכינה לו באלקסנדריה. מלבד הפּוֹנְקְצִיָה הסמלית הזאת של הקיבוץ, נודעת משמעות רבה גם לפתאומיות שבה מנתקת מרים זטנבאום את קשרי האהבה, שהיתה כה לוחטת: בעיני המחבר דבר מובן-מאליו הוא, כנראה, שנערה יהודיה, ואפילו נשבעה שבועת-אמונים לידידה הלא-יהודי, שבה אחר המלחמה אל צור-מחצבתה היהודי; עד כדי כך שאף אינו רואה צורך לנסות ולהסביר את הדבר. הנה אפוא פרשת רוסיה והוח'לאַנד במהדורה שניה: בימי המלחמה המגע

לא די שהוא אפשרי אלא הוא גם נטול בעיות; אחר־כך יוזמת הנערה היהודיה את ניתוק הקשרים.

אדריאן ון־דר־פייין מקדיש רומן שלם לקשרי־האהבה בין יהודיה לבין צעיר שאינו יהודי. בספר "החינוגה הפרועה" (מהדורה ראשונה, 1952), ששמו בתרגום האנגלי — "מסיג־הגבול" — מרמזו ביתר־בירור על רעיונו היסודי, מתאר ון־דר־פייין משפחה יהודית שעוד היה סיפק בידה, סמוך לפלישה הגרמנית, להגר לניו־יורק. הלא־יהודי הוא ה"אני" שברומן. הוא פקיד־הסברה של השגרירות ההולנדית, המתאהב בבת המשפחה, ורה לופס. גם כאן מתחילות הבעיות בעצם רק ברגע שהיחסים עם ורה הגיעו לכלל ייצוב. הוא מתקבל מיד, וברצון, על־ידי אביה ואמה כחתן (מה־שונים היו הדברים ברומנים בעלי מגמת הטמיעה!), אך דווקא עובדה זו מחוללת סיבוכים ביחסיו עם כל האנשים שעמם הוא בא במגע. קודם־כל הוא מגלה שהאנטישמיות נפוצה הרבה יותר מכפי ששיער קודם־לכן. הוא מאבד ידידים שהם שונאי־יהודים מובהקים, אך גם בחוגים המוחזקים פרוגרסיביים קיימת סלידה מיהודים, ולשווא מנסה אחד ממכריו המתקדמים, המתעב את האנטישמיים, להניא מנישואים שיזיקו לקריירה שלו ויגרמו לו קשיים בחוג ידידיו.

אף־על־פי־כן אין זה ספר שעיקרו גילויי האנטישמיות, ולא מן הבחינה הזאת הוא נבדל מיצירות אחרות. באמריקה הופיעו כמה וכמה ספרים המוקיעים את האנטי־שמיות. אך הואיל ומחבריהם לא טרחו, או לא יכלו, לרדת לעומק הפרובלימטיקה האמתית של היחסים הגורמים אנטישמיות, נשארים רומנים מגמתיים אלה מעל לפני־השטח. הפתרון שהם מוצאים הוא בין הומאניסטי (לורה הובסון ב"הסכם ג'ג־טלמני"), בין סטאליניסטי (ארתור מילר ב"פ'ז'קוס"), בין פסיכיאטרי (ג'ו סינקלר ב"ארץ־השממה"); אך כולם מתעלמים מן השאלה: יהודי מה טיבו, ומה הם הרגשות העמוקים המקננים בלב הלא־יהודי כלפי שכנו היהודי. בשתי הנקודות הללו עולה ספרו של ון־דר־פייין בהרבה על הספרים שהזכרנו. מול הרומנים האמריקאיים, שפולם דנים באנטישמיותו של הזולת, ולפיכך אינם נאמנים לאמת, ניצב כאן היושר ללא־חת של האנאליזה־העצמית שעורכת הדמות הראשית בספר "החינוגה הפרועה".

הלה מוצא אצל משפחת לופס שלושה טיפוסים. עם הקבוצה הראשונה נמנה האב, אופטימיסט שטחי, המעדיף להתעלם מכל הבעיות והקשיים. אין הוא מאמין שהגרמנים באמת מבצעים את כל הפשעים שמיחסים להם; והוא משוכנע שהכל עתיד לבוא על מקומו בשלום. מביך יותר הוא האחין פ'ראנק: בכוונה־תחילה הוא מסבך את הבעיה עד כדי כך שהאסקט היהודי שלה מקפח את חשיבותו:

"אינני מכיר בקיומם של אנטישמים".

"משמע שאתה מאמן להיות יהודי?"

"כשאניך מצפה עוד משום אדם לשום דבר זולת הגרוע ביותר, חדלת להיות יהודי".

אך אפילו פ'ראנק אינו יכול לעמוד בהתכחשות אינדיבידואליסטית זו ליהדות. משהוא נשדד ומוכה על־ידי המאהב הגברתני של נערו הספרדי, הוא מזדהה בפעם הראשונה

עם היהודים. ולבסוף ישנן ורה ואמה, שתודעתן היהודית התעוררה כתוצאה מן המלחמה. וכך אומרת האם:

"לפעמים אני יודעת בבירור שהיינו צריכים להישאר (בהולנד). רציתי בכך. וכי היתה לפנינו דרך טובה יותר להוכיח שהולנדים אנחנו? אבל עכשיו אינני בטוחה עוד. אולי היה זה רק משמש ביטוי לנאמנות שלא-במקומה ולגאווה. הן ידענו שפיוס הפניעה הפקיעו את ההולנדיות שלנו, ושבעצם מעולם לא היתה ודאית כל-צרכה. היינו צריכים לדעת זאת, אך כמעט שכחנו. את הדת ואת אורח-החיים היהודיים נטשו אבא ואמא מפבר, היינו הולנדים, והמוצא היהודי היה חסר-משמעות... במשך השנים שעשינו כאן התחלתי להבין שבעלי ואני, ואולי כל אותם יהודים שמצאו מחסה בטוח בהתבוללות, תמיד — אף בלי ששוחחנו על כך זה עם זה — התחשבנו במה שיאמרו עלינו שאר הבריות".

גם ורה מודה:

"מאדומעולם ידעתי שהציאה מהולנד לא פתרה דבר. דווקא כאן התחלתי להרגיש עצמי כיהודיה".

המלחמה עוררה את התודעה היהודית בלב ורה ואמה, אף באמריקה; וזאת לא רק מפני שנאלצו לעזוב את הולנד בשל היותן יהודיות, אלא גם בעטין של החוויות שהתנסו בהן בארץ החדשה, שכפו עליהן ביתר-שאת את השיבה אל כלל-ישראל. לא הרי מניעיה של האם כהרי מניעיה של ורה: אם הראשונה נדחפת על-ידי תחושת השייכות שלה והצורך לבוא לעזרת אחיה-לצרה, הרי ורה מגלה את זיקתה ליהדות בימי לימודיה ב"קולג". מקום שם אונסים אותה — לדבריה, מפני היותה יהודיה.

בעוד שבשאר יצירות שהזכרנו נתקלנו בלא-יהודים אשר ניצבו מתוך השלמה, אף כי ללא הבנה, מול התמורה שחלה בעמדת האהובה, הנה גיבור "החינגה הפרועה" נאבק עם בעיית יחסו אל היהודים והעם היהודי, כפי שהוא מסומל באהבתו לנערה היהודית ורה. אהבתו פוקחת את עיניו ומאפשרת לו לראות תופעות שעד עתה לא הבחין בהן. ורה היא יהודינת, ודבר זה מעורר אסוציאציות מסוימות.

בערבי-השיחה שלנו היללנו לא אחת את קסמיהן העדיפים של הנערות היהודיות, שהן הרבה יותר שנונות, אינטליגנטיות וחושניות. עתה התגנב לבבי החשד שמאחרי העדפה זו מסתתרת ההרגשה הסודית הפמוסה כי על-ידי שאנו מעניקים להן, ברוב נדיבותנו, את הגנתנו, אנו גם נעשים ראויים לחסדים ארוטיים ולהכרת-טובה, ובתוך כך הרי אנו רשאים להעניק לעצמנו תואר אצולה על סובלנותנו. מה-אצילים הם אפוא חסות זו ודברי-הלל אלה שאנו מעניקים לנערה היהודיה!

עד כה היה מקבל את כל אלה כדברים המובנים-מאליהם; אך יחסו לוורה שינה בבט-אחת את כל השקפתו:

לכל-הרוחות, עוד יעזו לכנות את ורה שלי יהודיה יפה!.. כל מנוול וגפתן עז-פנים יהיה מוסמך לקבוע את ערכה, ובמוחו המטונף יזרה היתר לעצמו להגדירה בתאווה כחתיכה יהודית טובה באמת, כשריח של דם ואונס עולה מסביב. ואז מתחיל מאבקו הנפשי, שתכליתו להגיע למושג נכון יותר של הנערה היהודיה,

וממילא של היהודים בכללם. הוא דוחה את הפילוסופיות המדומה של ידידיו, שמאחרי דבריה השבח שהם חולקים לנערה היהודיה (ש"יש לה משהו מיוחד, משהו רוחני, ושהיא בעלת תשומת-לב אמיתית לענייני תרבות") מסתרת דחייה אינסטינקטיבית של היהודים, כפי שמלמדו נסיונו. הוא מחפש אותו לאחר-מכן ברעיון ההשוואה הראציונלי, הכופר בעיקר קיומם של היהודים ומיחס את כל תכונותיהם המיוחדות כביכול לגורמים היסטוריים וסוציולוגיים, שאינם יכולים להיות בעל השפעה מתמדת. אילו נהגו באחרים כפי שנהגים ביהודים, היו מגיבים בדיוק כמוהם; אותו אמריקאי מדושן אף הוא היה נעשה יהודי תחת ידיהם של הנאציונל-סוציאליסטים:

"העיוויים המפוחזים, האינסטינקטים המבישים ביותר שקמו לתחייה — אלה מסתמנים כבר בפניו הנעווים-עד-כדיגיחוד-של-טימטום. כולנו יהודים כאשר גוזרים עלינו כך".

לזכות כשרו האנאליטי של ון-דר-פייין ייאמר שלא הסתפק בסברה זו. אל לנו לשכוח שדווקא בספרות יש לתפיסה זו ייצוג מכובד ביותר, לאחרונה גם במחזה "אנדורה" למקס פריש. ון-דר-פייין מנסה להעמיק-חקר יותר מכך. כאשר הוא דוחה את תורת ההשוויה הטוטאלית של היהודים עם השאר, הוא פועל בלי ספק גם מתוך מניעים אמוציונליים, כגון רגש האשמה:

כל יהודי, כל יהודיה, לרבות ורה, היו צריכים לירוק לנו בפרצופנו הנוצרי הטמא והמגואל-בדם ולא לקבל מידינו שום חסד, לדחות כל אהבה בבזז כחשודה, כמגינה, כעלבון מחפיר.

אף-על-פי-כן מחפש הוא קשר אל היהודים כקבוצה: הואיל ורדיפת היהודים אינה עניינו של הדור הזה בלבד אלא ימיה כימי ההיסטוריה שלהם, נעשה הוא יצור בפני עצמו, שהברירה לפניו לספוג את כל מה שמעוללים לו, או להעלות את העולם באש.

"בעצם אין עוד מה לתקן בו, וגם הנצחון במלחמה לא יועיל עוד".

העלאת-ארוכה והחלמה נעשו אפוא בלתי-אפשריים, ומכאן ועד לאמונה בקיומה של "נשמה יהודית" רק פסיעה אחת: ברגע שהגיע לידי הכרה זו, נדמה לו שהוא מזהה באמה של ורה

"את הכוח ואת העומק של מי שנדחף על-ידי טמיר-ונעלם, של מי שסופו למות מות-מעונים".

אידיאליזציה של היהודים מוליכה מאליה להזדהותם אתם. ואותה ניתן למצוא על-ידי שהוא תובע לעצמו — בניגוד לאמת — "קצת דם יהודי", על-ידי שהוא משים עצמו סניגור ומגן על הפליטים היהודים שנקלעו לחוף ניו-יורק; אך הוא יודע, וגם ורה אומרת לו, שפל אלה אינם נוגעים במהותו של דבר. כאשר ורה מתוודה לפניו על מה שעלתה לה בימי לימודיה בקולג', נעשית עמדתו אמפיוואלנטית: הוא מנסה להכריח את עצמו לאהוב אותה (הזדהות עם היהודים), אך מתוך אהבה זו הוא חוזר על פשע

הדורות ונוקם בגופה על מה שעולל אותו לא־יהודי אחר (תגובה אנטישמית על רדיפת היהודים).

בדיוק ברגע שבו מתחוויר לו כי הזדהות אמיתית עם היהודים אינה אפשרית, באה ההזדמנות לידו להפגין את הסולידאריות שלו הפגנה חיצונית. באסיפה לטובת הפליטים היהודיים רואים בו שוטרים גסים יהודי, ומפיון שעדיין לא סיגל לעצמו עד־תום את המנטליות של היהודי הנרדף, הוא מגלה התנגדות, נלקח לתחנת־המטרה, ומושך לך לתא: "A Jew Boy, tried to get fresh". כאשר הוא נשאל למחרת בבוקר: "You're a Jew too — like the rest of them?" הוא משיב בחיוב, בלי היסוס. אך אין זה פתרון לוורה. היחס אליה נעשה עמוק יותר וכן יותר, אך כל הנסתרות עומדות בעינן.

אכן, "החינגה הפרועה" אינו מביא לנו פתרון ואינו מנחם אותנו בדברים־של־סתם. ואולם לא די שא־אפשר לדרוש זאת מסופר; הוא גם מציג כאן בעיה שאין לה פתרון נים. אך דווקא משום כך נודעת חשיבות יתירה להצגת השאלה, ולחקר הרגשות המקננים בלבו של הלא־יהודי כלפי היהודי. דרך־כלל אלה הם רגשות שליליים, לא רק באחרים אלא גם בו גופו. ואולם פועל כאן גורם נגדי: ההערצה לעם היהודי ככוח היסטורי ומיסטי. באהבתו לוורה מתנגשים שני העולמות. ויצוין כאן שתפקידה של ורה בתהליך זה של התבגרות רוחנית הוא שני־במעלה: היא נקודת־המוצא והמושא של רגשותיו והירהוריו, אך השפעתה זעומה. אף־על־פי־כן ראויה גם ורה למקום משלה בשורת הנערות היהודיות שפגשנו עד כאן: בתחילה היא מתפתה לקיים מגע עם הלא־יהודי; במהלך המאורעות גדל והולך המרחק המפריד ביניהם: המאהב עומד מחוץ לעובדת היותה יהודיה, ולפיכך אין ביכלתו לעזור לה בחיפושה אחר פתרון מניח את הדעת לבעיותיה שלה.

השאלה המענה של השותפות־באחריות של המאהב הלא־יהודי לסבל המומט על אחיה־למצוקה של האהובה באה לידי ביטוי גם ברומן הניסויי של ברט סח'ירבייק, "הספר אני" (אמסטרדם 1951), אשר עטיפתו העטורה אותיות עבריות (שבטעות, כנראה, נדפסו במהופך) כבר באה לרמוז על קירבה לענייני היהודים. הפיסקה הבאה מתוך אותה סידרת־מלים אסוציאטיבית מדברת בעד עצמה:

הוי יולאנדה יודאיקה Vous mon seul amour במאורה השחורה של לפי

חסרי־בושה נשאנו את לבנו בדרך כל הארץ

יולאנדה יודאיקה יודורום

The Fine Invention of Cruelty

The Fine Invention of Society

אתה נוצרי והיא יהודיה והגרמנים הם

כלבים

אבל אתה נוצרי והיא יהודיה והגרמנים

ורבים מן העם היה להם לב רעול ערל והפחד הרעול רעול

אבל אתה נוצרי והיא יהודיה בין יהודים
 הוי אני לי בעצמי בין יהודים ויהודי בין כושים כושי
 סולם האמת העולה מקבר השנאה
 ואתה נוצרי והיא יהודיה
 ואנו הנוצרים והם היהודים וישו הוא
 רקקית? הגוף לתפילת-הזהב צלבכם?

הם ביזונו

הם ביזו לנו את הגרמנים

הנוצרים ביזו לנו את הגרמנים

כי אתה אינך יהודי והיא יהודיה

מחנה-ריכוז הייל! הייל! הייל!

לחסל! לשוול! לרצל!

שווייל! קייל! וייל! לייל! הייל!

הם רמסו את יער האהבה

אנחנו הוי אל אנחנו יהודיה ואני יהודי בין יהודים אנחנו

רידדנו במשכבנו את יער האהבה...

כמו דמות-האני של ון-דר-פייין, גם כאן מיטלטל המחבר בין ההזדהות עם הגרמנים, שלמענם עליו לשאת במעמסת האשמה, ובין ההזדהות עם היהודים, שבייסוריהם עליו להתיסר. תחושה אחרונה זו לובשת במקום אחר צורות חריפות עוד יותר, כאשר הוא מכריז:

"האם אני המושמד בקרב היהודים, האם אני הבעל-שם-טוב או המגיד הגדול?"

כך אפוא הוא מיחד לעצמו מעמד של היבדלות גם בקרב היהודים (כושי של יהודים ויהודי בין כושים?). יושם לב גם לעובדה שדמות-האני מכנה עצמה נוצרי: להיות לא-יהודי משמע להיות נוצרי, ודבר זה מוליך אל החרפת רגש-האשמה בשל כל הצער שהסבו הנוצרים ליהודים מימים קדמונים.

גם יולאנדה של סח'ירבייק היא פאסיבית; כמות כוורה, גם זו שהוא מכנה יולאנדה יודאיקה יודורום (כך!) היא העילה לקונפליקט המתהווה בתוך דמות-האני באשר ליחסה ליהודים בכלל וללא-יהודים הרודפים יהודים. מאחרי האהובה היהודיה ניצב לעיני המאהב הלא-יהודי העם היהודי כולו, המשפיע על יחסו לאהובה עד שנוצרה הצטלבות בין היחס ליחידה ובין היחס לעמה. באשר לדברים אחרונים אלה מוצאים אנו דוגמה ברורה ב"לפני ימים הרבה" לוויילם ח. ון-מאנן (אמסטרדם 1956). תיאור קמפ הוא לוחם-מחתרת קשוח שאינו יכול להסתגל לחברה שלאחר-המלחמה, אשר בה מיטשטשים האידיאלים של תנועת-המחתרת. הוא פעל הרבה להצלת יהודים. בתוכם היתה נערה, מרים ישראלס, המנסה להבהיר לו מדוע פנה אל עבודת המחתרת וכיצד מסוגל היה אף להרוג אדם:

"בעיני דבר נורא הוא להרוג אדם".

"האם למעני עשית זאת?"

"אינני יודע. לא למענד בלבד, נדמה לי".

היא קמה. "רוצה אתה שאומר לך למה עשית זאת, למה אתה עושה כל מה שאתה עושה?" הוא החריש. הוא ידע שהיא עומדת לומר משהו אשר ירדפהו כסיוט, וקצרה ידו מעשות דבר. היא ניצבה סמוך לו; יכול היה להשעין את ראשו אל חזה. בבזו גמור אמרה: "אתה עושה את כל אלה למען היהודים".

"ומה פגם יכולה את למצוא בדבר?" שאל, נבעת, על אף הכל, מתקיפות דיבורה.

"אתה מתמכר לציבור, מפני שאתה ירא להתמכר ליחיד".

"האנטישמיות מעליבה פחות מן הגישה שלך", אמרה. "אתה גמרת אומר שכל אשר יעשו יהודים יהיה טוב-יופה בעיניך, ואפילו הם הגרועים בנבלים".

"ואותי אתה מעמיד בשורה אחת עם ברנשים כאלה. הן גם אני יהודיה, וגם אני שייכת לאותו סוג שאינו יכול להרע בעיניך".

"אין זה סוג".

"אבל אתה הופך אותם לסוג, סוג של קדושים. אתה אוהב אותי מפני שאני יהודיה, לא מפני שאני מרים".

אחר המלחמה מציעים לתיאז קמפ את אזרחות-הכבוד של עיר-הולדתו. אף-על-פי שרצונו למחול על הכבוד, הוא מחליט בכל-זאת לבוא תחילה לביקור בעיר-הולדתו, ושם הוא חוזר ונפגש עם מרים והם ממשיכים בשיחה במקום בו הפסיקה עשר שנים קודם-לכן:

(מרים) "לא בי רצית לחדור, אלא ביהודים. אני הייתי בעיניך סמל ייסוריהם. אך כלום לי איכפת היה שהם סובלים, שאני עצמי סובלת כיהודיה? סבלתי כאדם, ואתה לא הבחנת בכך, לא רצית להבחין. אתה רצית לנשאנו, אולם כרעת ברך לפנינו, השפלת את עצמך ואתה מוסיף להשפיל את עצמך יום-יום. ואיך מרגיש שברוך זו אתה משפיל את היהודים, שבעצם אתה נוהג בהם בדיוק כפי שנוהגים בהם שונאי-היהודים, ואפילו אין התוצאה זהה. עדר אתה רואה בהם, ציבור של נרדפים-על-לא-אווון, סוג. עלי להחזיק לך טובה על עזרתך, אך למען האמת אני שונאת אותך בגללה".

בניגוד לקטעים שדיברנו בהם עד כה, בא המשבר ביחסים בין תיאז קמפ ומרים ישראלס בטרם ימצאו זה את זה באהבה כנה. עם זאת יש קווי-דמיון ברורים בין מקרה זה למקרים הקודמים: תיאז קמפ רואה במרים נציגה של עמה ואינו יכול לראותה כאהובה בלבד; אך גם אצל מרים מגלים אנו אותם קווים פאראדוקסליים שעמדנו עליהם גם קודם: היא דורשת שתיאז יבסס את היחסים אתה על אישיותה, אך אין ספק שאילו עשה כן היתה מעלה על סדר-היום את הפרובלמטיקה היהודית בשלב מאוחר יותר, כפי שכבר עשתה בשיחה עם צרפתי לא-יהודי שנלווה אליהם בימי המלחמה, בשעת בריחתם המשותפת.

אצל אָסי לִזְבוּ ("פברואר" לתייך דה־פֿריס)⁶ אין אנו מוצאים קשרי אהבה, אך מוצאים אנו מהפכה רוחנית המתחוללת בה. כל ימיה נקעה נפשה מן הסביבה היהודית אשר בה גדלה. בבית הוריה נהגה כבת חורגת, וכך אף נהגו בה. עד שבאו ימי פברואר. אָסי ראתה ושמעה את המתרחש ברובע־היהודים באמסטרדם, וממראה־עיניה שאבה השראה למעשים: היא התיצבה בראש השביתה בבית־המסחר הגדול "בִּיאַנקֶוֹרף", שבו עבדה כזבנית. שם היא פוצחת בקריאה "יהודיה אני", ואחר־כך היא מבינה שזאת היתה זעקת־הקרב אשר באמצעותה הודהתה עם כל הנערות היהודיות. אחר־כך יכולה היא לקבל את הודעת־הפיטורים מידי המנהל, איש הנ.ס.ב.⁷ מתוך ביטחה רוחנית שלא ידעה כמוה קודם־לכן, שפן מצאה את הדרך אל עמה:

היא ראתה לנגד עיניה את אמא, וביחוד את לואי לִזְבוּ, האיש בעל הבדיחות היהודיות והמלים היהודיות, שעוררו בה תמיד סלידה עד כדי כך שהיתה משימה עצמה כלא מבינה אותן. למה? שעה שהיא עצמה יהודיה? בלי־משים שוב עמדה מלכת ולבה פעם במהירות ובעצבנות. היא אמרה לנפשה: מעתה יתחילו דברים רבים להתרחש... היא, אָסי לִזְבוּ, עוד שלוש, ב־25 בפברואר, כאשר קמה ב"בִּיאַנקֶוֹרף" וקראה לכל לשבות, שבה והכריזה ברבים שיהודיה היא. עתה מצאה מקור גאווה בעובדה זו.

עדות זו, בספר שאינו מסתיר את מגמתו הקומוניסטית, היא רבת־משמעות. שובה של אָסי לִזְבוּ הוא תולדה של גורם אחד־יחיד: הסבל המשותף. אין הוא מניע אותה להסתפח אל גיבורי המרי ההולנדיים, אלא אל סולידאריות ותודעה קיבוצית יהודית דווקא.

אכן, היהודות שאנו פוגשים בספרות ההולנדית המודרנית שונה מעיקרה מן הילדה היהודיה המסורתית, החיננית, קלת־הדעת, קלת־הראש והחושנית, שהיתה מוכנה לנזק עם הלא־יהודי הראשון אשר יבוא לגאול אותה ממשפחת הגיטו צרת־המות, הנחשלת והרעה אשר בה גדלה — ושבה היתה בוגדת ומתקלסת ללא נקיפת־לב, סופרים צרפתיים, מִזֶרְזֶר' סאנד ועד רוֹזֶה מארטן דה־גאר, מיחסים לה אָרוטיות מסורתיות, אך זו מענקת לה תמיד על חשבון שאר בני משפחתה, על־פי הדוגמה הקלאסית של שיינליק וג'סיקה.⁸ היהודיה המודרנית קורצה מחומר אחר. בדרך־כלל אנו פוגשים אותה לאחר שכבר היה לה מגע עם הלא־יהודי. הסימביוזה כבר קמה והיתה: היא בת־אמנציפציונית. היא חדורה מחדש תודעת עברה היהודי, ההופך אותה לחלק מקבוצה נרדפת. אין היא יכולה להתכחש לשייכותה לעם היהודי, ושייכות זו ניצבת בינה ובין מאהבה. הלא אינו יודע מה עליו לעשות ביהודיה חדשה זו: אהבתו אליה אינה יכולה להצטמצם ליחס הנורמלי שבין עלם ועלמה. כי אהבתו, יותר מכל יהודיה סתם, מסמלת בעיניו עם שלם, שהוא הקרבן הנצחי של רוע הבריות, רוע הנוצרים, הרוע שלו עצמו. לפנים היה המאהב הלא־יהודי של הספרות גיבור שהיה מוליך את האובייקט חסר־הרצייה של אהבתו אל כל אשר יחפוץ; עכשיו נעשה הוא עצמו אובייקט, והוא נקרע בין הרגשות הסותרים, המקננים, מאז ומעולם, בלב הנוצרי כלפי היהודים.

פרליוד לעמדה זו של המאהב הלא־יהודי מצאנו בסונטה של משורר שמת זמן רב לפני רדיפות היהודים בהולנד. יש אפוא משנה־ענין בקירבה המהותית הקיימת בין השיר הבא של י. א. דר־מאו (1862—1919) ובין דבריהם של הסופרים מלאחר המלחמה:

שלהבת־אש הבעירו אבותי
 סביב אנקות הדווי של אבותיך
 אכן אשמתי: עוד אראה זקניך
 מוסרים נפשם באש מדורותי

ועוד אשמע מסרק־ברזל כזאב
 סורף בשר ועצמות פורך
 ועוד אחוש משב יקוד הורך
 פנים סומים ויד קפוצת־כאב

כי אלטף קטיפת שערך־עורב
 יאדם כאש מוקד בית־ישראל
 שבו ניספו טובי כל הבריות

ובי תפרח שנאת אדם אוהב
 הו, אם יחזור שנית פה בן־האל
 למענך אהיה לו איש־קריות.

אשמה קיבוצית (אבותי), תיאור נוקב של עינוי ומוות. האהובה כסמל עמה, הרצון העז לגקום את נקמתה (נקמת עמה) — כלום אין כאן כל אותם יסודות המעלים בזכרון את אוירת ימינו?

(מהולנדית: ש מ ו א ל ש נ י צ ר)

ה ע ר ו ת

- 1 Eleonore Sterling, *Crist Wie Du*, München 1956, p. 178
 2 ראה Poliakov-Wulf, *Das dritte Reich und seine Denker*, Berlin 1959, p. 429
 מעניין שלצ'מברליין (*Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*, München) (p. 383 ff.) יש גישה אחרת: הוא סבור שהסכנה לטוהר־דמו של הגרמני צפויה דווקא מן האשה היהודית, אבל הוא יוצא־דופן.
 M. F. Modder, *The Jew in the Literature of England to the End of the 19th Century*, Philadelphia 1939, p. 356
 דעה שונה קצת מביע נ־דר־פיין: "אם אנו

מוצאים אותן (ז. א. בנות יהודיות). הן תמיד המויות בלתי־ניעמות; ברוב המקרים הן מרמות את אבותיהן, בדרך־כלל בורחות עם מאהב נוצרי, ולעתים קרובות מבזות את דתן." (Jewish Characters in Eighteenth Century English Fiction and Drama, Amsterdam 1935, p. 265). אולם המחבר טועה בהרגשותיהם של האנגלים מהמאה הי"ח. הצופים רחשו אהדה ליהודיות כי הן רימו את היהודים הרשעים, ולמטרה נעלה זו כל האמצעים כשרים.

L. Kaznelson, Jüdisches Schicksal in deutschen Gedichten, Berlin, 1959, ⁴
p. 78

Bolkman, Demografie van de Joden in Nederland, Amsterdam 1936, p. 58 ⁵
נציין שבאמסטרדם אחוז הנשים היהודיות הנישאות ללא־יהודים עלה על המקובל בארצות אחרות במערב־אירופה וכמעט השתווה לזה של הגברים. (השווה: A. Ruppin, Soziologie der Juden, Berlin, 1930, p. 211 ff.)

⁶ פברואר: הספר מתאר את השביתה המפורסמת שהתקיימה באמסטרדם ב־25 בפברואר 1941 כמות מחאה על רדיפות היהודים. הקומוניסטים טוענים ששביתה זו היתה פרי יזמתם וארגונם ורומן זה, שנכתב על־ידי סופר קומוניסטי, בא להגן על דעה זו.

⁷ התנועה הנאציונל־סוציאליסטית ההולנדית. (המתרגם)

Ch. Lehrmann, L'Élément Juif dans la Littérature Française, 2, Paris ⁸
1961, p. 52 ff.

נו. ואסאליס: הכל כותחיל...

הכל מתחיל שוב להשתנות,
שוב מוצא אני מקסם
בזוטיר-זוטות, הנמוגים לבלי השאר עקב.
שוב נדמה פי אלה הדברים היחידים אשר יחיו
וכל היתר, המוצק, העניני, רק תפאורה,
תשתית שמעליה ישטפו חיים, נהר,
שצרת-זהב,
רוטטה על שרוול כחל-כהה,
אות-חרטמים,
רגלי צפור טבועות בשלג,
בתגון של צחוק בקול...
מוזר שיחזרו קף החיים:
מאחור
לפנים: בצללים, בהדים, ברשום נמוג.

יומן קרית-שמונה

"במצב הקיים אני רואה את תפקידי בצילום המציאות. כל עוד זו קיימת, עלינו לדעת אותה, ובסופו של דבר אפשר למצוא מוצא ממצב קשה, גם אם אין פתרון לבעיה שהורידה אותה. אם י. ת. ברנר היה יכול להרשות לעצמו להודות בפה מלא כי ידועים לו הטוב והרע, אבל הוא מעדיף לכתוב רק על הרע — דומני שמותר הדבר גם לי. אינני משוכנעת בתועלת שבידיעת הדברים, אף דבר אחד ברור לי ללא צל של ספק: אם מעמידים אנו פנים, שכל סבל ואירצדק שאין להם תרופה אינם קיימים — גורמים אנו עוול קשה, ולעצמנו אולי יותר מאשר לסובלים" (ע' 198).

דברים אלה, אותם אומרת עליוה לבנברג בסוף ספרה, "פרקי קרית-שמונה", מספקים הרגשה מיוחדת, המלווה אותה כל עת קריאתה. תחושת אינראונים של אדם הניצב מול מצב קשה ואכזרי, הסודפתרון כמעט, ותחושה מקבילה שהמעט שאפשר לעשות הוא רק לדעת את המצב, לחוש אותו, לנסות להיות שותף לו.

ע. ל. ניסתה להיות שותפה לגורלם של בני עדות-המזרח עליידי ש"ירדה" אליהם אישית, מרצונה, ובמשך שלש שנים חיתה בקרית-שמונה, עירית-העולים, ועסקה שם בהוראה, את רשמיה והשגותיה החלה לפרסם ב"קשת", ב"אמו" ובכתבי-עת אחרים בצורת פרקי-יומן, עוד בעת היותה במקום. עתה קיבצה פרקים אלה ואחרים, חדשים, לספר אחד, אשר הפך להיות עדות מועזת על הנעשה בקרב עולי-המזרח בקרית-שמונה, אם לא בארץ בכלל.

באחת ההזדמנויות בהן מדברת ע. ל. על שיטות הלימוד הנהוגות בארץ, היא אומרת על תלמידיה: "ושוב הבנתי מהקשה להכין אותם לבחינות הרגילות, שנכתבו עליידי בני

דור אחד לבני דור אחר, ובוודאי שלא לבני המזרח. בין תלמידינו לבין הבחינות, תכניות הלימודים ומחבריהן, מפרידים הבדלים של דורות, מוצא, תרבות, מנטאליות וראיית-עולם" (ע' 78). ואכן, עיקר ביקורתה של ע. ל. על החברה הוותיקה בארץ, בעלת התרבות המערבית, "האשכנזית", היא כלפי חוסרי-יכולתה של חברה זו לעשות שימוש בעקרונות החברתיים, הכלכליים והתרבותיים, שעזרו לה להתבסס בארץ, לגבי תנאי-חיים שהשתנו, כל שכן לגבי חברה בעלת מנטאליות אחרת. נציגי "ישראל הראשונה" במוסדות השלטון השונים מטילים באופן מיכני על בני עדות-המזרח, על עולם השונה מעורלמם, מסגרות חברתיות, חינוכיות וכלכליות, בלי לבדוק תחילה אם אמנם מתאימות מסגרות מיכניות אלו, כמו שהן, לבני-האדם שעליהן הן מוטלות. כשלון גישה זו יש לו אופי כפול. מצד אחד, נדרסים אנשי המזרח תחת מכונת הציביליזציה המודרנית, הדורשת הסתגלות מוחלטת לשיטת ה"הישגים", המהירות וההשתנות המתמדת. מצד שני, אם מצליחים "המחוננים" שבהם להדריק את הקצב, להסתגל לאורח-החיים המודרני, אין זו אלא הסתגלות חיצונית הכרוכה בהתבטלות האישיות, הסתגלות שאינה יכולה להביא פירות ברוכים לא לחברה הוותיקה ולא לחברה החדשה, הזרה לה: "הילדים האלה בפנימיה נבחרו לפי קנה-מידה של ציונים בבתי-ספר ישראלים", אומרת ע. ל. על חניכי המוסד "כרמית" לתלמידים "מחוננים" מבין ילדי המזרח, "שבה מוטל הדגש בויכרון, במהירות הפיצוץ ובגמישות בדעות, הכוללת התאמה מהירה לגישת המורה. למעשה, אין אנו שואפים לפתח עצמאות מחדשבה, או מקוריות ביטוי, ואף אין אנו מעודדים את הילד שכשרונו הוא חדצדדי אך חזק, אלא מפתחים שיכבת-עלית מזויפת, שסימן-ההיכר שלה הוא בינוניות מצוחצחת ומבריקה" (ע"ע 161—160).

בהעמידה זו מול זו את התרבות המערבית מול התרבות המזרחית אין ע. ל. גורסת שהמערבית "שווה יותר". חברה המורכבת מרבויות שונות, זרות זו לזו, חייבת להתבסס

כל הכבוד וההערכה שהוגה ע. ל. להישגי חברה זו בעבר, היא קובעת: "לישראל הראשונה" נשארה אלטרנטיבה: להודות בכך שהיא מוותרת על האידיאלים שלה ומתיאשת מעקרונות השוויון והצדק החברתי, או להתחיל להגשים מתוך התחשבות בשינויים החברתיים" (ע' 164).

כאשר באים לסכם ספר מסוים, קשה שלא להיגרר אחר הכללות. לכן יש להעמיד דברים על דיוקם ולומר: ספרה של ע. ל. רחוק מהכללות שאין להן כוונה. "אינני מאמינה עוד בפתרון הבא בדרך העיון", היא אומרת, "שכן התיאוריה מבוססת תמיד על ראיית עובדות והיא מפתרת אחריהן, ועד שהיא מגיעה לכלל גיבוש, כבר משתנות העובדות עד לאין הכיר ולתיאוריה אין עוד יסוד מציאותי" (ע' 11). ואמנם, ספרה רצוף עובדות, דוגמות, תיאורים ממשיים, הבאים להמחיש את הבעיות שהיא מעלה על כל צדיהן.

ע. ל. מפעילה את כל חושיה על־מנת לתפוס את הקונפליקט הטראגי שנוצר בין מעוטי האמצעים, המקופחים, בני עדות־המזרח, לבין עולם הוותיקים, המבוססים, אשר רכשו להם באופן מיכאני את קצב־העשייה המודרני, המסחרר והם מנסים עכשיו לאכפו על בני עדות־המזרח. נוסף לכך ניחנה ע. ל. בשכל ישר, בחכמת־חיים בריאה המאפשרת לה לראות דברים נכוחה, לשים לב לפרטים קטנים, בלתי־חשובים כביכול, שלמעשה יש להם חשיבות ומשמעות ממדרגה ראשונה. אותו בולמוס של עשייה ללא תיכנון מדגימה ע. ל., בתוך השאר, בתארה את בנין בית־הספר בקרית־שמונה: "בנייני בתי־הספר נבנים ללא מיכרו ולפי אותה מתכונת עצמה באילת ובקרית־שמונה, באשקלון ובתל־אביב יהודה, ובאשר לביצוע, הקשור גם הוא בתיכנון: אצלנו, למשל, חודר הגשם מבעד לקירות ולתקרה, עד שיש סכנה בשימוש בחשמל בימיגשם... הקירות בנויים מאבנים

על־ההכרה בערך האדם, הכרה בקיומם של הבדלים במישור אפקי אחד בלי ללכסן על הזולת מבט כלפי מעלה או כלפי מטה" (ע' 73). הפער בין בני שתי התרבויות, המביא לידי תחושות איבה וקיפוח, הוא למעשה פער הנובע מהבדלים עצומים בתנאים סוציאליים וברמת־חיים. התנאים התת־אנושיים בהם שרויים יוצאי המזרח, המחריפים בעימותם מול אורח־חיי הציביליזציה המודרנית המערבית, כנגד הרווחה והשופע הקיימים אצל הוותיקים, המהגרים הראשונים לארץ, שהצליחו לבסס את קיומם בחברה, להם ולבני־הם — ניגוד כלכלי־מעמדי זה הוא המכתיב לחברה הישראלית את הבוחן היחיד לשפוט אדם מבחינת התאמתו אליה: ה־I. Q. שלו, ורמת הישגיו. ריתמוס־החיים האחר של בני המזרח, תנאי־חיים העלובים, קשיי הסתגלותם לקצב המסחרר והדורסני של החיים המודרניים, הם הגורמים את יחסו של הישוב הוותיק אליהם. רבים מיישוב זה מניחים, בתמימותם או בטיפשותם, ש"כל העולם" חייב להיות תפוז על־פי מידות גיורת־הם. ועל מנת להשתיק את "המצפון היהודי" הטוב שלהם הם רואים בכך ש"העלו" את בני עדות־המזרח לארץ מעשה־הקרבה עילאי מצדם, או, כפי שהתבטא כלפי עולים אלה, לפי עדותה של ע. ל., מזכיר מועצת־הפועלים בקרית־שמונה, חבר־קיבוץ: "אתם עולים לנו 30 אלף לירות על כל משפחה" (170).

ספרה של ע. ל. מטיל ספק בעצם העקרונות המוסריים של ישראל הוותיקה, ובייחוד באלה של הקיבוצים, המתמרים להשתית את חייהם על עקרונות של שוויון וצדק סוציאלי. בקרתה מופנית כנגד אטימותם המדהימה של אנשי היישוב הוותיק כלפי עולי־המזרח כפרטים אנושיים, כלפי חוסר המחשבה והתיכנון של אנשי־הביצוע בשלטון, כלפי צבירת עות חרי־הקיבוצים במגעם עם בני עדות־המזרח. [אחד מילדי כפר־גלעדי מרגיב על כך שהקשו עליהם, בקיבוץ, את הפגישה עם בני קרית־שמונה, באמרו: "לזו היו רוצים באמת שניפגש עם ילדי קרית־שמונה היו כבר מוצאים אפשרות לתת לנו רכב" (ע' 79)]. עם

* עליזה לבנברג: פרקי קרית־שמונה; הוצאת שוקן, 1964; 201 ע'.

המזרח בארץ, המחשה המחזירה למנוחים "ישראל הראשונה" ו"ישראל השניה" את משמעותן הראשונה, האכזרית, וממריצה אותנו לשוב ולהתעסק בבעיות של עצם קיומנו כאומה וכמדינה. י. ק.

מבין החומות

יפה עשתה הוצאת הקיבוץ המאוחד בהציאה מהדורה חדשה של צרור המכתבים "מבין החומות", פרי עטו של משה כרמל (זליצקי). זו המהדורה הששית של הספר, שמהדורתו הראשונה יצאה לפני 23 שנים בתנאים מה"תרתיים-למחצה ובחתימת שם מושאל — "אסיר עברי". גם כיום יש ענין בקריאת רשמים מהווים בית-הכלא המנדטורי. בצרור המכתבים הצליח כרמל לצייר שורה ארוכה של מצבים וטיפוסים מעניינים, הן מקרב חבריו — 43 אסירי קורס מפקדי-מחלקות בהגנה — הן מקרב האסירים הפליליים, ע"י בים ויהודים, הן מקרב השוטרים והסוהרים: בריטים, ערבים, וכן קצין יהודי. בחוגי ההגנה והקיבוץ-המאוחד עשו המכתבים, שפורסמו תחילה בכתב-העת התנועתי "מבפנים", רושם גדול, אילולתה של ממשלת המנדט, שאסרה על הפצתו של הספר, עוד הגדילה את הרעש סביבו, ובשעתו קראוהו רבבות.

כשלעצמו לא היה הספר "מסוכן", ואין בו כל גון אנטי-בריטי עקרוני או טאקטי. להור ציאה מעט הערות בקרתיות על סדרי הכלא, התעללות באסירים ממרים וכיוצא באלה פגמים, המצויים בכל כלא קולוניאלי — הרי זה תיאור אויביקטיבי, שאינו נוגע כלל בשאלת זכותו של שליט זר לעצור, לשפוט ולהעניש.

ספרו של כרמל, איש נען, עורך היומון "למרחב", שהיה אלון בצה"ל ושר בממשלה מטעם מפלגת אח"ע—פועלי-ציון, הוא מה"שקוראים ספר "תנועתי". ברוב הספרים מסוג זה קיים "חוקי-ליעבור": אם אינך רוצה, או אינך יכול, להזכיר את בעלי-המחלוקת שלך לגנאי — אל תזכיר אותם כלל!

חלולות המעבירות כל צליל והופכות את כל הבית לחדר אחד מבחינה אקוסטית... נשכה גם המקלט, דבר מפתיע בשים לב לקירבת הגבול. ועוד" (עמ' 76—75). כדי להראות על אטימות-לבו של מדריך, "צבר", לבעיות תלמידיו, הנקצעים בין ביתם לבין העולם הישראלי החיצוני, מביאה לנו ע.ל. סיפור על ילד בן פרס ששמו עובדיה. התעניינותה בנער זה החלה כאשר המדריך למסגרות הביא אותו למנהל כשוא אוחו בערפו, כמו בכלב קטן, ואמר: "הסתכלו בו... תפסתי אותו עומד וישן, נשען על מכוונה בחדר המלאכה" (ע' 60). המדריך אף לא העלה בדעתו שאם ילד ישן בשיעור משמע שהוא עייף, ואם הוא עייף ודאי יש סיבה לכך. התברר שעובדיה בן ה-14 הוא הבכור ב-16 ילדים, שעליו לדאוג להם ולטפל בהם. שפן אביו, הפיגמיסט, חולה במחלה ממארת ושר"כב בבית-חולים רחוק; אמו הזקנה צמודה לאביו ואיננה בבית; ואילו אמו הצעירה ניצלה את ההזדמנות שניתנה לה וברחה מהבית עם מאהב. עובדיה נותר עם 15 ילדים, בית-הספר מעולם לא פתר את בעיור"תו. לא כאשר התבייש להיות בו, מאחר שנשא על מצחו את כתם האב-הפיגמיסט, ולא עתה, כשעליו להיות אביואם לחמישה עשר ילדים. את המפלט מכל אלה מצא עובדיה בטיפוח שובך-יונים ובגידול תול. אולם גם החתול שאהב התאכזר אליו, וטרף את היונים. עובדיה, בכעסו, תלה את החתול והמיתו. לאחר-מכן התאבל עליו, התנהג כמסורף ועזב את בית-הספר לחלוטם. אילו קראנו סיפור כגון זה באיזה מוסף ספרותי, בנקל היינו יכולים ליחסו לדמינו החולני והמתנוון של איזה סופר צעיר. אולם "סיפור" זה קרה. ולמותר הוא לפרשו.

"ישראל הראשונה" ו"ישראל השניה" הם ביטויים שנשחקו כבר מזמן בפיהם של עסקנים, עד שלא פעם נוטים להתייחס אליהם בזילזול ממש כמו אל מטבעות-לשון אחרות שהפכו זה כבר מליצות נרבות. זכותה הגדולה של עליזה לבנברג היא בהמחשתן הנוקבת של הבעיות הקשורות בהתערותן — או, נכון יותר, באי-התערותן — של עדות-

יוסף, איש בית"ר מראש-פינה, הועלה לגר" דום באותו מקום עצמו זמן ניפר לפני מאסרם של המחבר וחבריו. כאילו לא היו דברים מעולם.

באופן כללי, הרושם הוא שחל לאחרונה שי" נוי"מה ביחס ובגישה של אחדים מאנשי ההגנה לשעבר כלפי גיבורי המהנה "שכנגד". במידה שהדבר נוגע לספר מוסבר לנו כי לא נוספו בו הערות, כדי לשמור על האווירה של הימים ההם. כל זאת אפשר להבין. אף-על-פי-כן, נוספה הקדמה של המחבר, מדצמבר 1964, ולפחות בה היה ראוי לציין שהיו גם היו מחנות אחרים ולוחמים אחרים בכלל עכו, לפני ה-43 ואח"ריהם. אבל הדבר לא נעשה. לפיכך מזורה ביותר החזרה למטעם התליות, המופיע ב"אל-מוניות" מגוהכת, כמעט חזור והופע, בדברי ההקדמה החדשה: "והמבקש להימלט בכל מחיר מייסורים, פרך וכשלונות לא יציב רגליו בתא של קושרים ולא יבוא בסוד ממרים פי שלטונות זרים, המקימים חומות" כלא ומציבים תליות".

בהיותו מפקד חזית-הצפון במלחמת-48 זכה המחבר לחזור בתנאים אחרים לעיר שבה ישב במאסר שנה וחצי בקירוב, הוא מספר: "עם דימדומי-בוקר של 18 במאי 1948, בעיר צומה של הפלישה הערבית ושעתים לאחר כניעת האויב בעיר עכו בפני כוחות חטיבת כרמלי, עשיתי דרכי אל המצודה". תא הגר" דום מושך אותו בכבלי מסתורין ואילו מולי"כה דרכו הראשונה בתוך המצודה: "הנה הוא תא התליות. — — — הכל פשוט עד כדי אימה, היכן הם [אלה] שנתלו כאן, היכן הם [אלה] שתלו?" שואל כרמל את עצמו. אולם תשובה חלקית לכך ידועה לו, בוודאי, לפחות ביחס לאלה שנתלו והם "בני עמנו", כפי שהם מוגדרים באותו מכתב, המתאר את שבתות-הרעב של האסירים הפוליטיים תשע שנים קודם-לכן.

אכן, מי שאין לו ענין מיוחד בהסברה "תנור עתית" יצטער על פכחוונו הנחוש של המחבר,

וכך, למשל, אין אסיר-ההגנה מזכיר את אסירי ריו של הארגון-הצבאי-הלאומי, אשר בניגוד להיותם מיעוט באוכלוסיה הכללית, ב"אוכ"ל לסיטת" השבי הם מהווים במרוצת השנים רוב מוחלט. מבין השורות נשקפת אף קנאה מסוימת בהם וב"מעמדם" כאסירים מדיניים. על קיומם של אסירים שלא מאנשי ההגנה נודע לנו ברמז סתום, במכתב י"ח: "ושוב אני חוזר מ'קונצרט', כן, קונצרט. במחננו — המתרות של גגינה והחזקת כל-ינגינה אסור" רות הן, ורק השירה מותרת... אולם במחנה שבקירבתנו, המיועד לאסירים פוליטיים (אנו הרי פוליטיים הנו...), דבר מותר הוא". בדרך-כלל נזכרים כעצירים פוליטיים רק ערבים, שנתפסו בתקיפת ה"מרד-בהיתר" בשנות 39/1936. רק באחד מתוך כמה וכמה מכ"תבים, המתארים שביתות-רעב של אסירים פוליטיים, צוינה העובדה שיש בין האסירים הפוליטיים גם יהודים, כמסתבר — אנשי אצ"ל. במכתב ל"ה הם נזכרים במשפט אחד: "ובשבתה זו קרה משהו מפתיע: אחדים מבני עמנו, החשודים בהשתייכות לאיגוד בלתי-ליגלי, היושבים כאן בתוך מחנה האסירים הפוליטיים, הצטרפו אל השביתה של הנכרים" (הכוונה לערבים).

אסירי הגנה, כמובן, לא הצטרפו מעולם לצעדים קיצוניים כאלה. הם מצפים לפעולה ציבורית שתיעשה מבהוץ מצען שיהווירם, וזה אחד ההבדלים הטיפוסיים לשני סוגי האסירים. אחד מראשי המדברים בין ה"פור" שים"ל-שעבר הגדיר בשעתו את ההבדל בין אסירי המחותרות לבין אסירי ההגנה בכך שהאחרונים לא הגיעו מעולם לשני דברים במעמד קרבן-המלחמה: הגלות והגר" דום. על אלה יש להוסיף, כמובן, את נסיון גות הבריחה, שהצליחו ואלא הצליחו, וכולם מצד חברי המחותרת; לא של ההגנה.

לפיכך יש צילל מזור לשורות הנרגשות שמקדיש כרמל לענין התליינים והתליות. אחד המכתבים הארוכים והציוריים ביותר (מכתב כ"ב) מוקדש כולו לנושא זה ומכיל פרטי-פרטים שבינתיים כבר נעשו ידועים למדי גם ממקורות אחרים. רק פרט אחד אינו מוזכר כאן כלל, והוא כי שלמה בן-

* משה כרמל: מבין החומות (מהדורה ששית); הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1965.

קיסרים רבים, פירוט חשוב כשלעצמו ב- היסטוריה פוליטית מקובלת ושיגרתית, אלא שבעטיו מתדמה הסדרה הנדונה, בעיקרו של דבר, לשאר ספרים כוללים של היסטוריה רומית, אולי פרט לזה שהיא מר- חיבה את היריעה במידה ניכרת ביחס ל- ספרות, אמנות ופילוסופיה בכל אחד מ- פרקי ההיסטוריה הרומית, ופרט לזה שהיא מבליטה את מקומה של הנצרות בהיסטוריה הרומית. לסוגיה האחרונה מוקדש חלק אחד מחמשת חלקיה של הסדרה, וגם שם הסדרה — "קיסר וישו" — נותן גושפנקה היסטוריוגרפית חד-משמעית.

מבחינה ספרותית יש ודאי קסם רב לרקע הדראמטי של "אותו מחזה שהחל בשעה שהקיסר והנוצרי עמדו פנים אל פנים ב- חצרו של פילאטוס" והסתיים כאשר "קומץ נוצרים נרדפים... הפכו תחילה לבעלי- בריתה, ואחרי-כן — לאדוניה, ולבסוף — ליורשיה של הקיסרות הגדולה ביותר בתולדות האדם". אך האם מחזה כזה, על כל אחת ממערכותיו, מאפיין את המיוחד שבהיסטוריה הרומית בתולדות הציבילי- זציה? האם יש בו כדי להציג את תרומתה של רומא לתרבות המערבית? דוראנט אינו יכול להתעלם ממחזה אחר של "עלית רומא, עיירה העומדת על פרישת-דרכים" שהיתה ל"שליטה בעולם, אשר בהתפוררותה הממ- שכת והאיטית ונפילתה הסופית — אין ספק כי זהו המחזה הגדול ביותר שבו שיחק האדם מעודו". אף-על-פי-כן בחר דוראנט כסימן-היכר וכסמל את החזיון של "קיסר וישו" כמפתח להיסטוריה הרומית. ספק אם בכך אכן מיצה במלואה את מור- רשתה של רומא העתיקה. קבלת הנצרות על-ידי קונסטנטינוס, בה חותם דוראנט

שאינו מניח לו לעשות זייטסה של אובייק- טיביות כלפי יריביו, וזאת שנים רבות כלי-כך לאחר שמסרו את נפשם על מלחמת-החירות, כפי שנראתה להם. כלום אפשר, למשל, לכ- תוב בשנת 1964 הקדמה לספר שעניינו כלא עכו בלי להזכיר, אף ברמו, את פריצתה הנועזת בשנת 1947? מסתבר שכן...

מ. ג.

קיסר וישו

הכרך השלישי בסדרה של "תולדות התר- בות" לווייל דוראנט, "קיסר וישו", סוגר את המשולש המוקדש לתקופת העתיקה (יחד עם שתי הסדרות הקודמות: "מורשת המזרח" ו"חיי יוון"). רומא והנצרות — נושא הסדרה — סופגות וממזגות בתוכן את מורשת המזרח, בהיקפה המצומצם הימתיכוני, ואת תרבות יוון בכל הת- פתחותה, כי העיר שגדלה לממדי קיסרות היתה, לדעת דוראנט, "שקועה מדי בשלטון כדי ליצור בממלכות הרוח באותו שפע שיצרה בו יוון".

בשני הכרכים של "קיסר וישו" נוקט ה- מחבר שיטה שהוא מכנה אותה "היסטוריה סינתטית... החוקרת את כל גילויי חייו ה- עיקריים של עם, עבודתו ותרבותו בפעול- תם הסימולטנית". דוראנט אינו מתעלם מיתרונותיה ומחולשותיה של שיטה זו. יש לציין כי דווקא בסדרה זו עומדת ה- שיטה שבחר לו דוראנט במבחן יותר מ- אשר בשתי הסדרות הקודמות; רומא כ- הטיבה היסטורית ניתנת מטבע התפתחותה לראייה הסינתטית ביתר-נוחות מן המזרח, למשל (אשר הקיף משום-מה בסדרה הרא- שונה של דוראנט את עמי-הקדם בעבר ואת עמי המזרח הרחוק אפילו עד ימינו), או אפילו מיוון המפוצלת. עם זאת נראה לנו שבכרך זה דווקא הצטמצמה לעתים הגישה הסינתטית בתולדות התרבות הר- מאית לסימולטניות של הסקירה ההסטורית בלבד. הנחה זו עולה, למשל, מן הפירוט הרב שמפרט דוראנט את קורותיהם של

* ויל דוראנט: תולדות התרבות (הציבי- ליזציה), סדרה ג'; שני כרכים, קיסר וישו — תולדות התרבות הרומאית והנצרות מראשיתן עד שנת 325 לסה"נ; מאנגלית: שרה רוזי; ערך: עזרא המנחם; הוצאת מ. ניומן, ירושלים—תל-אביב, 1964.

למעשה את ההיסטוריה הרומית העתיקה, היא לכל היותר ראשית השתלבותה של הדת הנוצרית בחיי הקיסרות; ואם גם בקיסרות המזרחית-הביזנטית הפכה זו להיית גורם מכריע, הרי את התקופה הזאת כבר מכליל דוראנט בימיה-הביניים.

סדרה ג' בספרו של דוראנט נכתבה לפני למעלה מעשרים שנה, ועובדה זו בולטת בטיפולה בכמה סוגיות דווקא בתחום הציביליזציה שבתקופה הנדונה. רומא מצאה לפניה בעת גידולה ועם ראשית התפשטותה של שתי ציביליזציות שמהן הושפעה פחות או יותר, בנוסף להשפעה ההלנית הידועה. כוונתנו לתרבויות האטרוסקים, תרבותם של בני קרת-החדשה בצפונה של אפריקה, ואפילו זו של הנאליים. שלש תרבויות אלו זכו בפרק-הזמן שעבר מאז פורסם ספרו של דוראנט במקור האנגלי להארה ארכי-אולוגית-היסטורית חדשה ואף להערכה מעמיקה ומוסמכת יותר. זאת ועוד: אפילו התקופה הרומאית, שאותה נוהגים לראות בדרך-כלל כמגובשת יותר, אף היא זכתה ל"חריש עמוק" נוסף בהיסטוריוגרפיה ובראכיאוולוגיה של השנים האחרונות, ובספרו של דוראנט חסרים, כמוכן, "עקבות" של הספרות ההיסטורית הענפה הזו של החוקרים הצרפתיים, כגון ז'רום קארקופינו, שארל-פיקאר האב והבן, או אפילו סטיפאן גול, מגדולי החוקרים של אפריקה הרומאית; היעדר מחקריהם של הביבליוגרפיה המוצעת על-ידי המחבר בסוף הספר בולט לעומת ספרים שהובאו ושאבד עליהם ה"לחה. הקורא העברי, שיקרא אצל דוראנט את הפרקים המוקדשים לבית השני או למרד בר-יכוכבא, גם יתפלא שלא למצוא בספר שיצא בשנת 1964, לפחות הערות מספר בשולי הטקסט על מגילות ים-המלח, מימצאי מצדה, או החומר העשיר שנתגלה מתקופת בר-יכוכבא.

בהוצאת ספרות מדעית כיום, אפילו המדויבר בחיבור מדעי פופולרי כגון זה של דוראנט — ו"תולדות התרבות" הוא, לכל הדעות, אחד הספרים המעולים בתחום זה — אין להסתפק בהרבת החומר מן הכלי

הלועזי לכלי העברי. עריכה מדעית מוסמכת, שתחתור הן לעידכון החומר מבחינת התפתחותו הן המדע ההיסטורי הן לקביעת דפוסים אחדים במינוח המיוחד לנושא או לתקופה, עריכה כזו דומה כי שוב איננה בגדר מותרות. לפיכך יש לציין ב"צער שהוצאת סדרה זו בחיבורו של דוראנט אין בצדה עריכה מדעית כלל. מלבד הליקוי המדעי הכרוך בכך, יש פה גם פגיעה בדיוק התרגום וברמתו. אפשר ל"הדגים את היעדר העריכה המדעית בצד העריכה הלשונית במיוחד בפרק המוקדש למשפט הרומאי. אמנם דוראנט לא התימר לכתוב אותו למשפטים (והערת-שוליים שלו גם מעידה על כך), אולם הקורא העברי הממוצע זכאי לבהירות של מושגים, לדיוק שבמינוח, מהיעדר המשפט הרומי נמנה זה שנים על מקצועות ההוראה בפקולטה ל"משפטים של האוניברסיטה הירושלמית. כוונתנו כאן רק למלאכת התרגום, כי פרק זה במקורו האנגלי הוא ברור ומדויק. נביא לדוגמה כמה טעויות בולטות במינוח. הפרק דן במשפט רומאי (ולא ב"חוק הרומאי", ככותרתו של הפרק). המושג *law* באנגלית חופף גם "משפט" וגם "חוק", ואין באנגלית הבחנה בין *droit* ו-*loi* כמו בצרפתית, או בין *Recht* ו-*Gesetz* כמו בגרמנית או כמו בין *ius* ו-*lex* ברומית. לכל אחד מהמונחים האלה יש גם תחום מוגדר בעברית. עירוב המושגים והמונחים נשך בכל הפרק, כך, למשל, במקום "בתידין רכוש" צ"ל דיני קנין; במקום "בתידין למשפט פושעים" צ"ל במשפטים פליליים; ב"חוק האומות" (*ius gentium*) הכוונה היא ל"משפט בינלאומי" (גם התרגום המיילולי השגור אצל רבים, "משפט העמים" אינו מדויק).

יש מקום גם להעיר שהמתרגמת לא תמיד השתמשה בתרגומי-מופת מהספרות הרומית שיצאו לאור בשנים האחרונות. תרגומו של שלמה דיכמן המנוח המובאים בספר, משיריו של הוראציוס, יש בהם שוב להעיד על גודל האבידה.

אולם מפליא ביותר מדוע, בפרק העוסק

בלוקרציוס, שדוראנט הקדיש מקום נכבד לו ולספרו De rerum natura אין שימוש בתרגום-המופת של דיקמן („על טבע ה-יקום“, הוצאת מוסד ביאליק, תשכ"ב).

י.מ.

פצעי בגרות

ספרו החדש של ה. ברטוב מהנה מאד את הקורא שחי את שנות ה-40 בארץ. גם הקורא שמצויה בו עדיין הסקרנות הטובה ימצא בו ענין כשייחשף לפניו עולמם של צעירים שהתגייסו לבריגדה. אין בספר שום נסיון לפתוח את הקורא; אמנם הוא פותח בתיאור הווי של חיילים, אלא שאין בתיאור שום פרט פיקטני מאלה המצויים בספרים שהיו פעם באופנה. ברטוב מקפיד יותר מכל על אותנטיות. תיאורו מהימן, לשונו עשירה אף כי אינה מהודרת, המאורע עזת מובאים על-פי סדר התרחשותם, ההשלכות אל העבר באות כמעט כברומן הרקלאסי. ברור בכאן שלפנינו רומן יוצא דופן — מחברו אינו נזקק לטכניקות חדשות ואינו נוטל מן החיריות המוענקות לסופר החדשן, וכל זאת לא משום שאינו מוכשר, או משום שהוא מנותק מהספרות המודרנית ("החשבון והנפש" היה, כמדומה, הרומן המודרני הראשון בספרות "דור הפלמ"ח").

עם זאת הספר מביך את המבקר.

„פצעי בגרות“ חסר כמה מהחמרים העיקריים של הרומן. חסר בו סיפור-המעשה המתמשך שבמרכזו עומד יחיד (או יחידים), עלילת האהבה היא רק משנית. הגיבורים הנוספים על הגיבור-המספר מופיעים פעמים רבות כשהם ממלאים תפקיד משני או מרכזי באפיוודה מסוימת, בלי שתירקם דמותם במלואה. הזדקקותו של ברטוב לגוף ראשון ולהימצאותו של גיבור-מספר אינה באה לצורך יצירת אמצעי ספרותי. ברטוב אינו מנצל כלל את האפשרויות שגילתה הספרות המודרנית בהעמידה גיבור-מספר שדיבורו בגוף ראשון. נראה שההצדקה ל-

הזדקקות לגוף ראשון אינה מוסברת בצור רך אמנותי, הסברה אישית בלבד, אולם אי-אפשר לדון בספר כאילו היה יומן או פרק זכרונות. הספר נכתב מתוך ריחוק של זמן ומקום, כשבגרותו של ברטוב מגיחה על התבוננות המתבגר בעצמו וביסביבתו, ואף כי כל פרק מעלה אפיוודה, קיימת אחידות בדרך העלאתם וניכרת התיירה ליצירה אמנותית אחת.

במרכז הסיפור עומד הגיבור-המספר. גיבור זה הוא בן למשפחה אפרורית שחיה באחת המושבות. אין בו מה"הירואיות" של הצבר המתגדר ביחפנות הפלמ"חית, אף אין בו מהקשיחות הקנאית של איש-המחתרת. אין ספק שבמצאות נמצאו רבים כמוהו, אלא שלא זכו לעיצוב אמנותי. ברטוב לא הצליח להוציא את גיבורו מתחום סביבתו, תחום שותיו ותגובותיו ולהפכו לגיבור מיצג.

הביוגרפיה של הגיבור מטילה אותו אל לב המאורעות של מלחמת-העולם השנייה בארץ. המסגרת הצבאית, יום הנצחון של בעלי-הברית בארץ והפגישה עם הגרמנים הם חלק מקורותיו. כל אלה משאירים עליו את רשמם. רשמים אלה אינם של מי ש' מסוגל להכיל את משמעותם, אך מצד שני אין הם רשמיו של איש-השוליים שתגובתו הסובייקטיבית עשויה להביא את הדברים כדי אבסורד. תגובת הגיבור היא מהימנה, היא מוסברת מתוך היותו מתבגר בן 19 בעל מוסר של עיירה יהודית ובעל אוצר מדולדל של איסורים והיתרים. אין הוא מתמודד התמודדות ממשית עם המאורעות, ותגובתו האישית, גם אם היא עשויה ל-עניין קוראים לא מעטים, יש עמה משום ביזבזו המיתח הדראמטי האצור בהם. בסיפור מצויים גיבורים שהתנונים הביוגרפיים שלהם מרמזים שהיה להם מה לומר לו ניתנה להם ההזדמנות, אלא שההזדמנות הותמצה. דומה שהרף כל סגולותיו של ברטוב הוזממה כאן אפשרות של התמודדות כנה וגלויה עם נושאים המטרידים את ילידי-

* הנוף ברטוב: פצעי בגרות; עם עובד / ספריה לעם, 1965.

דברים שעיקרם בין חלום למציאות יודע שצריך להיות סדר ב"באלאגאן". ואז צצים "המוטיבים", המבנה התחבירי המיוחד של המשפטים "המתאים" את עצמו ל"תוכן". התארים המופשטים והדימויים הפיוטיים "המרמזים" שבכל-זאת "יש כאן משהו". בקי צור, ספרות ל"קורא האינטליגנטי, האינטלקט טואלי", אשר יבחין בכל אלה, יבחין ב"הרמוניה" המסתתרת מאחרי הערבוביה, ויאמר: "איזו מלאכת-מחשבת ספרותית. איזה שימוש נפלא במלים".

מהי עיסקת-השוקולד ?

עיסקת-השוקולד היא חלום הממלא את כל נפשו של רובי, פליט יהודי החי בשולי החב"רה לאחר מלחמת-העולם השנייה, ואשר האפ"שרויות הגנוזות בה, גם אם אינן עומדות להתגשם, הן הכוח המניע את חייו, קרש-הצלה אחרון. הרעיון פשוט עד-להחריד; שום סוחר לא היה מתבייש בו: לאחר המלחמה נותרו באירופה כמויות עצומות של שוקולד מעדפי-המוזן ששלחה ארה"ב לחייליה. בחלור מו רוצה רובי למצוא רופא אשר יפיץ שמו"ע זה כאילו השוקולד מכיל סם מיוחד המשתק את פעילותו המינית של הגבר. מין שוקולד לזמן מלחמה. מחירי השוקולד ירדו, ורובי ירכוש אותו. לאחר זמן תבוא הכחשה לאותה אבחנה, ושוב יעלה הביקוש לשוקולד. המחירים יעלו מעלה-מעלה, ורובי, שרוב השוקור לך ברשותו, יתעשר.

מורדי, חברו של רובי, אינו יכול להשלות עצמו בחלומות על התעשרות. נפשו אינה מסוגלת לשאת את חורבן עולמו במלחמה. הוא מסתגר בחדרו הצר ומתאבד.

דמויותיהם של רובי ומורדי, החברים הנפגעים באקראי לאחר המלחמה, הן מעניינות ומושכות ביסודן. גם עיסקת-השוקולד שרובי נתפס לה כמו לחלום העשוי להשיבו למציאות, לחיים, היא יסוד עלילתי מעניין, העשוי לסמוך בחובו שאלות מוסריות, כגון: האם יש זכות לאדם שנעשה לו עוול משווע לשוב לחיים באמצעות עוול שיעולל הוא עצמו

הארץ. אפשר שתופעה בלתי-שיכחה זו של יכולת לשונית, מידה רבה של איפוק, התבוננות כנה ומעמיקה המושקעות בחומר הסר-גיוון יש לה הסבר בתחום האישי, אך אין לה הצדקה אמנותית.

ברטוב נשאר בתחום העיקוב אחר רחשיו ופעילותו של גיבורו בן ה-19, החסר הכשרה להשתלבות בחברת גברים מבוגרים ממנו, החסר השכלה או נסיון כדי להימנות על מנהיגות היחידה, ואף לא הגיע לכלל בשלות נפשית כדי להכיר את צרכיו הנפשיים והמיניים בהיפגשו עם האשה. בעייתו של המתבגר שהתבגרותו ארכה מאד ודאי יש בה ענין רב ברומן. ימים ראשונים באיטליה ובגרמניה שלאחר המלחמה אוצרים בתוכם עלילות רבות. זימון עולמו של המתבגר ההססן עם עולמה של אירופה המזדקנת הוא בלתי-מוצלח. אפיוזות רבות בספר מרמזות על בשלותו של ברטוב ועל כוחו כמספר ריאליסט שכדוגמתו אין עמנו איש כמעט. אפיוזות המעידות על כוחו של ברטוב הן זו של הלינה בבית הנשים האיטלקיות, של הפגישה עם הילדים הפליטים, ואולי אף ההיקלעות למריבת החיילים הכושיים (הומר זה ראוי להיות מנוצל למחוזמר או להגיגה עממית).

קקוראים-סתם נמנינו על אלה שנהגו גם ממה שהיה מצוי בספר, אך ברטוב ראוי ליותר מכתם המספרה של טוב או רע. אין ספק בכוחו כמספר, אך הסיפור היותר טוב של ברטוב, שזודאי יבוא, עורו טמון בחיק העתידית.

א. ז.

עיסקת השוקולד

"בספר זה משמשים בעירבוביה חלום ומציאות". "הספר כולו מצוי בתחום ההזיה והאסוציאציה". "הספר שובר את כל מוסכמות החלל והזמן שהורגלנו אליהן". על כמה ספרים אפשר לומר דברים אלה? על הרבה ספרים שהדיוטות יכנו אותם "מודרניים". מר בן שעדיין אין זה הכל. אפילו סופר הכותב

* חיים גורי: עיסקת השוקולד; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1965; 137 עמ'.

סיף לכך את דמותה של גרטי, האדישה לעולם הסובב אותה, המסתפקת ב"זכות למוזג ספל קפה לאיש הזה העושה בה כרצונה" (ע' 90), ואת פתיחתו היפה של הספר — אפשר יהיה לומר על "עיסקת השוקולד" שהוא ספר "עשוי טוב" בסוגו.

אבל לא יותר.

י. ק.

אור ירח

קריאה מחדשת בסיפורי מופאסאן בתרגומם העברי בקובץ "אור ירח" היא מאכזבת. להוציא סיפורים אחדים, אין הסיפורים אלא אנקדוטות מורחבות — אמנם מובחרות כשל-עצמן — הבנויות, כבדיחה, על פואנטה מוצ'לחת. האם זה הוא מופאסאן הנערץ, אמן הסיפור הקצר, שעל צ'כוב נאמר כי הושפע ממנו? צר להיפרד מאהבות של שנים, לסתום את הגולל על סופר שהועמד בשורת המספרים הראשונה ולפתע מסתבר כי פג ריחו וטעמו נמר.

ואף-על-פי-כן — האם כך הדבר? גטלתי את סיפורי מופאסאן והתחלתי לקראם מחדש במקורם. איני מבקש להגזים ולומר כי גמלאתי בכיכול התרגשות לאיך-שיעור, וב-כל-זאת — חי ורענן היה העולם ששורטט בדקות בסיפורים הללו, הלא-מורכבים, הפשוטים עד נאיביות-רובאנאליות כמעט. הסגנון והלשון הם שקיימו את טעמם, ועתה שהורקו לקנקן חדש — גשחתו.

המצוי בספרות הלא יודע מה-גדול כוחו של תרגום להגביה דלים ולהשפיל רמים. שהרי נלאו כבר הרבים לחזור כי התרגום הטוב אינו תרגום של מלים. צריך לדעת אי-זה מלים יש לבחור, ואיזה מבנים תחביריים יש להמיר ובאיזה מלות-ייחוס להשתמש, היכן לסיים את המשפט והיכן להתחיל בו וכי' וכו'. ואין כל הדברים הללו עומדים בסתירה לדיוק. דומה, הגיעה השעה לפרסם כמה חיבורים מעולים על תורת-התרגום ולפתוח חוג-לימודים ברמה אקדמית, שיעסוק בדבר. והכלל הראשון הוא: השכלה ספרותית רח' בה — ובראש-ראשונה ידיעה מעמיקה

לאחרים? אלא שגוריי אינו סומך כל-כך על גיבוריו, אף לא על מהלך החיים שהוא מטיל עליהם. והספר כולו מרופד תחבולות ספרותיות, מן הסוג שהצבענו עליו למעלה, המכ-סות ומטשטשות את העיקר.

כך, למשל, מעלה מורדי בהרהוריו סיטואציה שבה הוא מצוי זמן רב במקום מסוים אך אינו פוגש שום מוכר: "הנה הולך אדם בדרך כששה חדשים ואינו פוגש מוכר. מתי הלך איש בדרך כחצי שנה בלא לראות מוכר?" אפשר בהחלט לתאר את מורדי, הפליט העלוב, שואל את עצמו שאלה זו. אבל גוריי אינו סומך עליו, והוא מוסיף מיד — בשמו של מורדי, כמובן: "מה מנחה את הצפרים החצות את האוקינוס? את יוני הדואר? מהו חוש הנווט, הא, רובי, מה מוליך אותן?" (ע' 67—66). שאלות נכבדות, לא כן? כך גם אין גוריי מאפשר לנצל לרדת מעל רגל ככה-סתם, והוא אומר: "נעל דקה הנושרת על ריצפת העץ ליופי ולרחמים" (ע' 78); כמו שאין הוא מרשה לאדם לחפש לו לינת-לילה ככה-סתם, בלי שתתלווה לכך משמעות חור-בקת-זרועות-עולם: "אבל היכן אלון הלילה? הלילה, השעה מאוחרת כל כך. כל כך. כל כך" (ע' 113). לא קשה לשים לב לזה שהשעה "המאוחרת כל כך", הופכת פתאום להיות "כל" (העולם) שהוא "כך". אלו הן דוגמות מעטות ל"ספרותיות" שגוריי כופה על המצבים שהוא מעלה. הספר שופע דוג-מות כגון אלו.

הן באווירת הספר הן ב"פרווה השירית" בה הוא כתוב מזכירה "עיסקת-השוקולד" הרבה שירים של חיים גוריי מספרו "שושנת הרוחות", העוסקים באירופה ופליטיה היהודיים לאחר מלחמת-העולם השנייה. אולם מסתבר שמה שהוא טוב ויפה לשיר קצר מקפה את כל כוח-המחץ שלו כשהוא מוטל עלינו עמרים-עמרים בספר-פרווה.

הדבר הקוסם בכל-זאת בספר הוא הסגנון. חיים גוריי יודע לכתוב עברית. עברית גור-מלית בת-ימינו, שאינה פוזלת לשום סגנון כבד ונפוח בנוסח "ספרות ההשכלה". כתיבה קולחת זו אפשר היא המעבירה אותנו בשלום בכל חתחתי "הספרותיות" למיניה. ואם גור

שתיין, קלדעת בענייני נשים. רגע קונה משקאות ללא מחשבת־יתר, רוכש שלש הליפות, נושק כאן ומתאהב שם, וכמו באקראי נחשפת הביוגרפיה שלו: קולחזו שהוגלה למזרח הרחוק, אם שנפטרה, אב שנכלא, בית־ילדים, צבא, מחנה אסירים פוליטיים וכו'. דווקא תנועה גנדרנית, לבוש מלא־חן ודיבור אנגלי של דיילת המטוס כובשים את לבו. הפרחח בן ה־30, נהג הדיזל הנושא עמו שטרות רבים בכיס הפנימי, הופך מאוהב, הוא מבזבז את זמנו על טיסות בקו מוסקבה־האבארויבסק מִמִּוֹךְ תקוה לפגוש באחת טאניה הדיילת, ולבסוף באה כמובן הפגישה ועמה לא־כלום, ובכל־ זאת ההרגשה היא מחצית הדרך לירח (ואינך יודע אם זה הרומנטי של האוהבים, או האחר שמטוסים ולוויינים מרקיעים אליו). לכאורה, שירטוט קליל ופשטני, ול־

מעשה גילוי של ראיה חודרת הנזקקת להוויה ולדרך הרישום האימפרסיוניסטי. בסך־הכל יש בו בסיפור משריר רענן, והזדקקות לצורה הדשנית קימעה.

בסיפורו של נאגיבין, "הרדיפה", משוקעת אהבה רבה לעולמם של היער והאגם. הצייד, בנו הטבעי של נוף המים והבצות, נדחה על־ידי מי שמונה אחראי על האגם שהפך שמורת־טבע. אנאטולי איבאנוביץ' הצייד הנו קיטע (רגלו נקטעה במלחמה), עגון בסביבתו ורתוק אליה, אין הוא מסר גל לנהוג גינוני־כבוד, הוא מחפש תירוץ ומשתקע בסביבות השמורה ומצפה להוד דמנות בה יוכיח את כשרו. ההזדמנות באה. מסע עם גנרלים אל סבכי האגם, וההזדמנות מחמצת. תחת שיוסיף לשמשם הוא יוצא לרדיפה מטורפת אחר עבריון שחיבל בשמורה. תיאורו של אנאטול, הרודף ב־גבול אחר סאשקה בעבי היער ובביצות, הוא מרתק. הסיום אינו מלודרמטי, אך גם אינו צפוי; עקצה של תפיסת העבריון מוקדה על־ידי סיפורו האנושי של סאשקה, היסוד המוסרי שבהתנהגות אנאטול וזכה לבזו כפוי־טובה. הסיפור מסתיים. תיאוריו עשירים, סיפור־המעשה שלו מרתק, ראיית־העולם מפוכחת, אף כי אינה אכזרית־

בתורת־הספרות — והשכלה לשונית רחבה. זאת, כמובן, בנוסף על הכשרון והנטייה הטבעית.

תרגומה של אהובה בת־חנה הוא קורקטי, מדייק בדרך־כלל (למרות אי־דיוקים פה ושם), אולם מבנה המשפטים המסורבל, מבחר המלים ומלות־היחס מראים לקורא המנוסה כי לפניו תרגום שהלועזית בולטת מתוכו בפגמיה ולא במעלותיה. לשונו הקלילה, הדי־קה, של מופאסאן לא הורקה לעברית, ועמה לא הועבר כל קסמו של המספר. איני יודע מדוע זכה מופאסאן להיתרגם יותר מסופרים רבים אחרים, שעוד לא תורגמו לעברית מעולם, אולם אם החליט מו"ל לפרסמו — חייב היה למצוא לו מתרגם בשיעור־הקומה היאה לו, ואולי יותר מכך.

א. א. ז.

מחצית הדרך לירח

ב"מחצית הדרך לירח" נאספו ארבעה סיפורים שהודפסו לאחרונה בבריה"מ. הסקרנות כלפי הנעשה כיום בבריה"מ היא רבה, ורק טבעי הוא ש"ספריית הפועלים" מזדרזת להוציא לאור סמוך להופעה ב־מקור את האותות המבשרים תמורה. סיפורים של סולז'ניצין, שהופיעו לאחר "איואן דינסוביץ", הפתיעו בחיזיונותם, לא ניכר בהם שמץ מהתמרמרותו של מי ש־נלחץ ועונה במחנות, וביחסו של סולז'ניצין אל הבריות המתוארים ניכרה ראייתו של אדם עתיר־נסיון היודע את ערכם של פיתייפוי ושיירי רגש אנושי הנקרים על דרכו. כמעט אין אנו יודעים דבר על־אודות אישיותם של אקסיונוב ונאגיבין, מחברי הסיפורים הטובים שבקובץ, אולם בסיפורי שניהם ניכר שמוראם של ימים אחרים הוא שמכוון את התרשמותם ואת התרוננותם בעולמם של גיבוריהם ובנוף. התנהגות גיבורו של אקסיונוב היא תמיגונית כלפי־חוץ. הוא קל־תנועה, גרגרן,

* גי דה מופסן; אור ירח; מצרפתית; אהובה בת־חנה; מחברות לספרות, 1965; 188 עמ'.

שירה רומנטית, וכמדומה מצא בה משה שרת את השירה המתאימה לנטייתו הספרותיות והלשוניות. מבחר המלים, שהוא "פיוטי" מאד, "צח" מאד, ברובד-לשון גבוה, מתאים להפליא לשירה הזאת. הואיל ויש לו למתרגם ארון רגישה וחוש לצליל, שאינו מכזיבו, לא נכשל בכשלונם של משוררים ומתרגמים מקצועיים, שנתחלה להם רובד-לשון גבוה ברובד-לשון מליצי — וקילקלו הרבה. המעיין בתרגומיו של שמעוני ללר-מונטוב, למשל, יוכל לעמוד על הדבר מעצמו.

לפיכך אין הקורא חש כל הרגשת אי-נוחות, מלאכותיות או אינוס-לשון בקריאת השירים. והשמירה על המשקל ועל התריזה הקלאסית המדויקת כמעט-ללא-חריג מוסיפה לדבר. שיר קטן זה יכול לשמש דוגמה: "נפרדנו. אפס תמונתך / עלי לבי תמיד שמורה, / כצל חיוך מימי הזיו / היא בנפשי שמחה משרה. / ואם שונג תאוותי — / אותה אהוב איני חדל. / מקדש בטוש — מקדש הנז, / אליל נתון — עודנו אל" (לרמונט-טוב). לשבח מיוחד ראוי התרגום המזהיר, הטבעי והמתנגד-להפליא, של "אידילית הרים" להיינה. דומה כי תרגום בודד זה משירי היינה הצליח לתפוס את הניגון המירי חד של המשורר יותר מהרבה תרגומים אחרים הידועים לנו.

א. א. ז.

צפנת

הבה נטול, למשל, שיר כגון "בינתיים", העומד בשער אחד המדורים ("ראה אמת שנותן לנו הזמן") של קובץ-השירים הזה (ע' 107). כך לשונו של שיר זה:

ראה אמת / שנותן לנו הזמן / כמו המים / לאט, ולפעמים מהר / כמו המים / שקוף, ולפעמים עשבוני / וצ' פוף הרבה יותר / ולעולם אינו שונה

* משה שרת: מחברת תרגומי שירה; עם עובד, 1965; 59 עמ'.

לשמה. אין ספק כי נאגיבין הוא סופר חשוב.

הרצון להתמודד עם המציאות הטכנולוגית החדשה הוא מובן, מהגם שהסופרים החיים בדאצ'ות קרובים יותר אל המדענים מאשר ההמונים, אלא שהעיסוק במציאות הטכנולוגית החדשה מחייב אמצעים ספרותיים חדשים. דווקא אקסיונוב בסיפורו הכמעט קלאסי נזקק לאמצעים בלתי-מקובלים ב-סיפור הרוסי מאז שנות ה-20 ומנצלם היטב לעניינו. גראקובה ב"מעבדה מס. 10" מנסה להמחיש את ייחוד הווייתם של המדענים, ואף כי יש ב"סיפורה" משהו שאולי לא ידענו קודם, אין הוא חורג מתחום הריי-פורט'ה החביבה.

ה"מגופים" של מושיין הוא "סיפור של תיוה" כמיטב המסורת הסובייטית, רק ש-תיוה היא חדשה מעט והאמת שבתיאורי ההווה היא נועזת בהשוואה למה שהיה מקובל. ערכו האמנותי של הסיפור אינו רב, תיוה מעניינת גם אותנו. אותם אני שים, שבשיחה בלתי-פורמאלית הם מותחים בקורת חריפה על היעדר ההגיון שביחסי המנגנון והאיכרים, חוזרים ומדקלמים את האמיתות שנגדן יצאו ברגע שהפכו מסתם חמישה חברים לאסיפת התא המפלגתי. תרגומיו של ב. טנא מצויינים בחיותם, לשונו גמישה ויוצרת אשליה של אותנר טיות וקירבה בין הלשון לתוכן. לשונו של ה. פלג כבדה מעט. עשרו של סיפור "הרדיפה" נמסר במלואו.

מחברת תרגומי שירה

"מחברת תרגומי שירה" למשה שרת היא, כעדות המתרגם, לקט מקרי של שירים משרת העולם, שנודמן לו לתרגמם בחלקם הגדול כבר לפני שנים רבות. אין אפוא למוד את הלקט באמות-מידה של אנתולוגיה לשי-רה או כיוצא בה אספים, הנדרשים להכיל חומר מסוים.

רוב השירים משל לרמונטוב ויתרם משל פושקין, מרו'קובסקי, בלמונט, ברוק, היינה, ד. סתר ועוד. המבחר הוא בעיקרו של

והרי זו אמירה שיכול הקורא, ככל שיוסיף להלך בעקבות המשוררת, כאותו "חרק הולך לאט על ארץ ארוכה" (כלשון אותה שורה באחד השירים המעטים המעידים לפחות על יכולת ציורית מסוימת. ר' "תמר נת חמר", ע' 51), לקבלה ביתר-הסכמה בחלקה השני.

"צפנת" יש בה, בסיכום, שפעי-שפעים של מלל וניכר בה, בלי ספק, חזתמו ה צורני של נתן אלתרמן — מן-הסתם, לא במקרה. ועם כל הכפייה הפנימית ש-אולי חשה תרצה אתר לכתוב את השירים האלה, בין מתוך זיקתה לאב-משורר בין מטעמים אחרים, צר לציין שאין היא מעוררת בקורא שום כפייה פנימית לקרוא בהם עד-תום, אף לא שום נטייה לפענח את צפנותיה של "צפנת" זו ולרדת עד חקרן.

ארוחת ערב בפרארה

אחת ההגדרות שיכולה שירה לסבלן היא שמעיקרה היא גילוי היחיד, או כיוסי הר יחיד, ברשות הרבים. לפיכך יש לשירה, ואולי במיוחד לשירה המודרנית, משמעות חברתית ורעיונית שאין היא בת-חורין להתערטל ממנה, גם כשהיא כביכול א-סוציאלית, או אף אנטי-סוציאלית, ואפילו כשהיא כך במודגש ובמופגן.

אותה ארוחת-ערב פ'רארית של ישראל פנקס, גם אם אמנם נאכלה בפרארה או באיזה קריה ים-תיכונית קסומת-יושן זול-תה, במדינת-ישראל בושלה והיא מוגשת בלשון העברית לקוראי עברית, בידי טבח ישראלי צעיר, אנין-טעם-ודעת, בשם יש-ראל פנקס. שניות הריפה זו, המתבקשת מעצם צירופם של הנתונים האלה, היא הקובעת את אפיו של כליל-השירים שלפנינו, והיא גם המשבצת אל-נכון במסגרת חיפושי הביטוי-העצמי של החברה המת-הווה, והתרבות המתהווה, בכברת-ארץ זו שלנו.

ספר-שירה זה, הסובב על סעודות שנאכלו במקומות רחוקים, "כשפסג הגביעים שוקע ומחוויר", שגופלנים ניבטים כביכול מכת-ליו, העובר בצעדי-ריחוף קלילים ברחובות

משהיה / כי לא יוכל להיות שונה יותר //

ורק אנו עוצמים עיניים / או פוקחים לפתע, או בינתיים / והנה הזמן כזה / או אחר / והנה מה קרה / או לא-כלום שקרה, בינתיים.

למראית-עין ראשונה מתעורר חשד כי יש כאן אי-אלה סתרי-סוד, משמעויות, פנימיות וכו' וכיוצא בזה דברים חשובים ומעניינים. קריאה שניה דומה כי תפיג כל חשד מעין זה. אם נשאל את עצמנו עתה מה "קרה" לנו לאחר קריאת השיר — והרי בעקבות קריאת שיר טוב ואמיתי מן הדין הוא כי "יקרה" לנו משהו, לא כן? — נהיה אנוימים להודות כי, אכן, "לא-כלום הוא שקרה". על-כל-פנים, "בינתיים".

מעתה שוב אין אנו צריכים להיות מופתעים למצוא בקובץ זה שורות בגליות כליכך כגון:

גביע גדול אתה, לילה, / מלוא הגביע פחד / מלוא השפתיים סוד / מלוא העיניים לחש. (ע' 42)

או כמו:

...הערב מלא ירח / הכל סוד, / צפונות ולא היות / דברים שנגזנו / ולא חלום ולא תהפוכות... (ע' 133)

מתוך הרגשה כנה למדי, כפי הנראה — שעם זאת אינה מלווה את המשוררת דרך-קבע, כפי הנראה — מתוודה היא לפנינו, לא בלי כוונת-חן שבחמלה-עצמית (ע' 108):

אמרו לי שעניי לחות / כעניי התועים בדרך / אך לא אמרו לי עוד ועוד / שאיני אלא יושבת ומשקרת...

במקום אחר, שעולה ממנו צליל של כנות משכנעת למדי, אומרת לנו תרצה אתר (ע' 75):

כוחי כאגן שהיה מלא
ועכשיו הוא מלא הבל.

* תרצה אתר: צפנת (שירים); מחברות לספרות, 1964; 133 עמ'.
* * *

ישנה, או מן "המערב הפרוע" אל "המערב הקלאסי", היא, כידוע, תופעה חוזרת ונשנית בקרב משוררים, וגם פרוזאיקנים, אמריקאיים, החל מאדגר אלן פו, למשל, וגמור בת. ס. אליוט — או, אם תרצו, בהנרי מילר. האמריקאי "הגולה" הוא טיפוס ל יצירה האמריקאית כמעט לא־פחות מן האמריקאי ה"טיפוסי" מפני ש"גלותו" היא תגובה טיפוסית של מחאה, שלילה ובחירה על מצב אמריקאי טיפוסי, שפרוב "המצבים" האנושיים הוא נתון, מחויב ו־כפוי.

"ארוחת ערב בפרארה" היא אמירת־הן לאיזה נכר, שאולי כבר אין בו ממש ומכל־מקום אין שום אחיזה "ממשית" לזיקת המחבר אליו. אך היא, בלי ספק, אמירת־לאו, למשל, לארוחת־בוקר חטופה, רווית־"חזון" וشدופת־"סגנון", בערד, או לאיזו ארו־חתצהריים בהולה ומיוזעת בראש־הומות בתל־אביב — על כל ההווה המקוללת והמרומזת באסוציאציות אלו, על כל הא־היסטוריות והאנטי־היסטוריות האצורה בהן באלו.

עם כל ה"לגיטימיות" אשר בשירה כזאת וחייבים אנו להכיר ב"לגיטימיות" של כל ביטוי שירי שהוא, מרגע שאנו מודים בערכו האמנותי הסגולי, קשה לומר שהיא נותנת סיפוק לקוראיה, או שהיא עשויה לעורר משיכה אל עולמו האישי של בע־ליה, וכל ההנמקים והסבריה־הרקע שנוכל למצוא לשירה זו, ספק אם יוכלו להפיג את ההרגשה המחליאה שאיתה משכיל ה־מחבר להאציל על שורותיו. באורח הממצה כיות הוא משיג זאת, אולי, בתמונה כגון זו (ע' 54):

... ים זקן ובו דגים

במלמולם,

שעושים בועות ועולים לנשום

בפיות פעורים מהלאה־לזמן,

הדגים השבעים במצולה

של הים העמוק והחם,

במחולם המתוק,

לעצמם...

"רומא או מדריד" ומשקשק באזנינו ב־"ספלוני הרסינה דיקקה", משתעשע ב־"קלפים סיניים מן המאה השלש־עשרה" ומשתעה בחברת "ידידים לבושים מלמלה ופריפות, שש ורקמה ותחרים... חבושים כובעים ונוצות, בבשמים כבדים נחנקים" — ספר־שירה זה, שגם בעיצובו החיצוני החמרי מורגשת השאיפה להקרין איזה הידור דוכסי־אטלי־רנסנסי עוטה־"פאטי־נה" ואילו דרכי־הלשון שלו יש בהן, כמ־דומה, במכוון או שלא כמכוון, ריח של הרגום, או אף תרגום בלתי־מוגמר, מאיזו לשון אחרת — ספר־שירה זה, אומר אני, עם כל רוח הדיקאדאנס הסנופיה־הקוסמו־פוליטי הנסוכה עליו, עייפה ושבעה ועג־מומית, הוא ספר של מחאה חברתית־רעיו־נית. יתר על כן: הוא ביטוי של מצב נפשי שאיננו תסם אוניברסלי אלא הוא ישראלי מובהק — מצב של חיפוש־והות, של ביקוש שרשים.

"המקרה" ישראל פנקס, ועוד כמה "מקרים" קרובים, אם גם חריפים פחות, בשירה ה־עברית הצעירה, מעלה מאליו אסוציאציות של יוצרים בארצות־הגירה קלאסיות אחרות, בעיקר בארצות־הברית של אמריקה, הן במאה שעברה הן בדורנו־אנו. אכן כוונתי לאותם שיצירתם עומדת, כולה או בחלקה, בסמן אי־הנחת התרבותית־הרוחנית או החברתית־הרעיונית שבחיי ארץ מתהווה, הנטולה אותה גיבוש מוגמר, האפייני, פחות או יותר, לאומות ההיסטוריות של העולם הישן, החסרה את הרגשת הרציפות וה־שרשיזת ההיחוד של אותן אומות, ואשר מתוך אי־נחת זו, מתוך חתירה אינטלקטו־אלית ורגשית לשרשים, להזדהות, להגדרה עצמית איתנה, גלו — בין גלות פיזית ובין גלות רוחנית — מן העולם ההיולי שלהם אל עולם יציב ומוצק ו"היסטורי" יותר, העקירה, או ה"חזרה", הממשית או הרוחנית, מ"אנגליה החדשה" לאנגליה ה־

* ישראל פנקס: ארוחת ערב בפרארה ושירים אחרים; הוצאת "ידיד למחבר",

חושחוּשית

עניינו של ספר זה הוא תיאור חייה ומותה של מרסמת זעירה, בת למשפחת האגרים הסוריים. המחברת מכנה אותה "חושחוּשית" ואינה מפרשת את טעמה. אפשר, כמובן, לנחש ולומר שמקורו של הכינוי ב"חוששים" העירניים של האוגרת, שכן אלה הם אמצעי-ההבעה שפעלו על חושיה של המחברת; מכל מקום, דומה שלא מקרה הוא זה שטעמה של המספרת נשאר סתום. עובדה זו יש בה אפילו כדי להעיד על קו מסוים בדרך הסיפור, קו הנשמר בעקיבות לכל ארכה של דרך זו: המחברת נמנעת מכל ניסיון ללוות את חיי ה"גיבורה" בטעמים, נימוקים, פירושים או השגות משלה. היא מתבוננת, היא נוכחת תמיד, אך אין היא מטילה אף צל קל־שבקלים על בית־הקומתיים שבנתה במרידיה למשפנה של חושחוּשית. כפעם־בפעם היא מושיטה יד עניינית ובוטחת ליי-שור הדורים שלימה־בכך, אך לעולם אין היא מתערבת באורח שרירותי במהלך חייה של האוגרת. יחסה של המספרת אל יצור זעיר זה אומר כבוד וגיבור בשני מישורים מקבילים — זה שבין האדם לחיה, וזה שבין הסופר לגיבורו. אפשר לספר בכשרון ובטעם על יחסי אדם—חיה שהם מקובלים יותר, שיש בהם שררה ומרות, או אף קונפליקטים; אפשר גם לספר באורח ענייני, אך נטול ענין מיוחד, על יחסים יוצאי־דופן ומיוחדים־במינם; אך בנדיר ימצא סופר, ואף מנוסה במלאכתו, אמצעי־הבעה התואמים כל־כך את המובע בהם — מה־גם שנושא סיפורו הוא יצור דומם כמעט, זוט וחמקמק. יצור זה אינו "נאמן" ככלב, "אצילי" כסוס־רכיבה, "הפכפך" כחתול, או "שותק" כדג; תכונותיו אינן מקובלות במסורת, אין לה תקדים בספרות. חרף כל זאת — חיינו מלאים ענין ומתח, "חיים כה קצרים ועם זאת מאלפים ענין ושלמים־בתכלית עד שהריון, לידה ומות

מרוכזים בהם ריכוז מכאיב ועוז כל־כך". דומה שרק אשה יכולה לחוש ב"ריכוז מכאיב ועוז" זה ולתארו כדרך שעשתה זאת רות צרפתי. החדירה אל תודת־תוכם של תהליכי "הריון, לידה ומוות" אלה, שאין בהם "מותר האדם", היא עמוקה וכנה עד כדי הודאה, וזאת בלי ללכת בדרך הקלה של "האנשת" החיה.

רות צרפתי היא פנים חדשות בשדה הספר, אך בתחומי האמנות הפלסטית מופרת היא זה שנים, בעיקר כפסלת, מוכשרת ומצניעת־לכת. עיטוריה לספר זה, עם כל שהם מקסימיים, אינם בגדר הפתעה. אפשר היה לצפות לרמה אמנותית כזאת מאמנית שטוב־טעמה אינו מוטל בספק כלל. גם השילוב המושלם של המלים, הקווים והצבעים אינו מפתיע כשלעצמו. היו כבר שעשו זאת — אמנם יחידים־סגולה — שספריהם זכורים לטוב: הן ציירים שכתבו (כגון נחום גוטמן) הן סופרים שציירו (כגון סנט־אקזיפרי). הפתעה ביצירה זו מקורה אחר לגמרי: הלשון היפה להלל, עתירת־הגונים, הנקייה והמדויקת, לא זו בלבד ששפה כזאת נדירה היא בספרות הילדים שלנו; גם בין הכותבים למבוגרים היא בולטת בייחודה, שכן בין אלה רבים עדיין המגמגמים בשפת־עבר, כאילו היתה שאילה עמם, גם אם שפת־אמם היא.

יותם הקסם

"להיות קוסם" — זוהי המשאלה עזת־הדמיון ביורת שיכול ילד להעלות במסתרי נפשו; היא עולה אף על ההזיה המנוסחת, עליהרוב, במלים "אילו הייתי מלך". ילדינו הרבים מתוודעים תחילה אל המלך ואל הקוסם באמ־צעותו של אותו מתווך עצמו — הספר (או הסיפור), ושני אלה כאחד מיציגים בעיני גיהם אותו עולם בלתי־מושג עצמו. כעבור זמן לומד כל ילד, בדרכו שלו, את ההבדל בין שתי ה"רשויות" הללו ומיחד להן אף בדמיונו יעדים נבדלים: המלך — עדיין הוא שליט רבי־עצמה, שהכל נכנעים למרותו, וכל

* רות צרפתי (סיפרה וציירה): חושחוּשית; הוצאת מחברות לספרות, 1964; 52 עמ'.

בסדרי המלכות הקיימת, מקים לו יותם הקסם מלכות משלו, שאין לאיש חלק בה. הסגולה שבה ניחן, כוח־הקסמים, מועידה אותו לבידודות. כבר מלכתחילה לומד הוא לדעת שהכשרון הוא לברו הריהו בבחינת מתנת־שמיים; ההישגים של בעל־הכשרון הם פרי מאמץ נפשי וגופני, סבל, יגיעה וויתורים. הדרך שעליו לעבור בה היא דרכו של כל אמן־יצר.

הפאראדוקס הזה — שאת הכל אפשר להשיג באמצעות הקסם, חוץ מאשר את היכולת לקסום — אינו מפורש או מודגש כמין מוסר־השכל חינוכי. הוא פשוט קיים, כדבר המובד־מאליו; אין הוא גורע מקסמו של הסיפור, מן המיתח ומן הציפייה־לבאות. יותם עושה כמעט כל מה שהוא רוצה לעשות ומגיע לכל מקום שאליו הוא שואף להגיע, אך בעקבות כל הישג חדש מתעוררות בעיות חדשות, מצפוניות או חברתיות. מסתבר לו ליותם, במקרים רבים, שאין הוא יוצר יש־מאין: כשהוא מבקש למצוא פרוטה ברחוב, הרי נמצא משהו שאותה פרוטה עצמה אבדה לו (וחסרה לו, כמובן). יותם אינו מרגיש עצמו פטור מן הנסיון לפתור בעיות אלו, ולעמוד במבחנים חדשים־לבקרים. הוא לומד את העולם, כמו גם את עצמו, בדרך הזאת המיוחדת־במינה.

אחד מסימני־ההיכר של גישתו הלא־אורי־תודקסית של יאנוש קורצ'אק הוא הסגנון משפטי קצרים מאד, מקוטעים ממש, כעין ראשי־פרקים שאפשר היה להמשיך ולפתחם, להוסיף ולהפוך בהם ולגלות בהם פנים הרי־בה. אין ספק שהתרגום מוסר נאמנה סגולה סגנונית בולטת זו, אך ספק הוא אם הלשון ה"ספרותית" כלי־כך, בפרט בדיאלוגים, משרפת אף היא את המקור ("לא נאבה", "אני תאב לאכול", "היש ויישמע קול נפץ", "כה עלה רצון מלפני" ועוד כיוצא באלה), מה־גם שבהקדמת ההוצאה נאמר ש"מעלליו של יותם מסופרים בלשון קלה ופשוטה".

ספר זה ראה אור לראשונה בארץ לפני 20 שנה לערך, בספריית "נעורים". יפה עשה מי שראה לחדש עתה את נעוריו.

ד. ל.

מה שהוא עושה כדי לקיים את מלכותו הרי זה פשוט בתכלית: "הוא מצווה", כדברי הילדים. דמות־המלך ששואלים ילדים שונים לעצמם עשויה להיות שונה בפרטים, ברקע ובמשמיות שנועדו לה, כשם שהילדים עצמם שונים איש מחברו. המשותף לכל מלכי־הדמיון הוא, בתוך השאר, תחום שלטונם וגבול האפשרויות ה"טכניות" שלהם. נתי־ניהם תמיד יהיו בשר־רודם ומעשיהם תמיד יוצאו מן הצו אל הפועל בידי אחרים. גם שלטון־היחיד יש לו סייגים: וכי איזה מלך ראוי־לתארו אין לו וזירים, שרי־צבא או יועצים? הקוסם, לעומת זאת, הוא יצר־דמיון שאין גבולות לפעלו. אין הוא זקוק לעזורים אף לא לצוים. הוא אינו חייב להי־ראות או להישמע כדי להיות קיים.

שני ספרי־הילדים הקלאסיים של יאנוש קורצ'אק, אשר כבשו את ילדי העולם כולו, עוס־קים האחד במלך והשני בקוסם. אין אלה ספרי־אגדה לפי הנוסח הבדוק והמקובל, שכן בני הגילים 10—13 (ולמעלה מזה), שעליהם מתחבבות, בדרך כלל, עלילותיהם של "המלך מתיא הראשון" ושל "יותם הקסם", עייפו כבר קצת מאותם ממדי־נייר החזוריים־על־עצמם של האגדות. הם כבר מבחינים בין דמיון למציאות ומעדיפים עלילות של מלכים היסטוריים ונפלאות של מדע דמיוני. יסוד אחר, החינוגי לקוראים בגיל זה, הוא ההזר־היות עם הגיבורים. רקע מציאותי, הווי מופר וגיבורים־ילדים — הם גורם־משיכה לא קטן מאשר ארצות־לא־נודעות, מסתרי היקום ופלאי הטבע וכו'.

יאנוש קורצ'אק, מחנך פולני גודע־לשם, שעם חניכיו חי ועמם מת (בגייטו ורשה, משום שלא אבה להיפרד מיתומים יהודים שגלחתו למות). השפיל למזג בספריו את כל התכונות האמורות, אך לגביו אין הן תכלית אלא נקודות־מוצא.

בעוד שהמלך מתיא לומד את גבולותיה ה־ט־ראגיים של המונרכיה מתוך טיפול "מקצועי"

* י. קורצ'ק: יותם הקסם; עברית: י. ליכ־טנבוס; ציירה: אורה איתן; ספרית "דן סכסן". הוצאת עם עובד, 1964; 175 עמ'.

מוסד ביאליק • ספרים חדשים

אייסקילוס: שבע טראגדיות [בשני כרכים]

כרך ראשון: פרזמתוס הכבול; הפרסים; המבקשות מחסה; השבעה נגד תפי. כרך שני: אגאממנון; נושאות הנסך; בנות נקם. תרגם מיוונית שלמה דיקמן ז"ל, שהוסיף עליהן מבואות והערות. תרגום שלם והדור של שבע הטראגדיות, שנשתמרו מיצירתו של אבי הטראגדיה היוונית, מעשה ידי המתרגם המופלא. מחיר שני הכרכים בנרתיק — 20 ל"י.

★

שאר תרגומיו של שלמה דיקמן מספרות יוון ורומי

סופוקלס: שבע טראגדיות (שני כרכים בנרתיק) — 20 ל"י

ורגיליוס: איינאים — 12 ל"י

אובידיוס: מטאמורפוזות (שני כרכים בנרתיק) — 20 ל"י

לוקרציוס: על טבע היקום. — 14 ל"י

להשיג בכל בתי-המסחר לספרים ובמדור ההפצה של מוסד ביאליק, ת"ד 92, ירושלים.

ב ה ו צ א ת ע ע מ ע ו ב ד ה ו פ י ע ו

מושה שרת: מחברת תרגומי שירה

משירי לרמונטוב, פושקין, היינה ואחרים. שי לאוהבי-שירה. קיבוץ הדור: 2.50 ל"י

"ב" ספריה לעם"

הנוף כרמוב: פצעי בנרות

רומן הבריגדה. סיפורו החדש, הבשל ביותר, של מספר עברי מחונן, הנותן ביטוי עז לאכזבה הקשה של המתנדבים למלחמה בנאצים שכמיהתם לנקמה לא באה על סיפוקה.

בנימין תמוז: חיי אליקום

סיפור מקורי מחיי הארץ, עשיר הומור וחכמת-חיים, משעשע ומרטיטילב כאחד. בקורותיו של אליקום ממחיש מחבר "חולות הזוהב" פרשיות ויצודים בחיי ארץ-ישראל שלפני מלחמת הקוממיות, ההולכים ונעשים לדפוסים ראשונים של הוויז'חיים במדינת ישראל.

מהדורה חדשה

אלבר קאמי: הדבר

רומן-מופת של אחד מטובי מספריה של צרפת, שהוכתר בפרס נובל. מהדורה רביעית.

להשיגם בבית ההוצאה, ת"א, רח' מזא"ה 22, טל. 611526, ובכל חנויות הספרים בארץ.

הנושאתפים בחוברת

"אבות ובושר", הרומן של המספר י. אורן, המוכר היטב לקוראינו, נסקר ב"קשת" כד. סיפור קודם משל איתן איתן נדפס ב"קשת" ט. הוא בן המושבה כינרת, ששירת שנים אחדות בחיליהים והוא כיום חקלאי במושבתו. הנס אנדריאוס, אחד היוצרים ההולנדים המיוצגים בחוברת זו בחלקה המוקדש להולנד וספרותה החדשה, הוא משורר יליד 1926, מן הבולטים בקבוצת "שנות ה-50". כתב גם פרוזה וספריילדים. לואיס-פאול בון הוא מספר פלאמי (כלומר, לא הולנדי) יליד 1912, שהרומן הראשון שלו הופיע ב-1943. יעקב בסר הוא בן 28, יליד פולין, שעקר לישראל לפני שנים מעטות. פירסם משיריו במוספים הספרותיים וכן ב"מאזניים". קלוד א. ג'ונס הוא פרופיסור אמריקאי לספרות אנגלית, שהשלים עתה שתי שנות הוראה במחלקה לאנגלית באוניברסיטת ת"א, במסגרת תכנית-פולברייט. בצעירותו היה מלח בציה"סוחר האמריקאי וחטב עצים ביערות קנדה הצרפתית; במלחמת-העולם השניה שירת בחיליהים האמריקאי באוקינוס השקט, וזה בעיטור "לב הארגמן" וסיים את שירותו בדרגת קומנדר; בימי מלחמת-קוריאה שוב שירת בפנטאגון. הרצה על ספרות אנגלית אליזבתנית ועל ספרות אמריקאית חדשה במכללות ג'ון הופקינס וקאליפורניה (לוס-אנג'לס). פירסם מסות וספרים בנושאים אלה כמו גם עיונים בפולקלור ובאמנות, וכן פירסם קובץ שירה. יאירה ג'ינוסר היא תלמידת האוניברסיטה של ת"א, שפירסמה רשימות ושירים במוסף הספרותי של "קול העם". מ. ו. א. ל. י. (יליד 1909) הוא כינויו הספרותי של ד"ר מ. דרוגוולר-פורטוין-לנמאנס, רופא ופסיכיאטר הולנדי, שהחל לפורסם משיריו משנות ה-40 והלאה. הוא נחשב אחד המשוררים ה"אישיים" ביותר בשירת הולנד כיום. הסיפור ההולנדי אדריאן ון-דר-פ'יין כותב רומנים, סיפורים קצרים ובקורות, ואחדים מספריו תורגמו ונתפרסמו מחוץ להולנד. הוא משמש גם עורך ספרותי בעתון רוטרדאמי. ח'רארד קורנליס ון-הטרונה הוא סופר הולנדי בן 72, שב-1946 פירסם את סיפורו הארוך הנוזע, "שקיעת משפחת בוסלוביץ", ולאחר שנה הוציא רומן שנוי-במחלוקת בשם "הערבים". חיבר גם קובץ סיפורים באנגלית. סימון וסטדייק הוא כיום, בגיל 67, אולי המקורי והפוריה שבכל סופרי הולנד. פירסם שבעה כרכי סיפורים קצרים, 21 קבצי שירה, רומנים רבים, כרכי מסות, וספר על עתידה של הדת, וזה במספר פרסים לאומיים. יחיאל הזק, בן אפיקים המוכר לקוראינו היטב, מכין עתה לדפוס קובץ שני של שירים מפרי עטו. הראשון, "אבני בולת", נסקר ב"קשת" יד. קובץ שיריו הראשון של שלמה לאופר, "הערב יבוא אורח", נסקר ב"קשת" כה. הנס לודאייזן (1926—1950) נחשב על משרי תנועת "שנות ה-50" בספרות ההולנדית. שיריו הופיעו במקובץ לאחר פטירתו,

בגיל 24. נחמן ליסט מפרסם בחוברת זו, לאחר הפסקה ארוכה למדי, פרק נוסף מזכרונותיו, "צדק הקומינטרן", פרק שמשנה-ענין יימצא בו אולי עתה, על רקע הפיצול שבקע את מערכות הקומוניזם הישראלי לפי קווים "לאומיים". מירה מאיר, מקיבוץ נחשון, כבר פירסמה משיריה ב"קשת". ה. מארסמן (1899—1940) היה דמות מרכזית בשירה ההולנדית בתקופת בין-המלחמותיים. אדריאן מוריין (יליד 1912) הוא מן הבולטים במשמרת הספרותית המכונה "קריטריון" בספרות ההולנדית של ימינו. הוא משורר ומספר, ועורך כתבי-עת בשם "דרפון ספרותי", המוקדש כולו לספרות העולם. ד"ר יוסף מלקמן, העומד בראש היחידה לתרבות במשרד-החינוך, הוא יליד אמסטרדם (1914), שהיה פעיל בחיי התרבות והציבור של יהדות הולנד עד שנאסר, בתקופת הכיבוש הגרמני, והוגלה למחנות ב-1943. לאחר המלחמה היה מנציגי הסוכנות היהודית וערך את השבועון היהודי באמסטרדם. ב-1959 בישראל, ועד 1960 שימש כאן מנהל-כללי של "יד ושם". פירסם בהולנדית, אנגלית ועברית על נושאים ישראליים ועבריים, בתוך השאר גם אתולוגיה (בהולנדית) של הספרות העברית החדשה (1957). מסתו בחוברת זו היא פרק מספר שפירסם באחרונה בהולנד על תמונת היהודי בספרות ההולנדית שלאחר המלחמה. ישראל מנור הוא מרצה לספרות בבית-ברל ומורה לדראמה בבית-ס לאמנות הבמה. מפרסם מאמרים בענייני תיאטרון, ולפני כשנה החל בכתבת שירים. נסקיו (1881—1961) הוא כינויו של י. ה. פ. גרנלו, סופר הולנדי שבימי-חיו הארוכים פירסם רק כמה רומנים קצרים וקבצי סיפורים קצרים. רמקו קאמפרט (יליד 1929) הוא מאנשי "שנות החמשים" בספרות ההולנדית, פירסם כמה קבצי שירה ופרוזה. א. קומס (קומינקובסקי) מפרסם משיריו בבמות שונות. ישעיהו קורן פירסם ב"קשת" כד את סיפורו "עוד מת אחד". הוא יליד כפר-סבא ותלמיד האוניברסיטה בירושלים. סיפורים וקורות פירסם עד כה בעיקר ב"משא". בהיותו בן 19 כתב הסופר הפלאמי הוגו קלאוס את רומן-הביכורים שלו, שהעלהו מיד אל השורה הראשונה של היוצרים בני-ארצו. בזכות כמה כרכים של רומנים, שירים ומחזות יצא שמו מאז תהילה הרחק מעבר לגבולות מולדתו. הוא גם צייר נודע, אף תירגם ללשונו את Under Milkwood לדילן תומאס. טוביה ריבנר, איש מרחביה, עושה עתה בשוייץ. שיריו מתפרסמים בבמות שונות, בתוכן "קשת". כן עוסק הוא בתרגומי-שירה מעברית לגרמנית — ולהיפך. אשר רייד הוא משורר צעיר, בן ירושלים, מותיקי המשתתפים ב"קשת". קובץ-שיריו, "בשנה השביעית לנדודי", נסקר ב"קשת" כא. ד"ר אנדרה שוראקי, מי שהיה יועץ לראש-הממשלה לענייני מיוזג העדות, הוא ציר קבוע של חברת כ"ח בישראל. הוא יליד אלז'יריה, הידוע היטב — בעיקר בצרפת — כבעל ספרים ומחקרים בהיסטוריה ואתנולוגיה וכבעל הביורגפיה "הרצל: חיים וחזון". פרופ' בן-עמי שרפשטיין הוא ראש החוג לפילוסופיה באוניברסיטת תל-אביב. רשימתו, "אוניברסיטאות באוויר ועל הקרקע", נדפסה ב"קשת" כג.

בבחירת היצירות ההולנדיות המובאות בחוברת זו נסתייענו הרבה בד"ר יוסף מלקמן, הנזכר למעלה. על הרשות לתרגום רוב היצירות ההולנדיות אנו מחזיקים טובה ל־Delta כתבי-עת המוקדש לאמנות, לחיים ולמחשבה בהולנד, והמופיע באנגלית מטעם המכון הבינלאומי לפירוסימס Delta, באמסטרדם.

ספרים חדשים בהוצאת "מסדה"

רמת-גן, דרך ז'בוטינסקי 21, טל. 720142/724112

★

אלבום נחום גוטמן

הקדמה : ד"ר ח. גמזו

מבוא : יהודה האזרחי

52 לוחות, מהם 9 בצבעים

★

סרפד ומתכת (שירים) מאת משה דור

ספרית "מקור", הוצאת אגודת הסופרים

ליד הוצאת מסדה

★

אתרים היסטוריים בישראל מאת משה פרלמן ויעקב ינאי

הקדמה מאת פרופ' יגאל ידן

פורמט אלבומי

125 צלומים, מהם 34 בצבעים

★

ארצות התן מאת עמוס עוז

קובץ סיפורים שחיי הקיבוץ משמשים רקע לכמה מעלילותיו

ספרית "מקור", הוצאת אגודת הסופרים

ליד הוצאת מסדה

הוצאת הקיבוץ המאוחד מנחם שטרן / התעודות למרד החשמונאים

כ"ב התעודות הנוגעות לתולדות המרד החשמונאי וכינונה של המדינה החשמונאית. פי"ו רוש התעודות על רקע תקופתן, בהתחשב בתעודות דומות מהעולם ההלניסטי והרומאי.

כרטיס הכוכבים

ילקוט מהסיפורת הסובאטית הצעירה. רומן וסיפורים של ארבעה מנציגיה הבולטים של המשמרת הצעירה — ז. אקסיונוב, י. קאזאקוב, ז. טנדריאקוב, א. קוזנאצוב — מתורגמים בידי ש. אבן-שושן, א. שלונסקי, צ. ארד.

צבי לוז / מקום שהנחלים הולכים

סיפורים. הקבוצה, ותיקת-העמק — וצעירת-הנגב ; ראשונים — וממשיכים ; באספקלריה סיפורית של מספר צעיר בן דגניה.

ק ש ת

חברות שהוקדשו לארץ או חבל-עולם מסוים :

ט (אפריקה) / י (אמריקה הלטינית) / יא (סין) / יב (איטליה)

יג (דרום-מזרח אסיה) / יד (רוסיה) / טו (גרמניה) / יח (פולין)

יט (סקנדינביה) / כ (יפאן) / כא (המזרח התיכון) / כג (ארה"ב)

כה (צרפת) / כז (הולנד)

צבא הגנה לישראל
הוצאת מערכות

הופיע

גשר ללא מעקה אסתר סופר

רומן מקורי על רקע הוי יחידת צנחנים בין הסמלת מיכל, שחברה נפל במערכת סיני, לבין גלעד — צנחן לשעבר וצייר בהווה.

על אמנות המלחמה ניקולו מקיאווולי

הספר נכתב בשלהי תקופת הרינסאנס, נחשב לנסיון חשוב ראשון לערוך שיטה מקיפה על אמנות המלחמה. תרגום נאה ונאמן למקור.

צבא האזרחים מנחם דורמן

מונוגרפיה מקורית זו מתלווה אל תרגום ספרו של מקיאווולי, "על אמנות המלחמה", ומגוללת לפני הקורא את הרקע ההיסטורי שמתוכו צמחו רעיונותיו הצבאיים של מקיאווולי.

אוגוסט 1914 ברברה טוכמן

יצירת מופת למלאת 50 שנה לפרוץ מלחמת העולם הראשונה. הספר, שתורגם לשונות רבות, מביאנו אל "אחורי הקלעים" של המאורעות. תאורים מעניינים וססגוניים על ערב פרוץ המלחמה ועל חודש-הלחימה הראשון. קריאה מושכת ורבת ענין.

משך הבעון - הוצאה לאור

ציון

חברה לבטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

תל-אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טל. 614711, ת"א

ספרים חדשים

בסדרת "דוכיפת" — לספרי מקור ותרגום המבקשים דרכי עיצוב חדשים —

המסע הגדול

מאת חורחה סמפרון

עלילתו של הספר — תיאור המסע של 120 אסירים הסגורים בקרון-בהמות אף מחנה בוכנוואלד. טכניקת-הסיפור יחידה-במינה — הווייתית אסוציאטיבית — באה לספר שבחו של האדם, ולו אך שבחו העצוב: לשמור על צלם בתקופת הכבשנים.

ניצת אביב

(אנתולוגיה ספרותית לבני-הנעורים על רעות ואהבה)
ליקט וערך: בנימין הלוי
ציורים: יחזקאל קמחי
מקראה, המשקפת את הבעיות והעניינים בקשת רחבה של רעות ואהבה.

הסיפור

בן

סדרה של

עריכה

אהרן

סיפורים

עבריים

בני־זמננו

22 יצירות מאת 18 מטובי המספרים הצעירים בארץ
כס. יזהר, נ. אלוני, ע. עוז, א. ב. יהושע, י. אורן, ג. תלפז,
מ. טביב, א. אמיר, י. קניוק, ע. קינן ועוד. מבחר
הסיפורים המקוריים שנדפסו ב"קשת" בשנים 62—1958

עריכה ומבוא: אהרן אמיר. 336 עמ'

סיפורים

רוסיים

בני־זמננו

מיטב היצירות של ברית־המועצות — בפרוזה, וקצת
גם בשיר — מתקופת התסיסה וההתעוררות
ש"אחרי סטאלין". בעריכת שלושה מן הבולטים
ב"סובייטולוגים" שבארצנו: י. ברזלי (ברגר),
י. א. גלבוץ, מ. גפן

מבוא: י. ברזלי (ברגר). 336 עמ'

סיפורים

צרפתיים

בני־זמננו

מיצירות־השיא של הספרות הצרפתית החדשה
(כולל הרומן "הזר" של קאמי, בשלמותו)

מבחר ומבוא, וכן הקדמות מקיפות לכל יצירה:
יובל רוזן. עריכה: אהרן אמיר. 303 עמ'

סיפורים

אפריקאיים

בני־זמננו

עשרות מחברים אפריקאיים באנתולוגיה
ראשונה במינה בעברית

מבחר, עריכה ומבוא: ז'קלין כהנוב. 225 עמ'

העולמי

זמננו

8 אנתולוגיות

כללית :

אמיר

סיפורים

יפאניים

בני-זמננו

תשעה-עשר סיפורים שופעי-כוח-ומקוריות
אשנב מפתיע להסתכלות ברוחה של יפאן המודרנית

עריכה ומבוא : אייבון מוריס. 314 עמ'

סיפורים

עבריים

מחיי הערבים

ההווי הערבי בפעולתו, בקסמו ובהשפעתו
כפי שנשתקף בראי הפרוזה העברית
משך 60 שנה, עם מבוא מקיף על התהוות
הישוב הערבי בארץ-ישראל מאת י. שמעוני

עריכה ומבוא : יוסף אריכא. 359 עמ'

סיפורים

לטינו-אמריקאיים

בני-זמננו

44 יצירות מאת כ-40 יוצרים לטינו-אמריקאיים
— רובם כותבי-ספרדית ומיעוטם כותבי-
פורטוגזית (ברזיל)

עריכה ומבואות : דוד הרדן (הלפרן), פנחס לפיד. 306 עמ'

סיפורים

סקנדינביים

בני-זמננו

עשרות מחברים מודרניים משבדיה, נורווגיה
ודנמרק — מהם בעלי שם-עולם ומוכתרים בפרס נובל.

מבחר, תרגום ומבוא : איתמר אבן-זהר. 320 עמ'

כריכות חצי-בד. עטיפות מרהיבות-עין. שמונה האנתולוגיות — בקופסה נאה

תבנית : 17.5 × 24 ס"מ

בנק לנו לאכה בע"מ

המכשיר הכספי המרכזי
לבעל-המלאכה והיצרן הזעיר

ההנהלה המרכזית

תל-אביב, רחוב קרליבך 9, ת.ד. 20078
טלפון 3—2—31491

- "המלאכה" — קופת תגמולים לבעלי מלאכה ותעשייה ועירה עצמאיים
- קרן מרכזית — לפיצויי-פיטורין

סניפים:

תל-אביב: סניף ראשי: רח' מרכז בעלי מלאכה 16, טל. 65613, 66414, 65632
 באר-שבע: רח' הרצל פינת אילת, טל. 2505
 הדרה: רח' הרברט סמואל, פינת תרביא 29, טל. 2512
 חיפה: רח' לבונטין 14, טל. 51216-7
 חיפה — מפרץ: הכביש הראשי, טל. 71190
 ירושלים: רח' בצלאל 26, טל. 25245
 פת-תקוה: רח' מונטיפיורי 13, טל. 912303
 צפת: רח' ירושלים 59, טל. 30467
 רחובות: רח' בנימין 8, טל. 95110
 תל-אביב — הרצל: רח' הרצל 77, טל. 823860, 826802

סכול

ערובה לטיב

תוצרת השימוורים

- משקה הדרים קל
- מיצים טבעיים וממותקים
- שימוורי פירות שונים
- לפתני פירות שונים
- קליפות הדר מסופרות
- פקטין

בית ההרושת בפ"ת, טל. 913281

היתרון הכפול בתנור בזגז

ביטול מהיר

אפיה חסכונית

חום שוה בכל התנור, מווסת על ידי טרמוסטט אוטומטי פירושו: אפיה חסכונית ומוצלחת. מבצע חליפין כיריים בתנור נמשך. מבחר מכשירים. תנאי תשלום נוחים. שירות אדיב ומהיר. הספקה סדירה מובטחת.

• התישבות
 ושכון
 • חקלאות
 ופרדסנות
 • פתוח ובנין
 • תעשייה
 ומלאכה
 • השקעות

רסקו

RASSCO

רסקו למען פתוח המשק

יזמה • תכנון • בקו"א

**הצעד
הנכון
חסכון**

**חסכון
לעניין**

**במפעל
החסכון
לבנין**

משרד השיכון

**החברה הישראלית המרכזית לנוסחר
ולהשקעות בע"מ**

המשרד הראשי: תל-אביב, רח' לילינבלום 39
 טלפון 7-67803 — טלקס 816 — מברקים:
 הון עצמי וקרנות: מעל ל-59,000,000.00 ל"י

*

תעשייה

מפחר

בנקאות

פיתוח ובנין ערים

דלקול

**נהגים מעדיפים
שמן מנועים מעולה**

ייצור: אג"מ - תל אביב
 חלוקה: אג"מ - תל אביב

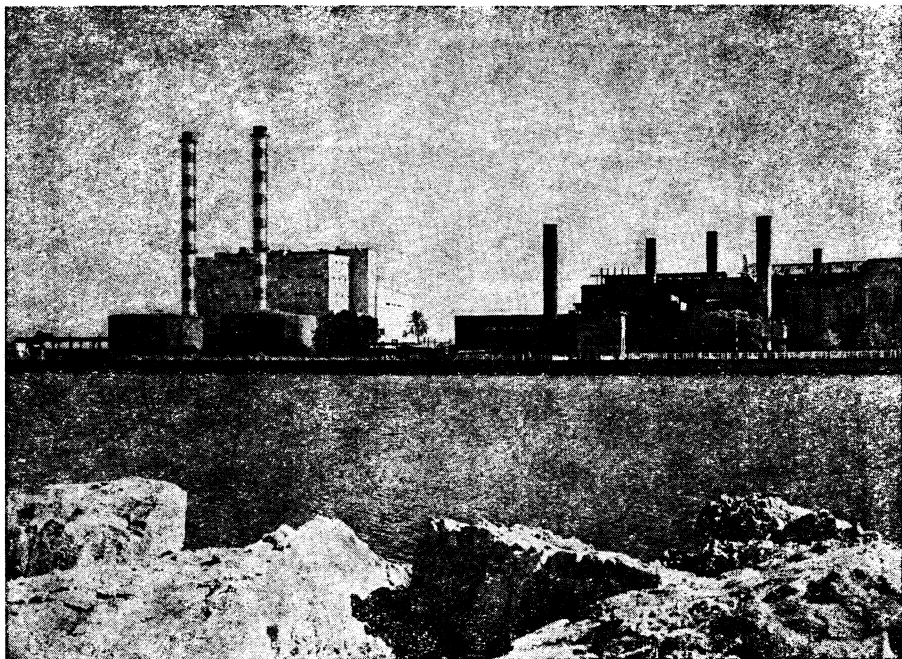
ייצור: אג"מ - תל אביב

עם הספר

ספרים חדשים

ע. הלל: טרוף טורף
 י. וייט: ג'ונסון, איש-המקצוע
 לכיש (אנתולוגיה)
 מירה אברך: פולה

העולם השקספירי
 חיי יום-יום בקרת-חדשת
 טד ברקמן: האלוף
 חנוך ב'וזה: דרכים ראשונות

חברת החשמל לישראל בע"מ

תחנות-הכוח א' וב' בחיפה

א ר ג מ ן

מפעלים לצביעת טקסטיל בע"מ

בני ברק

*

טלפונים: 720146—7—8—9

המשביר המרכזי

בע"מ

תל-אביב — חיפה — ירושלים —

באר-שבע — אילת

המוסד

המרכזי

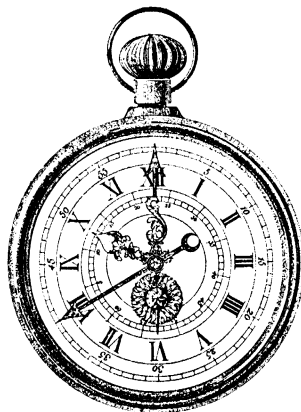
לאספקה

של

התנועה

הקואופרטיבית

בישראל

זמן ערכו כסף

כסף מקומו בבנק

בבנק הצועד עם הזמן

בנק לאומי לישראל בע"מ

שיכון עובדים בע"מ

מיסודה של הסתדרות העובדים הכללית

- הותיקה והגדולה בין חברות השיכון הבלתי-ממשלתיות בישראל ובמזרח התיכון
- בונה בעיר ובכפר
- משכנת ותיקים ועולים, פועלים ופקידים, זוגות צעירים, אנשי צבא-הקבע ובעלי-מקצועות אקדמאיים
- בנתה עד כה 75,000 דירות
- שיכנה עד כה 350,000 תושבים
- הקימה 12 קריות עובדים ו-100 שכונות פועלים

*

המשרד הראשי:

תל-אביב, רחוב ליאונרדו דה-וינצ'י 21

סניפים:

ירושלים, חיפה, תל-אביב, מושבות, באר-שבע

עיריית תל-אביב-יפו

מוזיאונים עירוניים בתל-אביב-יפו

מוזיאון תל-אביב — ע"ש מ. דיזנוף, שדרות רוטשילד 14.
מרופזים בו מוצגים בציור ובפיסול, ממיטב האמנות העולמית והישראלית.
פתוח לקהל — בימים א'-ה', בשעות 10.00—13.00 ו-16.00—19.00.
ביום ו' ובשבת משעה 10.00—13.00.

מוזיאון תל-אביב — ביתן ע"ש הלנה רובינשטיין, שדרות תרס"ט,
מיועד לאמנות מודרנית בציור ובפיסול.
פתוח לקהל — בימים א'-ה' בשעות 10.00—13.00 ו-16.00—19.00.
ביום ו' משעה 10.00—13.00, במוצאי שבת 18.00—22.00.

קרית מוזיאון הארץ

מוזיאון הזכוכית — ע"ש וולטר מוזס, רמת-אביב.
מכיל אוסף זכוכית עתיקה, שהוא האוסף העשיר ביותר במזרח-התיכון.

מוזיאון המטבעות — ע"ש קדמן, רמת-אביב.
מכיל אוסף מטבעות עתיקות, בעיקר מטבעות מאזור היס-התיכון.

מוזיאון לאתנוגרפיה ולפולקלור — רמת-אביב, דרך חיפה פנת שדרות רוקח.
מכיל חפצי אמנות יהודית עממית ומסורתית, לרבות כלי קודש
ותשישי קדושה, וכן תלבושות יהודיות מתקופות שונות.

מוזיאון למדע ולטכניקה — רמת-אביב. מצויים בו כ-300 מוצגים בענפי המדע:
אירונאוטיקה, אסטרונוטיקה, מתמטיקה, אנרגיה ותחבורה.
ביום ד' בשעות 13.00—20.00, ביום ו' ובשבת בשעות 10.00—13.00.
ביתני קרית "מוזיאון הארץ", ברמת-אביב, פתוחים לקהל בכל יום משעה 10.00—17.00.

מוזיאון היסטורי של תל-אביב — רחוב ביאליק 26.
מכיל מסמכים וצילומים מראשיתה של העיר.
פתוח לקהל בכל ימות השבוע משעה 9.00—13.00.

מוזיאון לעתיקות ת"א-יפו — רחוב מפרץ שלמה 10 (ליד השעון).
מכיל מוצגים ארכיאולוגיים ותעודות שנחשפו בחפירות שונות בעיר.
פתוח לקהל כל ימות השבוע משעה 10.00—17.00, ביום רביעי משעה
13.00 עד עד שעה 20.00, ובימי ששי ובשבת משעה 10.00 עד שעה 13.00.

מוזיאון הכתב — רחוב ביאליק 26.
יחיד במינו בעולם העוסק בכתב, תולדותיו והתפתחותו.
פתוח לקהל כל ימות השבוע פרט לשבת.
בימים א, ה — משעה 9.00—14.00, ומשעה 17.00—19.00.
בימים ב, ג, ה — משעה 9.00—14.00.
ביום ו' — משעה 9.00—13.00.